

IOAN GLODARIU

ARHITECTURA DACILOR

civilă și militară

(sec. II î.e.n. — I e.n.)

Ioan Glodariu

ARHITECTURA
DACILOR
CIVILĂ ȘI MILITARĂ
(sec. II î.e.n. — I e.n.)

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1983

IN LOC DE INTRODUCERE

Construcțiile daco-geților, indiferent de natura materialului sau a materialelor din care au fost ridicate și de destinația lor, constituie unul dintre cele mai semnificative capitole ale creației acestui popor. Toate monumentele arhitectonice, începând cu modestele locuințe și amenajări gospodărești și încheind cu impresionantele lucrări de fortificații, reprezintă tot atâtea indicii pentru posibilitățile materiale și tehnice existente în antichitate în spațiul carpato-dunărean, pentru concepția arhitectonică ce a stat la baza ridicării lor și pentru cadrul în care s-a desfășurat viața de toate zilele, de cele mai multe ori modestă, dar fără a-i lipsi alcătuirile pretențioase, de lux sau acelea ce denotă un înalt grad de civilizație, comparabil pe alocuri doar cu realizări similare din lumea greco-romană. În acest context termenul de *arhitectură* nu are numai accepțiunea de „artă de a construi, de a dispune și orna edificiile”, ci și pe aceea arheologico-istorică, anume de izvor direct (arheologic) ai istoriei unor civilizații dispărute.

Perioada cronologică avută în vedere se întinde pe parcursul veacurilor II î.e.n. — I e.n., adică ea începe cu aproximativ un secol înaintea constituirii statului dac și se încheie la desființarea acestuia, în 106 e.n., în urma războaielor cu Imperiul roman. Nu întâmplător a fost aleasă perioada tocmai precizată: mai întâi pentru că materialul documentar — furnizat aproape în exclusivitate de cercetările arheologice — este mai bogat, cunoscută fiind investigarea cu precădere a marilor așezări și fortificații din epoca Latene târzie, și, în al doilea rând, ca urmare a constatării potrivit căreia progresele înregistrate de civilizația daco-getă în toate domeniile vieții materiale și spirituale au fost mai numeroase și s-au desfășurat într-un ritm mai accelerat tocmai în acel timp.

Lucrarea vizează construcțiile civile și militare, fără a include monumentele religioase (locuri de cult, sanctuare etc.) pentru că acestea din urmă sînt mai potrivit de tratat împreună și în fireasca lor corelare cu religia dacilor. Unele referiri la arhitectura sacră sînt făcute doar în treacăt și numai în raport cu originea concepției arhitectonice a anumitor monumente cu destinație religioasă, care este de căutat în construcțiile laice.

Partea întâia a lucrării, destinată arhitecturii civile, va avea în vedere în primul rând construcțiile de locuit, apoi amenajările gospodărești necesare și complementare locuințelor propriu-zise, construcțiile destinate practicării diferitelor meșteșuguri, sistemele de captare, de transportare și de păstrare a apei, căile de acces, amenajările speciale ale unor terenuri destinate așezărilor și „organizarea” internă a acestora din urmă.

Cum sistemele de construcție sînt în general unitare pe întreg teritoriul locuit de daco-geți, ceea ce nu exclude existența unor particularități zonale, pentru reconstituirea diferitelor categorii de construcții s-au ales monumentele care au furnizat cele mai multe indicii. S-a încercat, totodată, evitarea amintirii stereotipe a tuturor așezărilor dacice unde s-au descoperit fie unul, fie altul dintre tipurile de construcții.

Partea a doua și partea a treia tratează arhitectura militară de pe teritoriul Daciei, adică așezările fortificate, cetățile și celelalte categorii de fortificații.

Atît la construcțiile civile, cît și la cele militare se va încerca precizarea elementelor comune arhitecturii dacice tradiționale cu ale arhitecturii altor civilizații europene, domeniile și intensitatea de manifestare a unor influențe externe, direcțiile din care s-au propagat, adaptarea și integrarea lor în ansamblul arhitecturii locale, precum și desprinderea acelor caracteristici specifice teritoriilor carpato-dunărene ce conturează originalitatea arhitecturii daco-gete.

Desigur, cercetările în curs de desfășurare, ca și cele viitoare vor fi în măsură nu numai să completeze anumite aspecte astăzi nu îndeajuns de dare sau să releve altele, încă necunoscute, ci să opereze și corijările de rigoare, fie la observațiile de ordin particular, fie la încheierile generale. În ce ne privește, ne-am străduit să dăm o imagine cuprinzătoare, de ansamblu, asupra realizărilor din domeniul arhitecturii civile și militare a dacilor.

O asemenea întreprindere nu era posibilă fără a utiliza rezultatele cercetărilor arheologice din așezările și fortificațiile investigate pînă acum și informațiile asupra descoperirilor încă inedite, furnizate cu bunăvoință de conducătorii șantierelor arheologice, cărora le aducem și aici mulțumiri. Aceleași cuvinte de mulțumire le adresăm arhitectelor Adriana Matei și Mihaela Bodea pentru bunăvoința și sugestiile ce ni le-au dat ori de cîte ori au fost solicitate.

Exprimăm, totodată, întreaga grațitudine conducerii Editurii Dacia, cu deosebire secției de științe a acesteia, care a sprijinit și facilitat apariția lucrării.

*

Începuturile preocupărilor privitoare la arhitectura dacilor sînt contemporane cu primele cercetări arheologice efectuate în așezări și în fortificații, chiar dacă adesea complexe arheologice nu au fost dezvelite integral și reconstituirea construcțiilor din cuprinsul ariei lor erau imposibile. De fiecare dată s-au făcut însă observații privitoare la materialele utilizate și la elementele componente ale diferitelor construcții. Asemenea observații și constatări aproape că nu lipsesc din lucrările mai noi, fie ele lacunare rapoarte de săpături, fie studii speciale, închinat cutărei sau cutărei așezării, ori lucrări de sinteză referitoare la istoria și civilizația dacilor.

Dintre marile lucrări de sinteză se cuvine amintită în primul rînd *Getica* lui Vasile Pârvan¹, în paginile căreia arhitectura daco-geților s-a

¹ *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 134—136, 446—482.

bucurat de prima tratare de ansamblu, bazată pe rezultatele cercetărilor arheologice ale autorului și ale colaboratorilor săi. Se adaugă constatările și încheierile prețioase prilejuite de săpăturile de la Tinosu și Poiana, publicate de Radu și de Ecaterina Vulpe², Crăsani, de Ion Andrieșescu³, Mânăstirea, de Gheorghe Ștefan⁴, Costești și Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa) de Dimitrie M. Teodorescu⁵.

Amploarea deosebită a cercetărilor arheologice din ultimele trei decenii a adus, între alte notabile realizări, o contribuție de seamă la îmbogățirea documentației privitoare la arhitectura dacilor, săpăturile arheologice fiind acelea care fac posibilă abordarea unei asemenea teme în ansamblul ei. Ne rezumăm la menționarea șantierelor din Munții Orăștiei (de sub conducerea lui C. Daicoviciu), ale acelor de la Popești (conduse de R. Vulpe), Botoșana, Brad, Galați-Barboși, Piatra Neamț—Bîta Doamnei, ultimele cinci în părțile răsăritene ale Daciei, din salba de așezări de pe teritoriul Bucureștilor, de la Mărgăritești, Milcov, Ocnița, Polovragi și Sprîncenata, în Dacia sudică, la așezările și fortificațiile din Dacia intracarpatică (Arpașu de Sus, Covasna, Craiva, Miercurea Ciuc—Jigodin, Odorhei, Porumbeni Mari, Rîșnov, Sărățel, Sighișoara, Slimnic, Tilișca, Zetea), în părțile sud-vestice (Liubcova, Pescari) și din ținuturile vestice ale Daciei (Clit, Marca, Pecica, Tășad)⁶.

Desigur, locuințele, construcțiile gospodărești, apeductele, cisternele, principalele așezări și fortificații sînt tratate în lucrările de sinteză apărute în ultimele decenii, fiecare dintre ele rezervîndu-le subcapitole sau capitole aparte⁷. De asemenea, așezările și fortificațiile dacice au făcut obiectul unor prezentări zonale pentru cele din Munții Orăștiei, din sudul Transilvaniei, Muntenia, Moldova⁸, al unor studii monografice închinete uneia sau alteia dintre ele⁹, precum și al unui studiu privitor la sistemele și la tehnicile de construcție din epoca statului dac¹⁰.

În general se remarcă un interes sporit al cercetătorilor față de arhitectura militară, anume pentru așezările fortificate și cetățile propriu-zise. În arhitectura civilă s-a insistat mai mult asupra planurilor și destinației diferitelor tipuri de construcții. Toate cercetările de pînă acum și publicațiile referitoare la ele, indiferent de natura acestora din urmă, reprezintă contribuții valoroase la cunoașterea arhitecturii dacice și ele au fost utilizate cu folos în paginile ce urmează.

² R. Vulpe și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 166—223; *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 253—351.

³ I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924 (extras).

⁴ Gh. Ștefan, *Fouilles de Mânăstirea*, în *Dacia*, II, 1925, p. 385—399.

⁵ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Costești*, Cluj, 1930 (extras); *Cetatea dacă de la Grădiștea Muncelului*, Cluj, 1932 (extras).

⁶ Majoritatea publicate în rapoartele de săpături și în cronicile anuale ale cercetărilor arheologice din *SCIV(A)*, *Materiale și Dacia*.

⁷ C. Daicoviciu, în *Ist Rom*, I, 1960, p. 319—324; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 125—168; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 290—360, 368—372; M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p. 75—89.

⁸ C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*; M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *CetDacTrans*; R. Vulpe, *Așezări getice*; N. Gostar, *Cetăți*.

⁹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954; S. Dumitrache — V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, 1974; M. Macrea — I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976; I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978,

¹⁰ C. Daicoviciu, *Sistemi e tecnica di costruzione*, p. 80—86.

Cu rare excepții — și ne gândim în acest sens la contribuțiile arhitectului Dinu Antonescu¹¹ — în literatura de specialitate s-a acordat mai puțină atenție reconstituirii diferitelor categorii de construcții civile și militare, poate și din cauza dificultăților și impreciziilor inerente unor asemenea, „refaceri” moderne. Mai mult, columna împăratului Traian, măiastră eternizare în marmură a războaielor purtate împotriva dacilor, nu a putut fi utilizată ca sursă documentară din pricina impreciziei și chiar a anacronismului reprezentărilor de construcții dacice¹².

Ca urmare, dificultățile au fost multiple în cazul reconstituirilor, dar mai ales de ordin tehnic, referitoare la rezistența și la modul de îmbinare a materialului de construcție, la înălțimea clădirilor, a zidurilor, la aspectul lor exterior ș.a.m.d. Indicii mai numeroase, ce vin în ajutorul reconstituirii construcțiilor gospodărești și a celor de locuit le-au furnizat acele monumente distruse de incendii. Focul a mistuit cea mai mare parte a lor, dar tot el a întărit pereții de lut ai locuințelor și a înlesnit păstrarea parțială a lor, împreună cu fragmente de birne carbonizate, căzute din părțile superioare ale clădirilor. Dificultățile, doar în parte amintite acum, s-au dovedit uneori de netrecut; alteori resturile păstrate ale diferitelor construcții au permis reconstituirea probabilă a lor chiar cu unele detalii. Nădăjduim, totuși, că reconstituirile construcțiilor civile și militare — care, evident, sînt doar propuneri susceptibile de îmbunătățiri și, de ce nu, de infirmări ulterioare — nu sînt mult prea îndepărtate de aspectul lor din antichitate.

¹¹ D. Antonescu, în *Arhitectura*, 1, 1979, p. 63—64; 5, 1979, p. 55—58

¹² H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 298—300.

PARTEA I

CONSTRUCȚII CIVILE

LOCUINȚE

Clădirile destinate locuirii sînt, fără îndoială, cele mai numeroase descoperite pînă acum în așezări și, din punctul de vedere al temei abordate, nu mai puțin importante. Indiferent de concepția arhitectonică — dacă se poate vorbi totdeauna de o astfel de concepție — ce a stat la baza construirii lor, indiferent de materialele întrebuintate, de împărțirea interioară, de aspectul exterior și de acoperirea acestora, ele reprezintă indicii semnificative pentru conturarea cadrului vieții cotidiene, pentru modul în care a fost rezolvată una dintre condițiile elementare de viațuire a comunităților omenești, anume asigurarea adăpostului permanent și durabil, caracteristic populațiilor sedentare. Mai mult, aceleași construcții oferă parțial (adesea) sau integral (mai rar) elementele pe baza cărora pot fi apreciate modul de soluționare a problemelor de ordin tehnic, de construcție propriu-zise, felul și spațiul destinat locuirii, uneori chiar particularitățile în măsură să denote pretenții de confort și de lux în raport cu nivelul general de dezvoltare al arhitecturii civile din zonele europene situate în afara fruntariilor lumii greco-romane.

Evoluția acestora apoi, în sensul perfecționării unor tipuri, dispariției altora și apariției de forme noi, este un important indiciu pentru progresele generale ale societății daco-gete, locuințele fiind expresia nu numai a posibilităților de ordin tehnic și material dintr-o anumită epocă, ci și a modului și pretențiilor de trai ale membrilor unei comunități omenești. Toate acestea constituie suficiente motive pentru tratarea în primul rînd a construcțiilor de locuit și pentru urmărirea evoluției lor în măsura permisă de materialul documentar existent.

De informații detaliate, contemporane, privitoare la forma și la aspectul locuințelor din Dacia, transmise prin scrierile autorilor antici, nu dispunem. Doar mențiuni lapidare se întîlnesc la Strabo și Ovidiu. Geograful antic pomeneste în treacăt pe tribali, misi, crobizi și pe așa-ziii troglodiți care locuiau în regiunea situată „mai sus de Callatis, Tomis și Histria”¹³. Prin amintiții „troglodiți” V. Pârvan credea, pare-se cu dreptate, că trebuie să-i înțelegem pe geții din zona Dobrogei de astăzi.

¹³ Strabo, *Geogr.*, VII, 5, 12.

ale căror bordeie „erau mai mult sub- decât suprapământene”¹⁴. Ovidiu apoi, în dese referiri la invaziile abătute asupra aceleiași zone dobrogene, soldate, atunci ca și mai târziu, cu distrugeri de bunuri, în timpul căroră „cremat insontes hostica flama casas”¹⁵, menționează acele *casae* ce puteau fi atât construcții de suprafață, cit și locuințe parțial adâncite în pământ (semibordeie).

În sfârșit, columna traiană nu poate fi considerată — cum s-a mai încercat — drept izvor documentar sigur pentru reconstituirea locuințelor și a altor construcții dacice, inclusiv „ansambluri arhitectonice”, tocmai din pricina neconcordanței flagrante dintre reprezentările de astfel de clădiri — de altminteri rare — și constatările de ordin arheologic. Este în afara oricărei îndoieli că sculptorilor reliefurilor columnei le erau familiare construcțiile de la Roma și din orașele imperiului, nu acelea din de curînd cucerita și îndepărtata Dacie.

Singurele izvoare certe rămîn, așadar, cele arheologice. Pe baza constatărilor de detaliu și generale făcute în timpul extinselor săpături arheologice, locuințele din ținuturile carpato-dunărene pot fi împărțite în două categorii principale: adâncite în pământ, chiar dacă „adîncirea” lor este variabilă, și construite pe sol, fiecare cu mai multe tipuri și variante.

*

Locuințele adâncite în pământ diferă nu atât prin plan și materialele întrebuințate la durarea lor, cît mai ales prin adîncimea cavității săpate în raport cu nivelul de călcare antic. La unele pereții se aflau în sol aproape integral sau pe cea mai mare parte din înălțimea lor, deasupra rămînînd doar o mică porțiune din ei și acoperișul. Astfel de construcții sînt cunoscute sub denumirea de bordeie. La altele, în schimb, porțiunea adîncită în sol nu depășește cîteva zeci de centimetri, pereții ridicîndu-se mult deasupra nivelului de călcare, de unde denumirea de semibordeie, pentru a le deosebi de celelalte. Atît doar că la ambele tipuri principiul de construcție este același, ceea ce justifică includerea lor într-o singură categorie. Cum nu există o regulă precisă pentru socotirea locuințelor de acest fel bordeie sau semibordeie, — și în literatura arheologică este folosit cînd un termen cînd celălalt pentru construcții totuși diferite —, în ceea ce ne privește, am optat pentru denumirea de *bordei* la toate construcțiile destinate locuirii, adâncite în pământ mai mult de 0,80—1 m și pentru denumirea de *semibordei* la construcțiile a căror adîncire nu este mai mare decât 0,20—0,50 m. Evident că o astfel de împărțire pare — și de fapt este — mai mult sau mai puțin arbitrară, dă ea se dovedește absolut necesară pentru evitarea confuziilor și pentru urmărirea direcțiilor de evoluție a construcțiilor adâncite în pământ.

Bordeiele sînt în general puține în așezările dacice și se întîlnesc cu precădere în zonele de cîmpie. Descrierea cîtorva dintre ele este utilă atît pentru precizarea formei, cît și a sistemului de construcție.

¹⁴ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 134.

¹⁵ Ovidiu, *Trist.*, III, 10, 66.

Cîteva astfel de locuințe s-au descoperit în așezarea dacică de la Cățelu Nou¹⁶, pe teritoriul Bucureștilor. Una dintre ele, de formă patrulateră neregulată, cu laturile curbate (fig. 1/1), era lungă de 6,87 m, lată de 2,20/3,45 m și se adîncea, în raport cu nivelul de călcare antic, pînă la 2,75 m. Pe axul lung se afla intrarea, mai puțin adîncită, și de la ea coborau cîteva trepte cruțate în pămînt spre „încăperea” destinată locuirii. Aceasta avea podina lipită cu lut și o laviță cruțată în pămînt. Pereții bordeiului erau susținuți de pari înfiți în pămînt, între ei aflîndu-se o împletitură de nuiele lipită cu lut, iar învelitoarea consta din trestie sau papură. Alta, poligonală, tot cu laturile curbate era lungă de circa 6 m, lată de 2,75 m, adîncită cu 2,75 m și avea la intrare o porțiune mai puțin adîncită, cum s-a observat și la precedenta. Pereții și acoperișul s-au construit din aceleași materiale. Ultima construcție din așezarea amintită, consta din două gropi circulare (fig. 1/3), despărțite printr-un prag de pămînt cruțat, una cu diametrul de 2,40, cealaltă de 1,52 m și cu adîncimile de 1,40 și 0,80 m; axul lung măsoară 4,36 m. S-ar părea că „groapa” mare sau „încăperea” mare era destinată locuirii, iar cealaltă, acoperită cu un chepeng de lemn, putea servi drept loc de păstrare a proviziilor.¹⁷

Toate bordeiele de la Cățelu Nou provin din primul nivel dacic, datat în secolele III–II î.e.n., și ele reprezintă, între altele, un element caracteristic nivelului vechi.

Construcții similare, poligonale, patrulatere, ovale, sînt cunoscute în așezările de la Tînganu¹⁸, tot pe teritoriul Bucureștilor (una patrulateră, cu colțurile rotunjite, adîncită cu 1 m; alta poligonală, adîncită cu 1,20 m, lungă de circa 4,90 și lată de 3,80 m, cu o vatră într-un colț), Popești¹⁹, pe Argeșul inferior, Giurgiu (Malul Roșu) și Crășani²⁰, toate în Muntenia, Galați-Barboși²¹ și Răeățau²², în Moldova, Sălașuri²³ și Pecica²⁴ (una lungă de 4,80, lată de 2,80 și adîncită cu 2 m), în Transilvania.

Exemplele citate pînă acum sînt semnificative pentru conturarea unei imagini de ansamblu a ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin construcții de tip bordei. Planul lor este variabil: oval, patrulater cu colțuri rotunjite, poligonal și, în mod obișnuit, constau dintr-o singură încăpere de dimensiuni diferite dar cu media de **3,50x3**, mai rar **4,50x3,50** m. Spațiul de „locuit” era relativ mare. Cît privește destinația celui din interiorul bordeiului, se întîlnesc două excepții: prima sigură, reprezentată de două bordeie de la Cățelu Nou, ambele cu intrare amenajată, și a doua, probabilă, din aceeași așezare, unde se poate presupune existența unei „cămări” pentru păstrarea proviziilor, adiacentă încăperii de locuit.

Planul și amenajarea locuințelor de tip bordei sînt, deci, neregulate, în funcție de caracteristicile soiului și de posibilitățile celor ce le construiau. Pereții erau simpli și din materiale la îndemînă pretutindeni

¹⁶ V. Leahu, în *CAB*, I, 1963, p. 27–28.

¹⁷ Idem, în *CAB*, II, 1965, p. 56.

¹⁸ M. Turcu, în *CAB*, II, 1965, p. 270 și informații verbale.

¹⁹ R. Vulpe, în *Materiale*, VII, [1961], p. 334.

²⁰ M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, 1979, p. 83.

²¹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 32–33.

²² Informații V. Căpitanu.

²³ Z. Szekely, în *Materiale*, IX, 1970, p. 298.

²⁴ I. H. Crișan, *Ziridava*, p. 78.

(lemn și lut). Înălțimea pereților este dificil de apreciat. Dacă ar fi să luăm drept bază de pornire adîncimea de 2,75 m a celor două bordeie din așezarea de la Cățelu Nou, înălțimea pereților nu putea fi mai mică de 3—3,50 m. Foarte probabil însă că la locuințele ce erau adîncite în pămînt aproximativ 1 m, înălțimea pereților nu depășea 2,50—3 m. Acoperișul, din stuf sau paie, era *conic* sau în două ape și prevăzut cu streășină lată, ce ajungea adesea aproape de pămînt (fig. 1/2).

Rămîne enigmatic modul cum se *încălzeau* bordeiele fără vetre de foc pentru că numai căldura asigurată de îngroparea lor în pămînt nu putea fi suficientă în zone cu climă aspră. Lumina pătrundea în locuințe probabil prin deschideri mici practicate în pereți, iar fumul, la acelea prevăzute cu vetre de foc, ieșea prin deschizători nu mai mari din acoperiș.

În toate cazurile — poate cu excepția bordeiului ce avea o groapă destinată păstrării proviziilor, dacă interpretarea este cea bună — spațiul bordeielor nu îngăduia decît locuirea propriu-zisă, cu „mobilier” modest, confecționat din lemn și redus la strictul necesar. Proviziile pentru iarnă, mai ales cereale, se păstrau în locuri anume amenajate, situate în afara locuințelor.

Semibordeiele sînt mult mai numeroase și, se poate spune, cu cîteva excepții, nelipsite din așezările dacice din zonele de cîmpie și deluroase. Zeci de asemenea construcții apar masate în spații relativ restrînse, demonstrînd, prin numărul mare al descoperirilor și prin aria lor largă de răspîndire, că reprezintă tipul de locuință cel mai frecvent întîlnit în zonele *amintite* și în așezările rurale.

O trecere în revistă a lor, chiar sumară, conduce spre observația potrivit căreia planurile acestor locuințe prezintă mai puține iregularități decît ale precedentelor și că ele se pot grupa în trei tipuri principale: cvasiratunde sau ovale, patrulatele sau poligonale neregulate și patrulatele.

Pentru ilustrarea *tipului I* (cvasirotunde sau ovale) s-au ales semibordeie din așezările de la Șercaia și Comana de Jos. Primul²⁵, de formă aproximativ ovală, cu diametrele de 4,05 și 3,85 m, adîncit față de nivelul de călcare antic cu 0,35—0,50 m, avea în interior doi stîlpi cu diametrele de 0,27 și 0,35 m (fig. 2/1); se datează în secolele I î.e.n. — I e.n. Al doilea²⁶, cu diametrele de 4,05 și 3,20 m, se adîncea față de nivelul de călcare *antic* cu 0,30—0,45 m (diferența rezultă din îndreptarea pantei terenului — fig. 2/2). Se datează în secolul I e.n. Materialele de construcție sînt aceleași ca la bordeie, la fel cum aproape identic este sistemul de construcție.

Tipul II (patrulatele și poligonale neregulate) va fi ilustrat de locuințe descoperite la Cățelu Nou și Tășad. Prima²⁷, de forma unui pentagon cu laturi și colțuri rotunjite, era lungă de 3,65, lată de 3,24 și adîncită cu 0,26 m sub nivelul de călcare (fig. 2/4); pe latura de nord-vest se afla intrarea cu două trepte cruțate în pămînt, iar în interior se deschidea o groapă de provizii; acoperișul, în două ape, era susținut de

²⁵ I. Glodariu — FI. Costea, *Așezarea dacică de la Șercaia, ms.*

²⁶ I. Glodariu — FI. Costea — I. Ciupea, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, 1980, p. 36.

²⁷ V. Leahu, *loc. cit*

doi stâlpi plantați în interiorul locuinței. Se datează în secolele III—II î.e.n. A doua²⁸, cvasitrapezoidală, cu colțuri rotunjite, era lungă de 4 m, lată de 3,12 m, se adîncea față de nivelul de călcare cu 0,20—0,30 m și avea traseul pereților perfect conturat de pari (fig. 2/3).

Tipul III cuprinde semibordeiele patrulate „regulate”. Rotunjirea colțurilor majorității acestor locuințe provine de la parii de susținere existenți acolo și, mai rar, de la surpările parțiale. La alegerea locuințelor menite să ilustreze acest tip s-au avut în vedere dimensiunile, elementele pe care le furnizează pentru reconstituire, particularitățile unora dintre ele și datarea lor.

Prima locuință²⁹, patrulateră (curbura unei laturi provine din surparea parțială a peretelui), măsura 3,75X3,10 m și se adîncea cu 0,55 m sub nivelul de călcare antic (fig. 3/2); în interior s-au găsit bucăți de lipitură de perete arsă, groase de 3—5 cm. Se datează în secolul I î.e.n. A doua³⁰, cu toate că a fost cercetată doar parțial, este menționată pentru un detaliu de construcție. Tot patrulateră, măsurînd 2,80 m lățime și fiind adîncită cu 0,15—0,30 m sub nivelul de călcare antic, avea în interior un stîlp masiv (0,50 m în diametru — fig. 3/1). Dacă el susținea acoperișul, atunci acesta din urmă a avut două pante inegale. Se datează în secolele I î.e.n. — I e.n.

Următoarele locuințe au fost descoperite la Slimnic. Una dintre ele era rectangulară, de 4,30X3,75 m, se adîncea față de nivelul de călcare antic cu 0,60—0,65 m, avea cîte un stîlp la fiecare colț (înfîpt cu 0,60 m sub nivelul podinei) și, într-unui din colțuri, un cuptor de piatră (fig. 3/3); se datează în prima jumătate și la mijlocul secolului I e.n.³¹ Cealaltă, patrulateră, de circa 5,40X3,75/4,30 m, se adîncea față de nivelul de călcare antic cu 0,60 m. Sînt de remarcate situația neclară de pe una dintre laturile scurte, unde materialele arheologice treceau compact peste traseul peretelui (să fie cazul unui spațiu anume amenajat pentru depozitarea unor obiecte de trebuință zilnică?), ca și existența, lîngă cealaltă latură scurtă, a unui prag pavat cu piatră de rîu (fig. 3/4); se datează în a doua jumătate a secolului I e.n. și la începutul celui următor³².

Reiese, așadar, că sistemul de construire a semibordeiilor se bazează pe același principiu al adîncirii în sol, dar cavitatea săpată depășește rareori cu puțin 0,50 m. Cea mai mare parte din înălțimea pereților locuinței se ridicau deasupra solului, iar accesul în ea era înlesnit de una-două trepte. Altminteri se utilizau aceleași materiale și se construia la fel: pe scheletul de pari se fixa împletitura de nuiele și se lipea cu lut. Deci, chiar dacă adîncirea în sol este mai mică și ele se apropie ca aspect de locuințele de suprafață, concepția de construcție, în esența ei, este aceeași cu a bordeiilor.

Unele semibordeie au furnizat indicii clare (stâlpi în perimetrul locuinței) privitoare la construirea acoperișului în două pante, nu totdea-

²⁸ Informație N. Chidioșan.

²⁹ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 27, 35 și fig. 20, 44.

³⁰ *Supra*, nota 25.

³¹ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 20, 35, fig. 6—7, 26.

³² Idem, *op. cit.*, p. 26, 35—36, fig. 20, 35—41.

una egale. Utilizarea unor stâlpi suplimentari, plantați în interiorul locuințelor, se impunea pentru a asigura susținerea acoperișului (cu greutate considerabilă când se foloseau paie și stuf), care era suportat și de scheletul de pari al pereților. Aceștia din urmă, la semibordeie, erau însă mult înălțați deasupra solului.

Locuințele se compun dintr-o singură încăpere, cu plan, de cele mai multe ori, regulat. Dealtminteri traseul pereților și în general planul construcțiilor denotă mai multă grijă pentru aspectul lor. Aceeași preocupare o arată anumite amenajări suplimentare de felul pavajului de piatră, dispus la intrarea unei locuințe de la Slimnic, ca și constatarea „pavării” cu prundiș a spațiului din fața intrării unor semibordeie descoperite la Bernadea³³ și Poiana³⁴.

Podina încăperilor era adesea din lut bătut, așezat în straturi succesive, sau fățuită cu grijă. Tocmai acest fel de amenajare a podelei a permis identificarea locuințelor și atunci când, din pricina răscolirilor ulterioare, era dificilă sau chiar imposibilă stabilirea planului lor³⁵.

Se întâlnesc, de asemenea, locuințe în podina cărora se deschideau gropi anume amenajate pentru păstrarea proviziilor³⁶. În mod obișnuit astfel de gropi se află însă în afara locuințelor.

Atrage atenția în mod deosebit cuptorul din locuința de la Slimnic, care nu are analogii în descoperiri contemporane. Prezența sa într-o locuință dacică ar putea indica, eventual, o destinație aparte, deosebită a acesteia? Posibil, dar nimic din inventarul construcției nu îndreptățește atribuirea altei utilizări decât aceea obișnuită de locuit. Un alt cuptor, de astă dată din lut, se cunoaște ca aparținând unei construcții dependente de „palatul” de la Popești și un bordei, aproximativ circular, prevăzut cu un cotlon larg în care se afla cuptorul, în așezarea de la Tari-verdi; ultima locuință datează din epoca greacă arhaică³⁷.

Rămîne, în continuare, cel puțin neobișnuită absența vetrelor de foc în multe dintre locuințele de acest tip și, implicit, în suspensie rezolvarea problemei încălzitului locuințelor de tip semibordei. La acelea unde s-au descoperit vetre de foc, ele erau dispuse fie într-un colț, fie în mijlocul lor și aveau la bază un „pavaj” din piatră, ca de pildă la Porumbenii Mari³⁸.

Reconstituirea grafică a locuințelor de tip semibordei (fig. 2/5—6, 3/5—6) a avut în vedere principalele lor caracteristici.

Locuințele de tip semibordei, în așezările dacice cu mai multe faze, se datează în mod obișnuit în perioadele mai vechi din existența aces-

^M Cercetări inedite.

³⁴ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 194.

³⁵ Idem, *loc. cit.* și p. 200; *SCIV*, III, 1952, p. 194; informații V. Căpitanu (Răcătau), V. Ursachi (Brad), M. Turcu (Tînganu).

³⁶ *Supra*, locuința de la Cățelu Nou: alta, similară, în această privință, la Arpașu de Sus (M. Macrea — I. Glodariu, *op. cit.*, p. 23—24).

³⁷ Em. Condurachi și colab., în *Materiale*, V, 1959, p. 318, fig. 14.

³⁸ G. Ferenczi — I. Ferenczi, în *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 144 (în așezarea de acolo s-a constatat că semibordeiele sînt rectangulare, construite din bîrne, și că au la colțuri lespezi de piatră. Sistemul de construcție este, deci, similar cu al locuințelor de suprafață).

țara, ca de pildă la Galați-Barboși³⁹, Botoșana⁴⁰, Brad⁴¹, Cățelu Nou⁴², Tei⁴³, Răcătău⁴⁴, dar ele se perpetuează — după cum reiese din datarea celor descrise mai sus — pînă la sfîrșitul epocii Latfne, mai frecvent întîlnite fiind în zonele de cîmpie și de deal ale Daciei.

Locuințe de suprafață. Construcțiile destinate locuirii, ridicate direct pe suprafața solului sînt caracteristice marilor așezări, adesea numai acropolelor acestora și, evident, așezărilor situate în zonele montane. Planul și alcătuirea locuințelor sînt diferite, la fel cum deosebite sînt adesea materialele de construcție utilizate, sistemul de construcție și destinația diferitelor încăperi. În această cuprinzătoare categorie a locuințelor de suprafață sînt incluse desigur și construcțiile pretențioase, unele cu dreptate socotite adevărate palate pentru acea vreme, dar ele fac obiectul capitolului următor.

Planul deosebit al locuințelor de suprafață, numărul încăperilor și felul cum au fost ele durate determină necesitatea încercării unei clasificări pe tipuri deosebite. Vor fi hotărîtoare în această clasificare nu procedeele tehnice de construire a lor, ci în primul rînd planul (dispunerea încăperilor) și destinația construcțiilor (toate de locuit, dar unele au caracter sezonier și, ca urmare, amenajarea lor este deosebită chiar atunci cînd au planuri identice cu ale locuințelor permanente). În majoritatea cazurilor locuințele de suprafață se aflau la mică adîncime față de nivelul actual al solului, din care pricină adesea au fost distruse parțial sau integral de lucrările moderne agricole și de îmbunătățiri funciare. De aici decurge, pentru multe dintre ele, imposibilitatea stabilirii cu precizie a planului și a dimensiunilor.

Pe baza acestor criterii, locuințele de suprafață se împart în două categorii distincte: locuințe permanente și locuințe sezoniere, fiecare dintre ele cuprinzînd mai multe tipuri distincte.

A. *Locuințele permanente*, în funcție de planul lor, pot fi grupate în trei tipuri principale: I rectangulare, indiferent de numărul încăperilor, II construcții absidale cu o singură încăpere și III construcții poligonale și circulare cu una sau mai multe încăperi.

Locuințe aparținînd *tipului I* se împart, la rîndul lor, în două categorii: 1 cu o singură încăpere și 2 cu două sau mai multe încăperi.

1. Locuințele cu o singură încăpere sînt construite în două sisteme diferite; cu pereți ce au un schelet de pari înfipti în pămînt și cu pereții așezați pe o bază, rar pe o temelie, de piatră. Nu se pot face distincții nete zonale în funcție de sistemul de ridicare a pereților locuinței. Se poate observa doar că acelea cu baza de piatră se întîlnesc cu precădere în regiunile montane, unde nivelul ridicat al stîncii nu permitea înfigerea parilor.

³⁹ N. Gostar, *Cetăți*, p. 32.

⁴⁰ S. Teodor, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 34.

⁴¹ V. Căpitanu — V. Ursachi, în *Crisia*, 1972, p. 100 și inf. V. Ursachi.

⁴² V. Leahu, în *CAB*, I, 1963, p. 27.

⁴³ Idem, în *CAB*, II, 1965, p. 55.

⁴⁴ V. Căpitanu — V. Ursachi, *loc. cit.*, inf. V. Căpitanu.

Locuințe cu pereți susținuți de un schelet de pari înfipti în pământ sînt semnalate în majoritatea așezărilor dacice. Le amintim acum doar pe acelea de la Galați-Barboși⁴⁵ (uneori acoperite cu țigle, toate cu vetre de foc), Brad⁴⁶, București — Cățelți Nou⁴⁷ (măsurau circa 4X5 m), Cîndești⁴⁸, Crăsani⁴⁹, Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa)⁵⁰, Mînăstioara⁵¹, Ocnîța⁵², Pecica⁵³, Poiana⁵⁴, Popești⁵⁵, Răcățiu⁵⁶, Sălașuri⁵⁷, Zimnicea⁵⁸, toate databile pe durata secolelor I î.e.n. — I e.n.

Sistemul de construcție fiind în general unitar, nu sînt necesare decît unele detalii ale cîtorva locuințe descoperite la Grădiștea Muncelului și la Pecica. În prima așezare, locuința aleasă spre exemplificare⁵⁹ era patrulateră, cu laturile de **2,30; 2,45; 2,12; 2,15** m și avea la baza fiecărui stîlp (înfipt pînă la circa **0,65** m sub podină) o lespede de piatră; în interiorul și lîngă locuință exista cîte o groapă de provizii. La Pecica⁶⁰ astfel de locuințe s-au descoperit mai ales pe acropola așezării. Ele erau patrulatere, cu colțurile rotunjite, și măsurau **5,50X6** m, **6,70x6,20** m (uneori aveau gropi în interior). Parii, cu diametre mari (**0,60—0,80** m) erau înfipti pînă la **1** m sub nivelul podinei de lut. Atît într-un caz, cît și în celălalt, pe baza adîncimii pînă la care fuseseră înfipti parii, înălțimea pereților poate fi apreciată la aproximativ 3 m.

În toate locurile este de domeniul evidenței că sînt locuințe simple, derivate din acelea de tip semibordei. Sistemul de construcție era același, la fel erau materialele întrebuintate, adesea chiar și planul. Deosebirea esențială constă însă în ridicarea lor pe sol.

Asemenea construcții nu sînt specifice exclusiv Daciei; ele se întîlnesc pretutindeni în Europa, în zone locuite de diferite seminții. Renunțînd la analogiile extrem de numeroase furnizate de cercetările arheologice, menționăm doar relatările lui Tacitus referitoare la locuințele vechilor germani⁶¹. Analogiile numeroase nu sînt întîmplătoare. Ele se explică prin simplitatea construcției, prin rezistența ei — în ciuda impresiei contrare dată de o analiză superficială — și prin avantajul de a

⁴⁵ N. Gostar, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁶ V. Căpitanu — V. Ursachi, *loc. cit.*, inf. V. Ursachi.

⁴⁷ V. Leahu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁸ M. Florescu, *Dicționar*, p. 168—169.

⁴⁹ R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 44.

⁵⁰ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, III, 1952, p. 306.

⁵¹ M. Florescu, *op. cit.*, p. 396.

⁵² D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 19—22.

⁵³ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 38—42, 74, 76, 78, 84.

⁵⁴ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 50; II, 1, 1951, p. 198—199; III, 1952, p. 194.

& Idem, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 243, 245.

⁵⁶ V. Căpitanu — V. Ursachi, *loc. cit.*, inf. V. Căpitanu.

⁵⁷ Z. Szekely, în *Materialei VIII*, 1962, p. 338.

⁵⁸ R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 23.

⁵⁹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, III, 1952, p. 306.

⁶⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 42, 75—76, 78, fig. 18.

⁶¹ Tacitus, *Germ.*, XVI, 2: „Nici chiar piatră sau cărămizi nu se întrebuintează la ei: la toate se slujesc numai de lemn necioplit, fără să se uite la frumusețe și la desfătarea ochilor. Unele părți ale caselor le lipsesc destul de bine cu un lut așa de curat și de luciu, parc-ar fi o zugrăveală de dungi colorate” (trad. Th. Naum).

necesita materiale de construcție aflate pretutindeni, îmbinate apoi după o tehnică relativ simplă.

Locuințe cu bază de piatră, formate tot dintr-o încăpere, sînt semnalate la Arpașu de Sus, Banița, Piatra Neamț — Bîtca Doamnei, Cetățeni, Grădiștea Muncelului și Tilișca.

Dintre acelea de la Arpașu de Sus⁶² una era rectangulară (de 5/5,50X 3,25/3,50 m), cu temelia din lespezi de piatră, așezate în cel mult două-trei rînduri, și pereții din bîrne; învelitoarea era din paie sau din șindrila (fig. 4/4—5).

La Banița⁶³, pe terasa mijlocie, s-au descoperit resturile unei clădiri dreptunghiulare, cu baza din piatră și pereții tot din bîrne; podina era din lut bătut, iar acoperișul din șindrila. Dimensiunile ei nu sînt precizate.

Locuințe similare sînt amintite la Piatra Neamț—Bîtca Doamnei, atît pe platou, cît și pe terasele înălțimii⁶⁴. Se semnalează întrebuințarea materialelor de construcție din fier și descoperirea, într-una dintre locuințe, a cîtorva colonete de lut, al căror loc și rost în cadrul construcției nu au putut fi precizate.

Pentru locuințele din așezarea de la Cetățeni se amintește utilizarea pietrei la baza lor⁶⁵, iar la acelea de la Tilișca, în mod obișnuit cu un rînd de piatră de stîncă sau de rîu la baza pereților, sînt date și dimensiunile: 5/7X3/4 m⁶⁶.

În așezarea civilă de pe terasele Sarmizegetusei, la locuințele de acest fel se utilizau uneori drept „temelie” blocuri de calcar așezate distanțat unul de celălalt⁶⁷.

Toate locuințele amintite se datează în secolele I î.e.n. — I e.n., majoritatea fiind pe durata celui din urmă.

În schimb, pentru alte locuințe este dificil de precizat sistemul de construcție din lipsa detaliilor privitoare la ele. Bună parte par să fi fost construite cu pari înfipti în pămînt, anume acelea din așezările de la Botoșana⁶⁸, București—Cățelu Nou⁶⁹, Cuciulata⁷⁰, Grădiștea Muncelului⁷¹, Popești⁷², Tîrgu Ocna—Tisești⁷³ și Tinosu⁷⁴.

2. Locuințele cu mai multe încăperi s-au construit tot după cele două sisteme tradiționale: cu pari înfipti în pămînt și cu bază sau temelie de piatră.

⁶² M. Macrea — I. Glodariu, *op. cit.*, p. 27.

⁶³ Oct. Floca, *CetDacTrans*, p. 28—29.

⁶⁴ C. Matasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, în *Materiale*, VII, [1961], p. 340; N. Gostar, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 38.

⁶⁶ N. Lupu, *CetDacTrans*, p. 39; *Materiale*, IX, 1979, p. 237.

⁶⁷ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 182.

⁶⁸ S. Teodor, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 34.

⁶⁹ V. Leahu, în *CAB*, I, 1963, p. 27.

⁷⁰ Gh. Bichir, în *Materiale*, VII, [1961], p. 354.

⁷¹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 152.

⁷² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 30—31.

⁷³ A. Nițu și M. Zamoșteanu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 376; N. Gostar, *op. cit.*, p. 28.

⁷⁴ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 48.

Pentru prima categorie amintim locuințele de la Pecica (una dintre ele, cu două încăperi, depășea 8,60 m lungime)⁷⁵, iar drept construcție intermediară, de tranziție între cele două categorii, o locuință cu trei încăperi de la Popești⁷⁶, cu baza pereților din lemn și parțial din iut (fig. 4/2). Ea măsoară peste 11 m lungime și 4,90 m lățime, iar încăperile 4,90X5,10, 4,90X1,50 și 4,90x4,70 m. Pe laturile de vest și de nord ale ultimei încăperi (singura care avea vatră de foc și, deci, era destinată locuirii propriu-zise, celelalte având alte întrebuințări), în afara clădirii, exista o prispă, lată de 1,70 m, cu acoperișul susținut de stâlpi. Învelitoarea a fost din stuf sau paie, dar pe culmea ei se aflau olane și parțial țigle⁷⁷. Locuința datează din secolul I î.e.n.

Mai numeroase sînt locuințele cu două-trei încăperi ce aveau pereți din lemn așezați pe o bază de piatră. Dimensiunile construcțiilor, în general mari, sugerează existența mai multor încăperi chiar și atunci cînd planul lor nu a putut fi reconstituit în întregime (ca de pildă la unele locuințe de la Grădiștea Muncelului⁷⁸ și Tilișca⁷⁹).

Ilustrative pentru categoria acum în discuție sînt alte două locuințe descoperite la Grădiștea Muncelului. Prima⁸⁰, de 8X4 m, avea baza pereților din piatră de stîncă locală, iar la colțuri și pe linia peretelui median blocuri de calcar. Vatra de foc, aflată în colțul de sud-vest, constituie un indiciu hotărîtor pentru stabilirea destinației încăperii. Locuința a fost incendiată la începutul secolului al II-lea. A doua⁸¹, de 11X5 m, cu două încăperi (5X4,50 și 6X5 m) și cu pridvor pe latura de vest (fig. 4/6), avea intrarea pe latura de est, după cum arată țîșnile descoperite acolo. La baza pereților de lemn se afla piatră de stîncă locală și sfărîmături de calcar. Nu este exclus ca lespezile de piatră din interior să indice locurile stîlpilor meniți să susțină tavanul și, în această accepțiune, apare posibilă existența unui etaj. Se datează la fel ca precedenta.

Prin planul complex și prin execuția îngrijită atrag atenția în mod deosebit clădirile descoperite în afara incintei cetății de la Luncani — Piatra Roșie. Una dintre ele⁸² este rectangulară, are patru încăperi și, posibil, un pridvor pe latura de nord (fig. 5/1—2). Pereții de lemn se sprijineau de astă dată pe o temelie de piatră în deplinul înțeles al cuvîntului (adîncită în sol cu 0,60—1 m), iar la pragurile ușilor (largi de 0,90—1 m) se aflau blocuri de calcar. De o parte și de alta a pragurilor s-au găsit urmele stîlpilor de lemn ce asigurau montarea ușilor. Acoperișul era din șindrila. Dimensiunile clădirii (la exterior): 26x5 m și ale încăperilor (la interior): 4,60x3,68 (f), 4,60x2,40 (g), 4,60x2,36 (h), 4,60X4,22 m (i). A fost distrusă de un incendiu probabil în anii războaielor

⁷⁵ I. H. Crișan, op. cit., p. 78.

⁷⁶ R. Vulpe, în *Materiale*, VII, [1961], p. 324, 326—327.

⁷⁷ A se vedea reconstituirea propusă de D. Antonescu, în *Arhitectura*, 1, 1979, p. 63—64 și fig. 6.

⁷⁸ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 152 (dimensiuni: 8X6 m); *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 211—212 (de 8X4 m).

⁷⁹ N. Lupu, în *Materiale*, IX, 1970, p. 240 și fig. 8.

⁸⁰ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 204—207.

⁸¹ Idem, op. cit., p. 214—216.

⁸² C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 59.

daco-romane. Cealaltă⁸³, tot rectangulară, cu cinci încăperi și probabil cu pridvor spre nord (fig. 5/3—4), avea temelia din blocuri de calcar fasonate, pereți din lemn lipit cu lut, iar învelitoarea cel puțin în parte din țigle. Intrările în clădire se aflau pe latura nordică (două) și pe latura sudică (una), largi de 1,20—1,40 m; locul ușilor încăperilor este marcat de întreruperea temeliei (posibil pentru a reduce din înălțimea pragului de lemn) și prin plantarea câte unui stâlp de fiecare parte a ușii. Dimensiunile clădirii (la exterior): 22,50X13,50 m, iar ale încăperilor (în interior): 13X4,40 (k), 8,40x8,30 (l), 8,60X8,40 (m), 8,30X3,90 (n) și 8,60X3,90 m (o). Datarea este aceeași cu a precedentei.

Locuința de la Grădiștea Muncelului și clădirile de la Luncani — Piatra Roșie au fost reconstituite de D. Antonescu într-o manieră asemănătoare și, cu acel prilej, s-a subliniat evoluția planului acestor construcții dovedită de gruparea încăperilor⁸⁴.

Tipul II al construcțiilor destinate locuirii permanente le cuprinde pe acelea absidale, care vor fi exemplificate prin descoperiri de la Pecica și de la Luncani — Piatra Roșie.

Construcția de la Pecica⁸⁵, lungă de 8,60 și lată de 4,50 m (fig. 6/1), avea pereții (0,30 m lățime) din lut bătut, acoperiș de șindrilă și podina de lut. Unele particularități ale ei (maniera de ridicare a pereților, vatra de foc fără substrucție de piatră, existența în ea a vetrei de foc, ornamentarea pereților și planul absidal), în raport cu alte locuințe din aceeași așezare tl-au îndemnat pe descoperitor să nu excludă nici una dintre cele două destinații posibile: construcție de cult sau locuință pretențioasă. Se datează în secolul I e.n. și la începutul veacului următor.

Cea mai apropiată analogie, în privința planului, pentru construcția de la Pecica se întâlnește la clădirea de pe terasa situată sub platoul cetății de la Luncani — Piatra Roșie⁸⁶, dar cu temelia din blocuri de calcar, pereți din lemn și acoperiș din șindrilă. Spațiul interior era împărțit în două încăperi, una rectangulară, cealaltă absidală (prima de 7,80x7,50 m, a doua lată de 7,80 și cu lungimea maximă de 3,20 m). Intrarea în clădire (largă de 1,50 m) se afla în partea opusă absidei, iar o ușă (de 2,10 m lățime) înlesnea accesul dintr-o încăpere în alta.

A doua construcție cu plan absidal de la Luncani — Piatra Roșie⁸⁷ se deosebește de precedentele prin detalii de plan și dimensiuni mari: 40x28 m la exterior (fig. 6/2—3). Ea are două încăperi rectangulare (împreună de 22,50x13,20), un deambulatoriu absidal, cu peretele estic frânt și retranșat spre interior, și un pridvor în partea opusă absidei. Încăperile măsoară 12,60X10,50 și 12,60x12,30 m. Temelia deambulatoriului și a încăperilor este din blocuri de calcar, pereții din lemn lipit cu lut, podina din lut, iar acoperișul din șindrilă. Intrările sînt marcate de

⁸³ Idem, *op. cit.*, p. 57—58.

⁸⁴ D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1977, p. 65 și fig. 8—10.

⁸⁵ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 48, 75, 106—108.

⁸⁶ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 64—65 și pl. II.

⁸⁷ Idem, *op. cit.*, p. 52—54. A se vedea reconstituirea propusă de D. Antonescu, *op. cit.*, p. 65—66, 68 și fig. 11.

praguri late (1,40—1,20 m), cu obișnuiții stâlpi înfiți de o parte și de alta a lor și într-un caz, pe latura curbă a deambulatoriului, de prag și de pavajul din fața acestuia. Inventarul clădirii demonstrează că servea în același timp drept locuință și magazie de alimente. Dimensiunile neobișnuit de mari, ca și construirea ei în interiorul cetății de pe stîncă de la Piatra Roșie ar putea să indice o destinație specială a clădirii, anume pentru adăpostirea unei părți a garnizoanei cetății.

Planul deosebit al construcțiilor absidaie, relativa raritate a lor precum și asemănarea dintre încăperea cu absidă sau aspectul general al lor cu acela al sanctuarului mare circular de la Grădiștea Muncelului⁸⁸ — dar mai ales cu aspectul construcțiilor de tip III A — a determinat atribuirea unei destinații religioase pentru toate acelea care aveau și sau *numai încăperi* absidaie⁸⁹. Unele au, în adevăr, destinație religioasă. Cel mai elocvent exemplu este sanctuarul amintit acum. După cum s-a încercat să se demonstreze cu alt prilej, hotărîtor în atribuirea construcțiilor de acest fel rămîne nu atît planul general, cît detaliile acestuia și inventarul lor⁹⁰. Fără a intra acum în toate elementele argumentării, este de subliniat că descoperirile din cuprinsul sanctuarelor dacice, *indiferent de planul lor* sînt unitare și în general puține (fragmente ceramice, materiale de construcție din fier, chiar cuie de o formă și funcționalitate deosebită), tot așa cum descoperirile din cuprinsul locuințelor *cu planuri diferite* sînt iarăși unitare (mulțimea de vase de tot felul, grăunțe carbonizate, unelte ș.a.m.d., adică tot ce s-a păstrat din varietatea de obiecte necesare vieții cotidiene, care, evident, erau inutile la oficierea cultului și lipsesc din sanctuare). Nici chiar prezența sau absența lipiturii de lut a pereților de lemn nu este hotărîtoare pentru că ea e nelipsită la construcțiile destinate locuirii permanente și lipsește la toate cele sezoniere. Mai mult, este de admis pentru arhitectura daco-geților, așa cum se admite pentru arhitectura altor popoare, originea (dacă nu integrală, cel puțin parțială) a planurilor construcțiilor religioase în planurile construcțiilor laice. Aceeași credem că a fost situația și în privința construcțiilor absidaie. Acestea sînt, deci, motivele care ne-au îndemnat să considerăm construcții laice clădirile prezentate mai sus. Totodată este dificil de lămurit ce i-a determinat pe daci să prefere la unele locuințe planul absidal, care ridică mai multe dificultăți de ordin tehnic decît planul rectangular, afară de cazul cînd destinația încăperii absidaie, întocmai ca la analogiile etnografice din zonele de munte, era diferită de a celeilalte.

*

Tipul III include locuințele cu plan poligonal (cînd pereții erau din lemn) și circular (cînd pereții erau din lut), cu una sau mai multe încăperi. Chiar dacă planul încăperii exterioare este în linii generale același,

⁸⁸ Pentru sanctuar C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 113—115; III, 1952, p. 284—287; H. Daicoviciu, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 234—252; idem, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 383—385; idem, *Dacia*, p. 235—260; D. Antonescu, în *Arhitectura*, 2—3, 1977, p. 90—93. Cercetările din 1980 au dus la descoperirea a încă 16 stâlpi în „cercul” interior, așa încît numărul lor este acum de 84.

⁸⁹ R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 316, 319; D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1979, p. 55—56.

⁹⁰ I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 249—258.

există deosebiri evidente între planul și dispoziția celorlalte încăperi așa încât construcțiile de acest tip pot fi subdivizate în două variante.

Varianta a cuprinde construcțiile cu două sau trei încăperi „concentrice”, dintre care aceea centrală, destinată locuirii propriu-zise, are plan absidal.

În vederea ilustrării variantei în discuție s-au ales trei clădiri din așezarea civilă de la Fețele Albe (înălțime situată vis-a-vis și la nord de Sarmizegetusa), cu planuri complementare, în măsură să contureze imaginea de ansamblu a unor astfel de construcții.

Prima clădire⁹¹, parțial distrusă de exploatarea forestieră modernă, are încăperea interioară cu plan absidal, iar cea exterioară octogonală (fig. 7/1). Pereții încăperii interioare, lungă de circa 6 m, erau din lut bătut pe un schelet de pari și aveau mai multe fățuieli („zugrăveli”) succesive. Intrarea se afla pe latura opusă absidei. Încăperea exterioară avea la fiecare unghi ai octogonului câte un bloc de calcar pe care se sprijineau pereții din lemn și avea două intrări: una în partea de vest, cealaltă în nord (pereți mediani ce o puteau împărți în două nu s-au găsit). Deschiderea maximă a octogonului, implicit a clădirii, era de circa 15 m. Acoperișul¹ a fost din șindrila. Inventarul ei, bogat și variat, specific locuințelor, se afla în proporție de aproape 90% în încăperea exterioară.

Următoarea, încă inedită, cu excepția publicării planului ei în alt context⁹², a fost, de asemenea, distrusă în bună parte de exploatarea forestieră modernă (fig. 7/2) și nu se pot preciza dimensiunile încăperii exterioare, poligonale, cea mai bogată în inventar. Încăperea interioară, cu lungimea maximă de 5,70 și lățimea de 6 m, avea pereți groși de 0,20—0,30 m, ridicați din lut bătut pe pari, cu straturi succesive de fățuială (mai multe pe partea interioară a lor). Incendiul care a mistuit clădirea a conservat pereții pe o înălțime de până la 0,40 m. Intrarea se afla în colțul de sud-vest al încăperii interioare.

Ultima construcție de acest fel ce se amintește acum⁹³ avea două încăperi și un pridvor (fig. 8/1; 19/1). Cea interioară, cu plan absidal, măsura 5,25 m lungime și 4,50 m lățime. Pereții, ridicați după aceeași tehnică, erau groși de 0,30—0,35 m. Încăperea exterioară, desigur tot poligonală, avea pereți din lemn, dar, spre deosebire de precedentele, lipiți cu lut. În sfârșit, pe partea de nord-vest a ei se afla un pridvor cu baza din piatră de stîncă locală.

Comune celor trei clădiri le sînt următoarele caracteristici: planul încăperilor, gruparea lor, dispunerea asimetrică a celei interioare, etajarea podinei încăperilor (la cea interioară este mai sus cu 0,15—0,20 m decît la încăperea exterioară), existența vetrei de foc în încăperea interioară și masarea inventarului în încăperea exterioară. Toate trei au fost incendiate în războiul din 105—106, iar prima a fost construită imediat după încheierea primului război, din 101—102 e.n.

Alte locuințe, tot cu încăperi „concentrice” par să fi avut încăperea interioară cu plan dreptunghiular. De fiecare dată deranjările ulterioare

⁹¹ H. Daicoviciu — I. Glodariu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 467—468.

⁹² I. Glodariu, op. cit., p. 256 și fig. 12.

⁹³ Inedită, doar cu planul publicat în același context (I. Glodariu, op. cit., p. 256 și fig. 11).

nu permiteau însă stabilirea cu deplină certitudine a planului în discuție așa încît sînt de așteptat precizări de la cercetările viitoare.

Reconstituirea clădirilor cu încăperi „concentrice” a întîmpinat mari dificultăți cît timp se impunea rezolvarea acoperirii cu lemn a unor deschideri ce ajungeau la 12—15 m. Soluția, pe cît de simplă, pe atît de ingenioasă, au oferit-o cîteva construcții țărănești existente încă în zona Grădiștii Muncelului și a Luncanilor⁹⁴. Anume, căpriorii, prevăzuți cu contravîntuiri, pornesc de la colțurile și de la mijlocul pereților pentru a se întîlni sus pe o piesă, tot din lemn, fațetată și cu un capăt conic (fig. 8/2—5). Pentru lumină nu era absolut necesară existența unor deschideri în învelitoarea de șindrilă cît timp spațiile dintre șindrilele suprapuse înlesneau pătrunderea ei, ca și evacuarea fumului din interior. Clădirile au fost reconstituite în funcție de planul lor: cu două încăperi (fig. 9/2), cu două încăperi și pridvor (fig. 9/1).

Varianta b cuprinde locuințele cu o încăpere, circulară cînd pereții erau din lut și poligonală cînd erau din lemn. Ambele construcții cu care se ilustrează această variantă au fost descoperite pe terasele a II-a și a V-a ale platoului cu șase terase de la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa).

Prima dintre ele⁹⁵ constă dintr-o încăpere circulară, cu diametrul de 6 m, înconjurată de un pridvor mai slab conservat, de unde rezultă lățimea sa variabilă, de la 1,30 la 2,70 m (fig. 10/1—2). Pereții încăperii erau din lut bătut pe pari, cei din urmă plantați pînă la circa 1 m adîncime și la distanță cam tot de 1 m. Pe pereți se afla un strat subțire de fățuială, iar în interiorul încăperii vatra de foc. În jurul încăperii, dar mai jos cu 0,10—0,15 m s-a descoperit podina pridvorului (deci același sistem al etajării pardoselei), acoperit probabil, de streășină largă a casei⁹⁶.

Cealaltă locuință⁹⁷ este bine cunoscută ca urmare a descoperirii în cuprinsul ei a vasului cu inscripția *Decebalus per Scorilo*. Ea consta dintr-o încăpere poligonală (poligon cu 20 laturi, fiecare lungă de 2 m), cu diametrul de 12,50 m (fig. 10/3—4). Pereții din lemn lipit cu lut, groși de 0,40 m, erau așezați pe o bază de piatră (gresie și sfărîmătură de stîncă locală) și susțineau învelitoarea din șindrilă. Se pare că locuința avea două intrări: una la sud, dinspre drumul antic, cealaltă la vest. În interior se aflau două vetre de foc, puțin ridicate în raport cu nivelul podinei. De jur-împrejurul încăperii s-a găsit o altă podină de lut, a pridvorului, lată de 1,50 m. Cantitatea impresionantă de lipitură de perete arsă, precum și lungimea neobișnuit de mare a pereților dărîmați (chiar avînd în vedere distanțele dintre bucățile de lipitură de perete răsfirate în cădere) au condus spre concluzia potrivit căreia construcția ar fi avut două nivele⁹⁸. Cu totul remarcabilă este bogăția inventarului locuinței: amintitul vas cu inscripție, vase felurite, unelte de

⁹⁴ CI L. Apolzan, în *Sargetia*, XV, 1981, p. 453—457, fig. 4, 4 A—B.

⁹⁵ C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, III, 1957, p. 259—261; I. Crișan, în *Materiale*, V, 1959, p. 392—394.

⁹⁶ Reconstituirea la D. Antonescu, *op. cit.*, p. 68, fig. 12.

⁹⁷ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 195—197, 201—203; *Materiale*, III, 1957, p. 256—257.

⁹⁸ O reconstituire, cu un nivel, la D. Antonescu, *op. cit.*, p. 68, fig. 13.

fier, un sesterț al lui Traianus, emis în anii 102—103. În apropiere, pe aceeași terasă, se aflau resturile unor construcții de lemn, probabil dependințe ale locuinței.

B. Locuințe sezoniere. Construcțiile incluse în această categorie nu sînt prea numeroase și au planuri asemănătoare, uneori chiar identice cu ale locuințelor permanente. Se deosebesc însă de acestea din urmă prin destinația ce au avut-o, care, la rîndul ei, a dus la apariția unor particularități în sistemul lor de construcție (principala constă în absența lipiturii de perete la toate încăperile). Toate, deci, au fost concepute ca fiind adăposturi pe timp limitat, ridicate fie în zone cu altitudini mari, fie în interiorul cetăților.

Cele mai cunoscute în literatură sînt construcțiile de pe munții Rudele și Meleia, din apropierea Sarmizegetusei. Altele, doar sondate, sînt semnalate pe Tîmpu", în aceeași zonă.

Construcțiile descoperite pe munții Rudele și Meleia au fost clasificate în trei categorii principale: cu o singură încăpere, cu două încăperi „concentrice” și cu trei încăperi „concentrice”¹⁰⁰. Sistemul lor de construire este unitar în linii generale: toate au baza din lespezi de piatră, pe care se ridicau pereții din bîrne, fără lipitură de lut, podină din pămînt bătut, uneori fățuită, și acoperiș din șindrilă¹⁰¹.

La construcțiile cu o singură încăpere piatra de temelie este dispusă oval; cvasicircular sau rectangular. Una, cu plan oval, descoperită la Rudele¹⁰², măsura **6,90x5,80** m și avea în interior o vatră de foc pătrată. Dimensiunile alteia de la Meleia, de pe terasa a VII-a, tot cu plan oval, erau de **9,80x9,30** m¹⁰³. În privința planului ele se aseamănă cu clădirile circulare de la Sarmizegetusa.

Cele din a doua și a treia categorie se încadrează în tipul III, varianta *a* și vor fi ilustrate prin două construcții, una de la Rudele, cealaltă de la Meleia. Construcția de la Rudele constă din trei încăperi „concentrice”¹⁰⁴ (fig. 11/1): un pridvor oval, larg de **1,70—2,50** m, cu diametrele de **17** și **13** m și cu nivelul de călcare coborît cu **0,20** m față de al încăperii următoare; o încăpere ovală, cu diametrele de **10,70** și **9,30** m, cu podina de lut; pe ea, în colțul de sud, se afla vatra de foc; o încăpere interioară, cu absidă lată de **3,80** m și lungă de **4,60** m, cu podina tot din lut și cu vatră de foc; intrarea se găsea pe latura dreaptă a ei, în colțul de sud-est. Este, deci, o construcție cu pridvor și cu două încăperi „concentrice”.

Următoarea construcție a fost dezvelită pe platoul de la Meleia¹⁰⁵ (fig. 11/2). Deosebirile față de precedentă constau dintr-un adaos la plan,

⁹⁹ C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, VIII, 1962, p. 474.

¹⁰⁰ H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 155.

¹⁰¹ Idem, *op. cit.*, p. 154—160. Rapoartele de săpături la C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, V, 1959, p. 387—389, 391; VI, 1959, p. 341—348; VII, [1961], p. 308—311; VIII, 1962, p. 468—473.

¹⁰² C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, VI, 1959, p. 345—346.

^m Idem, în *Materiale*, VII, [1961], p. 310—311.

¹⁰⁴ N. Gostar — H. Daicoviciu, în *Materiale*, V, 1959, p. 387—389, 391.

¹⁰⁵ H. Daicoviciu, în *Materiale*, VII, [1961], p. 311—314.

anume o prelungire a șirului pietrelor de la temelia pridvorului în partea de est (intrarea?). În încăperea absidală se intra pe latura ei dreaptă. Vetre de foc s-au descoperit în ambele încăperi. Dimensiuni: diametrele pridvorului **16x14,80** m, ale încăperii ovale **12,60x10,70** m, lungimea încăperii absidaie 6 m și lățimea ei **4,40** m.

În aceeași zonă s-au descoperit însă și construcții cu încăperea centrală rectangulară. Una dintre ele¹⁰⁶ avea trei încăperi: un pridvor cu diametrele de **12,90x12** m, o încăpere ovală cu diametrele de **9,90 X 8,10** m, ce avea intrarea în partea de sud-sud-vest, și o încăpere rectangulară, cu laturile inegale (**3,65x3,90x3,50x3,90**); intrarea se afla pe latura de sud-vest. S-a găsit o singură vatră de foc în încăperea centrală.

A doua construcție constă din două încăperi¹⁰⁷ (fig. 11/3). Pridvorul rotund, cu diametrul de **11,20** m, avea la baza sa blocuri de calcar, așezate fie pe lespezi de stîncă, fie direct pe stîncă. Cum blocurile de calcar erau menite să susțină talpa și stîlpii verticali ai pridvorului, foarte probabil acesta avea pereți de lemn. Încăperea centrală are plan dreptunghiular și la colțuri stîlpi masivi, înfiți în pămînt **0,60—0,70** m, meniți să susțină pereții; dimensiunile încăperii: **5,90x4,80** m. În mijlocul ei se găsea vatra de foc. Clădirea atrage atenția prin pretențiozitatea ei: utilizarea la bază a blocurilor de calcar, cioplirea stîlpilor de la colțurile încăperii rectangulare și bogăția inventarului. Se pare că în apropierea laturii de est a construcției se afla o anexă, din lemn (conținea multe și variate vase de lut, grupate pe o suprafață de **5—6 m²**). Construcțiile de la Rudele și Meleia au fost fie părăsite în ajunul războaielor daco-romane, fie incendiate în cursul aceluiași război.

Caracterul și destinația lor au suscitat unele discuții în literatura de specialitate. Descoperitorii lor, subliniindu-le caracterul sezonier și avînd în vedere zona de pășuni alpine unde erau situate, le-au socotit stîne dacice¹⁰⁸. Pe baza asemănării planului lor cu al sanctuarului mare circular de la Sarmizegetusa s-a emis apoi părerea că ar fi sanctuare, dar fără să fi fost văzute de cei în cauză¹⁰⁹. Dacă în privința caracterului laic al construcțiilor nu avem nici un fel de îndoială, socotim că destinația lor putea fi alta. Anume, pornind de la prezența în inventarul construcțiilor a unor mari cantități de ceramică — suspectă atît pentru sanctuare cît și pentru stîne —, a zgurei de fier, într-una chiar a unui depozit de clești și ciocane de făurărie, ca și de la existența, atît lîngă Rudele, cît și lîngă Meleia, a unor zăcăminte de fier exploatate în epoca statului dac, credem că ele au fost construite pentru a adăposti lucrătorii din mine tocmai în perioada de dinaintea războaielor cu romanii, cînd a crescut brusc cererea de fier¹¹⁰.

A doua categorie de construcții sezoniere este reprezentată de barăcile de lemn ridicate în incinta unor cetăți dacice (Grădiștea Muncelului

^m Idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 471—472.

¹⁰⁷ Idem, op. cit., p. 468—469.

¹⁰⁸ *Supra*, nota 101; H. Daicoviciu, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praha, 1970, p. 1030—1033; idem, *Dacia*, p. 157—160.

¹⁰⁹ K. Horedt, în *SCIV*, 24, 1973, p. 303.

¹¹⁰ I. Glodariu — E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca» 1979, p. 17—18.

— Sarmizegetusa¹¹¹, Luncani — Piatra Roșie¹¹², Costești, Blidaru), menite să-i adăpostească pe oșteni. Construirea lor în întregime din lemn a determinat conservarea doar a unor elemente dispartate, insuficiente pentru reconstituirea planurilor și dimensiunilor unor astfel de barăci. Fără îndoială, sistemul de construire era simplu, iar amenajările reduse la strictul necesar pentru a oferi adăpost luptătorilor în timp de război.

PALATE

Titlul capitolului poate să pară insolit la prima vedere mai ales datorită imaginii ce o avem asupra acestor construcții, conturată după edificiile din lumea greco-romană și cu deosebire din evul mediu sau din epoca modernă. În adevăr, conținutul ce trebuie acordat termenului de palat pentru epoca dacică este în parte diferit. Diferit din pricina aspectului clădirii, al volumului ei și chiar al confortului, dar numai în comparație cu edificiile „clasice” ale genului. Altminteri, adică raportat la construcțiile civile dacice și având în vedere destinația clădirii, el se dovedește adecvat, încă de neînlocuit pentru desemnarea unei anumite categorii de edificii descoperite în așezările și fortificațiile dacilor.

Nu este nevoie să se insiste aici asupra diferențierilor sociale din sinul societății dacice în epoca ce ne preocupă, nici asupra posibilităților de ordin material inegale ale membrilor diferitelor comunități. Traiul modest al păturii de rînd a dacilor, vizibil chiar la o superficială privire asupra aspectului locuințelor și asupra compoziției inventarului lor, poate fi comparat, dar numai reliefîndu-se contrastul, cu acela al aristocrației, al mării preoțimi și al regilor, fapt ce reiese, între altele, din aspectul și mărimea clădirilor, din sistemele meșteșugite de ridicare a lor, din obiectele felurite, adesea pretențioase, descoperite în cuprinsul lor.

Revenind la palatele din așezările și fortificațiile dacilor este de notat că descoperirile de pînă acum pot fi împărțite în două categorii distincte: construcții mari, de obicei „unice”, într-o așezare sau fortificație și turnuri-locuință, caracteristice numai cetăților.

În prima categorie ar putea fi incluse, pe baza particularităților de ordin arhitectonic și a destinației lor, clădirile menționate la Banița¹¹³ și Piatra Neamț — Bîtea Doamnei¹¹⁴, sigur însă aceea de la Popești, iar în a doua categorie, turnurile-locuință de la Costești — Cetățuie, Costești — Blidaru, Căpîlna, Tilișca și, posibil, de la Breaza.

La Popești, în zona de sud-vest a acropolei așezării, se conturează existența unui adevărat complex de construcții din care fac parte locuința amintită în capitolul precedent¹¹⁵, alta cu trei încăperi și una cu două

¹¹¹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 216.

¹¹² C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 66 (pe terasa a IV~a).

¹¹³ *Supra*, nota 63.

¹¹⁴ *Supra*, nota 64.

¹¹⁵ *Supra*, p. 18 și notele 76—77.

încăperi, toate la nivelul de — 1,10 m. Aceasta din urmă¹¹⁶ avea două încăperi (fig. 4/1): una rectangulară (11x7,50 m), cealaltă cu plan absidal (5x7,50 m), cu o uşă între ele şi fiecare prevăzută cu vetre de foc (în încăperea dreptunghiulară una, în încăperea absidală două). Temeliile clădirii erau din bîrne şi lut, iar învelitoarea din ţiglă. Conducătorul cercetărilor a presupus că edificiul avea funcţie religioasă, „probabil dublată de aceea a unui local pentru ceremonii şi sfat”¹¹⁷. Complexul se datează la sfîrşitul secolului II — începutul secolului I î.e.n.

Foarte probabil că în toate aşezările mai mari ale dacilor au existat construcţii deosebite prin mărimea, numărul încăperilor şi materialele întrebuinţate la ridicarea lor şi care aparţineau nu neapărat numai conducătorului comunităţii de acolo, ci şi aristocraţiei. Reamintim în această ordine de idei locuinţele cu încăperi „concentrice” de la Feţele Albe, Sarmizegetusa sau poate vreuna dintre cele de la Luncani — Piatra Roşie, în acelaşi timp este de notat însă că sistemul de construcţie este cel tradiţional, întîlnit şi la locuinţele simple, modeste, caracteristice în primul rînd aşezărilor, tot aşa cum rareori materialele întrebuinţate erau net deosebite. Volumul, alcătuirea şi finisarea clădirilor era însă alta. Influenţe externe în concepţia arhitectonică a acestor olădiri nu se constată afară de cazul cînd gruparea încăperilor la unele dintre ele, întrebuinţarea pietrei fasonate la altele, nu sînt de pus pe seama unor atari influenţe venite din lumea greco-romană. Nu credem însă că a fost nevoie de exercitarea amintitelor influenţe pentru lărgirea spaţiului destinat locuirii; ea a putut izvorî, firesc, din progresele înregistrate în dezvoltarea societăţii dacice, aşa cum s-a întîmplat şi în alte părţi ale lumii antice.

Turnurile-locuinţă, caracteristice cetăţilor propriu-zise ar putea fi incluse în arhitectura militară a dacilor pentru că unele dintre ele (Tilişca, Căpîlna) au avut rosturi nu dintre acelea neglijabile în sporirea potenţialului de apărare a cetăţilor unde au fost construite. Dar avînd în vedere destinaţia lor (locuinţe ale comandanţilor), pe de o parte, şi lipsa altor construcţii destinate locuirii în interiorul cetăţilor, pe de altă parte, am socotit potrivit a le include în categoria palatelor.

Sistemul de construcţie al turnurilor-locuinţă este relativ unitar, la fel ca amplasarea lor în interiorul fortificaţiilor. Deosebirile, existente şi ele, privesc dimensiunile şi anumite amenajări particulare.

Cele mai impozante sînt turnurile-locuinţă de la Costeşti — Cetăţuie¹¹⁸. Acolo, la extremităţile de nord şi de sud ale platoului cetăţii, s-a ridicat cîte un turn din piatră de calcar şi cărămidă slab arsă. Pentru că.

¹¹⁶ R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 308—310; VII, [1961], p. 321, 327; *Aşezări getice*, p. 31—34. Reconstituirea complexului la D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1979, p. 55—57.

¹¹⁷ R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 310.

¹¹⁸ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Costeşti*, 1930, p. 6, 9—11 (extras); C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Aşezările dacice*, p. 11—13; C. Daicoviciu, *Sistemi e tecnica di costruzione*, p. 84—85; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 165, Cercetări recente au demonstrat că turnurile au două faze de construcţie (inf. H. Daicoviciu).

sistemul acesta de construcție este caracteristic și turnurilor-locuință din celelalte cetăți, el va fi descris în detalii doar acum.

Zidul de piatră a fost ridicat după cunoscuta tehnică utilizată la cetățile din zona capitalei statului dac (fig. 12/3). Blocurile de calcar, fasonate în suprafețe netede pe cinci dintre laturile lor (partea dinspre interiorul zidului este cioplită sumar) se așezau unul lângă celălalt, perfect lipite, în două șiruri paralele. Distanța dintre șirurile de blocuri este variabilă de la un zid la altul, în funcție de grosimea ce le fusese proiectată. Peste primul șir urmau altele, numărul asizelor fiind în funcție de înălțimea dorită a zidului. Spațiul dintre cele două paramente ridicate din blocuri de calcar se umplea cu pământ și sfărâmături de piatră bine tasate. Pentru a împiedica deplasarea paramentelor zidului din cauza împingerilor laterale ale emplectonului, din loc în loc, în blocurile din paramente se săpau jgheaburi în formă de coadă de rândunică (mai largi la capătul dinspre exterior decât la cel dinspre interior) și în ele se fixau bîrne de lemn, fasonate la capete după dimensiunile jgheaburilor. Nu totdeauna lăcașurile pentru capetele bîrnelor au fost săpate pe fața superioară a blocurilor: uneori se găsesc pe fața inferioară sau chiar la întîlnirea a două blocuri vecine, iar acolo unde prevalau preocupările, am spune de estetică, jgheaburile nu ajungeau pînă în partea exterioară a blocurilor.

La turnul-locuință nr. 1 de la Costești-Cetățuie (fig. 13/2) baza zidului, a fost așezată direct pe stîncă. Cum terenul era în pantă, blocurile de la baza zidului urmează treptele anume săpate în stîncă. De formă rectangulară, turnul măsoară în exterior circa 17,50x13,20 și în interior 12,50x8,20 m. Din cauza terenului înclinat numărul rîndurilor de blocuri nu este egal, dar peste tot înălțimea zidului de piatră ajunge la aproape 2 m. Blocurile de la colțurile exterioare ale turnului aveau săpate în ele profilaturi verticale. De la ultima asiză de piatră zidul continua cu aceeași grosime, dar construit din cărămizi slab arse (48X48X8,5 cm), dispuse rostuit și legate cu liant din lut. Înălțimea părții de cărămidă nu se cunoaște. Cum turnul avea etaj, înălțimea totală a zidurilor sale nu putea fi mai mică de 5—6 m. O chestiune rămasă nelămurită este aceea a întrebuintării bîrnelor împreună cu cărămizile în partea superioară a zidului¹¹⁹ și inexistența în zidul de cărămidă păstrat a locurilor grinzilor transversale de susținere a podelei încăperii superioare. Nu este exclus ca grinzile transversale să fi fost așezate direct pe zidul de piatră, pe ultima sa asiză, și în acest caz parterul ar fi avut înălțimea de 1,80—2 m¹²⁰. Intrarea la parter se făcea prin ușa (largă, în zidul de piatră, de 1,80 m) de pe latura de est a turnului; în interior și în exterior cîteva trepte, tot din calcar, înlesneau accesul. La etaj se putea ajunge fie pe scara exterioară de pe latura de sud a turnului, fie pe o scară de lemn din interiorul turnului. Acoperișul fusese construit din țigle de felul celei din fig. 12/1. Parterul turnului era destinat depozitării alimentelor, iar locuința propriu-zisă consta doar din încăperea de la etaj.

¹¹⁹ D. M. Teodorescu, menționează grinzile de lemn fără a le preciza poziția (*op. cit.*, p. 11), dar verificările ulterioare nu le-au confirmat existența (C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 11).

¹²⁰ D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1977, p. 68—69 și fig. 15.

Turnul-locuință nr. 2 (fig. 13/1), amplasat la extremitatea sudică a platoului aceleiași cetăți, avea zidul construit la fel ca precedentul, dar măsura **13,60X13** m (exterior) și **8,60x8** m (interior). Accesul la încăperea de la al doilea nivel se făcea probabil pe o scară interioară de lemn.

La turnurile-locuință din celelalte cetăți dacice sistemul de construcție este, în linii generale, același, încât nu apare necesară decât precizarea detaliilor de ordin particular ale fiecăruia.

Turnul de la Costești — Blidaru¹²¹, era pătrat, cu latura de circa **7,60** m și cu ziduri groase de aproape 2 m. Unele blocuri din prima asiză au săpate în ele sigla „C”.

În cetatea de la Căpîlna, turnul-locuință¹²² se află în fața șei de acces și de la el pornește, într-o parte și în cealaltă, zidul de incintă. Tot pătrat, el avea latura de **9,50** m la exterior, **6,04** la interior și zidul gros de **1,73** m. Sînt de remarcat profilaturile verticale de la colțurile exterioare, precum și existența, în blocurile asizei superioare de la colțurile de nord și de est (fig. 14) a cîte unei adîncituri (de **6X5,5X8** cm), în care intra cepul bîrnelor verticale menite să consolideze partea superioară, din cărămidă, a zidului și să susțină tavanul primului nivel. Intrarea la parter, largă de **1,26** m, se află pe latura de sud-vest. Pe unul dintre blocuri a fost săpată sigla „C”. Cum ea există și la Blidaru, ne întrebăm dacă nu reprezintă un marcaj de carieră al blocurilor destinate unora dintre turnurile-locuință. Acoperișul construcției era din șindrilă.

În sfîrșit, la cetatea de la Tilișca¹²³ cele două turnuri-locuință au fost construite întocmai ca la Costești — Cetățuie, la extremitățile platoului. Ambele au plan pătrat cu latura de **6,35** m (interior) și **10,60** m (exterior), iar grosimea zidurilor era de **2,80** și **2,12** m (fig. 30/1). S-a observat că jgheaburile pentru bîrne din paramentul exterior al zidurilor nu au corespondențe în blocurile din paramentul interior, ceea ce a condus spre concluzia potrivit căreia paramentul exterior era legat prin bîrne de stîlpi verticali înfipti în emplecton. Nu credem că poate fi exclusă fixarea bîrnelor de alta, așezată longitudinal în emplecton și prinsă la capete de zidurile perpendiculare. Cărămizile întrebuițate în partea superioară a turnurilor de la Căpîlna și Tilișca sînt ceva mai mici decât la Costești (**48X26X8/9** cm).

Sistemul de construcție al tuturor turnurilor-locuință face notă discordantă cu tehnicile obișnuit întrebuițate în arhitectura civilă a dacilor. Ziduri de piatră ridicate în aceeași manieră se întîlnesc însă la aproape toate cetățile dacice din Munții Orăștiei și la o construcție funerară, cu două încăperi, descoperită la Ograda¹²⁴. Tehnica zidului a fost inspirată din tehnica elenistică din cetățile pontice, la fel ca și maniera de continuare a zidurilor de piatră cu cărămidă¹²⁵. Mai mult, chiar tipurile de țigle, olane și cărămizi este preluat din aceeași lume grecească.

Turnuri-locuință anterioare secolului I î.e.n. nu se cunosc, cum nu se cunosc nici ziduri de cetate ridicate în tehnica părții inferioare a zi-

¹²¹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 124, fig. 2.

¹²² M. Macrea — I. Berciu, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 212—215.

¹²³ N. Lupu, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 478—479, 481; IX, 1972, p. 234—236.

¹²⁴ E. Comșa, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 438—439.

¹²⁵ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 35—41; în *IstRom*, I, 1960, p. 320—321; *Sistemi e tecnica di costruzione*, p. 84.

durilor de la turnurile-locuință și, ca urmare, construirea lor poate fi datată începînd cu vremea domniei lui Burebista care înglobase în statul său orașele de pe țărmul apusean al Mării Negre, de unde, foarte probabil, a adus meșteri și arhitecți care au contribuit la ridicarea fortificațiilor din zona capitalei statului dac.

Turnurile-locuință din cetăți aveau o dublă menire: aceea de a servi drept locuințe comandanților (la Costești — Cetățuie, posibil, un timp chiar regelui) și totodată ca elemente defensive ale fortificațiilor respective. Dacă la Costești — Cetățuie și la Costești — Blidaru, turnurile în discuție, prin amplasarea lor, nu puteau contribui prea mult la întărirea sistemului defensiv al fortificațiilor, la Căpîlna și la Tilișca rolul lor militar este absolut evident, în ambele locuri fiind astfel dispuse încît să poată sprijini cu eficacitate apărarea incintei cetăților.

ALTE CATEGORII DE CONSTRUCȚII

Din prezentarea principalelor tipuri de locuințe dacice s-a văzut că unele dintre ele aveau încăperi anume destinate păstrării proviziilor și a inventarului gospodăresc felurit, atît de util activității cotidiene. Existența unor astfel de încăperi nu a putut exclude necesitatea amenajării sau a ridicării altor construcții cu aceeași menire. Se adaugă „instalațiile” pentru trebuințele casnice (cuptoare, vetre de foc în aer liber). Relativ variate ca formă și tip, ele se află în mod obișnuit în apropierea imediată a locuințelor, ceea ce în parte explică descoperirea și cercetarea multora dintre ele. Tot în cadrul așezărilor funcționau ateliere în care meșteri iscusiți confecționau cele mai felurite produse.

În aria așezărilor din zonele de cîmpie și de deal cele mai frecvente amenajări cu uz gospodăresc le reprezintă *gropile*, săpate pentru păstrarea proviziilor, extragerea lutului și a pămîntului de lipit din straturile inferioare, aproape toate transformate apoi în locuri de depozitare a resturilor menajere.

Din mulțimea de gropi existente în așezările situate în amintitele zone atrag atenția, prin forma și amenajarea lor, *gropile pentru păstrarea proviziilor*, anume săpate și amenajate.

Asemenea gropi nu sînt caracteristice numai teritoriului locuit de daco-geți și nici doar epocii antice tocmai datorită simplității și eficacității procedeului de păstrare a cerealelor. Amenajări asemănătoare se întîlneau în satele de cîmpie pînă tîrziu în evul mediu. Revenind la epoca antică, gropile de bucate, destinate în primul rînd păstrării cerealelor, sînt amintite în Tracia, Capadocia, Hispania, Africa de Nord de către Varro^{125a} și de Plinius¹²⁶. De la ei este cunoscută denumirea acestor gropi

^{m*} Varro, *Ret. rust.*, I, 57, 2.

¹²⁶ Plinius, *NatHist.*, XVIII, 30, 306.

— *siri*. Tacitus le menționează ca fiind folosite de germani și le subliniază utilitatea¹²⁷.

Pe teritoriul Daciei gropile de provizii au formă de căldare (nu prea numeroase), de pîlnie așezată cu gura în jos sau de pară (cele mai frecvente) și se întâlnesc aproape pretutindeni. Sistemul de amenajare nu este însă identic peste tot. Așa de pildă, în unele așezări (Cîrlomănești¹²⁸, Galați — Bărboși¹²⁹, Răcățau¹³⁰, Popești¹³¹, București — Cățelu Nou¹³²) s-a constatat lipirea cu lut a pereților lor, iar la unele (Popești, Pecica¹³³) arderea intenționată a lor.

Condiții de mediu deosebite au determinat conservarea cîtorva elemente semnificative în unele gropi din așezările dacice de la Slimnic¹³⁴ (două straturi de lipitură cu urme de nuiele între ele — fig. 15/2), Arpașu de Sus¹³⁵ (o parte din leasă de nuiele) și Șercaia¹³⁶ (leasă carbonizată — fig. 15/1 — care a putut fi conservată). Ele au permis reconstituirea sistemului de amenajare a unor astfel de gropi. Succint, acesta consta din: excavarea unei cavități tronconice sau piriforme și lipirea cu lut a pereților ei, așezarea pe fundul gropii a unei împletituri de nuiele și peste ea a unui „coș” tronconic, fără fund și gură, cu deschiderea mai largă pe leasă, apoi lipirea cu lut a pereților „coșului” și a peretelui de sus al lesei de pe fundul gropii (fig. 15/3). Astfel amenajată, după umplerea cu cereale, se acoperea cu un capac de lemn și cu bălegar. Gropile erau capabile să reziste precipitațiilor, gerului, apei, infiltrării rozătoarelor cam 1—2 ani, după care se înlocuiau cu altele; cele dezafectate deveneau adesea locuri de depozitare a resturilor menajere. Așa se explică, pe de o parte, mulțimea gropilor în cuprinsul așezărilor și, pe de altă parte, inventarul aproape inexistent la unele sau extrem de variat la altele. Dimensiunile sînt variabile, de la diametre de 0,80—1 m la gură, 1,30—1,50 la fund, cu adîncimi de 1—1,50 m pînă la diametre de 1—1,25 m la gură, 2—2,50 m la fund, cu adîncimi de 2,50—3 m.

Mai rar cerealele se depozitau în vase mari așezate în gropi anume săpate în apropierea locuințelor¹³⁷ sau tot în vase mari depozitate la parterul bastioanelor și în încăperi anume amenajate din interiorul fortificațiilor.

Deci sistemele principale de amenajare a gropilor de provizii ar fi în număr de trei: simpla lipire a pereților cu lut, lipirea pereților cu lut

¹²⁷ Tacitus, *Germ.*, XVI, 3 („Ei au obiceiul de a săpa în pămînt și niște gropi, peste care pun gunoi [=bălegar] mult, adăpost de hrană și loc de păstrare a bucatelor; căci asemenea locuri moaie asprimea gerului și, cînd vine dușmanul, el pustiește numai cele de-afară, dar pe cele-ascunse și îngropate ori nu le știe, ori aceste îi scapă tocmai fiindcă trebuie să le caute”. Trad. Th. Naum).

¹²⁸ Informații M. Babeș.

¹²⁹ N. Gostar, *Cetății*, p. 32—33.

¹³⁰ Informații V. Căpitanu.

» R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 245, 247; *Materiale*, III, 1957, p. 231; VII, [1961], p. 324, 327; VIII, 1962, p. 459.

¹³² V. Leahu, în *CAB*, I, 1963, p. 30; II, 1965, p. 58, 60.

^m I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 41, 44, 79—81, 83.

TM I. Glodariu, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 121—122.

¹³⁵ M. Macrea — I. Glodariu, *op. cit.*, p. 36—37.

^m A. Igna, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 653—658.

¹³⁷ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 166.

urmată de arderea lor intenționată și căptușirea pereților cu „coșul” de nuiel lipit cu lut. •

Hambarele și magaziile sînt în general puțin frecvente în așezări pe de o parte ca urmare a suplinirii rolului tor, în regiunile de cîmpie și de deal, de gropile de provizii și, pe de altă parte, din cauza puținelor urme arheologice lăsate de atari construcții, în întregime din lemn și din nuiel. Rarele excepții privesc hambarele unde s-au întrebuințat și alte materiale de construcție sau au fost distruse de incendii.

Cînd hambarul sau magazia era dependința unei gospodării, dimensiunile lor sînt modeste. Un bun exemplu de acest fel îl constituie hambarul de pe terasa a V-a de la Fețele Albe (fig. 16/2—3). Construcția, aproape pătrată (4/4,25X4/4,30 m), ridicată din lemn și acoperită cu șindrilă, era așezată pe nouă blocuri de calcar. Altă construcție de acest fel, dar ceva mai mare, se cunoaște la Meleia, pe terasa a VIII-a¹³⁸. Rectangulară (7,20x5,30 m), la bază cu obișnuitul șir de pietre, ea avea în interior trei lespezi ce par să indice compartimentarea spațiului în încăperi late de 1,40, 1,40 și 1,90 m.

Pentru a continua cu asemenea construcții de dimensiuni tot mai mari, amintim încă una de la Fețele Albe (rectangulară, de 10,70X4,20 m, cu 15 blocuri de calcar la bază, plină cu chiupuri și vase de tot felul → fig. 16/1), hambarul de pe „Terasa cu depozitul de vase” de la Sarmizegetusa¹³⁹ și marele hambar, încă necercetat integral, de pe teras* a IX-a de la Sarmizegetusa, care conținea o cantitate impresionantă de cereale și bob, carbonizate¹⁴⁰.

Ultimele hambare sau magazii amintite, prin capacitatea lor de depozitare și uneori prin locul de amplasare (cel de pe terasa a IX-a de la Sarmizegetusa se afla între cetate și sanctuare), nu pot fi socotite în nici un caz construcții anexe unor gospodării, ci drept locuri de depozitare a proviziilor unor comunități mai mari, posibil chiar „magazii de război”. Toate au fost incendiate la războaiele daco-romane de la începutul secolului al II-lea.

Alte construcții anexe. Intre descoperirile din cuprinsul așezărilor și fortificațiilor dacice se cunosc, de asemenea, construcții anexe cu funcțiuni multiple sau particulare, precum și locuri anume amenajate pentru prepararea hranei.

Din prima categorie, cele mai bine cunoscute au fost scoase la lumină în așezarea de la Popești și în cetatea de la Tilișca. La Popești, din complexul de clădiri de pe acropolă face parte și una rectangulară cu trei încăperi grupate: una pătrată (latura de 2,50 m), cu un cuptor în interior, alta dreptunghiulară (4,05x3,60 m) și ultima (6,70X2,20 m) cu aspect de coridor (fig. 4/3). Construcția a fost socotită o anexă (magazie-bucătărie) a clădirilor din apropiere¹⁴¹. Alte două clădiri, cu rosturi întrucîtva asemănătoare, dar cu plan și dimensiuni neprecizate, se semnalează la Tilișca¹⁴², pe terasele din apropierea turnurilor-locuință. Intr-una s-au

^m H. Daicoviciu, în *Materiale*, VII, [1961], p. 309—310.

¹³⁹ A. Palko, în *Materiale*, VII, [1961], p. 305—307.

¹⁴⁰ Ultimele cercetări (1978) sînt încă inedite.

¹⁴¹ R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 310, 316; VII, [1961], p. 324.

¹⁴² N. Lupu, *CetDacTrans*, p. 40.

descoperit două rîșnițe așezate pe suporturi din piatră legată cu lut și în a doua trei astfel de suporturi și un cuptor (sau vatră?) de copt. Probabil în interiorul unei construcții de lemn se afla, de asemenea, cuptorul de copt pîine găsit lîngă turnul locuință nr. 1 de pe platoul cetății de la Costești — Cetățuie¹⁴³.

În cuprinsul altor stațiuni, în afara locuințelor, s-au descoperit fie cuptoare (de obicei cruceate în pămînt), ca la Popești¹⁴⁴, Slimnic¹⁴⁵ (fig. 17/1), Tilișca¹⁴⁶, fie vetre de foc grupate, ca la București—Cățelu Nou¹⁴⁷, Pecica¹⁴⁸. Cele din urmă erau protejate probabil de cîte un adăpost și astfel amplasate încît să ferească de incendii celelalte construcții de lemn.

Ateliere. În antichitatea dacică producerea obiectelor și a ustensilelor necesare activității cotidiene se realiza în două modalități: o parte dintre ele — de obicei acelea mai puțin pretențioase (cea mai mare parte a ceramicii lucrate cu mîna, părțile lemnoase ale uneltelor etc.) — se confecționau în fiecare gospodărie, iar o altă parte de către meșteri specializați în diferite domenii. O asemenea specializare era cerută jîe cunoștințele tehnice implicate de prelucrarea fierului, a bronzului etc. și adesea confecționarea acestora era posibilă numai prin funcționarea unor instalații adecvate și prin utilizarea uneltelor specializate. O astfel de pregătire într-un meșteșug sau altul nu presupune activitatea meșterilor și, implicit, existența unor ateliere în fiecare așezare dacică. Rezultatele cercetărilor de pînă acum au condus spre concluzia că, dimpotrivă, ateliere cu anumite profiluri au funcționat doar în marile așezări cunoscute astăzi, producția lor fiind destinată atît satisfacerii cererii locale, cît și a comunităților aflate în apropiere sau la distanțe considerabile. La funcționarea atelierelor numai în unele așezări a contribuit, de asemenea, apropierea de locul sau de locurile de unde puteau fi procurate materiile prime.

Atelierele, indiferent de natura lor, au fost construite, ca de altminteri pînă tîrziu în mediul rural, aproape în întregime din lemn și ca urmare nu totdeauna a fost posibilă stabilirea, prin cercetarea arheologică, a planului, sistemului de construcție și a altor detalii. Mai mult, nu rare sînt cazurile cînd existența unui atelier a fost stabilită doar pe baza măsării anumitor descoperiri caracteristice pe o suprafață restrînsă, fără putința de a-i preciza conturul pereților și dimensiunile. Acestea constituie totodată principalele motive pentru care de cele mai multe ori este imposibilă reconstituirea construcțiilor.

Dintre atelierele specializate în reducerea minereului de fier, despre care avem dovezi sigure că au funcționat în diferitele zone ale Daciei, doar unuia i se cunosc planul și dimensiunile, anume atelierului descoperit în așezarea de la Șercaia¹⁴⁹. Relativ bine conservat, atelierul (fig. 17/2) avea formă cvadrilaterală, cu dimensiunile de circa 4,75x4 m. Podina

^m C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, VI, 1959, p. 334.

¹⁴⁴ R. Vulpe, în *Materiale*, VII, [1961], p. 327.

¹⁴⁵ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, 1981, p. 52, fig. 17—18 (poate să aparțină și fazei române a așezării).

¹⁴⁶ N. Lupu, *CetDacTrans*, p. 41; *Materiale*, IX, 1970, p. 237.

¹⁴⁷ V. Leahu, în *CAB*, II, 1965, p. 56, 60.

¹⁴⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 41.

¹⁴⁹ I. Glodariu — FI. Costea, *op. cit.*

din lut era puternic înroșită pe unele porțiuni și se albia spre pereți. Aceștia din urmă trebuie să fi fost din lemn (bîrne și scînduri) și relativ înalți pentru a putea adăposti cuptorul de redus minereu de fier. Întreaga construcție este de imaginat din lemn, relativ înaltă (peste trei metri) și ridicată după sistemul semibordeiilor.

Ateliere asemănătoare au funcționat la Grădiștea Muncelului. Pe una dintre terase¹⁵⁰ s-au descoperit nu mai puțin de opt cuptoare (unele rectangulare, altele circulare) destinate reducerii minereului de fier și obținerii bronzului. În pofida deranjării urmelor antice și a imposibilității precizării planului construcțiilor, s-a putut stabili că pe amintita terasă se ridicaseră mai multe barăci de lemn cu piatră de stîncă la bază. La construirea lor s-a utilizat mult material feros. Spre aceeași terasă se îndrepta o ramificație a conductei de apă ce pornea de la cisternă. Atelierele au fost incendiate în cursul celui de al doilea război de la începutul secolului al II-lea.

La fel, nu s-a păstrat nici unde conturul întreg al unui atelier de făurărie, dar la unele există indicii pentru determinarea felului construcției. Ne referim la atelierele de la Sarmizegetusa de pe terasa a VIII-a și din punctul Căprăreața. S-a putut stabili¹⁵¹ că erau barăci mari de lemn, rectangulare, cu porți masive și acoperiș din șindrilă; unele aveau la bază blocuri de piatră, iar în interior stâlpi masivi pentru susținerea acoperișului. Dimensiunile construcțiilor sînt de aproximativ 4/5X4/6 m. Altele, mai mici, dar ridicate după același sistem, existau și în apropierea locuințelor¹⁵². Toate au fost incendiate în cursul războaielor dacoromâne.

Dintre atelierele pentru prelucrarea bronzului (adesea și a argintului) le amintim pe acelea descoperite la București—Cățelu Nou și la Pecica. Atelierul din prima așezare a fost construit întocmai ca un bordei¹⁵³ de formă ovală, cu diametrele de 4,35X3,70 m și adîncit față de nivelul de călcare cu 0,97 m. Într-unul dintre pereții săi s-a excavat un spațiu circular destinat vetrei atelierului. Pereții și acoperișul au fost durate după tehnica întrebuințată la locuințe. Se datează în secolul II î.e.n.

Atelierul de la Pecica¹⁵⁴, cu plan rectangular, se află pe acropola așezării. Construcția, de dimensiuni mari (7X6 m), avea podina din lut, pereții din împletitură de nuiele lipită cu lut și acoperișul din trestie. Aproximativ în mijlocul clădirii s-au găsit două gropi cilindrice. Sistemul de construcție nu este deosebit de al locuințelor de suprafață și orice insistență asupra lui este de prisos.

Existența unor ateliere de ceramiști în multe dintre așezările dacice este dovedită — fără a mai vorbi de cantitatea mare de vase lucrate la roată — de descoperirea cuptoarelor de ars oale. Ele se aflau însă în afara atelierului de confecționare. Este de presupus că la aceste ateliere sistemul de construcție nu putea fi diferit de al locuințelor adîncite în pămînt sau de suprafață. Diferențele puteau consta mai degrabă în privința spa-

¹⁵⁰ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 208—209, 211.

*» Idem, în *SCIV*, III, 1952, p. 299; IV, 1—2, 1953, p. 165—166 (atelierul de pe terasa a VIII-a); I. Glodariu, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 107—109, 112—114 (atelierul din punctul „Căprăreața”).

¹⁵² C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, III, 1952, p. 306.

¹⁵³ V. Leahu, în *CAB*, II, 1965, p. 58.

¹⁵⁴ I. H. Crișan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 93; *Ziridava*, p. 38—39.

țiului util (la ateliere ceva mai mare) și în amenajarea interiorului. Nu se dispune însă de elemente concrete pe baza cărora să se poată încerca o reconstituire.

Scările monumentale, din piatră, cu toate că s-au descoperit numai în interiorul cetăților, aparțin, în ultimă instanță, tot arhitecturii civile. Celelalte, din lemn, existente desigur peste tot unde erau necesare, nu s-au păstrat decât atunci când la construirea lor s-a folosit în parte piatra.

Scări de piatră se aflau în cetățile de la Banița, Căpîlna, Costești — Cetățuie și Luncani — Piatra Roșie. În prima dintre cetățile amintite¹⁵⁵ scara de piatră, mărginită de balustrade de andezit, face parte integrantă din poarta monumentală a cetății, lungă de 4,50 m, înlesnind accesul înspre terasa de sus. Se remarcă lărgimea ei diferită: 2,50 m în partea inferioară și 3,30 m în partea superioară (fig. 18/1).

În cetatea Căpîlnei¹⁵⁶ scara pornea din spatele zidului de incintă și înlesnea accesul între turnul-locuință și terasa superioară. Lungă de aproximativ 45 m și lată de 1,16 m, ea era construită din două șiruri de blocuri de calcar, dispuse în trepte, peste care s-au așezat scînduri groase tăiate pe potrivă. Unele blocuri din șirul dinspre vale au păstrat locașurile pentru fixarea stîlpilor de lemn ai balustradei.

La Costești — Cetățuie¹⁵⁷ scara monumentală din lespezi de calcar este amplasată în apropierea turnului-locuință nr. 2, în locul unde unghiul de pantă se schimbă brusc, ea înlesnind accesul la turnul amintit și pe platoul cetății (fig. 13/1). Scara, cu treptele largi de 3 m, era mărginită pe ambele laturi de câte un jgheab pentru scurgerea apei, săpat tot în piatră de calcar, iar în fața ei se aflau pragul și blocurile cu lăcașurile pentru usciorii porții. La mică distanță de marginile ei s-au observat: urmele unor stîlpi de lemn, meniți probabil să susțină acoperișul de șindrilă, în aceeași cetate se află o altă scară, de dimensiuni mai mici, ce înlesnea coborîrea de pe platou la turnul-locuință nr. 1 și o ramură a ei, continuată în lemn, urca la etajul turnului (fig. 13/2). ri.i'

La ultima dintre cetățile amintite, anume la Luncani — Piatra Roșie¹⁵⁸, scara a fost construită tot la intrarea în cetate, anume prin turnul de la colțul nord-estic. Ea era largă de 3 m, pardosită cu lespezi de calcar, iar treptele alternau cu platforme, de asemenea pardosite cu lespezi de calcar (fig. 18/2).

Drumurile din Dacia în cea mai mare parte a lor au fost naturale, și urmau, fără amenajări speciale, firul apelor; trecerea cursurilor de apă, atunci ca și mai târziu, se făcea prin vaduri. În zona de munte traseul drumurilor trebuia însă astfel ales încît să asigure urcușul cît mai domol al carelor și săniilor ce transportau nu numai provizii ci și impresionante cantități de material de construcție (mii de metri cubi de calcar și andezit) necesar ridicării fortificațiilor și monumentelor arhitectonice din piatră.

Adesea traseul drumurilor antice este perfect vizibil pe lungi porțiuni pînă în zilele noastre. Așa este de pildă la Căpîlna, Costești și Sar-

¹⁵⁵ Oct. Floca, *CetDacTrans*, p. 28.

¹⁵⁶ M. Macrea, *CetDacTrans*, p. 17—18.

¹⁵⁷ D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 6—7.

C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 64.

mizegetusa. Ele şerpuiesc pe înălţimi asigurînd un urcuş mai domol decît multe dintre drumurile moderne existente în aceeaşi zonă. Amenajările nu sînt deosebite pentru că solul tare din zona montană le întîrzia degradarea. La Sarmizegetusa doar, în unele porţiuni sondate în zona aşezării civile, s-a constatat pavarea cu piatră de stîncă locală a drumului principal¹⁵⁹. Ramificaţii ale sale se îndreptau spre terasele situate în aval sau în amonte¹⁶⁰. O ramură a drumului, lată de aproape 3 m¹⁶¹, pătrundea în cetate pe poarta de vest şi alta pe poarta de sud. Din cetate înspre zona sanctuarelor cobora alt drum de la poarta de vest. Lat de 5 m, pavat cu lespezi de calcar şi mărginit de două borduri din blocuri de calcar; el se ramifica din nou, o ramură îndreptîndu-se spre sanctuarul patulater de pe terasa a X-a şi cealaltă cobora în piaţeta pavată de pe terasa a XI-a¹⁶² (fig. 19/2).

Reamintim drumul din cetatea de la Luncani—Piatra Roşie¹⁶³, pavat cu lespezi de calcar, care înlesnea accesul de la incinta exterioară spre intrarea în incinta a II-a şi, cu o ramură a lui, lată de numai 1—1,20 m, spre clădirea cu absidă.

Dar, din punctul de vedere al lucrărilor de construcţii civile, cel mai mare volum de muncă l-a necesitat *amenajarea teraselor* pe care urmau să se ridice feluritele clădiri ale aşezărilor şi monumentele religioase.

Nu rareori terasele erau încinse pe părţile laterale şi înspre vale de ziduri puternice menite să împiedice alunecarea pămîntului de umplură. Nu lipsesc nici zidurile ce apărau terasele de alunecările dinspre deal, dar acestea sînt mai rare şi s-a constatat ridicarea lor numai acolo unde unghiul de pantă era foarte accentuat.

Sînt inutil de amintit acum toate lucrările de ,amenajare a teraselor cunoscute în aşezări şi în fortificaţii, aşa încît ele se vor selecta fie în funcţie de particularităţile lucrărilor pe care le-au necesitat, fie în funcţie de zonele Daciei.

Nivelări de teren de proporţii variabile se întîlnesc peste tot în aşezările situate pe terenuri în pantă, dar amenajări de terase mari, în scopul ridicării pe ele a diferitelor construcţii sînt cunoscute mai ales la Baniţa, Căpîlna, Costeşti, Craiva, Grădiştea Muncelului şi zona învecinată ei, Ocniţa, Piatra Neamţ — Bîtca Doamnei, Tilişca. Din punctul de vedere al lucrărilor de amenajare ele pot fi grupate în două categorii: cu amenajări simple, fără ziduri şi cu ziduri de susţinere pe trei (lateral şi dinspre vale) sau patru laturi.

Terasse simple, unele de dimensiuni considerabile, fără ziduri de susţinere, se întîlnesc la Piatra Neamţ — Bîtca Doamnei¹⁶⁴, Căpîlna, Costeşti, Craiva¹⁶⁵, zona Grădiştii Muncelului (Feţele Albe, Faţa Cetei, Piatra Roşie, Sarmizegetusa), Ocniţa¹⁶⁶ şi în cîteva cetăţi, dar unde situaţia nu este absolut clară (ziduri de terasă sau piatră rezultată din nivelările platourilor stîlcoase?).

¹⁵⁹ Cercetările de pe „Terasa cu drum” din 1958 (inf. H. Daicoviciu).

¹⁶⁰ C. Daicoviciu şi colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955; p. 207.

¹⁶¹ Idem, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 104.

¹⁶² Idem, op. cit., p. 104, 108, 110.

¹⁶³ *Supra*, nota 158.

¹⁶⁴ N. Gostar, op. cit., p. 17—18.

¹⁶⁵ I. Berciu, *CetDacTrans*, p. 48.

¹⁶⁶ D. Berciu, în *Apuluvî*, XIII, 1975, p. 165; *Buridava dacică*, 1981, *passim*.

Terase încinse cu ziduri au fost amenajate la Bănița, Fețele Albe, Fața Cetei, Sarmizegetusa, Tilișca și una, apărută doar dinspre deal de un zid, la Costești — Cetățuie. Dintre acestea numai terasele de la Tilișca se sprijină pe ziduri din piatră de stîncă legată cu pămînt¹⁶⁷; în rest zidurile sînt construite după sistemul cunoscut, cu două paramente de calcar. Așa sînt construite zidurile ce susțin din trei părți unele terase de la Craiva¹⁶⁸, terasele I—V de la Fețele Albe și terasele din incinta sacră a Sarmizegetusei.

Zidurile de terasă au grosimi variabile, de la 1,20—1,50 m pînă la 3 m, și înălțimea determinată de configurația terenului. Cele mai mari ziduri de terasă cunoscute pînă acum s-au descoperit în incinta sacră a Sarmizegetusei. Cu toate că, fără excepție, ele sînt dărîmate parțial, înălțimea inițială poate fi apreciată după aceea a teraselor pe care le-au susținut. Unele dintre ele — cum este de pildă zidul dinspre vale al terasei a XI-a — ajung pînă la 14 m înălțime (fig. 20/2).

În alte părți pentru a evita înălțimea exagerată a zidurilor de terasă și, implicit, pentru a le mări rezistența, s-a adoptat soluția „dublării” lor. Un caz tipic se întîlnește la zidurile A și C de la Fețele Albe, în porțiunea unde ele protejează dinspre deal terasa a II-a¹⁶⁹. Acolo, blocurile de la baza zidului C (mai apropiat de pantă) se află cu aproape 2 m mai sus decît baza zidului A (dinpre terasă).

Într-o manieră parțial deosebită a fost construit zidul ce proteja dinspre deal terasa sanctuarului *intra muros* din cetatea de la Costești — Cetățuie¹⁷⁰. În paramentele lui blocurile așezate cu lungimea pe direcția zidului alternează cu altele înfipite în emplecton, ceea ce demonstrează aplicarea întocmai a tehnicii elenistice (fig. 26/2; 12/2). Pentru cetatea de la Craiva, la zidurile de terasă nu este precizată maniera de execuție, așa încît ele ar putea fi de tipul celui de incintă, deosebit ca tehnică de zidurile amintite pînă acum.

Toate zidurile de terasă se datează de la mijlocul secolului I î.e.n. pînă la începutul secolului I e.n.

Ceea ce a însemnat pentru antichitatea dacică amenajarea mulțimii de terase din așezările de deal și de munte, precum și sprijinirea multora cu ziduri de susținere reiese la o simplă privire asupra fiecăreia și a așezărilor în general. Majoritatea teraselor măsoară între 20—30 m lățime, dar nu lipsesc nici acelea lungi de sute de metri și late de 50—60 metri. Lucrărilor de excavare și de tasare a pămîntului (cu așezarea succesivă a straturilor de sol local și de pămînt lutos) li se adaugă zidurile de susținere. Blocurile de calcar din paramentele lor fuseseră aduse în zona capitalei statului dac din carierele de la Măgura Călanului, adică de la zeci de kilometri distanță. Pentru mijloacele tehnice și de transport de atunci lucrările și eforturile depuse pentru împlinirea lor sînt de-a dreptul impresionante. Dealtminteri ele nu pot fi asemuite cu nimic din ceea ce s-a construit în ținuturile europene locuite de alte seminții; singurele comparații pot fi făcute doar cu lumea greco-romană.

¹⁶⁷ N. Lupu, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 479—480.

¹⁶⁸ I. Berciu, *op. cit.*, p. 51.

¹⁶⁹ H. Daicoviciu — I. Glodariu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 466—467.

¹⁷⁰ I. Glodariu, în *N&H*, VI, 1, 1980, p. 41—43.

Cisterne. Rareori pe formele de relief preferate pentru ridicarea unor aşezări şi a fortificaţiilor existau surse de apă potabilă. Aproape totdeauna izvoarele se află cu câteva zeci de metri mai jos decât porţiunea fortificată a aşezării sau decât cetatea. De aici a decurs în primul rând necesitatea „depozitării” apei în locuri anume amenajate. Se adaugă apoi instalaţiile de transportare a apei spre zonele depărtate de izvoare sau unde amenajarea de cisterne era dificilă şi, în cazul Sarmizegetusei, transportarea apei cu ajutorul conductelor de teracotă spre locuinţele dintr-o anumită parte a aşezării şi spre sanctuare.

Cisternele de apă sînt cele mai frecvente în aşezări şi adesea amenajarea acestora este atît de simplă încît abia cu îngăduinţă pot fi definite ca atare.

Cisterne simple, cu amenajare rudimentară, s-au descoperit la Costeşti — Cetăţuie, Luncani — Piatra Roşie, Popeşti şi Tilişca, După cum reiese din simpla enumerare a locurilor de descoperire, toate se află în fortificaţii, una într-o aşezare fortificată, iar celelalte trei în cetăţi.

La Costeşti — Cetăţuie resturile a două cisterne se aflau pe laturile de est şi de vest ale platoului, deci în interiorul ultimei centuri de fortificaţie şi tot acolo s-a constatat existenţa unor gropi săpate în stîncă, eventual pentru captarea apei de ploaie¹⁷¹. Una dintre cisternele de la Costeşti, relativ mai bine conservată, consta dintr-o obişnuită groapă săpată în stîncă şi căptuşită cu scînduri de stejar.

O groapă săpată în stîncă, cu diametrul de circa 2 m, s-a descoperit la Luncani—Piatra Roşie, în apropierea turnului nr. 1 şi ea servea probabil tot pentru colectarea apei de ploaie¹⁷². O „cisternă” asemănătoare exista, de asemenea, în cetatea de la Tilişca¹⁷³, anume o groapă săpată în stîncă dealului, într-un loc mai jos, în aşa fel încît pantele convergente să conducă apa spre ea; spre sud panta terenului a fost anume amenajată în acest scop.

Acolo unde straturile terenului nu erau impermeabile s-a recurs la căptuşirea cu lut a pereţilor cavităţilor săpate. O situaţie de acest fel se întîlneşte la Popeşti¹⁷⁴, unde o groapă mai veche a fost lipită pe pereţi cu lut şi căptuşită cu scînduri, servind probabil tot pentru „depozitarea” apei.

Cu o cisternă în deplinul înţeles al cuvîntului a fost înzestrată cetatea de la Costeşti — Blidaru¹⁷⁵. Şi acolo, pentru că locul unde s-a amplasat fortificaţia era mai sus decât izvorul, cisterna a trebuit să fie construită în afara zidurilor cetăţii. Locul ales pentru cisternă prezenta două avantaje: se afla în apropierea zidurilor şi totodată avea o diferenţă de nivel îndeajuns de mare faţă de izvor pentru ca apa captată a acestuia din urmă să ajungă la ea printr-o conductă de teracotă.

Cisterna (fig. 21/4—5) măsura în interior 8X6,20 m şi avea înălţimea (măsurată de la pardoseală pînă la începutul bolţii) de 4 m. Zidurile sînt diferite ca sistem de construcţie. Cel exterior (*a*), durat din piatră de stîncă şi mortar, are grosimea inegală, mai mare pe latura de sud.

³⁷¹ H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 166.

^m C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, 1954, p. 55.

¹¹⁶ N. Lupu, *CetDacTrans*, p. 39; *Materiale*, IX, 1970, p. 237.

¹⁷⁴ R. Vulpe, în *Materiale*, VII, [1961], p. 334.

³⁷⁵ C. Daicoviciu şi colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 140—143.

Acolo și planul acestuia este deosebit, în ic, pentru a degaja împingerea terenului în panta căruia fusese săpat locul pentru cisternă. Același scop —evitarea lunecării terenului — avea și prelungirea zidului spre vest. Grosimea lui pe laturile de vest, est și sud: 0,66–0,92 m. în interior, li-pit de el dar numai pe laturile lungi (de est și de vest) se afla cite un zid (b), construit la fel ca precedentul, gros de 0,30–0,35 m. Aceste ziduri susțineau bolta ridicată din blocuri arcuite de calcar. Pe laturile interioare ale zidurilor *b* și pe cele scurte ale zidurilor *a* so afla o tencuială groasă, făcută cu praf de țiglă (*opus signinum*). Probabil după un timp de folosire a cisternei s-a constatat permeabilitatea tencuielii amintite și atunci pe laturile interioare a fost construit zidul *c*, gros de aproximativ 0,25 m, din piatră măruntă, bucăți de țigle, fragmente de vase și de tuburi de conductă, toate prinse în mortar; în partea inferioară zidul a fost durat din blocuri mici. Tencuiala aplicată pe el în straturi succesive are grosimea de 0,07–0,08 m. Acest din urmă zid, înalt de 4 m, ajungea până aproape de bdltă, unde era acoperit cu un strat gros de coc-*lopesto* din var, nisip și sfărâmatură de țiglă. Pardoseala cisternei a fost, de asemenea, dublată. Inițial ea consta dintr-un strat gros de amestec de mortar, cenușă și cărbune de lemn. Apoi s-a adăugat un strat din pietre și bucăți de țigle peote care s-a așternut un strat de opus *signinum*.¹⁷⁴ Sistemul de construire al cisternei este acela prescris de Vitruvius¹⁷⁵ și ea a fost amenajată foarte probabil de un meșter venit din Imperiul roman. Cisterna datează din perioada cetății de pe Blidaru, adică mijlocul secolului I î.e.n. — secolul I e.n. Eventual amplasarea sa ar putea sugera o datare mai restrînsă. *Eventual* pentru că locul cisternei a fost ales în primul rînd în funcție de panta terenului în raport cu izvorul antic. Totuși, față de cetatea I de la Blidaru (care constituie prima fază a lucrărilor de fortificare de acolo), cu turnul izolat (VI) contemporan ei, cisterna este mult prea departe pentru a putea fi apărată de luptătorii cetății. Ea se află, în schimb, foarte aproape de turnul V al cetății II (faza a doua a lucrărilor de fortificare), ceea ce ar putea conduce spre concluzia contemporaneității cetății II și a cisternei, implicit spre datarea celei din urmă în secolul I e.n., dacă nu cumva numai în a doua jumătate a lui.

Apeducte. După cum este îndeobște știut, anticii nu cunoșteau principiul de fizică al vaselor comunicante. Ca urmare, transportul apei prin conducte de la sursă pînă unde era necesară a constituit totdeauna o lucrare dificilă din punctul de vedere al materialelor și al volumului de muncă. Au rămas celebre pînă astăzi marile lucrări romane prevăzute cu uriașe construcții de „peduri” cu mai multe nivele în locurile unde conductele de apă traversau văi adînci. Chiar dacă unele au fost utilizate concomitent ca adevărate poduri rutiere, construirea lor a fost determinată în primul rînd de necesitatea aducerii apei de la izvoare spre marile aglomerări urbane.

În Dacia niciunde nu a fost nevoie de asemenea lucrări tie că ne referim la vremea stăpînirii romane, fie, cu atît mai mult, la epoca ante-

¹⁷⁴ Vitruvius, *vrrn.* 7.

rioară, mai întâi datorită mulțimii surselor de apă, a pîraielor și a rîurilor ce o brăzdează și, în al doilea rînd, pentru că nicăieri nu au existat atît de mari aglomerări urbane încît consumul de apă să depășească debitul surselor din apropiere și al fîntînilor.

Conducte de apă s-au construit, mai modeste însă, fără amenajări costisitoare care să se impună din punct de vedere arhitectonic. Mai mult, în locurile unde s-au descoperit pînă acum, ele erau necesare din motive militare sau erau cerute de necesitățile și totodată posibilitățile unei societăți aflate pe o treaptă de civilizație superioară.

Deocamdată asemenea construcții se cunosc exclusiv în zona așezărilor și cetăților dacice din Munții Orăștiei, adică în capitala dacilor și în regiunea din jur.

Ele sînt construite din tuburi de lut ars, prevăzute, la unul dintre capete cu o îngustare și la celălalt cu o șanțuire interioară menită să primească capătul îngust al tubului următor (fig. 21/1). La îmbinarea tuburilor nu s-a folosit mortarul ci lutul. Ca dimensiuni și formă (lungimea între 0,54—0,65 m, diametrul interior de 15—18 cm) se apropie de tuburile conductelor din orașele pontice¹⁷⁷.

În legătură cu cisterna de la Blidaru se amintea alimentarea ei cu apă de la izvorul existent la sud de cetate. Instalația de captare a apei a dispărut din antichitate pînă astăzi, la fel cea mai mare parte din conductă, dar lungimea apeductului trebuia să depășească 150 m. Coborînd în pantă domoală, apeductul urma versantul de vest al dealului pînă la cisterna de sub cetatea I I.

Nu s-a putut preciza dacă tot de la izvor sau de/undeva de pe cursul pîrîiașului alimentat de el a fost captată apa pentru o altă conductă ce se îndrepta spre trei turnuri construite pe culmea înălțimii Faeragul. Resturile conductei, lungă în vechime de aproximativ 1,5 km, s-au descoperit pe unele porțiuni ale actualului drum de acces spre cetatea de pe Blidaru, tuburile fiind protejate de lespezi de stîncă așezate înclinat.

Este evident că ambele conducte de la Costești — Blidaru și Costești — Faerag au fost construite din necesități de ordin militar, pentru asigurarea apei apărătorilor cetății și ai turnurilor de pe Faerag.

Resturile altor conducte au fost găsite în așezarea de la Fețele Albe. Una dintre ele se îndrepta spre terasa a III-a, cu sanctuarul, asigurînd apa necesară serviciului religios și locuinței de pe terasa a II-a¹⁷⁸. Pentru a lăsa loc de trecere conductei, zidul de terasă C a fost întrerupt, iar în amonte de el tuburile erau protejate de blocuri așezate perpendicular pe direcția zidului. A doua conductă din aceeași așezare a fost descoperită pe terasa a VIII-a¹⁷⁹ (fig. 21/2). În antichitate exista probabil un izvor deasupra terasei a VIII-a sau pîrîiașul ce curge pe la est de terasă a fost deviat. Cert este că deasupra terasei amintite se afla un jgheab săpat direct în stîncă, care continua spre terasa a VIII-a cu un fel de scoc durat din lespezi de piatră. Captarea apei se făcea probabil acolo unde se termina jgheabul săpat în stîncă pentru că lespezile de micașist protejau doar conducta de teracotă. S-a distrus în cursul timpului ramifi-

¹⁷⁷ Vezi, de pîidă, Em. Condurachi și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 153, fig. 16; V. Canarache, *SCIV*, II, 2, 1951, p. 64, fig. 1.

¹⁷⁸ H. Daicoviciu — I. Glodariu — I. Piso, în *ActaMN*, X, 1973, p. 67. ♡

^m Cercetări inedite (1972).

cația conductei, dar s-au păstrat fie lespezile de protecție ale tuburilor ramurilor ei, fie atît lespezile cît și tuburile de conductă (ramurile de sud-vest și de est). Ambele se îndreptau spre terasele inferioare, dacă nu cumva ramificația de est a conductei ducea apa spre atelierul de ceramică situat la est de terasa a VIII-a. Conducta funcționa în secolul I e.n.

Conducte asemănătoare, cu ramificații mai numeroase, s-au descoperit mai ales în așezarea civilă și în zona sanctuarelor de la Sarmizegetusa. Din rezultatele cercetărilor de pînă acum s-a putut conchide că lucrările de captare a apei au vizat cel puțin două izvoare, unul din zona situată mai jos de poarta de vest a cetății, celălalt lîngă sanctuare. Izvorul din așezarea civilă¹⁸⁰ a fost captat cu două conducte care intrau apoi într-un butoi de decantare. De acolo apa ieșea printr-o conductă de plumb, prevăzută cu o sită, continuată de tuburile obișnuite de teracotă. Cele din urmă au fost așezate în jgheaburi de lemn (fig. 20/1), acoperite cu scînduri. La 18 m de decantor, conducta avea un respirator, tot din lut ars, de forma unui cilindru perpendicular pe tub (fig. 21/1). De acolo înainte, prin diferite ramificații ale sale, conducta ducea apa la întinsa așezare civilă de pe terasele Sarmizegetusei.

În zona sanctuarelor activitatea susținută a căutătorilor de comori de la începutul secolului al XIX-lea a distrus, între altele, instalația de captare a apei care sigur a existat (pare-se inclusiv un „bazin”) din moment ce tuburi de teracotă au fost găsite în mai multe locuri, împreună cu o porțiune de conductă lungă de 22 m¹⁸¹.

Cu astfel de conducte era transportată apa și la unele locuințe din așezarea civilă de la Costești. În două locuri din amintita așezare s-au descoperit resturi ale conductelor de teracotă, anume la Fîntîna Pobra-dului¹⁸² și în punctul La Țuțurău¹⁸³, ambele toponime semnificative pentru izvoarele existente și astăzi.

Canale. În toate timpurile a fost nevoie să se împiedice pătrunderea apei din precipitații abundente în locuințe și în construcțiile gospodărești din jurul lor. Micile șanțuri colectoare, săpate în jurul amintitelor construcții, nu puteau lăsa urme de natură a fi sesizate pe cale arheologică, în schimb, pe alocuri au rămas încă intacte canalele de drenaj săpate în stîncă sau construite din piatră.

În cetatea Baniței a fost descoperit un șanț de drenaj săpat în stîncă de lîngă terasa a II-a. El consta dintr-o simplă adîncitură albiată, menită să colecteze apa scursă pe stîncă și să o conducă în afara terasei¹⁸⁴.

Canale propriu-zise, cioplite în piatră, s-au descoperit la Căpîlna, Costești, Fețele Albe și Sarmizegetusa. În cetatea Căpîlnei, canalul se află la nord-vest de turnul-locuință și traversa zidul de incintă conducînd apa din curtea interioară a turnului. Canalul consta din blocuri de calcar

^m C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 121—122.

^{1 a i} Idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 340.

^m C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezări dacice*, p. 7; N. Gos-tar, II. Daicoviciu, în *Materiale*, V, 1959, p. 385.

^m II. Daicoviciu, în *Materiale*, X, 1973, p. 82.

¹⁸⁴ Oct. Fioca, *CetDacTrans*, p. 28.

lungi, cu șanț săpat pe mijloc, acoperite cu blocuri cioplite aidoma¹⁸⁵. Un canal similar, dar acoperit cu blocuri de calcar fără șanțuire, traversa zidul A₂ din așezarea de la Fețele Albe¹⁸⁶; în fața zidului, pe terasă, apa precipitațiilor pare să fi fost colectată într-un bazin, de unde se scurgea apoi, prin canalul din zid, în afara terasei.

Cele mai multe canale au fost dezvelite pe terasele sanctuarelor de la Sarmizegetusa¹⁸⁷. Din punct de vedere constructiv, ele se împart în două categorii distincte: unele săpate în blocuri lungi (1,50 m sau mai mult) de calcar, cu secțiunea șanțuirii în semicerc, posibil neacoperite, și altele săpate în blocuri înguste, tot în semicerc, dar continuat cu îndreptarea pe verticală a scobiturii, acoperite cu lespezi de calcar (la capetele mai ridicate) sau cu blocuri cioplite identic (în porțiunile mai adânc îngropate în pământ). Mai mult, unele dintre ele șerpuiesc printre coloanele sanctuarelor (fig. 21/3).

Cu excepția canalului de pe terasa a X-a, unde în antichitate erau în curs de desfășurare lucrările de construire a marelui sanctuar patru-later de andezit, toate celelalte se află sub nivelul de călcare și cu scurgerea spre marginile teraselor. Acesta constituie cel mai important indiciu pentru a le socoti numai canale de drenaj.

Dintre construcțiile amintite mai sus sînt de remarcat în primul rînd instalațiile de captare și de transportare a apei, semnificative pentru stadiul atins de dezvoltarea societății dacice pentru că prozaicele, pentru noi, conducte de apă reprezintă în acea vreme concretizarea progresului civilizației dacice chiar dacă ele s-au descoperit doar într-o zonă restrînsă. Celelalte, de felul canalelor de drenaj subpămîntene anume amenajate, sînt expresia pe plan material a preocupărilor de urbanistică, exact spus a unora dintre astfel de preocupări.

CONSIDERAȚII FINALE

Evoluția construcțiilor civile. În cursul dezvoltării istorice schimbările ce survin în sistemele de concepere și de amenajare a locuințelor și a construcțiilor gospodărești complementare sînt dintre cele mai lente. Trec adesea secole de-a rîndul fără a se înregistra modificări structurale în domeniul arhitecturii civile și, mai mult, chiar atunci cînd acestea apar și apoi ajung preponderente nu înlătură cu totul alcătuirile tradiționale. Deci cu atît mai semnificative sînt ele pentru progresele înregistrate de dezvoltarea generală a unei societăți. Modificarea sistemului de construcție, a spațiului de locuit și a amenajării sale reflectă nu numai progresele din domeniul tehnic, ci anumite schimbări în însăși concepția de viață a celor ce le-au utilizat.

\ M. Macrea — I. Berciu, op. cit., p. 216—218, fig. 23 și pl. II.

⁵ H. Daicoviciu — I. Glodariu — I. Piso, loc. cit.

¹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 108; 110—112.

Fără îndoială, toate aceste transformări, indiferent de domeniul unde se produc (economic, social, politic și cultural), sînt mai evidente în epocile caracterizate prin avîntul deosebit al dezvoltării societății. Pentru Dacia antică o astfel de epocă este tocmai aceea din secolele II î.e.n. — începutul secolului II e.n., cînd ea a fost întreruptă de cucerirea romană care avea să aducă în ținuturile carpato-dunărene rînduiriile și organizarea specifice imperiului.

Urmărirea frecvenței variatelor tipuri de locuințe în perioade diferite dă posibilitatea desprinderii direcției generale de evoluție a sistemelor de construcție, încă și în situația de a nu avea nici o așezare dacică cercetată integral. S-a putut constata, de pildă, că aproape fără excepție în așezările cu mai multe niveluri, deci cu îndelungă existență, locuințe adâncite în pămînt, de tip bordei, s-au înregistrat cu precădere în fazele mai vechi, datele în secolele II—I î.e.n. și mai ales în secolul II î.e.n. (București — Cățelu Nou, Galați — Bărboși, Pecica). Ele apar însă împreună cu locuințe de tip semibordei.

Acest din urmă tip de locuință nu reprezintă o „invenție” a epocii Latene, ci, la fel ca și bordeiul, o moștenire din epocile anterioare. Revenind la locuințele de tip bordei se poate afirma că nu cunoaștem nici o așezare datată în secolul II î.e.n. unde acest tip de locuință să fie exclusiv.

În secolul I î.e.n. se generalizează locuințele de tip semibordei, dar fără a dispărea cu totul tipul mai vechi. Se adaugă constatarea că în cadrul fiecărei așezări și uneori aproape în toate locurile unde s-au construit locuințe, sistemul de construcție și adîncirea lor în sol au fost determinate de condițiile particulare existente (rezistența solului, înclinarea sa etc). Certă este prezența locuințelor de tip semibordei în toate așezările din zonele de cîmpie și de deal ale Daciei. Cu toate că sistemul de construcție al bordeielor și al semibordeiilor este prea puțin diferit, importantă rămîne tendința pretutindeni remarcată de adîncire a locuințelor, constant mai redusă.

Locuințele de suprafață sînt caracteristice, de asemenea, secolelor I î.e.n.—I e.n. și mai ales așezărilor din ținuturile muntoase ale Daciei, unde ele sînt aproape în exclusivitate. Nu e mai puțin adevărat că unele dintre ele (Popești) se datează începînd cu veacul al II-lea î.e.n. În legătură cu aceste locuințe se observă, pe parcursul secolelor I î.e.n.—I e.n., perpetuarea sistemului de construcție mai vechi (cu scheletul pereților din pari înfiți în pămînt), dar și începuturile, apoi extinderea sistemului nou, cu bază sau temelie de piatră la pereți. Adesea cele două sisteme de construcție sînt folosite simultan la aceeași clădire (Fețele Albe).

Pentru perioada cronologică amintită o altă caracteristică o constituie gruparea încăperilor la locuințele de suprafață (în șir și adunate la locuințele cu plan rectangular, „concentrice” la locuințele cu plan poligonal). Gruparea încăperilor a apărut încă de la sfîrșitul secolului II î.e.n. (Popești), dar ea devine mai frecventă abia în secolele următoare și cu precădere în secolul I e.n.

Referitor la planul locuințelor este de observat că formele geometrice devin cu atît mai regulate cu cît evoluează sistemul de construire, de la bordei înspre locuința de suprafață. Ridicarea acestor din urmă locuințe a adus cu sine și amplificarea planului clădirilor în sensul sporirii numărului

rului încăperilor chiar dacă pentru locuitul propriu-zis se folosea adesea doar una dintre ele.

Conturul rectangular sau poligonal („circular”) al locuințelor de suprafață a derivat evident din planurile locuințelor de tip semibordei. Singurul plan de clădire a cărui origine este încă nesigură e acela absidal. Pentru antichitatea dacică ar fi ușor de acceptat preluarea unui astfel de plan din lumea elenistică, dar se împotrivesc în primul rând analogiile de ordin etnografic, adică construcțiile similare a căror formă a fost determinată de rolurile funcționale bine stabilite și totodată deosebite ale încăperii absidaie și ale celei rectangulare. Astfel de precizări ale rostului funcțional al încăperilor de la casele dacice absidale nu au fost încă posibile, dar este firesc să așteptăm, ca și în alte domenii încă insuficient clarificate, sporirea documentației prin cercetările viitoare. Construcția în sine pare să fi fost socotită pretențioasă poate și datorită dificultăților de ordin tehnic pe care le implica. Poate așa se explică transpunerea acestui plan la unele construcții religioase sau legate de cult, deocamdată doar în număr de trei în Dacia (cea mai veche la Popești, alta ce conținea un mormânt la Cetățeni și cunoscutul sanctuar circular de la Sarmizegetusa). În sfârșit, tot în privința planului locuințelor se constată că pînă în secolul I î.e.n. — cu foarte rare excepții, explicabile prin destinația oarecum particulară a clădirilor — se întîlnesc doar locuințe cu o încăpere, indiferent de forma ei și de sistemul constructiv. Celelalte, cu plan amplificat, încep a fi mai numeroase în secolul I î.e.n. și devin frecvente, în anumite zone, abia în secolul următor. Tot în secolul I e.n. apar și locuințele cu etaj, dacă se exceptează categoria ce urmează.

Elemente străine, de „import” în lumea dacică (plan, tehnică, materiale și sistem de construcție), le constituie turnurile-locuință ridicate în cîteva cetăți din sudul Daciei intracarpatică și ele sînt de explicat prin participarea efectivă la lucrări a unor specialiști veniți sau aduși din orașele pontice. Toate se datează începînd de la mijlocul secolului I î.e.n. și pe durata veacului următor.

În domeniul construcțiilor gospodărești (gropi de provizii, hambare, magazii) tehnica tradițională de amenajare a lor rămîne practic neschimbată. Este adevărat că gropile de provizii sînt caracteristice mai ales așezărilor din zonele de cîmpie și de deal ale Daciei, dar situația este explicabilă prin dificultățile ce le implica săparea unor astfel de gropi în așezările montane. Prezența tot acolo, în regiuni muntoase, a hambarelor și magaziiilor construite la suprafața solului are aceleași cauze.

Cît privește sistemul de construire a atelierelor, el pare să fi urmat pe acela al locuințelor: adîncite în pămînt (Cățelu Nou, Pecica, Șercaia) și de suprafață (Sarmizegetusa).

Importantă cu deosebire este constatarea preocupărilor de igienă în cadrul așezărilor, indiferent de zona unde se află ele situate. Pretutindeni resturile menajere sînt descoperite în gropi, nu aruncate în spațiile dintre locuințe sau în interiorul acestora, măsură de igienă cu eficacitate considerabilă în îndepărtarea pericolului îmbolnăvirilor și epidemiilor.

În secolele II î.e.n. — I e.n. sistemele diferite de amenajare și de construire a locuințelor, uneori chiar materialele utilizate pentru ridicarea lor, constituie indicii importante pentru progresele înregistrate de-

stratificarea socială în cadrul societății dacice. Pentru epocile anterioare diferențierile materiale și de poziție socială între membrii unei comunități erau sesizabile doar datorită inventarului mai mult sau mai puțin bogat și variat al locuințelor care, altminteri, nu se deosebeau de loc sau prea puțin. În schimb, în perioada acum în discuție, deosebirile sînt evidente căci ce altceva ar putea semnifica contemporaneitatea locuințelor de tip semibordei sau chiar de suprafață, cu planuri simple, reduse de obicei la o singură încăpere, în comparație cu locuințele mari, rectangulare sau circulare, unele cu etaj, cu „palatele” și turnurile locuință,

în sfîrșit, este de reamintit apariția, tot începînd de pe la mijlocul secolului I î.e.n., a unor construcții edilitare pretențioase, cum sînt cisterna de la Costești — Blidaru, apeductele de teracotă și canalele de drenaj, alături de impunătoarele ziduri de terasă ridicate cu atîta cheltuială de muncă și de materiale.

Începînd cam de pe la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. în întreaga Dacie se constată o intensificare fără precedent a ritmului dezvoltării economice, cu profunde implicații, determinante pentru viața socială și politică. Mai mult, ea este însoțită de un spor demografic substanțial reflectat, pe de o parte, de înmulțirea numărului așezărilor în toate zonele de relief — de cîmpie, de deal, piemontană și chiar montană — și, pe de altă parte, de creșterea numerică a locuințelor, a ariilor așezărilor, implicit a populației fiecăreia. Se constată, de asemenea, că pe durata veacului al II-lea î.e.n. se fondează majoritatea așezărilor care vor ființa în perioada statului dac, desigur, ele adăugîndu-se celor din veacurile anterioare.

Dar ritmul dezvoltării așezărilor de pe cuprinsul Daciei nu a fost pentru toate același: unele aveau să rămînă, în ciuda extinderii lor, la stadiul de cătune formate din cîteva sau, în cel mai bun caz, din cîteva zeci de construcții; altele au devenit puternice centre economice-comerciale, cu zeci și uneori sute de construcții, cu ateliere, cu edificii pentru folosul obștesc și pentru cult, dar rar apropiindu-se, prin funcțiunile și caracteristicile lor, de orașele lumii antice.

Repartiția construcțiilor civile în cadrul așezărilor este singura în măsură să ofere imaginea de ansamblu a cătunelor, satelor și a aglomerațiilor de tip *oppidum* existente pe cuprinsul Daciei. Extrem de prețioase ar fi în această chestiune rezultatele unor cercetări exhaustive. Anumite observații se pot desprinde însă și numai pe baza săpăturilor parțiale întreprinse în așezările și fortificațiile din Dacia; ele urmează a fi completate și corijate de cercetările viitoare.

În majoritatea așezărilor cunoscute pînă acum nu s-a putut constata existența vreunei ordini în amplasarea locuințelor și a construcțiilor gospodărești. De obicei pe spații relativ restrînse sînt masate numeroase locuințe și o mulțime de gropi de provizii, cele din urmă întrecînd cu mult numărul locuințelor. Intervalele dintre ele sînt mici, adesea doar de cîteva metri.

Rareori se poate vorbi de oarecare ordine în dispunerea acestora. Ne referim, de pildă, la vetrele de foc din aşezarea de la Bucureşti—Căţelu Nou, amplasate la distanţă de locuinţe (dar cele din urmă amplasate fără o regulă anume), la orientarea oarecum pe linii paralele a locuinţelor dintr-o zonă a aşezării de la Poiana¹⁸⁸ şi la masarea locuinţelor înspre marginile promontoriului la Arpaşu de Sus, în centrul aşezării rămânând un spaţiu cu mai puţine construcţii¹⁸⁹.

Dar, în legătură cu repartiţia locuinţelor în cadrul aşezărilor, se constată mai ales o altă „ordine”, anume gruparea celor pretenţioase în unele zone ale aşezărilor şi a celorlalte, mai modeste, în alte zone. Constatări de această natură au fost prilejuite de cercetările efectuate în mai multe aşezări. La Botoşana¹⁹⁰, de pildă, locuinţele de tip semibordei se aflau pe la mijlocul pantei pe care este situată aşezarea, în timp ce locuinţele de suprafaţă erau grupate în partea ei mai înaltă; la fel în aşezarea de la Pecica, unde locuinţele de tip bordei erau mai numeroase în afara acropolei¹⁹¹. La Popeşti apoi, pe acropola aşezării, s-a „rezervat” şi „sistematizat”¹⁹² spaţiul destinat „palatului” şi construcţiilor din preajma lui, iar o situaţie întrucâtva analogă se întâlneşte la Ocniţa¹⁹³. Pentru aşezarea de la Feţele Albe, unde cercetările au vizat deocamdată numai terasele superioare ale masivului, se poate totuşi susţine că locuinţele mai pretenţioase se aflau în apropierea sanctuarului de acolo, pe terasele situate lângă şi în aval de el.

Constatări întrucâtva analoge au prilejuit cercetările de la Grădiştea Muncelului. Sarmizegetusa antică consta de fapt din trei zone distincte: a sanctuarelor, a cetăţii şi a aşezării civile. Cea din urmă se află pe terasele artificiale construite pe pantele de sud ale dealului, răsfirate la vest de cetate, pînă aproape jos în Lunca Grădiştii, şi ia est de incinta sacră. „Zona centrală” a Sarmizegetusei ar cuprinde sanctuarele, cetatea şi locuinţele din apropierea cetăţii. S-a amintit drumul pavat cu piatră de micăşist care urcă de la poalele Dealului Grădiştii pînă la porţile de vest şi de sud ale cetăţii. Acolo unde cercetările au vizat terase din vecinătatea drumului (de pildă pe Platoul cu şase terase), s-a observat că toate locuinţele aveau uşile îndreptate spre el. Mai mult, locuinţele cele mai pretenţioase din punctul de vedere al construcţiei şi al obiectelor conţinute de ele (unelte de tot felul, ceramică pictată cu motive florale şi zoomorfe, celebrul vas cu inscripţie etc.) sînt grupate în apropierea cetăţii, ceea ce l-a determinat pe conducătorul cercetărilor să considere acea zonă „cartierul aristocratic” al Sarmizegetusei¹⁹⁴. Cercetări recente, încă inedite, au condus spre concluzia preliminară potrivit căreia construirea teraselor şi a clădirilor de pe ele a început dinspre

¹⁸⁸ R. Vulpe şi colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 195.

¹⁸⁹ M. Macrea — I. Glodariu, *op. cit.*, p. 89.

¹⁹⁰ S. Teodor, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 34.

¹⁹¹ I. H. Crişan, *Ziridava*, p. 78.

¹⁹² D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1979, p. 55—56. De mare interes ar fi reconstituirea tuturor construcţiilor de pe acropolă pentru că ele nu se rezumă numai la acelea existente în schiţa citată acum.

¹⁹³ D. Berciu, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 615—616; *Buridava dacică* p. 58—70.

¹⁹⁴ C. Daicoviciu şi colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 212.

cetate în aval (fără a fi cazul unei ordini riguroase); pe ultimele terase, situate la poalele dealului, aproape de Lunca Grădiștii, încă nu începuseră construcțiile de clădiri înaintea izbucnirii războaielor cu romanii. Toate acestea constituie indicii ale sistematizării capitalei dacilor.

*

Tipuri de așezări. Așezările dacice din secolele II î.e.n. — I e.n. pot fi clasificate pe baza câtorva criterii principale, anume avînd în vedere locul ales pentru așezare, mărimea acesteia (împlicînd importanța din punct de vedere economic, și militar-politic) și dispunerea locuințelor în cadrul ei. Adesea la alegerea locurilor pentru amplasarea așezărilor s-au valorificat avantajele strategice pe care le ofereau, adică s-a ținut seama de configurațiile de teren cu apărare naturală, ce se putea completa apoi cu fortificații artificiale.

În funcție de criteriile amintite, așezările din Dacia pot fi împărțite în cinci categorii principale.

Tipul I cuprinde majoritatea așezărilor cunoscute astăzi (nu neapărat și cercetate), anume cătunele și satele înșirate pe văile râurilor sau adăpostite de masive deluroase. S-au preferat locurile propice agriculturii și în general cu resurse naturale bogate, dar ele au fost alese de așa manieră încît să fie retrase înspre obîrșia văilor. Partea mai veche a unor asemenea așezări, dacă se află pe văi, este situată aproape fără excepție la poalele dealurilor din apropiere, de unde apoi locuințele s-au răsfrînt treptat spre locurile mai plane. Se prezintă ca așezări cu spații relativ reduse între locuințele și construcțiile gospodărești. Excepțiile de la acest aspect general se explică prin cauze de natură economică (Șercaia, de pildă, situată în buza unei terase largi, expusă din toate punctele de vedere cît timp doar pe o latură a ei se află panta ce coboară în lunca Oltului, are sub ea importante zăcămintele de fier, exploatate în epoca dacică).

Tipul II este reprezentat de așezările situate pe promontorii sau la extremitatea unor terase înalte, fie înconjurată din două-trei părți de ape (București—Cățelu Nou), fie de pante abrupte (Arpașu de Sus, Brad, Crășani, Galați-Barboși, Pecica, Poiana, Popești, Răcățoiu, Tinosu etc.). Adesea așezările situate în astfel de locuri sînt fortificate (majoritatea pe o singură latură, adică pe aceea lipsită de apărare naturală). De obicei partea mai veche a așezărilor se află înspre botul promontoriului sau al terasei, în spatele elementelor de fortificare. Locuințele s-au extins apoi dincolo de zona apărată de fortificație, fie în continuare pe același promontoriu sau terasă, fie la poalele lui. Cu rare excepții sînt așezări mari, cu intensă viață economico-comercială, centre meșteșugărești și de schimb, situate pe principalele drumuri comerciale ale vremii. Unele constituiau, totodată, centrele politice ale zonelor înconjurătoare.

Tipul III include așezările situate pe insule (Snagov) sau înconjurate din trei părți de cursul unui râu și în a patra de o mlaștină (Comana de Jos). Nu se remarcă prin importanță economică deosebită ci doar prin apărarea naturală de care beneficiau.

Tipul IV cuprinde tot o categorie de aşezări mai puţin frecvente, anume pe acelea răsfirate, de munte (Cetăţeni şi mulţimea de locuinţe, adesea în grupuri de câteva, ce se înşiruie de la Costeşti pînă la Sarmizegetusa). Tipul de aşezare răsfirată sau risipită a fost determinat, în antichitate ca şi mai tîrziu, de terenul accidentat din zonele montane, în ciuda răsfirării locuinţelor unele dintre ele au ajuns la prosperitate remarcabilă (Cetăţeni, de pildă, situată pe unul dintre cele mai circulante drumuri comerciale, de permanentă legătură între zona intra şi extracarpatică a Daciei).

Tipul V include tot aşezările din zona montană, dar compacte, cu locuinţele ridicate pe terase cel puţin în parte artificiale (Craiva, Faţa Cetei, Feţele Albe, Sarmizegetusa). Cu extrem de rare excepţii locurile alese pentru astfel de aşezări erau improprii acestora şi necesitau un mare volum de muncă pentru amenajarea lor. Dezvoltarea remarcabilă a acestui tip de aşezări se explică fie prin situarea lor în zone importante, mai tîrziu înzestrate cu fortificaţii puternice (Craiva), fie prin resurse bogate ale subsolului, completate de importanţa politică a zonei (Faţa Cetei, Feţele Albe, Sarmizegetusa); unele dintre ele se dovedesc a fi fost centre economice, politice şi religioase în aceeaşi timp.

Agglomerări protourbane cu începuturi de sistematizare. Cu toată dezvoltarea remarcabilă şi întinderea în general mare a aşezărilor incluse în tipul II, ele nu au depăşit niciodată stadiul de aşezări în primul rînd rurale, care trăiau din bogăţiile agricole ale zonei înconjurătoare, dar unde se practica meşteşuguri şi intense tranzacţii comerciale, fără ca acestea să fie prevalente în economie. Singurele care vor fi depăşit acest stadiu sînt aşezările de la Faţa Cetei (eventual) şi Sarmizegetusa, ambele situate *pe* versante muntoase. Despre o agricultură de oarecare importanţă în zonă nu poate fi vorba şi în nici un caz de una care să le asigure existenţa. Atunci ce putea să determine dezvoltarea ieşită din comun a acestor aşezări? Cum s-a văzut, ca tip ele aparţin ultimei categorii (V).

Prima dintre ele se află în apropierea cetăţii de la Vîrful lui Hulpe, dar mai importante decît apropierea de cetate sînt zăcămintele de minereu de fier din preajma ei. Aşezarea se întinde pe **40—50** de terase, dispuse în trei-patru etaje, şi, cu tot caracterul de sondaj al cercetărilor, abundenţa materialelor arheologice de tot felul este evidentă. Oricum pînă la cercetarea ei sistematică orice supoziţii nu pot fi decît hazarde.

La Sarmizegetusa, în schimb, situaţia este mai bine cunoscută. Periegeze sistematice şi sondaje au dus la evaluarea numărului de terase din aşezarea civilă la peste **70**, dar dintre ele au fost cercetate doar ceva peste **20**. Totuşi descoperirile nu sînt dintre acelea obişnuite: terase lungi şi late de zeci de metri, unele susţinute de ziduri înalte de 12—14 m, nouă sanctuare, toate grupate într-o anumită zonă, trei ateliere cu produsele lor din bronz şi fier de tot felul, locuinţe cu mai multe încăperi, unele cu etaj, altele înşiruite înspre drumul antic, drumuri pavate şi ramificaţii ale lor, cetatea, conducte de apă şi canale de drenaj. Se adaugă intensă viaţă economică, caracteristică unui mare centru de producţie şi comercial, pentru a nu mai insista asupra importanţei

sale în calitate de capitală politică și religioasă a întregii Dacii. Toate acestea, dar mai ales importanța sa economică, de centru meșteșugăresc, împreună cu indiciile de sistematizare și cu lucrările edilitare demonstrează că Sarmizegetusa a ajuns prin dezvoltarea sa la ceea ce se înțelege prin termenul de oraș. Calitatea sa de centru politic și religios nu putea să-i influențeze decât favorabil avântul economic susținut de o solidă bază de materii prime aflată în imediata sa apropiere. Acolo locuiau regii, marii preoți, înalții demnitari, o parte a aristocrației, dar și artizani iscusiți în felurite meșteșuguri, negustori, meșteri constructori, împreună cu oamenii de rînd, cu lucrătorii prin ale căror eforturi s-au ridicat impresionantele monumente. Prin toate caracteristicile și calitățile sale Sarmizegetusa a fost cea mai importantă așezare de pe cuprinsul Daciei în ultimele decenii de existență a statului dac.

PARTEA A II-A

AȘEZĂRI FORTIFICATE

Apariția fortificațiilor în spațiul geografic locuit de daco-geți este mult mai veche decât cea de a doua vîrstă a fierului. Fără a zăbovi acum asupra cauzelor generale, cunoscute, ale apariției așezărilor fortificate și ale cetăților propriu-zise, izvorîte din dezvoltarea internă a societății și mai rar determinată numai de pericolele externe, sînt de amintit, pentru perioadele mai apropiate de epoca Latene, marile fortificații hallstattiene¹⁹⁵, precum și acelea ridicate în secolul IV î.e.n.¹⁹⁶

Elementele principale ale fortificațiilor hallstattiene constau fie din valuri de pămînt, fie din valuri de pămînt cu miez de piatră, mai rar ziduri, dar aproape totdeauna șanțuri în combinație cu valuri. Adesea pe culmea valurilor se aflau palisade simple, multiple sau „ziduri” din lemn, construite sub formă de casete, și umplute cu pămînt¹⁹⁷. Toate încing integral sau parțial suprafețe variabile ca întindere, situate pe înălțimi dominante. Pentru constatările ce vor fi prilejuite de cercetarea fortificațiilor din a doua epocă a fierului sînt de reținut, deocamdată, concepția de fortificare și elementele componente ale fortificațiilor.

În privința celei dintîi este de remarcat îmbinarea sau, mai precis spus, completarea posibilităților naturale oferite de teren cu adăugirile artificiale. În toate cazurile, cu mici și nesemnificative devieri, elementele artificiale urmează ca plan configurația terenului, iar materialele din care s-au construit erau la îndemînă: pămînt, lemn, piatră. Elementele componente ale fortificațiilor sînt tradiționale cu rare excepții (zidul de lemn și pămînt, zidul de piatră), dar și acestea din urmă niciodată singure, ci în combinație cu șanțurile și valurile.

În Dacia secolelor II î.e.n. — I e.n. cea mai mare parte a așezărilor nu au fost fortificate și au înfățișarea unora modeste, rurale, asemenea celor din alte zone europene locuite de diferite popoare. Alături de ele au ființat însă așezări fortificate integral sau parțial și alteori așezări extinse, nefortificate, au avut în preajmă cetăți puternice.

¹⁹⁵ K. Horedt, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 205—228 (cu. bibl.).

¹⁹⁶ A. C. Florescu — Gh. Melinte, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 129—134; A. C. Florescu — S. Rață, în *Studii și materiale. Istorie*, I, Suceava, 1969, p. 9—21; A. C. Florescu, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, II, Praha, 1971, p. 885—888; idem, în *Cercetări istorice*, II, 1971, p. 103—118; A. C. Florescu — Gh. Melinte, în *Carpica*, 4, 1971, p. 129—132.

¹⁹⁷ N. Vlassa, în *ActaMN*, X, 1973, p. 13—15 (cu. bibl.).

Pentru a evita posibile confuzii în privința accepciunii termenilor de *așezare fortificată*, *cetate* și *fortificație numai cu rosturi militare* este necesară precizarea lor încă dintru început. Cele trei categorii au fost stabilite în funcție de rolul, rostul și caracterul fortificației, indiferent de natura, mulțimea, mărimea elementelor de fortificare și de suprafața fortificată.

Prin așezare fortificată înțelegem acel tip de fortificație în interiorul căreia locuiește permanent fie întreaga populație a unei așezări (situație mai rar întâlnită), fie numai o parte a populației ei, așezarea extinzându-se și în afara spațiului fortificat, indiferent dacă extinderea așezării s-a întâmplat după ridicarea fortificației sau dacă s-a avut în vedere dintru început fortificarea numai a unei părți a așezării.

Termenul de *cetate* acoperă acele fortificații care au fost construite în apropierea uneia sau a mai multor așezări deschise, fără a fi locuite permanent de populația așezărilor, ci numai de conducătorul politic și militar, împreună cu o garnizoană variabilă ca mărime. Cetatea constituia, totodată, locul întărit unde se organiza, în cazul unui atac, rezistența luptătorilor recrutați din una sau din mai multe așezări. Ea nu putea adăposti nici în vremi de restriște întreaga populație din așezări și avutul acesteia.

În sfârșit, *fortificația numai cu rosturi militare* sau *independentă* desemnează acele întărituri, locuite sau nelocuite permanent de o garnizoană, menite să bareze importante căi de acces într-o zonă variabilă ca întindere sau să le supravegheze; ea nu constituia cetatea sau centrul militar-politic al unor așezări civile.

REPERTORIU ȘI TIPURI DE FORTIFICAȚII

Documentarea referitoare la așezările fortificate este inegală: uneori dispunem de detaliile necesare, alteori doar de informații sumare, rezultate din cercetări de suprafață. Se impunea însă întocmirea unui repertoriu al lor, însoțit de menționarea elementelor componente și a tipului de fortificație ori de câte ori asemenea detalii au fost publicate sau provin din informații binevoitoare ale conducătorilor cercetărilor. Așezările fortificate au fost grupate pe zone ale Daciei (de est, de sud, de sud-vest, intracarpatică și de vest) pentru a se evidenția rosturile lor economice, politice și militare.

A. *Zona de est a Daciei* cuprinde ținuturile de la răsărit de Carpați, unde s-au cercetat sau se află în curs de cercetare șase așezări fortificate.

I. *Brad*¹⁹⁸ (jud. Bacău). Așezare aflată pe un promontoriu din stînga Siretului, locuit în mai multe epoci. Fortificația apără o parte a așezării și constă dintr-un șanț (peste 50 m deschidere la gură), care nu respectă integral traseul celui hallstattian, lin val cu panta dinspre așe-

¹⁹⁸ V. Ursachi, *Fortificațiile dacice de pe valea Șiretului*, ms.

zare în două trepte și, pe coama iui, o palisadă dublă (0,60 m distanța între șiruri), umplută cu pământ. În epoca dacică au fost îndreptate pantele șanțului hallstattian și a fost înălțat valul, acesta din urmă consolidat fiind cu bîrne așezate oblic. Fortificația dacică pare a se data numai în timpul lui Burebista. Cert este că în secolul I e.n. s-au construit locuințe în pereții valului, ceea ce semnifică dezafectarea sa. Fortificația este de tip promontoriu barat.

2. *Cîndești*¹⁹⁹ (jud. Vrancea). Așezare fortificată cu val și șanț, de tip promontoriu barat, aflată în curs de cercetare. Fortificația apără doar o parte a așezării. Se datează în secolele I î.e.n. — I e.n., dacă nu cumva ea a fost fortificată sub Burebista, fără a i se putea preciza încă durata.

3. *Galați — Barboși*²⁰⁰. Lîngă Siret, pe înălțimea Tirighina, se află așezarea dacică. O parte a ei a fost separată de restul așezării printr-un șanț în spatele căruia se ridică o palisadă dublă umplută cu pământ. Aceasta din urmă constituie de fapt un zid de lemn și pământ, gros de 4,50 m, prelungit apoi și pe celelalte două laturi ale promontoriului. Inițial de tip promontoriu barat, fortificația devine de tipul întăriturilor circulare prin adăugarea amintitului zid. Se datează în secolele I î.e.n. — I e.n.

4. *Piatra Șoimului*²⁰¹ (jud. Neamț). Așezare locuită în mai multe epoci. Prima fortificare, constînd dintr-un șanț, datează din epoca bronzului, în epoca Latene tîrzie, în spatele șanțului reamenajat, s-a ridicat un val placat cu piatră și, pe coama lui, o palisadă. Fortificația este de tip promontoriu barat și apără cloar o parte a așezării, anume „Capul Dealului”, cealaltă parte a ei întinzîndu-se în continuare pe dealul Horodiștea. Construcția fortificației dacice se datează probabil la mijlocul secolului I î.e.n.

5. *Poiana*²⁰² (jud. Galați). Așezare întinsă, situată pe un promontoriu de pe malul stîng al Șiretului. Elementele fortificației au fost cercetate parțial (două secțiuni au atins vailul). Ele constau dintr-un șanț mare, în spatele căruia se înalță un val cu palisadă și sînt dispuse pe latura de est a așezării. De tip promontoriu barat, fortificația apără doar o parte a importantei așezări. Datarea probabilă a construcției fortificației dacice: secolul I î.e.n.

6. *Răcățău*²⁰³ (jud. Bacău). Așezare întinsă situată pe un promontoriu din stînga Șiretului, locuit în mai multe epoci. O parte a așezării a fost fortificată cu un șanț de mari dimensiuni, în spatele căruia se înalță un val și o palisadă triplă. La cea din urmă stîlpii sînt așezați la distanțe foarte mici unul de celălalt. De tip promontoriu barat, fortificația pare să fi fost construită pe la mijlocul secolului I î.e.n.

B. Zona de sud a Daciei cuprinde ținuturile dintre Carpații meridionali și Dunăre; la sud de fluviu, rezultatele cercetărilor sînt puțin cunoscute.

199 *ibidem*.

²⁰⁰ N. Gostar, *Cetăți*, p. 30, 32—33; informații S. Sanie.

R. Vulpe, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—40, p. 13—68; Al. Vulpe, în *StCî*, VI, 1964, p. 238; idem, în *Dicționar*, s.v. *Piatra Șoimului*; V. Ursachi, *op. cit.*

²⁰² R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 46; III, 1952, p. 191, 196; *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 146—147; Al. Vulpe, *op. cit.*, s.v. *Poiana*; V. Ursachi, *op. cit.*

²⁰³ V. Ursachi, *op. cit.*

1. *București — Radu Vodă*²⁰⁴. Așezare situată pe terenul mînăstirii Radu Vodă, spre capătul terasei, apărată de un șanț, deranjat de locuirea feudală. Fortificație de tip promontoriu barat.

2. *Crăsani*²⁰⁵ (jud. Ialomița). Situată pe un promontoriu din apropierea Ialomiței, așezarea este fortificată cu șanț, val și palisadă lipită cu lut, toate barînd accesul dinspre restul terasei. Se datează în secolul I î.e.n., iar incendierea palisadei a avut loc probabil la începutul secolului I e.i}.

3. *Mărgăritești*²⁰¹ (jud. Olt). Fortificație de același tip, cu șanț și val. Nu este sigură datarea ei în epoca Latene tîrzie.

4. *Milcov*²⁰⁸ (jud. Olt). Capăt de terasă cu pante naturale foarte abrupte, posibil parțial amenajate în epoca dacică tîrzie.

5. *Orbească de Sus*²⁰⁹ (jud. Teleorman). Se precizează doar că așezarea se află pe un promontoriu ce are pe două dintre laturile sale „șanțuri de apărare și valuri de pămînt”.

6. *Popești*²¹⁰ (jud. Ilfov). Așezare situată pe terasa înaltă a Argeșului, locuită în mai multe epoci. Prima fortificare a botului terasei datează din epoca hallstattiană, cînd s-a săpat șanțul și s-au ridicat valul cu palisadă în spatele lui. Reutilizarea fortificației în epoca Latene este marcată de al treilea rînd de pietriș care acoperă valul hallstattian. La reamenajarea valului au fost probabil îndreptați și pereții șanțului. De tip promontoriu barat (fig. 23/3), fortificația apără numai o parte a așezării. Reutilizarea de către daci a fortificației mai vechi este de datat probabil în secolul I î.e.n.

7. *Radovanu*²¹¹ (jud. Ilfov). În punctul Gorgana II, de fapt o terasă a Argeșului, se semnalează o așezare fortificată.

8. *Roșiorii de Vede*²¹² (jud. Teleorman). În punctul „Cetatea cazacilor” se semnalează o fortificație cu șanț și val; necercetată.

9. *Sprîncenata*²¹³ (jud. Olt). Fortificație de tip promontoriu barat, cu șanț și val.

10. *Tinosu*²¹⁴ (jud. Prahova). Promontoriu fortificat cu șanț spre vest și cu val pe celelalte două laturi, toate reutilizate de daci. Datare probabilă: secolul I î.e.n.

11. *Vîlcele* (jud. Olt). Așezare cu fortificație de pămînt; elementele sale componente nu sînt încă precizate.

²⁰⁴ M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, 1979, p. 64—65, nr. 160 (cu bibi.), p. 78.

²⁰⁵ I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, 1924, p. 15—20; V. Pârvan, *Getica*, p. 178—182; R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 43; M. Babeș, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 139.

²⁰⁶ Al. Vulpe, *op. cit.*, s.v. *Crăsani*.

²⁰⁷ Informații FI. Preda.

²⁰⁸ -pi. Preda, *Date noi privind cultura geto-dacică în lumina cercetărilor de la Milcov, jud. Olt, ms.*

²⁰⁹ xurcu, *op. cit.*, p. 61, nr. 138, p. 76.

²¹⁰ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 242; R. Vulpe, în *Materiale*, III, 1957, p. 235, 240—241; V, 1959, p. 339—341; *Așezări getice*, p. 27—30.

²¹¹ M. Turcu, *op. cit.*, p. 64, nr. 159.

²¹² Idem, *op. cit.*, p. 65, nr. 165.

²¹³ Informații C. Preda.

²¹⁴ R. Vulpe și Ec. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 167—169; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 471; R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 48; M. Tzony, *Asupra cercetărilor recente de la Tinosu-Prahova, ms.*

12. *Zimnicea*²¹⁵ (jud. Teleorman). Așezarea se află pe botul unui promontoriu care domină împrejurimile. Aproape trapezoidală ca formă, extremitatea amintitului promontoriu a fost fortificată pe trei laturi cu șanț (pe două dintre acestea șanțul era dublu) și cu un val; în rest panțele abrupte suplineau lipsa lucrărilor de fortificare. Datarea fortificației nu este precizată, dar, probabil, e anterioară secolului I î.e.n.

C. *Zona de sud-vest a Daciei* pînă în ultimii ani a beneficiat de relativ puține cercetări arheologice care să vizeze epoca Latene și mai ales perioada de sfîrșit a acesteia, de unde rezultă relativa raritate a descoperirilor. Situația trebuie apreciată ca atare, adică drept o reflectare a stadiului cercetărilor cîta vreme în zona de sud a Banatului, unde ele au fost mai intense, descoperirile sînt mai numeroase. Teritoriul avut în vedere este cuprins între Mureș la nord, Tisa la vest, Dunăre la sud și Munții Carpați la est.

1. *Liubcova*²¹⁶ (jud. Caraș-Severin). Așezarea se află situată între Liubcova și Berzeasca, în imediata apropiere a Dunării, pe un promontoriu stîncos, cunoscut sub numele de Stenca Liubcovei. Aproximativ oval, cu o gîtuitură în partea nordică, el a fost locuit în epocile: a bronzului, Latene și prefeudală timpurie. Partea fortificată are lungimea de 14 m și lățimea de numai 7,50 m. în epoca bronzului promontoriul a fost separat de restul masivului deluros cu șanț, val, probabil și palisadă, toate așezate pe latura de nord.

Fortificația aparținînd epocii Latene are două faze. în prima dintre ele valul mai vechi a fost înălțat, iar șanțul ce-i corespundea a fost integral astupat. Tot atunci s-a săpat probabil alt șanț, mai lat și mai adînc, cercetat deocamdată doar parțial printr-o secțiune. în fața și în spatele valului s-a constatat existența cîte unei terasări cu pietre, cele din urmă rezultate din săparea în stîncă a noului șanț. Nu s-au înregistrat urme de distrugere prin incendiu a primei faze.

În faza a II-a, pe coama valului s-au înfipt două șiruri de stîlpi groși (0,40—0,45 m în diametru), iar spațiul dintre ei a fost umplut cu piatră. Foarte probabil în spațiile dintre stîlpi, unindu-i, se aflau bîrne sau loadbe așezate orizontal, menite să împiedice scurgerea embletonuăui din piatră. Tot atunci șanțul din fața valului a fost adîncit. Nu este exclus ca pe celelalte laturi ale promontoriului să fi existat o palisadă.

La fortificația în discuție există o particularitate încă neîntîlnită pînă acum. Anume, este cazul „terasării” din fața valului, socotită a fi o platformă de luptă. Mai probabilă ni se pare însă punerea acestei terasări pe seama consolidării pămîntului și a pietrelor cu care s-a astupat vechiul șanț și apoi folosirea ei ca o bermă pentru lucrările de întreținere a valului.

Faza I-a a fortificației dacice aparține nivelului vechi de locuire, datat în secolele III—II î.e.n. Cea de a doua este datată cu rezerve pe vremea lui Burebista, iar incendiul care a distrus fortificația și așezarea la începutul secolului I e.n., fără a exclude posibilitatea prelungirii duratei ei pînă la războaiele daco-romane de la începutul secolului II e.n.

²¹⁵ R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 21; M. Turcu, *op. cit.*, p. 76.

²¹⁶ M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 69—77, 102—103.

În spațiul extrem de mic apărat de fortificație, locuințele sînt foarte apropiate unele de celelalte și s-a constatat chiar existența unora dintre ele pe „terasarea” din fața pantei interne a valului. Locuințe s-au descoperit și în afara spațiului fortificat, pe pantele promontoriului, uneori în locuri unde unghiul de pantă este mai mare decît 50°.

2. *Pescari*²¹¹ (jud. Caraș-Severin). Așezarea dacică, peste care s-au suprapus locuirile din epocă prefeudală și feudală, se află pe un promontoriu situat în imediata apropiere a Dunării, cunoscut sub numele de „Culă”. Pe laturile de vest și sud are pante abrupte iar pe latura de nord, mai domoală, care făcea legătura cu masivul deluros a cărui prelungire o constituie promontoriul, s-a săpat un șanț și în spatele lui s-a construit o palisadă. Cu toate că pe platou se semnalează și urme hallstattiene, fortificarea promontoriului datează numai din cea de a doua vîrstă a fierului. În prima fază s-a săpat șanțul și în spatele lui s-a ridicat o palisadă dublă. Distrugerea palisadei s-a făcut prin incendiu într-o epocă neprecizată (cîndva pe durata secolelor I î.e.n. — I e.n.). Peste acest nivel de distrugere s-a construit o nouă palisadă, care a sfîrșit tot printr-un incendiu. Peste ruinele fortificației dacice s-au ridicat altele, în epocă prefeudală și feudală. Distrugerea palisadei din faza a II-a a fortificației dacice este datată fie în timpul expedițiilor din vremea lui Augustus, fie în anii războaielor daco-romane de la începutul secolului II e.n.

3. *Zidovar*²¹⁸ (R.S.F. Iugoslavia). Așezarea se află pe un tell ce se înalță în apropierea Carasului. Toate laturile lui au pante abrupte, iar pe culme există un platou locuit în epoca bronzului, în prima și în cea de a doua epocă a fierului. Locuirea dacică intensă nu pare a fi anterioară celei de a doua jumătăți a secolului II î.e.n., iar fortificația, care constă dintr-un zid de piatră legată cu pămînt, aparține epocii Latene fără a putea fi datată mai precis.

Tot în Banat, informații contradictorii fac referire la o fortificație de tip promontoriu barat pe teritoriul Vărădiei.

D. *Zona intracarpatică a Daciei*, intens cercetată în comparație cu precedenta, este mai bine cunoscută, ceea ce explică în parte numărul relativ mare al fortificațiilor.

1. *Arpașu de Sus*²¹⁹ (jud. Sibiu). Așezarea se află în marginea sudică a localității moderne, la capătul de nord al întinsului platou Tinosu. Fortificația închide accesul dinspre platou (fig. 22/1—3); la poalele celorlalte două laturi cu pante abrupte curg pîraiele Plăvaia și Arpașu Mare a căror confluență este la nord de așezare.

^f Șt. Matei — I. Uzun, în *Banatica*, II, 1973, p. 141—144; informații M. Gumă.
^m B. Branco-Gavela, *Keltski oppidum Zidovar*, Beograd, 1952 (atribuită celților); H. Daicoviciu, în *Iliri și daci*, Cluj—București, 1972, p. 78 (atribuită dacilor); I. H. Crișan, *Burebista*², 1977, p. 319 (atribuită dacilor). B. Branco-Gavela revine asupra ei, considerînd-o tot fortificație celtică (în *Symposium Ausklang de Latene-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung in Mittleren Donau-gebiet*, Bratislava, 1977, p. 47—57). Cum materialele arheologice nu sînt îndeajuns de concludente, este de presupus că fortificația — inițial a Celților scordisci — a fost ocupată de daci în timpul expedițiilor lui Burebista împotriva scordiscilor (Strabo, VII, 3, 11) și utilizată apoi de ei.

²¹⁹ M. Macrea — I. Glodariu, *op. cit.*, p. 10—14, 16, 88.

S-a constatat existența a două faze de fortificare. În prima fază, în fața gîtuirii platoului, s-a săpat un șanț și în spatele lui s-a ridicat un val. Șanțul avea icul la 1,50—1,70 m, iar înălțimea valului ajungea la circa 2,50 m; adîncimea sistemului de fortificație (grosimea valului + lățimea șanțului) era de 24 m, din care valului îi revin circa 13 m.

În faza a II-a șanțul a fost adîncit, valul înălțat, iar pe culmea celui din urmă s-a ridicat un zid din pămînt și lemn. Șanțului avea deschiderea de circa 13 m și se adîncea față de baza valului cu 2 m, iar valul avea grosimea la bază de 13—14 m și era înalt de 3,50—4 m.

Particularitatea construcției zidului de lemn și pămînt impune cîteva detalii. Pe coama valului, așadar, s-au înfipt stîlpi groși (0,25—0,30 m în diametru) la distanțe de 1—1,75 m unul de celălalt, dispuși în patru șiruri paralele; foarte probabil legătura între stîlpii șirurilor exterioare era asigurată de grinzi sau loadbe, iar transversal, deci pe grosimea zidului, tot de astfel de grinzi, dar fixate numai sus. Între șirurile de stîlpi s-a tasat pămînt pînă la aproximativ 1,50—2 m înălțime, de unde în sus continuau doar stîlpii. Grosimea zidului de pămînt și lemn astfel construit era de 5—5,50 m. Înălțimea valului și a zidului, luate împreună, ajungea la 5—6 m. În sfîrșit, tot în a doua fază, un șanț mic, săpat la baza pantei interioare a valului avea menirea de a colecta apa din precipitații. Valul era lung de 40 m, iar șanțul de 41,50 m. Nu este exclus ca pe celelalte două laturi ale așezării, în fața pantelor abrupte, să se fi ridicat cîte o palisadă simplă.

Distanța în timp dintre faza I și faza II de fortificare nu poate fi apreciată, dar este cert mai întîi că prima fază nu a fost distrusă și, în al doilea rînd, că așezarea împreună cu fortificația și-au găsit sfîrșitul printr-un puternic incendiu. Încetarea existenței așezării, implicit a fortificației, a fost datată în timpul războaielor de la începutul secolului II e.n..

Suprafața apărută de fortificație, de forma unui triunghi, este relativ restrînsă; lungimea ei maximă ajunge la 66 m, iar lățimea maximă la 56 m, aria așezării fiind (fără cea ocupată de elementele de fortificare) de 0,2326 ha. În antichitate ea era ceva mai mare dacă se are în vedere eroziunea naturală a pantelor și mai ales aceea pricinuită de exploatarea pietrișului în epoca modernă. În funcție de frecvența descoperirilor în suprafața afectată de cercetări, numărul total al locuințelor așezării, pe toată durata acesteia a fost apreciat la aproximativ 75, iar numărul locuitorilor, în ultima fază de existență, la circa 150.

2. *Bernadea*²²⁰ (jud. Mureș). Așezarea este situată în stînga Tîrnavei Mici, pe un promontoriu care reprezintă prelungirea înspre luncă a terasei înalte a rîului. Promontoriul, în vechime lung de peste 250 m, a fost tăiat înspre capătul lui de vest-nord-vest cu un șanț (fig. 23/1—2). De atunci porțiunea dinspre luncă a promontoriului a fost deranjată și „ajustată” de construcția căii ferate Blaj—Praid. Locuirile succesive datează din mai multe epoci, iar prima fortificație, ce consta dintr-un șanț, aparține epocii bronzului.

În faza dacică de locuire, șanțul din epoca bronzului a fost adîncit și lărgit (deschiderea la gură 23 m, iar adîncimea pînă la ic 5,50 m);

Cercetări inedite.

pe peUId UUlOpIC LCTIaOa C şanţului LAUtu. CILIAJ, uiaI mu-, "itiin v-w
 lecteze apa din precipitaţii. În spatele şanţului, chiar în marginea pla-
 toului aşezării, **a** fost ridicat un val, larg la bază de 15 m. Construcţia
 acestuia prezintă o particularitate mai rar întâlnită şi determinată de
 natura pământului din care a fost înălţat, anume alternarea straturilor
 de pietriş şi de lut, dispuse oblic (în sensul căderii pantei) pe panta
 interioară a valului. Nu s-au descoperit urmele vreunei palisade.

Este dificil de precizat când anume pe durata locuirii dacice, datele
 de la sfârşitul secolului II î.e.n. până la cucerirea romană, a fost ridicată
 fortificaţia. Cert este că ea nu a fost distrusă la cucerirea romană. Cum
 este dificil de presupus **că** autorităţile romane au permis continuarea
 existenţei unei aşezări dacice fortificate în inima provinciei, prezenţa
 câtorva fragmente ceramice romane în şanţul ce începuse să se umple,
 ca şi a altora similare în spaţiul aşezării (inclusiv un pişcot de pavi-
 ment) sînt de pus pe seama instalării acolo **a** unui eventual post **de**
 observaţie. Urme cît de cît intense, datele după cucerirea romană, nu
 s-au descoperit.

3. *Bicsad*²²¹ (jud. Covasna). Pe promontoriul unde se află cetatea
 medievală a existat o aşezare dacică cu fortificaţie de tip promontoriu
 barat; şanţul **şi** valul închideau accesul dinspre restul promontoriului.
 Nu s-a putut preciza datarea fortificaţiei, dar sigur ea a fiinţat în se-
 colele I î.e.n. — I e.n.

4. *Bretea Mureşană*²²² (jud. Hunedoara). Pe înălţimea Măgura, si-
 tuată pe malul drept al Mureşului **şi** care străjuieşte poarta Mureşului
 de la Brănişca, se află o aşezare dacică, distrusă aproape în întregime
 de exploatarea modernă a pietrei. O posibilă fortificaţie putea exista
 doar pe latura de acces spre Măgură; celelalte erau îndeajuns de abrupte
 pentru a nu necesita lucrări de fortificare. Se pare că aşezarea s-a extins
 şi la poalele înălţimii.

5. *Cucuiş*^m (jud. Hunedoara). În dreapta Văii Cucuişului se înalţă
 dealul Golu, al cărui bot este separat de restul masivului printr-o for-
 tificaţie de pămînt vizibilă încă, necercetată. Şaua de legătură dinspre
 sud **a** fost tăiată de un şanţ, iar **în** spatele lui s-au ridicat unul sau
 două valuri. Cel dintîi, dinspre şanţ, de formă semilunară, măsoară 90 m
 lungime. Înălţimea actuală, din fundul şanţului pînă pe culmea valului,
 este de 7—8 m. Masivul stîncos are celelalte pante abrupte.

Fortificaţia de tip promontoriu barat apără **o** suprafaţă ovală, lun-
 gă de 94 m şi lată de aproximativ 26 m, unde apar la suprafaţă mate-
 riale caracteristice secolelor I î.e.n. — I e.n. încetarea funcţionării for-
 tificaţiei, inclusiv a fiinţării aşezării este de pus în legătură cu războaiele
 de la începutul secolului II e.n.

²²¹ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, II, 1926—28, p. 245; idem, în *ACMIT*, IV, 1932—
 38, p. 316—319; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1938—40, p. 320; Z. Szekely,
Sistemul de apărare al dacilor din sud-estul Transilvaniei, ms.; informaţii Z. Sze-
 kely.

²²² C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquite*, Bucurest, 1945, p. 56, nota
 1; N. Gostar, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 417 şi nota 1; L. Mărghită, în *Sargetia*, VII,
 1970, p. 15—16.

²⁰ St. Ferenczi, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 45; F. Iaroslavschi — P. Roşu, în
ActaMN, XIV, 1977, p. 84—85.

Nu se poate preciza dacă locuirea dacică s-a extins și dincolo de șaua de legătură cu restul masivului, dar în Valea Cucuișului s-au descoperit întâmplător materiale arheologice în mai multe puncte.

6. *Dumitrița*²²⁴ (jud. Bistrița-Năsăud). Pe dealul „Cetate” s-au descoperit urmele unei locuiri dacice și ale unei fortificații de tip promontoriu barat, care constă din șanț și val. Datarea locuirii și mai ales a fortificației este încă incertă.

7. *Rîșnov*²²⁵ (jud. Brașov). Pe mamelonul „Cetate”, unde se află și fortificația medievală, au fost cercetate mai multe terase ce urcă în trepte pînă la cota maximă, toate locuite în epoca Latene. Singura cale de acces este dinspre est, pe șaua de legătură cu celelalte înălțimi. Acolo, în două etape, s-au construit elementele de fortificare.

În faza I-a șaua a fost tăiată de două șanțuri și două valuri, iar în faza a II-a s-au mai adăugat un șanț și un val. Nu s-au putut preciza datările fazelor de construcție a fortificației, dar locuirea dacică de acolo începe în a doua jumătate a secolului II î.e.n. și continuă pînă la cucerirea romană.

8. *Sighișoara*²²⁶ (jud. Mureș). Promontoriul Dealul Turcului care se înalță în apropierea Tîrnavei Mari a fost locuit în epoca bronzului, în cea de a doua vîrstă a fierului și în epoca romană. Pantele abrupte făceau aproape inutilă ridicarea unei fortificații. Cea din urmă, existentă totuși, consta dintr-un zid de piatră legată cu pămînt, cercetat pe o lungime de 27 m. Alte detalii referitoare la fortificație lipsesc. Așezarea dacică începe în secolul II î.e.n. și continuă pînă la cucerirea romană, iar cîndva pe durata ei a fost construit zidul din piatră legată cu pămînt.

9. *Stirciu*²²⁷ (jud. Sălaj). Așezarea este situată pe un promontoriu tăiat la est și la nord-vest de un val de pămînt amestecat cu multă piatră. Datarea fortificației nu este certă, dar locuirea dacică pare să dureze din secolul II î.e.n. pînă la cucerirea romană.

10. *Tusa*²²⁸ (jud. Sălaj). Locuirea dacică, descoperită prin cercetări de suprafață, se află pe un promontoriu barat pe una dintre laturi cu 4—5 șanțuri; celelalte sînt abrupte. Materialele arheologice recoltate la suprafață aparțin secolelor I î.e.n. — I e.n.

11. *Zalha*²²⁹ (jud. Sălaj). Pe promontoriul Burzuor au fost descoperite prin cercetări de suprafață urmele unei locuiri dacice din secolele I î.e.n. — I e.n. înconjurat din trei părți de pante abrupte, promontoriul se leagă de restul înălțimii printr-o șa în partea de sud. Capătul lui a fost barat de un val perfect vizibil la suprafață. În el se vedeau, de asemenea, două blocuri mari de piatră care pot proveni fie dintr-un

²²⁴ D. Popescu, în *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 361, nr. 27.

.. ²²⁵ FI. Costea, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 17, 23—24 și informații verbale.

²²⁶ K. Horedt — C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, Bonn, 1971.

²²⁷ S. Dumitrăseu — V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca, Zalău*, 1974, p. 28, 30.

²²⁸ Idem, op. cit, p. 30. Informațiile privitoare la caracterul fortificației de la Tusa sînt încă contradictorii. În lipsa cercetărilor sistematice includerea ei în categoria așezărilor fortificate este provizorie.

²²⁹ Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, I, 1977, p. 38—39.

zid din lemn și piatră ridicat pe coama valului, fie mai degrabă din miezul lui.

E. Zona de vest a Daciei cuprinde ținuturile situate la nord de cursul inferior al Mureșului și la vest de Munții Apuseni. Cercetările de teren (periegheze și săpături sistematice) fiind relativ recente, datele de care dispunem sînt în general sumare. În lipsa săpăturilor, pentru cele mai multe puncte cunoscute astăzi este încă imposibilă precizarea dacă fortificațiile aparțin unor așezări sau cetăți. Cercetări de amploare vor fi în măsură să aducă detaliile necesare.

2. *Berindia*²³⁰ (jud. Arad). Pe platoul dealului Șindrioara, care domină lunca Crișului Alb, a fost parțial cercetată o întinsă așezare dacică. Pantele abrupte făceau aproape inutilă fortificarea lor. Pe teren, la suprafață, nu s-au observat urmele unor întărituri de pămînt, dar nu este exclusă existența unei palisade. Datarea așezării încă nu este certă. Ea pare să înceapă în secolul II î.e.n. și nu este sigur dacă își încetează existența în veacul următor sau abia la începutul secolului II e.n.

2. *Pecica*²³¹ (jud. Arad). Așezarea se află în punctul „Șanțul mare”, un promontoriu care reprezintă de fapt capătul terasei a doua a Mureșului, în vechime un braț al râului tăia în două botul de terasă. De formă ovală, acesta din urmă avea diametrele de 120 și 60—70 m. Este în afara oricărei îndoieli că locul a fost ales anume pentru așezare tocmai datorită excelentelor condiții de apărare naturală pe care le oferea încă din epoca bronzului, Șanțul enorm (de fapt brațul mort al Mureșului) nu a fost cercetat. Se presupune îndreptarea taluzurilor lui atît în epoca bronzului, cît și în epoca Latene. Nu s-au constatat urmele vreunei întărituri de lemn pe marginile promontoriului.

3. *Săvîrșin*²³² (jud. Arad). Cercetări recente de suprafață și săpături aflate abia la început au dus la identificarea unei așezări cu două niveluri, fortificată cu val și șanț. Ultimul nivel de locuire pare să aparțină secolelor I î.e.n. — I e.n.

4. *Tășad*²³³ (jud. Bihor). În apropierea Văii Tășadului se înalță „Cetățeaua”, un promontoriu ce domină împrejurimile și are pe trei dintre laturile sale pante abrupte. Legătura cu restul înălțimii a fost tăiată de un șanț și un val. Fortificarea terenului aparține fazei dacice de locuire și nu celei anterioare, hallstattiene. Descoperiri mai numeroase s-au înregistrat în spațiul apărut de fortificație. Locuirea dacică începe la sfîrșitul secolului II î.e.n. și continuă pînă la începutul secolului II e.n. Cîndva în această perioadă a fost ridicată fortificația.

5. *Vărădia*²³⁴ (jud. Arad). Pe promontoriul „Cetate” se află o așezare dacică în curs de cercetare, posibil fortificată, dar fără a i se cunoaște încă elementele de fortificare. Locuirea dacică se datează de la sfîrșitul secolului II î.e.n. pînă la începutul secolului II e.n.

6. *Zemplin*²³⁵ (R. S. Cehoslovacia). Pe malul râului Bodrog a fost cercetată o mare așezare situată pe un promontoriu dominant. Partea; mai

²³⁰ S. Dumitrascu, in *Crisia*, I, 1972, p. 125—126.

^M I. H. Crișan, *Ziridava*, 1979, p. 11—15, 174—175.

Informații Șt. Ferenczi și M. Barbu.

^{2^} S. Dumitrașcu, op. cit, p. 129—131; informații N. Chidioșan.

²³⁴ Informații M. Barbu; cf. I. H. Crișan, op. cit, p. 185.

B. Benadik, în *Germania*, 43, 1965, p. 63—91.

Înaltă a promontoriului a fost înconjurată de un val de pământ care pe alocuri se păstrează încă pe o înălțime de peste 10 m. Zona fortificată este aproximativ ovală și are diametrele de 200x110 m (fig. 22/4). Locuirea mai intensă s-a înregistrat în spațiul fortificat, dar ea se întinde și în afara lui. Datarea așezării și a fortificației: a doua jumătate a secolului I î.e.n. — prima jumătate a secolului I e.n.

În cuprinsul așezării s-au descoperit materiale arheologice dacice în asociere cu materiale celtice, de unde ezitarea conducătorului cercetărilor în atribuirea ei etnică, numind-o celto-dacică. Asocierea de materiale celtice și dacice într-o așezare din estul Slovaciei nu poate surprinde, ea reflectând situația demografică din zonă, iar fortificația a putut fi utilizată succesiv de celți și de daci.

În repertoriul tocmai încheiat nu au fost incluse așezările dacice apărute sigur numai natural, adică fără a fi susceptibile de lucrări artificiale. Unele dintre așezările apărute natural au fost fie înconjurate din trei părți sau integral de apă, fie de pante abrupte, dar nu au putut fi luate în considerare din cauza lipsei oricărui indiciu asupra unor posibile lucrări de fortificare, menite să completeze condițiile naturale.

*

TIPURI DE FORTIFICAȚII

Dincolo de particularitățile fiecăreia dintre așezările incluse în repertoriu, determinate în bună parte de particularitățile reliefului, de intențiile și de posibilitățile celor ce le-au locuit, se pot desprinde, totuși, anumite caracteristici generale, care înlesnesc gruparea lor în anumite categorii.

Clasificarea așezărilor dacice fortificate poate fi făcută după criterii deosebite, care să aibă în vedere relația dintre configurația terenului și fortificație, dispunerea elementelor de fortificare și caracterul așezărilor. Esențială ni se pare însă încercarea clasificării așezărilor fortificate mai ales după trei principale criterii cât timp formele de relief — promontorii, mai rar mameloane — se pretau totdeauna la o relativ lesnică fortificare. Primul dintre ele privește dispunerea elementelor de fortificare, cel de al doilea genul acestora și ultimul caracterul așezărilor înzestrate cu fortificații. Acest al treilea criteriu presupune însă o discuție mai amplă, menită să reliefeze și alte caracteristici ale așezărilor fortificate, așa încât, deocamdată, se vor avea în vedere doar primele două arhintite.

Dintre așezările fortificate incluse în repertoriu, nu toate intră acum în discuție pentru că la unele dintre ele (de pildă Berindia, Bretea Mureșană, Milcov, Pecica, Radovanu, Vărădia ș.a.) lipsesc detaliile necesare și altele se află în curs de cercetare.

O clasificare anterioară a așezărilor fortificate stabilea trei criterii principale²³⁶ : I. așezări care reutilizează fortificații hallstattiene sau sînt

apărate de fortificații de tradiție hallstattiană; II. așezări fortificate naturale; III. așezări fortificate cu șanț, val, palisadă, zid sec și zid ce are drept liant lutul.

Obiecțiile principale³²⁷ în legătură cu clasificarea de mai sus priveau mai întâi excluderea acelor de tipul al II-lea, care evident, nu au amenajări artificiale și, în al doilea rând, criteriile diferite ce au stat la baza includerii unora sau altora dintre așezări în tipul I sau în tipul III (criteriul cronologic — refolosirea fortificațiilor hallstattiene — și criteriul formal care ar fi trebuit să determine includerea în tipul I și a așezărilor fortificate cu șanț, val, palisadă, toate de tradiție hallstattiană). Cetățile propriu-zise, după cum s-a văzut, formează o categorie distinctă de fortificații.

Revenind la clasificarea ce încercăm s-o propunem, este de notat că fără excepție așezările fortificate au fost fondate pe forme de relief cu apărare naturală. Chestiunea este importantă în raport cu amplasarea așezărilor nefortificate. Cele din urmă sînt răsfirate pe tot cuprinsul Daciei într-un relief extrem de variat, începînd cu zona de cîmpie și încheind cu cea montană. Din punctul de vedere al „apărării” lor — dacă se poate utiliza un asemenea termen — singura constatare valabilă pentru bună parte din ele este amplasarea în locuri cît de cît retrase (obîrșia văilor, după coturi de rîu ș.a.m.d.). Fără îndoială un rol important l-a avut și vegetația, în speță pădurile, a căror răspîndire în antichitate nu poate fi reconstituită astăzi în detaliu.

Așadar alegerea locurilor înalte, cu poziții dominante față de relieful din jur, pentru așezările fortificate ar presupune existența intenției de a le fortifica încă de la fondarea lor, chiar dacă în multe locuri ea a ajuns să fie materializată abia după perioade de timp variabile ca întindere, în sprijinul unei asemenea supoziții vine și constatarea că fără excepție sursele permanente de apă (izvoare, pîraie) nu se află în perimetrul așezărilor, ci numai la poalele masivelor pe care au fost olădite. Mai mult, în majoritatea locurilor lipsa unor astfel de surse nu putea fi suplinită (și după cum arată descoperirile arheologice de pînă acum, nici nu s-a încercat a se suplini) prin lucrări artificiale (săparea de puțuri sau de fîntîni) datorită compoziției infrastructurii terenului (masive stîlcoase sau depuneri aluvionare terțiare și cuaternare groase de zeci de metri). Reiese, deci, că la alegerea locului pentru așezare au prevalat considerentele de ordin militar și nu acelea de mediu necesar unei existențe obișnuite. Dacă se acceptă opinia tocmai exprimată atunci reutilizarea fortificațiilor din epocile anterioare este integral explicabilă pentru că ele reduceau substanțial eforturile de amenajare a elementelor de fortificare.

Clasificarea așezărilor fortificate se va face în continuare după cele două criterii amintite: dispunerea fortificației și elementele de fortificare.

A. După dispunerea fortificației

I. Fortificații de tip promontoriu barat. La cea mai mare parte dintre așezările fortificate, locurile alese pentru fondarea lor, fie că au fost

locuite în epoci mai vechi, fie că nu, au în mod obișnuit o singură porțiune (latură) pe unde accesul era posibil sau lesnicios. Ea a fost barată prin lucrări de fortificație, indiferent de numărul, amploarea și felul elementelor de fortificare. Observația este valabilă pentru toate categoriile de forme de relief: prelungiri înspre lunca râurilor a teraselor înalte ale acestora, promontorii-prelungiri ale masivelor deluroase, capete de promontorii — cu suprafața plană — rezultate din depuneri aluvionare, dealuri scunde cu o pantă domoală și celelalte abrupte. În acest tip intră fortificațiile de la Arpașu de Sus, Bernadea, Bicsad, Brad, București—Radu Vodă, Cîndești, Crăsani, Cucuiș, Dumitrița, Galați—Bărboși (faza inițială), Liubcova, Pecica, Pescari, Piatra Șoimului, Poiana, Răcătau, Rîșnov, Săvîrșin, Sighișoara, Stîrciu, Tășad, Tinosu, Tusa și Zalha. O variantă a fortificației de tip promontoriu barat este reprezentată de acele așezări unde elementele de fortificare se prelungeau (în funcție de configurația terenului) mai mult sau mai puțin pe a doua latură (Poppești), urmau integral a doua latură (Orbeasca de Sus), sau continuau atît pe a doua, cît și pe a treia latură (Zimnicea).

II. Fortificații de tip circular sînt acelea unde elementele de fortificare înconjoară de jur împrejur zona destinată fortificării. Formele de relief pe care se întîlnesc sînt promontoriile, boturile de deal, dealurile scunde cu rîpe abrupte pe două-trei laturi. În această categorie intră așezările de la Galați—Barboși (ultima fază), Roșiorii de Vede, Zemplin și Zidovar. Li se adaugă, în cazul cînd palisadele din faza II de construcție au înconjurat așezările, cele de la Arpașu de Sus și Liubcova.

B. După elementele de fortificare

La clasificarea fortificațiilor în funcție de elementele de fortificare se are în vedere natura acestora, indiferent de numărul lor, pentru că dublarea, chiar triplarea unor elemente nu modifică concepția de fortificare ci sporesc doar rezistența fortificației.

I. Fortificații cu șanț sînt toate acelea unde calea de acces a fost barată cu unul sau mai multe șanțuri. Această categorie cuprinde așezările de la București—Radu Vodă (un șanț) și Tusa (patru-cinci șanțuri).

II. Fortificația cu șanț și palisadă, deci cu un obstacol ridicat în spatele șanțului, este aceea de la Pescari în ambele faze de construcție. Drept variantă a acestui sistem de fortificare poate fi socotită construcția din lemn și pămînt (umplerea spațiului dintre șirurile probabile ale stîlpilor palisadei cu pămînt), de fapt un zid de pămînt susținut cu stîlpi, întîlnit la Galați—Barboși. Dată fiind însă tehnica deosebită de construcție a „zidului” fortificația ar putea fi încadrată și în tipul al V-lea, dar se opune absența valului.

III. Fortificațiile cu șanț și val sînt, fără îndoială, cele mai numeroase. Pămîntul așezat în val provine integral sau doar parțial (în funcție de dimensiuni) din excavarea șanțului. Ordinea de dispunere a celor două elemente este cu șanțul spre exterior. Intră în această categorie așezările de la Arpașu de Sus (faza I), Bernadea, Bicsad, Brad, Cucuiș, Cîndești, Dumitrița, Liubcova (faza I), Orbească de Sus (valuri și șanțuri), Rîșnov (ambele faze, cu două valuri + două șanțuri și cu trei valuri + trei șanțuri), Săvîrșin, Tășad și Tinosu. Unele particularități întîlnite la tehnica de ridicare a valurilor — cum sînt așezarea oblică a unor bîrne în

valul de la Brad și dispunerea înclinată și alternată a pietrișurilor și lutului de pe panta interioară a valului de la Bernadea — au fost impuse de consistența pământului așezat în ele.

IV. Fortificațiile cu șanț, val și palisadă au aceste elemente dispuse în ordinea: șanț la exterior, valul în spatele lui și pe coama valului înfipti stâlpii palisadei. Fac parte din această categorie așezările de la Crăsani, Piatra Șoimului, Poiana, Popești, Răcătau și Tinosu. În privința tehnicii de amenajare a elementelor componente ale fortificației se întâlnesc particularități, cum sînt placarea cu piatră a pantelor valului la Piatra Șoimului, lipirea cu lut a palisadei la Crăsani pentru a îngreuna incendierea ei și triplarea palisadei la Răcătau.

Fortificațiile cu șanț, val și „zid” din pământ și lemn derivă evident din tipul precedent și la rigoare ar putea fi considerate drept o variantă a lui; se împotrivește însă tehnica de construcție a „zidului”, net deosebită de aceea a palisadei. Zidul în discuție a fost clădit pe coama valului. Fac parte din această categorie așezările de la Arpașu de Sus (faza II) și Liubcova (faza II). Reamintim existența unui „zid” asemănător la Galați—Bărboși. Cele două așezări amintite au, la prima vedere, „ziduri” deosebite cîtă vreme la Arpașu de Sus în spațiile dintre șirurile de stâlpi s-a tasat pământ, iar la Liubcova piatră nefasonată. Deosebirea nu a izvorît însă din aplicarea a două tehnici diferite, ci din natura materialului de construcție existent la fața locului: la Arpașu de Sus pământ luat de pe platoul învecinat așezării, iar la Liubcova piatră din masivul stîncos al așezării. Este de subliniat eficacitatea unor asemenea „ziduri” susținute de lemn, care nu numai că necesitau cantități de umplutură (emplecton?) substanțial reduse, ci sporeau considerabil înălțimea și rezistența fortificației. Notăm că tehnica de ridicare a zidului este deosebită de aceea aplicată la *murus Gallicus*.

VI. Fortificații cu val sau zid de piatră. Explicația existenței unui singur element de fortificare este de căutat în configurația terenului pe care se află așezările astfel întărite, anume platouri cu pante accentuate de jur-împrejur, ce făceau inutilă săparea de șanțuri. În această categorie sînt incluse așezările de la Sighișoara, Zalha, Zemplin și Zidovar. Adăugăm că la Zalha nu s-au efectuat cercetări arheologice și ca atare includerea ei în această categorie este provizorie pentru că acolo nu este exclusă existența unui șanț în fața valului.

Tehnica de ridicare a zidurilor de piatră cu care sînt fortificate așezările acum amintite nu este îndeajuns precizată. În mod obișnuit pentru desemnarea ei se folosesc termenii de „zid din piatră seacă” sau „zid de piatră legată cu pământ” pentru a nota absența mortarului veritabil. Chiar în lipsa observațiilor arheologice de detaliu ea urmare a stării de conservare a unor asemenea construcții, este de presupus, din motive de rezistență, utilizarea pământului amestecat cu apă ce suplinea în parte liantul din nisip cu var sau lut. În sprijinul acestei supoziții nu poate fi invocată ca argument constatarea prilejuită de cercetarea zidului cetății Căpîlna al cărui emplecton era constituit din piatră și pământ amestecat cu apă, dar ea se cerea semnalată.

Nu a fost inclusă în nici unul dintre tipurile I—VI presupusa fortificație de la Berindia ce pare să constea numai dintr-o palisadă. Foarte probabil cercetările viitoare vor aduce precizări în această privință.

În sfârșit, este de notat că la fortificațiile cu două faze de construcție, în cea de a doua fază rar se procedează numai la refacerea elementelor inițiale de fortificare. Se întâlnește un singur caz de acest fel la Pescari unde prima fază a fortificației a fost distrusă de incendiu. În locurile unde refacerea fortificației nu a fost determinată de distrugerea celei inițiale (Arpașu de Sus, Liubcova, Rîșnov), în a doua fază de construcție fortificația a fost de obicei amplificată atât prin mărirea dimensiunilor elementelor de fortificare din prima fază (adâncirea șanțului, mărirea valului), cât și prin completarea elementelor inițiale cu altele noi (săparea încă a unui șanț și înălțarea unui val la Rîșnov, clădirea „zidului” de pe coama valului la Arpașu de Sus și Liubcova).

S-a precizat că o parte dintre așezările fortificate incluse în catalog reutilizează fortificații din epoci anterioare, anume din epoca bronzului și din prima vîrstă a fierului. Prin reutilizare înțelegem nu numai reamenajarea vechilor fortificații ruinate parțial în cursul timpului (alunecări ale pămîntului din valuri, atenuarea și denivelarea pantei șanțurilor), ci și amplificarea și completarea lor (adâncirea și lărgirea șanțurilor, înălțarea valurilor etc), adesea nerespectînd întru totul traseul elementelor de fortificare anterioare.

Astfel de reutilizări s-au constatat la Bernadea, Brad, Liubcova, Pecica, Piatra Șoimului, Popești și sînt probabile la Dumitrița, Poiana și Răcătău. Doar la o singură așezare dintre acelea care au reutilizat fortificații mai vechi (Liubcova) s-a înregistrat umplerea șanțului anterior și săparea altuia în fața lui, în locul obișnuitei reamenajări a taluzurilor și adîncirii sale.

Fără a insista acum asupra fortificațiilor anterioare, databile fie la sfîrșitul primei vîrste a fierului, fie în perioada de trecere la cea de a doua vîrstă a fierului, este de urmărit măsura în care celelalte, de epocă Latene tîrzie, sînt tributare primelor, în sensul concepției și elementelor de fortificare, în calitate de continuatoare a unor tradiții mai vechi în asemenea domenii.

În privința locurilor alese pentru fondarea de așezări fortificate există atât asemănări cît și deosebiri. Cele dintîi se referă la preferința constantă pentru formele de relief dominante, care, prin configurația lor naturală, contribuiau esențial la sporirea capacității de apărare. Este cazul capetelor de promontorii, al mameloanelor, al platourilor înconjurare cel puțin din trei părți de pante abrupte. Deosebirea esențială constă mai ales în suprafața spațiului fortificat. Aria din interiorul fortificațiilor hallstattiene este în general mare și foarte mare, de ordinul a cîtorva, uneori chiar zeci de hectare, elementele de fortificare apărînd întreaga așezare, cu locuințele ei și cu spații libere mari rezervate, foarte probabil, adăpostirii animalelor. La așezările din epoca Latene suprafața apărută de fortificație este mult mai restrînsă și aproape fără excepție construcțiile din această arie sînt numeroase. Mai mult, adesea o bună parte a așezării se află în afara spațiului fortificat. Se păstrează, așadar, tradiția hailstattiană a îngemănării apărării naturale cu aceea artificială chiar, dacă altele sînt ca întindere suprafețele fortificate și altul sistemul de organizare al așezării.

În materie de plan al fortificațiilor aproape că nu există deosebiri sau dacă, pe alocuri, acestea pot fi semnalate, nu sînt în nici un caz

de principiu. Anume, atât în epoca hailstattiană, cât și în epoca Latene elementele de fortificare urmează configurația terenului sau sînt integral adaptate configurației terenului: barează calea lesnicioasă de acces, de regulă în cel mai îngust loc al ei (pe șaua de legătură cu restul înălțimii, la gîtuitura promontoriilor etc.) sau înconjoară pe două-trei părți, mai rar de jur-împrejur suprafața destinată fortificării. Corijările artificiale aduse configurației naturale (nivelări, mărirea sau reducerea razei curbelor) sînt rare și de mică anvergură. De aici au rezultat planurile sinuoase sau neregulate ale suprafețelor din interiorul fortificației și traseul aidoma al elementelor de fortificare. Acolo unde planurile se apropie de forme geometrice regulate, ele au rezultat, fără excepție, aproape numai din configurația naturală a terenului.

*

Felul dispunerii elementelor de fortificare și natura acestora nu sînt întîlnite numai în Dacia și numai în epoca Latene. Cel mai simplu tip de fortificație (promontoriu barat) este cunoscut în ținuturile carpato-dunărene și în alte zone din Europa încă din neolitic. La fel, reutilizarea unor fortificații mai vechi nu este specifică doar dacilor, după cum rezultă din antologiile întîlnite atât în lumea celtică²³⁸, cât și la ilirii din Peninsula Balcanică²³⁹.

În teritoriile din sud-vestul Daciei, locuite de illiri, se întîlnesc așezări fortificate din epoca anterioară cuceririi romane a Dalmației (dintre ele unele continuă și în timpul provinciei — desigur cu fizionomie și structuri unde amprenta romană este clară), care erau amplasate pe forme de relief analoage celor din nordul Dunării. Așa, de pildă, pentru a da numai cîteva exemple, așezările fortificate de la Varvaria, Asseria, Rider și Fulfinum au fost fondate și fortificate pe promontorii iar cele de la Pola și Colentum pe coline²⁴⁰. În ținuturile iapozilor, apoi, pînă la Augustus se întîlnesc așezări situate pe înălțimi cu pante abrupte de tip promontoriu, cu calea de acces barată de palisade, de valuri de piatră sau de movile uriașe de piatră, cum sînt acelea de la Salamunic și Svcki Vrh²⁴¹. De asemenea, în zona locuită de dalmați două din principalele trei categorii de așezări fortificate sînt situate fie pe coline circulare sau ovale (ca la Vucipolje și Mesihovina), fie pe creste alungite sau pe promontorii (Kovaci, Lib, Veliki Gradac lîngă Prevala); cele mari, locuite intens (Vucipolje, Prevala, Cebara, Anica, Straznica, Golo Brdo, Dolac Kos) sînt fortificate cu val de piatră, alteori cu palisadă și șanț²⁴². Utilizarea pietrei pentru ridicarea valurilor sau a uriașelor movile care barează calea de acces spre așezare este de pus pe seama locurilor unde au fost fondate așezările, majoritatea situate fiind în zona carstică din Iugoslavia de astăzi.

²³⁸ J. Dechelette, *Mantiei d'archeologie prehistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914, p. 985.

²³⁹ *Infra*, notele 240—242.

^m D. Rendic-Miodevic, în *Posebna Izdanja*, XXIV, Sarajevo, 1975, p. 49—50,

²⁴¹ R. Drechsler-Bizic, în *Posebna Izdanja*, XXIV, 1975, p. 72—73, 75—76.

^m A. Benac, în *Posebna Izdanja*, XXIV, 1975, p. 84—86.

Existența acestor analogii în ținuturile locuite de illiri sau în alte zone europene (fortificațiile celtice cu valuri, șanțuri, uneori cu ziduri²⁴³) nu presupune, implicit, exercitarea unor influențe de la un popor la altul în materie de fortificații, de dispunere a acestora și în natura elementelor de fortificare. Ele reflectă apariția mai mult sau mai puțin simultană a acelorași tipuri de fortificații sau a unor tipuri prea puțin deosebite în zone diferite la un anumit stadiu de dezvoltare a mai multor seminții. Asemănările sînt cu atît mai frapante cu cît tipul de fortificație este mai simplu și deosebirile, evidente și ele, apar pe măsura înmulțirii și a diversificării elementelor de fortificare.

Referitor la elementele de fortificare este de notat că șanțul, valul și palisadă nu pot fi socotite specifice unuia sau anumitor popoare. Particularitățile existente în amenajarea lor nu sînt semnificative în acest sens pentru că în toate timpurile și în toate locurile la construirea fortificațiilor de pămînt s-au utilizat materialele aflate în apropiere sau pe locul așezării, care adesea, dacă nu totdeauna, au determinat apariția unor detalii de construcție deosebite. Ceea ce pare, deocamdată, specific ținuturilor locuite de daci este zidul din pămînt și lemn (sau piatră) întîlnit la așezările fortificate de la Arpașu de Sus, Galați—Barboși și Liubcova. Cum la Arpașu de Sus și la Liubcova construirea „zidului” aparține celei de a doua faze a fortificațiilor se poate presupune că ridicarea acestora este de dată mai recentă, fără a putea preciza cînd anume pe parcursul secolelor I î.e.n. și I e.n. s-a aplicat noua tehnică.

Originile acesteia rămîn, de asemenea, necunoscute. În prima epocă a fierului „armarea” valului cu o construcție de lemn asemănătoare (dar durată în cunoscuta tehnică a „casetelor”) ce putea continua în sus mult deasupra coamei valului era cunoscută²⁴⁴. Deosebirile de ordin tehnic între amintitele casete și zidurile de lemn cu „emplecton” de pămînt sau piatră nu sînt esențiale în ciuda absenței în structura „zidurilor” de epocă Latene a bîrnelor transversale. Distanța cronologică dintre ele este mult prea mare și, în lipsa verigilor intermediare, este dificil de derivat tehnica dacică de la sfîrșitul epocii Latene din tehnica asemănătoare hailstattiană.

Încheind prezentarea tipurilor de fortificații întîlnite la așezările dacice databile către sfîrșitul epocii Latene se impun cîteva constatări de ordin general.

Mai întîi este de domeniul evidentei că fortificațiile cele mai numeroase sînt acelea simple de tip promontoriu barat. Frecvența mare a acestora se explică prin alegerea anume a unor forme de relief care se pretau la construirea unor astfel de fortificații și prin mica extindere a lucrărilor, implicit a reducerii efortului necesar construirii lor, fără a diminua eficacitatea apărării.

În al doilea rînd, fortificațiile de tip circular se constată a fi puțin utilizate la așezări și de obicei numai acolo unde terenul o impunea. Nu este exclus pe de altă parte ca unele dintre fortificațiile de tip promontoriu barat să fi fost completate de palisade ridicate de jur împrejur, ale

²⁴³? O. Budeşenschutz, *in Archeologicky Rozledi*, 23, 4, 1971, p. 406—416, 3. X de'Xiet, *în Archeologicky Rozledi*, 23, 4, 1971, p. 432—450.

²⁴⁴ N. Vlassa, *loc. cit.*

căror urme au putut dispărea odată cu alunecările frecvent înregistrate pe marginile așezărilor, unde începeau pante abrupte. Mai mult, privită din punct de vedere militar, construirea unor asemenea palisade devenea aproape indispensabilă protecției locuințelor de pe marginile așezării și chiar a luptătorilor care altminteri ar fi fost nevoiți să se expună integral atacatorilor.

În al treilea rând se constată, cu foarte rare excepții, utilizarea la așezările fortificate a elementelor tradiționale: șanțul, valul și palisadă. Elementele cu tehnici deosebite, mai pretențioase, care necesitau cunoștințe tehnice de altă natură, cum sînt acelea aplicate la „zidurile” de lemn cu pămînt sau cu piatră și la zidurile de piatră legate cu pămînt sînt mai rar utilizate. Constatarea din urmă apare cu deosebire importantă dacă e privită comparativ cu situația fortificațiilor de la cetățile propriu-zise. Un indiciu în plus, așadar, pentru caracterul și menirea deosebită a celor două categorii de fortificații.

Cercetările viitoare în așezările fortificate sînt acelea de la care se așteaptă atît precizările necesare acolo unde lipsesc, cît și completarea sau corectarea constatărilor și a încheierilor de pînă acum, pe lîngă sporirea numărului așezărilor de acest fel în ținuturile carpato-dunărene.

ORGANIZAREA ȘI CARACTERUL AȘEZĂRILOR FORTIFICATE

Descoperirile din interiorul zonei fortificate a așezărilor ca și prezența sau absența unor descoperiri contemporane în afara ariei fortificate sînt elemente importante pentru stabilirea caracterului așezărilor fortificate și a organizării lor.

Pornind tocmai de la acest criteriu la o categorie de așezări se constată concentrarea tuturor locuințelor și a amenajărilor gospodărești existente în spațiile dintre ele numai în aria fortificată; la altă categorie de așezări locuințele și amenajările gospodărești se extind și dincolo de aria fortificată, fie pe platoul promontoriului al cărui capăt a fost barat de fortificație, fie chiar pe terase anume amenajate pe pantele înălțimii, la altitudine inferioară fortificației.

În categoria așezărilor aflate integral în spațiul fortificat intră cele de la Arpașu de Sus, Berindia, Bicsad, Cucuiș, Pescari, Rîșnov, Sighișoara, Tășad, Vărădia, Zidovar, Zimnicea, și probabil Orbească de Sus, Ștîrciu și Tusa. A doua categorie, reprezentată de așezările extinse dincolo de spațiul apărut de fortificație, le cuprinde pe acelea de la Bernadea, Brad, Bretea Mureșană, Crășani, Cîndești, Galați—Barboși, Liubcova, Pecica, Piatra Șoimului, Poiana, Popești și Zemplin.

Includerea așezărilor în una sau în cealaltă categorie a avut în vedere considerentele expuse mai sus. Este de adăugat însă că uneori se întîlnesc și situații care prezintă unele particularități. Anume, ne referim, de pildă, la așezările de la Cucuiș (aparține primei categorii) și de la Bretea Mureșană (din cea de a doua categorie). În cazul așezării fortificate de la Cucuiș, la poalele înălțimii pe care se află situată așezarea,

în imediata apropiere nu s-au semnalat urme de așezare; în schimb, pe Valea Cucuișului în amonte se semnalează mai multe grupuri de locuințe ce aparțineau, foarte probabil, unei așezări risipite, caracteristică zonei montane și al cărei „centru” nu putea fi altul decât fortificația de pe dealul Golu. La Bretea Mureșană apoi, prin firea lucrurilor, așezarea nu se putea extinde dincolo de zona presupusă a fi fost fortificată pentru că aceasta a cuprins întreg platoul stîncos; urme de așezare se semnalează însă în singurul loc unde era posibilă extinderea ei, anume în Valea Mureșului.

Pentru a continua șirul excepțiilor, dar cu particularități de altă natură, reamintim așezările de la Bernadea și Liubcova, ambele incluse în cea de a doua categorie. Ele au în adevăr locuințe și amenajări gospodărești și în afara spațiului fortificat dar intensitatea locuirii este extrem de redusă în raport cu așezările de la Brad, Galați—Barboși, Poiana, Popești, așa încît din acest punct de vedere se apropie mai mult de așezările aparținînd primei categorii. De altminteri, viața și existența unei așezări în antichitate și mai tîrziu nu s-a desfășurat după, și ca atare nu acoperă perfect, tiparele categorisirilor moderne. Dar tocmai particularitățile semnalate sînt de natură să determine caracterul (economic, politic) deosebit al așezărilor amintite chiar dacă, din punctul de vedere al dispoziției și organizării lor, fac parte din aceeași categorie.

Revenind la așezările incluse în prima categorie, este de notat că spațiul închis de fortificație nu era extins: la Arpașu de Sus numai 66X56 m, la Cucuiș 94X25 m, și la Zimnicea lungimea și lățimea maximă nu depășeau fiecare 150 m. Asupra formei ariei fortificate credem că orice insistență este de prisos pentru că ea a fost determinată de configurația terenului din zona unde a fost amplasată așezarea.

În lipsa cercetării exhaustive a așezărilor de acest tip nu se poate vorbi cu certitudine despre existența sau inexistența unui sistem de organizare în interiorul fortificației în sensul urmăririi fie și a unor reguli generale la stabilirea locului destinat clădirii locuințelor și amplasării amenajărilor gospodărești în spațiile dintre ele. Unele observații de această natură au prilejuit săpăturile de la Arpașu de Sus cu toate că acolo, ca și în alte părți, răscolirile căutătorilor de comori au afectat în bună măsură suprafața locuită. Anume, s-a constatat că majoritatea locuințelor se aflau înspre marginile așezării, unele chiar în apropierea fortificației și că înspre mijlocul ariei așezării era un spațiu neocupat de locuințe sau de amenajări gospodărești. Dispunerea de această manieră a construcțiilor poate constitui indiciul unei organizări interne ce ținea seamă de utilitatea și de destinația diferită a spațiului din interiorul așezării în condițiile traiului obișnuit al locuitorilor ei.

Cît privește viața economică și bogăția inventarului unei asemenea așezări, ele nu sînt ieșite din comun. Evident nu pot fi comparate din acest punct de vedere cu așezările rurale de care se deosebesc nu atît prin cantitatea materialelor descoperite în cursul săpăturilor, cît prin diversitatea și natura acestora. Fără îndoială, în privința inventarului ele constituie o categorie superioară obișnuitelor așezări rurale deschise. Și în acest domeniu însă constatarea tocmai enunțată nu are valabilitate generală. Ne referim, de pildă, la așezarea de la Sighișoara care prin întindere, conținut, importanță economică și politică, este aidoma așezări-

lor din categoria următoare. Așadar, cele acum în discuție nu pot fi socotite decât rareori drept centre economice-comerciale ale zonei sau zonelor unde se află ele situate.

Totodată nu poate trece neobservată relația incontestabilă existentă între mărimea fortificațiilor și poziția lor geografică. Mai întâi fortificațiile sînt de proporții net superioare posibilităților de ordin material și extinderii așezărilor, iar, în al doilea rînd, tot disproporționate prin mărime în raport cu importanța economică, chiar politică a așezărilor. În schimb, aproape fără excepție așezările fortificate de acest fel sînt situate în puncte strategice importante. Din acest punct de vedere o privire, chiar fugară, asupra poziției geografice este deplin lămuritoare așa încît caracterul lor preponderent militar este de domeniul evidenței (fig. 36). Este de presupus, deci, că au fost locuite în permanență de luptători și de familiile lor.

Calculule demografice care să ducă la stabilirea numărului de locuitori ai unor astfel de așezări nu pot fi decât aproximative. Pentru aceea de la Arpașu de Sus, pe baza numărului de circa 75 locuințe, din care majoritatea aparțin ultimei faze de locuire (din ajunul războaielor dacoromâne de la începutul secolului II e.n.), s-a estimat că numărul locuitorilor ajungea în jur de 150. Cifra amintită a rezultat dintr-un calcul ce avea în vedere componența fiecărei familii din 5—6 persoane²⁴⁵. Soco-tind în continuare numărul de luptători în proporția de 1:4, general admisă pentru antichitate, ar rezulta aproape 40. Poate în acest caz numărul ar trebui sporit tocmai datorită caracterului pronunțat militar al așezării. Oricum însă toate calculele trebuie privite cu rezerva necesară, impusă de inexistența unor date certe în această privință. Credem însă că efectuarea unor cercetări exhaustive în așezări similare, ce au beneficiat poate și de mai puține deranjări din partea căutătorilor de comori, ar fi în măsură să ofere indicii sigure pentru estimarea numărului locuitorilor lor.

Pentru așezările incluse în cea de a doua categorie situația se prezintă în bună parte diferit.

Caracteristica principală a lor constă în separarea netă a așezării în două sectoare distincte: zona fortificată, aflată totdeauna fie la extremitatea promontoriului pe care se află așezarea, fie aproape sau în jurul cotei maxime a înălțimii, și zona nefortificată, existentă în afara fortificației, pe restul platoului promontoriului sau pe pantele și la poalele înălțimilor de tip mamelon. Mai mult, de obicei partea nefortificată a așezării este mai extinsă decât cealaltă. Excepțiile de la această regulă privesc doar așezările cu pronunțat caracter militar de felul celor descoperite la Bernadea și Liubcova.

Deosebiriile dintre amintitele zone ale așezărilor nu se rezumă numai la includerea sau neinclusiunea lor în fortificație. Cercetările din ultimele decenii au furnizat elemente de comparație importante și semnificative în această privință. Este de regretat doar extinderea redusă a săpăturilor arheologice în afara ariei fortificate la cele mai multe așezări. Pentru a ilustra cele de mai sus ne vom referi doar la trei astfel de așezări, din zone diferite ale Daciei, anume Brad, Pecica și Popești.

În prima așezare amintită²⁴⁶, situată pe malul Siretului, locuințele cele mai mari și mai bogate în inventar au fost descoperite în zona fortificată. Mai mult, acolo s-au dezvelit singurele locuințe de suprafață din așezare și marea majoritate a obiectelor de metal și de import din lumea greco-romană. Zona fortificată este considerată drept acropola înfloritoare a așezării.

În a doua așezare²⁴⁷, aflată în fertila vale a Mureșului, în zona fortificată a ei s-au descoperit pe lângă obișnuitele locuințe și amenajări gospodărești (unele cu dimensiuni mai mari sau cu particularități de construcție în raport cu locuințele și amenajările gospodărești din zona nefortificată), ateliere și un sanctuar circular. Cu dreptate zona fortificată a fost socotită drept acropola așezării, locul de rezidență al celor mai înstăriți dintre locuitorii ei și al conducătorilor.

Ultima dintre așezările amintite, anume aceea de la Popești²⁴⁸, situată în apropierea Argeșului, este cea mai semnificativă din acest punct de vedere. În zona fortificată a ei s-au descoperit, pe lângă resturile a numeroase locuințe și amenajări gospodărești, o mare clădire, împărțită în mai multe încăperi, care prin proporții și înzestrare poate fi socotită cu dreptate un palat al vremii, o altă clădire cu plan absidal, precum și cea mai mare parte a materialului arheologic de certă valoare, fie de producție autohtonă, fie de import. Și aici, ca și în celelalte așezări, acropola este socotită drept locul de reședință al unei importante căpetenii politice și al aristocrației din anturajul său.

Constatări similare vor fi prilejuite, fără îndoială, de extinderea cercetărilor arheologice și în alte așezări de felul celor de la Piatra Șoimului și Răcățău, pentru a da numai două exemple.

Concentrarea celor mai mari clădiri și în general a descoperirilor „pretentioase” (în special materiale arheologice de toate felurile) în zona fortificată a așezărilor apare deosebit de semnificativă, cu atât mai mult, cu cât aria acestora nu este prea mare: la Pecica cu dimensiunile maxime de **120x60/70 m**²⁴⁹, la Poiana 300X5/100 m²⁵⁰ și la Popești **160x120 m**²⁵¹. Este de notat însă că la majoritatea așezărilor dimensiunile actuale sînt mult reduse în comparație cu situația din antichitate ca urmare a eroziunii de proporții a pantelor înălțimilor pe care se află ele situate.

Planul general al zonei fortificate (oval, patrulater, triunghiular) nu intră nici de astă dată în discuție pentru că forma sa a fost determinată de configurația naturală a terenului ales pentru așezare. Cealaltă zonă a așezării este, cum s-a spus, fie în continuarea platoului promontoriului, fie la poalele masivului.

În aria fortificată a așezărilor, unde cercetările arheologice au fost de obicei mai extinse, chiar în absența unor săpături exhaustive, nu se

m v. Ursachi, *Săpăturile arheologice de la Brad, ms.; Fortificațiile dacice de pe valea Șiretului, ms.*

²⁴⁷ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 174—175, detalii în p. 34—67.

²⁴⁸ R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 239—269; *Materiale*, III, 1957, p. 227—246; V, 1959, p. 339—349; VI, 1959, p. 307—324; VII, [1961], p. 323—338; VIII, 1962, p. 457—461; *Așezări getice*, p. 27—42. O propunere de reconstituire la D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1979, p. 55—56.

²⁴⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 13.

²⁵⁰ R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 47.

²⁵¹ Idem, *Așezări getice*, p. 29.

poate vorbi cu certitudine despre o folosire a spațiului destinat locuirii care să respecte anumite reguli. În mod obișnuit locuințele au fost clădite pe întreaga suprafață, uneori la distanțe foarte mici unele de celelalte, fără a fi dispuse în șiruri sau pe marginile așezării așa cum s-a constatat la Arpașu de Sus. Spații ceva mai largi s-au constatat doar în jurul celor două mari clădiri de la Popești: palatul și clădirea cu absidă, care pot constitui indiciile unui început de sistematizare. Se poate conchide, deci, că întreg spațiul disponibil a fost destinat construirii de locuințe, amenajări gospodărești, uneori de edificii ale comunității (religioase și de altă natură); distanțele mici și neregulate dintre toate aceste construcții demonstrează, pe de o parte, intensitatea locuirii și, pe de altă parte, reducerea continuă a suprafețelor disponibile pentru clădirea de locuințe și anexe ale lor.

La marile așezări de acest fel, cercetate în ultima vreme sau aflate încă în curs de cercetare (Brad, Popești, Răcățău), mult mai extinsă este zona nefortificată chiar dacă densitatea locuirii pare a fi diferită, adică mai puțin intensă. Oricum, judecând după extinderea zonelor din afara fortificației, unde se semnalează urme de locuire antică, majoritatea populației pare să fi trăit în partea „deschisă” a așezării.

Având în vedere constatările de ordin general referitoare la extinderea diferită a celor două zone ale așezărilor se pune problema contemporaneității lor integrale și apare alternativa: dintru început acest tip de așezări au fost fondate cu o suprafață extinsă din care mai târziu a fost fortificată doar o anumită zonă sau au fost întemeiate în zona fortificată și s-au extins apoi în afara fortificației, indiferent când, pe durata existenței așezării, s-a început și împlinit construirea elementelor de fortificare? Un răspuns cert în această privință nu poate fi dat decât de rezultatele așteptatelor cercetări arheologice de amploare în zonele nefortificate ale așezărilor în discuție.

În privința vechimii mai mari sau mai reduse a materialelor arheologice descoperite în cele două zone ale așezărilor s-a constatat că, în adevăr, acelea provenite din zona fortificată reprezintă în mod obișnuit cele mai timpurii repere cronologice pentru datarea începuturilor așezărilor, dar și cele mai târzii, contemporane cu ultima lor fază de existență. Desigur punctele de reper intermediare nu lipsesc. În zonele nefortificate nu se descoperă în mod obișnuit materiale arheologice contemporane primei faze sau începuturilor așezării, ci de regulă mai târzii.

Pornind de la această observație de ordin general ce urmează a fi verificată în detalii de cercetările viitoare, credem că inițial au fost alese drept locuri de fondare a așezărilor în discuție formele de relief ce se pretau la o fortificare lesnicioasă, anume capetele de promontorii și mameleanele legate de celelalte forme de relief de regulă cu o singură cale de acces. Mai mult, ele au fost alese cu intenția de a fi fortificate încă dintru început sau la scurtă vreme de la fondare. Nu este, de asemenea, exclus ca tot de la începuturile lor să fi constituit reședința căpeteniilor unor triburi sau uniuni tribale, deci centre politice, militare și religioase ale unor zone diferite ca întindere. Așezările civile, deschise din regiunea înconjurătoare gravitau în jurul centrelor fortificate. Dacă se acceptă acest punct de vedere, atunci poziția geografică strategică a lor nu are nimic surprinzător.

Amintita poziție strategică este completată de importanța economică a locurilor alese pentru așezare. Din acest unghi de vedere toate așezările fortificate ce aparțin celei de a doua categorii se află situate fie pe importante și uneori tradiționale artere comerciale, fie chiar la întretaiera sau la debușeu unor asemenea artere comerciale. Este dificil de precizat dacă prosperitatea cutărei sau cutărei așezări a fost determinată în primul rînd de bogăția zonei din apropiere sau de traficul comercial ce se făcea pe principalele căi navigabile și pe drumurile naturale ce urmau firul cursurilor de apă. Cel mai adesea ambii factori au concurat deopotrivă ori s-au completat reciproc, înlesnind dezvoltarea economică ieșită din comun a așezărilor în discuție. Se adăuga, desigur, în cazul cînd ele îndeplineau și rolul de centre politice și militare, acest al treilea factor de natură să le favorizeze dezvoltarea economică.

În scurtă vreme de la fondarea lor asemenea așezări devin centre economice primordiale ale zonei unde se află situate. Bogățiile agricole furnizate de terenurile fertile din lunca rîurilor li se adaugă produsele meșteșugărești. În cadrul așezărilor apar și se dezvoltă importante ateliere de ceramiști, altele de prelucrare a metalelor începînd cu fierul destinat producerii de unelte, arme și obiecte de întrebuințare curentă și încheind cu bronzul și metalele prețioase din care se confecționau bijuteriile. Există chiar unele indicii privitoare la baterea de monedă în astfel de centre. Ne referim, desigur, la stanța monetară și la pastila de argint descoperite în cunoscuta așezare de la Poiana²⁵². Ansamblul descoperirilor de materiale arheologice (unelte, ceramică, arme, podoabe, produse de import și imitații ale lor) le definesc drept importante centre economice ale vremii și adevărate stațiuni comerciale²⁵³ ce înlesneau atît schimburile interne, pe piața Daciei, cît și cu ținuturile vecine. Pînă la cele mai multe dintre ele ajungeau negustorii și mărfurile din lumea elenistică și romană și de acolo mai departe, probabil prin intermediul autohtonilor, produsele aduse de la mari depărtări luau calea modestelor așezări rurale din împrejurimi. Dacă acestei deosebite importanțe economice — centre de producție și comerciale — i s-a adăugat, cum va fi fost în majoritatea cazurilor, și calitățile de centre politice și religioase, atunci dezvoltarea lor în ritm accelerat este perfect explicabilă.

De astă dată, adică în cazul unor asemenea așezări, nu mai poate fi vorba de asemănări cu modestele așezări rurale din zonele de cîmpie, de deal și de munte ale Daciei. S-a constatat că deosebiri evidente se înregistrează între așezările rurale obișnuite și acelea cu caracter pregnant militar. Discrepanța între bogăția și dezvoltarea așezărilor fortificate din a doua categorie și toate celelalte așezări se arată a fi mult mai accentuată.

Care este, deci, stadiul de evoluție atins de acest fel de așezări? Cu toată dezvoltarea lor ieșită din comun în raport cu celelalte pot fi socotite așezări de tip urban sau diferențele față de așezările rurale sînt încă insuficiente pentru a le separa de ele?

²⁵² R. Vulpe și colab., în SC/V, I, 1, 1950, p. 48, 50; R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 154.

²⁵³ Î. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*. Cluj, 1974, p. 118—125.

Răspunsul la aceste întrebări, nu poate fi găsit decât dacă se are în vedere, pe de o parte, situația concretă din ținuturile carpato-dunărene și, pe de altă parte, aceea din alte zone europene contemporane din afara lumii greco-romane și din lumea greco-romană în timpurile când dezvoltarea societății de acolo se afla la un nivel corespunzător Daciei secolelor din perioada statului dac.

Chestiunea în sine este spinoasă cu atât mai mult, cu cât nu există un punct de vedere unanim acceptat și nici criterii ferme, altele decât acela al funcției economice, care să faciliteze departajarea netă între diferitele categorii de așezări.

În lumea celtică așezările fortificate care aveau și importante roluri economice, unele reședințe ale conducătorilor uniunilor de triburi, sînt cunoscute sub denumirea de *oppida*²⁵⁴, iar în cea greacă (în timpurile când stadiul de dezvoltare era analog celui al Daciei preromane) cu denumirea de *poleis*²⁵⁵. Chiar în cunoscuta listă de așezări din Dacia, existentă la Ptolemeu²⁵⁶, fiecareia i se dă titlul de *polis*. Este în afara oricărei îndoieli că geograful antic nu a avut în vedere *importanța economică* a așezărilor menționate pentru a le desemna cu numele de *poleis*, ci, probabil, importanța militară a celor ajunse la cunoștința sa. Încă mai demult s-au remarcat deosebiri mari dintre așezările dacice incluse de geograful antic sub genericul *poleis*, ca de pildă dintre Napoca și Sarmizegetusa²⁵⁷. Șirul exemplelor de așezări comparabile cu cea dintîi pomenită ar putea continua.

În atare situație ce trebuie înțeles prin termenul autohton *dava*: așezare, așezare fortificată, cetate? În această privință cuvîntul hotărîtor aparține filologilor²⁵⁸ cu atât mai mult, cu cât nu toate numirile dacice de localități au în componența lor *dava* (cel mai elocvent exemplu este chiar numele Sarmizegetusei). Mai mult, stăruind asupra exemplului tocmai amintit, numele capitalei dacilor are în componența sa însămi noțiunea de fortificație, întăritură²⁵⁹. Așa stînd lucrurile este dificil de presupus că termenul *davi* desemnează neapărat o mare așezare (fortificată sau nu) ori o cetate importantă. Înțelesul său pare să fi fost acela amintit²⁶⁰, de așezare în general, fără nici un fel de precizări și existența ele-

²⁵⁴ *Supra*, nota 243; W. Dehn, în *Germania*, 30, 1952, p. 280—237; cf. I. H. Crișan, *Burebista*², p. 323—326. Accepțiunea termenului nu este aceeași pentru toți cercetătorii.

²⁵⁵ *Polis* la origine însemna nu oraș, ci întăritură, iar sensul său a fost diferit de la o epocă la alta (în epoca clasică *polis* desemna „cetatea”, în sensul de „stat”, în timp ce pentru oraș se foloseau *asty* sau *polisma* și abia în epoca elenistică *polis* însemna și oraș) și, ca urmare, numai pe baza termenului nu se poate stabili caracterul unei așezări necunoscute altfel decât pe baza surselor narative antice (cf. F. Papazoglu, în *Posebna Izdanja*, XXIV, Sarajevo, 1975, p. 314—315). În ultimul sens al termenului, anume acela de oraș, el corespunde latineștilor *urbs*, *oppidum* și nu termenului de *civitas* (F. Papazoglu, *loc. cit.*).

- 256 *Geographia*, III, 8, 4 (din totalul celor 44 „orașe” doar 14 au în nume elementul final *dava*).

²⁵⁷ H. Daicoviciu, în *Posebna Izdanja*, XXIV, Sarajevo, 1975, p. 313—314.

²⁵⁸ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, s.v. *dava* (= așezare, sat, localitate).

²⁵⁹ Idem, în *RIR*, XIV, 1944, p. 391; idem, *Limba traco-dacilor*², sv -*zcget* [= ^par, creangă (palisadă)].

²⁶⁰ *Supra*, nota 258.

meritului final *dava* nu era obligatoriu în componența numelor de așezări, fie ele și importante.

Revenind la așezările din categoria a doua, este de notat că după toate indiciile ele au depășit stadiul de dezvoltare al modestelor așezări rurale. Dar, cum s-a spus, pentru includerea așezărilor antice în categoria de orașe singurul criteriu general valabil și unanim admis este funcția economică a lor, adică depășirea stadiului de așezări a căror existență era bazată pe agricultură și pe ocupațiile complementare ei în favoarea trecerii la producția proprie de atelier și la calitatea de centre comerciale importante, furnizoare de produse meșteșugărești ori rezultate din schimb, dar „importatoare” de produse agricole. După acest considerent este evident că așezările din a doua categorie nu pot fi socotite ca întemeindu-și prosperitatea și existența numai pe producția de atelier și pe traficul comercial. În toate s-au înregistrat indiciile unei permanente și susținute îndeletniciri agricole cel puțin a majorității locuitorilor.

Se poate conchide, așadar, că ele au depășit stadiul rural și se aflau în cel premergător calității de orașe, adică de așezări — centre meșteșugărești și comerciale în primul rând, unelte chiar politice și religioase. Evident, calitatea de centre politice și religioase nu a fost niciodată condiționată de atingerea stadiului de dezvoltare corespunzător orașelor.

Toate așezările fortificate, fie că au avut doar pronunțat caracter militar, fie că au reprezentat centre economice și politice, prin locurile unde au fost amplasate, demonstrează totodată rosturile strategice pe care le-au împlinit într-o perioadă sau alta. Dar ele se completează firesc cu ale cetăților așa încât este de încercat precizarea lor abia după trecerea în revistă a ultimelor categorii de fortificații.

În sfârșit, o chestiune încă insuficient lămurită în toate detaliile necesare este aceea a datării așezărilor fortificate. Și nu atât datarea începuturilor așezărilor este greu de precizat pentru că în fiecare dintre ele materialele arheologice timpurii, chiar puține, nu lipsesc, cât mai ales datarea fortificației sau a fazelor de construcție a fortificației.

Cu excepția așezării fortificate de la Zimnicea, încă insuficient cunoscută, a cărei fază de înflorire datează mai degrabă din secolele III — II î.e.n. decât din veacul următor²⁶¹, celelalte cercetate chiar dacă încep mai de timpuriu, nu par să aibă fortificații anterioare secolului II î.e.n.²⁶².

Fortificațiile de la est de Carpați, anume ale așezărilor de la Brad» Cîndești, Piatra Șoimului, Poiana și Răcătău, au fost datate recent în prima jumătate a secolului I î.e.n., în perioada corespunzătoare domniei lui Burebista, pe seama căruia se punea fortificarea întregii zone²⁶³. Este adevărat că împotriva unei asemenea datări restrânse se pot găsi unele obiecții, dar la fel de adevărat este că în taluzurile valurilor de apărare de la Brad și Răcătău s-au găsit locuințe aparținând secolului I e.n., ceea ce înseamnă că la acea dată fortificațiile își pierduseră utilitatea, căzuseră în paragină și pe locul lor s-au ridicat locuințe. Rămîne de verificat, dacă condițiile arheologice o mai permit, perioada cronologică de ridicare a

R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 23, 27.

Supra, repertoriul așezărilor.

V. Ursachi, *Fortificațiile dacice de pe valea Șiretului*, ms.

fortificațiilor de la Poiana, Piatra Șoimului, Cîndești pentru că asemănarea cu celelalte în detaliile elementelor de fortificare nu este suficientă pentru o datare identică. Cît privește fortificația de la Galați—Barboși, ea pare să aparțină integral ultimei faze a așezării, adică secolelor I î.e.n. — I e.n.²⁶⁴.

Fortificațiile cercetate din Cîmpia Munteană, cu excepția Zimnicei amintite mai înainte, par să aparțină secolului II î.e.n. (sfîrșitul lui eventual la Popești) și celui următor. Situația este în linii generale identică pentru așezările fortificate din zonele de sud-vest, intracarpatică și de vest ale Daciei, cu excepția așezării fortificate de la Liubcova (prima fază pare să aparțină, secolului II î.e.n.) și a adăugirii că toate celelalte au datări mai largi, pe durata secolelor I î.e.n. — I e.n.

Avem de-a face, așadar — și constatarea este nevoie să fie subliniată — cu construcția mai mult sau mai puțin contemporană a tuturor fortificațiilor așezărilor dacice din epoca Latene tîrzie, perioadă ce coincide fie cu aceea a creerii premiselor apariției statului dac, fie cu a existenței lui.

Două faze de construcție s-au înregistrat la fortificațiile așezărilor de la Arpașu de Sus, Liubcova, Pescari și Rîșnov, dar nici unde ridicarea celei de a doua nu a putut fi mai precis dată.

Construirea fortificațiilor așezărilor, indiferent de caracterul acestora din urmă, într-o epocă relativ scurtă, ce coincide cu profunde transformări petrecute în dezvoltarea economică, socială și politică a ținuturilor carpato-dunărene este deosebit de semnificativă. Ele sînt expresia pe plan militar a apariției condițiilor propice unificării tuturor triburilor daco-gete într-o formațiune politică de tip statal, a creșterii puterii economice, militare și politice a populației din Carpați și de la Dunărea de Jos.

PARTEA A III-A

CETĂȚI ȘI FORTIFICAȚII „INDEPENDENTE”

Accepțiunea termenilor de „cetate” și „fortificație independentă” a fost precizată²⁶⁵. Ambele aveau rosturi în primul rînd militare cu deosebirea că unele fuseseră construite în zone unde în imediata apropiere se aflau una sau mai multe așezări civile, iar altele cu menirea evidentă de a bara accesul într-o zonă sau de a o supraveghea din punct de vedere militar. Cu alte cuvinte, atît unele cît și celelalte — cu o singură excepție, anume fortificația de la Cioclovina — pot fi considerat^ cetăți din punctul de vedere al formei de relief aleasă pentru ridicarea lor, al organizării interne a spațiului și al planului fortificației. Deosebirea netă constă doar în existența și în intensitatea locuirii civile din apropierea lor precum și în calitatea primelor de centre politice.

În sfîrșit, toate în ansamblu constituie un „sistem” de apărare ale cărui linii generale pot fi conturate îndeajuns de clar. Firesc, „sistemul” amintit este format din sectoare diferite și în cadrul fiecărui sector cetățile, fortificațiile independente și așezările fortificate se sprijină una pe cealaltă sau se completează reciproc. La fel, sînt evidente zonele lipsite încă de fortificații, dar o atare situație credem că este de pus mai ales pe seama carențelor existente încă în documentare, rezultate din extinderea și intensitatea diferită a cercetărilor de suprafață și a săpăturilor în diferitele regiuni ale Daciei.

Deci numai cunoașterea tuturor fortificațiilor din Dacia preromană poate oferi imaginea de ansamblu a sistemului ei defensiv într-o perioadă sau alta.

REPERTORIUL CETĂȚILOR ȘI AL FORTIFICAȚIILOR

Rosturile militar-strategice ale tuturor fortificațiilor sînt de domeniul evidenței, așa încît pentru reliefaarea acestora, întocmai ca la așezările fortificate, cetățile și fortificațiile independente nu au fost grupate strict alfabetic, ci pe zone ale Daciei și, în cadrul fiecăreia, s-a urmat, ordinea alfabetică firească.

Supra, p. 50.

A. Zona de est a Daciei include ținuturile ce se află situate la răsărit de lanțul Carpaților orientali, unde s-au cercetat integral sau parțial cinci cetăți.

1. *Mînăstioara*²⁶⁶ (jud. Vrancea). Pe terasa superioară a pîrîului Zăbrăuți, la 1 km vest de sat, se află „Cetățuia”, un martor de eroziune fortificat natural. În epoca bronzului accesul spre cetățuie a fost tăiat de un șanț adînc de 4,50 m, în spatele căruia se ridică un zid („o aglomerare de bolovani prinși între ei cu lut galben”) ce putea să aibă 2,50 m înălțime. Locuirea dacică, concentrată numai pe Cetățuie, se datează în sec. I î.e.n. — I e.n.

Este în afara îndoielii că dacii s-au stabilit pe Cetățuie în scopul de a reutiliza fortificația mai veche. Nu ar fi exclus ca zidul amintit să fi fost ridicat în epoca Latene.

2. *Orlovka*²⁶⁷ (raion Ismail, R.S.S. Ucraina). Pe malul stîng al Dunării, la aproape 1 km vest de Orlovka (Cartai), între lacurile Cagul și Cartai, se ridică o colină înaltă de aproximativ 40 m, cu numele de Kammenaia Gora (Piatra Cartalului). Cercetările arheologice au dus la descoperirea a patru niveluri de locuire: din secolele VIII—VI î.e.n., IV—III î.e.n., I î.e.n. — I e.n. și II—III e.n. Colina este separată de platoul satului Orlovka de un șanț larg, iar pe ea a fost ridicat un val de pămînt, care continuă în colțul de nord-vest cu un zid de piatră cu două paramente, emplecton și fără mortar (un posibil turn de piatră?). Peste nivelul dacic s-a construit un **castellum** roman.

Locuirea dacică a sfîrșit printr-un puternic incendiu, care, pe baza ultimelor monede descoperite (doi asi băuți în vremea lui Tiberius sau Claudius), a fost datat la expediția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (62—64 e.n.). În stratul roman cea mai veche monedă este de la Traian, deci fortificația romană nu este anterioară războaielor dacice de la începutul sec. II e.n.

3. *Piatra Neamț—Bîtea Doamnei*²⁶⁸ (jud. Neamț). Între Bistrița și Pîrîul Doamnei se ridică dealul Bîtea Doamnei, stîncos, cu pante abrupte, legat de muntele Doamnei printr-o creastă îngustă. De forma unui patrulater neregulat, cu laturile de 170 și 110 m, Bîtea Doamnei are altitudinea absolută de 457 m, iar cea relativă de 140 m. Pantele de est și nord sînt abrupte; pe cea de vest se află trei terase, după care panta devine tot abruptă, iar pe coama dealului un platou de formă elipsoidală.

Cetatea de pe Bîtea Doamnei (fig. 24/3) are două faze de fortificare corespunzătoare celor două niveluri de locuire dacică. La poalele înălțimii, tăind drumul de acces spre cetate, există trei șanțuri despre care se crede că două ar putea data din neolitic și unul ar fi roman, săpat în timpul asediului cetății. Datarea șanțurilor în epocile amintite pornea de la inexistența unor lucrări similare la alte fortificații dacice contemporane celei de la Bîtea Doamnei, dar comparația cu situația constatată la Orlovka și cu aceea de la Polovragi-Cetățuie impune cel puțin o rezervă în privința încadrării lor cronologice.

²⁶⁶ M. Florescu, în *Dicționar*, p. 396—397, s.v. *Mînăstioara*.

²⁶⁷ I. D. Golovo, R. D. Bondary, A. D. Zaguinailo, în *Kratkie Soobșcenia*, Odessa, 1963, p. 63—80 (*apud* N. Gostar, în *Latomus*, XXIV, 4, 1967, p. 987, 989—991).

²⁶⁸ N. Gostar, *Cetăți*, p. 9—22 (cu bibl.).

Faza I de fortificare constă dintr-o dublă palisadă, groasă de peste 6 m, ale cărei urme se află sub zidul de incintă din faza a II-a și dintr-un-turn probabil, ridicat pe terasa I sud, unde s-a descoperit temelia unei construcții cu zid de piatră. Temeliile altei construcții de piatră s-au aflat pe terasa IV vest (alt turn?), tăiate de același zid de incintă.

Faza a II-a de fortificare constă dintr-un zid de lemn și pământ ridicat pe pantele de sud și de vest și dintr-un zid de piatră care înconjoară o suprafață patrulateră. Zidurile de lemn și pământ au fost ridicate pe pantele de sud și de vest, fiecare cu direcția nord-sud, lungi de 240 m. Tehnica lor de construire constă din săparea unui șanț, adânc de 0,50 m, în care se așeza fundația zidului din pietriș de stîncă și pământ galben tasat. În ea s-au înfipt două șiruri de stâlpi groși, imiți între ei cu scînduri (loadbe) și transversal cu nuiele groase. Spațiul dintre șirurile de stâlpi a fost umplut cu pietriș de stîncă și lut obținându-se un zid cu paramentele din lemn, gros de 5,30 m.

În spatele amintitelor ziduri se ridică o incintă patrulateră (ce urma traseul fortificației din faza I) cu zid de piatră, gros de 3,50 m. Peste stîncă nivelată s-a așternut un strat subțire de lut bătut²⁶⁹ pe care se ridicau cele două paramente ale zidului; cel exterior din blocuri cioplite, mari la bază și, pe măsura creșterii înălțimii, tot mai mici, iar cel interior din piatră informă, toate legate între ele cu liant de lut. Emplectonul consta din piatră informă de stîncă, pietre de râu și pământ galben. Cum în câteva locuri s-a găsit pământ ars pe zid, se estimează că de la o înălțime oarecare el continua în lemn. Pământul ars putea proveni însă de la incendiarea „placajului” de loadbe lipite cu lut al zidului, menit să-l protejeze împotriva infiltrațiilor apei din precipitații. Înălțimea zidului putea fi de 4—5 m. Se amintesc, de asemenea, un colț rotunjit al incintei și existența unui turn în colțul de sud-est, pe terasa I sud. Turnul, de circa 9X9 m, avea la bază ziduri de piatră, care continuau în partea superioară din „chirpic nears” (dacă nu cumva este pământ amestecat cu lut și paie, bătut în cofraj sau liber, în ultimul caz ajustat după batere, și a fost ridicat în apropierea porții).

Drumul antic pornea de la poalele înălțimii, din apropierea șanțurilor, urca pe panta de sud, intra în cetate prin poarta de pe aceeași latură și continua în direcția sud-nord despărțind în două incinta. Intrarea, rezultată din petrecerea capetelor zidului, era în clește, cu fața spre est.

Construcții de lemn, cu podină de lut, s-au descoperit pe platoul și pe terasele înălțimii, la fel ca și sanctuarele cu plinte de piatră sumar fasonată.

Locuirea dacică de pe Bîtca Doamnei se datează de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. și pînă la începutul secolului al II-lea e.n., fără a se preciza datarea fortificațiilor. Cert este că ambele faze ale fortificației au fost distruse de incendii și că zidurile de pământ și lemn de pe laturile de sud și de vest par a fi fost ridicate ulterior incintei de piatră. Dacă începutul locuirii dacice pe Bîtca Doamnei este bine datat (sfîrșitul sec. II î.e.n.), credem că tot atunci s-a ridicat și prima fază a fortifica-

²⁶⁹ Stratul de pietriș setnalat pe stîncă poate să provină din sfărîmarea acesteia ca urmare a infiltrării apei în zid.

ției din moment ce configurația terenului este improprie unei așezări civile și potrivită unei cetăți. Pentru faza a II-a, în lipsa unor detalii stratigrafice concludente, orice supoziții sînt, deocamdată, inutile. Atît în prima cît și în a doua fază fortificațiile sînt de tip „circular” și, foarte probabil, dacii au utilizat șanțurile neolitice (dacă datarea acestora este bună).

4. *Piatra Neamț — Cozla*²⁷⁰ (jud. Neamț). Înălțimea cunoscută astăzi cu numele de Cozla se ridică pe valea Bistriței, dominînd depresiunea unde se află orașul Piatra Neamț. Pantele abrupte îi asigură o apărare naturală și doar o șa îngustă o leagă, dinspre nord, de muntele Cozla. Construcțiile moderne și nivelările au distrus aproape integral ruinele antice, dar o știre de la începutul secolului XX menționează existența unor ziduri de piatră. Desigur numai pe baza acestor informații orice supoziții privitoare la forma și amploarea unei posibile fortificații dacice sînt inutile. Totodată configurația terenului și amintitele ziduri de piatră îndeamnă spre postularea existenței unor lucrări de fortificare databile în epoca dacică. Materialele arheologice descoperite fie întîmplător, fie prin săpături indică datarea locuirii de pe Cozla în secolele I î.e.n. — I e.n. și sfîrșitul ei printr-un incendiu puternic.

8. *Tîrgu Ocna — Tisești*²⁷¹ (jud. Bacău). În apropierea fostului sat Tisești, pe malul pîrîului Strigoii Olarului, aproape de confluența Oituzului cu Trotușul, se ridică înălțimea Titelca, cu altitudinea absolută de 480 m. Izolată de pante abrupte, Titelca se leagă doar de înălțimea Poiana, de la vest și sud-vest. Pe coama ei se află un platou îngust, lung de aproape 100 m, continuat spre sud-est de o terasă.

Fortificarea înălțimii este în primul rînd naturală. Se adaugă constatarea puternicei erodări a marginilor platoului care a putut antrena cu ea și posibilele resturi ale unei fortificații (palisadă?).

Pe platou s-a descoperit un strat de cultură subțire, cu un singur nivel; locuințele erau dispuse pe marginile platoului.

Materialele arheologice indică datarea locuirii dacice în secolele I î.e.n. — I e.n.

B. *Zona de sud a Daciei* cuprinde teritoriile aflate între lanțul Carpaților meridionali, Dunăre și rîul Buzău, unde s-au descoperit pînă acum patru cetăți.

1. *Celei*²⁷² (jud. Gorj), antica Sucidava. Pe malul rîpos al Dunării se ridică un platou înalt de aproape 40 m, separat de un șanț natural rezultat din eroziunea apelor (integral?). Poziția dominantă a determinat locuirea platoului în mai multe epoci, între care și cea dacică, cînd se presupune că aici se afla centrul administrativ și militar-politic al tribului *suci-lor*. Platoul cetății are un strat de cultură considerabil din epoca Latene tîrzie. Locuirea dacică se încheie printr-un incendiu puternic, petrecut în secolul I e.n. Pe durata aceluiași veac pe Cetățuie s-a instalat o garnizoană romană, iar începînd din sec. II e.n. a fost transformată în cimitir roman. Este dificil de admis că șanțul ce separă cetatea de restul zonei a fost în întregime natural.

²⁷⁰ N. Gostar, *Cetăți*, p. 23—26 (cu. bibl.).

²⁷¹ Idem, *op. cit.*, p. 28—29.

²⁷² D. Tudor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—40, p. 317; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 10—11, 21—23.

2. *Cetățeni*^m (jud. Argeș). În defileul Dâmboviței, nu departe de Cetățeni, se ridică muncelul pietros cu pante abrupte unde se află schitul Cetățuia. Pe latura de sud a platoului, în marginea lui, se află un zid cu două paramente din gresie nisipoasă fățuită și cu emplecton, gros de 2—2,50 m. Lungimea zidului este de 56 m și unește pe latura de sud stîncile dinspre Valea Chiliilor și Valea lui Coman. Cum pe latura de nord a platoului se ridică zidul feudal, este dificil de știut dacă înaintea lui a fost sau nu un zid dacic.

Pe platou s-au descoperit resturile unei construcții pătrate sau rectangulară (latura de est măsoară în exterior 9 m), cu zid gros de 2 m, ridicat din piatră de râu și din gresie nisipoasă. Laturile de est și probabil de nord (azi prăbușită) se ridicau direct pe stîncă; cele de vest și sud pe un nivel de locuire dacic. Se presupune existența unui turn cu suprastructura de lemn. Construcția a sfîrșit într-un incendiu puternic. Pe baza unei monede romane de argint, bătută în 88 î.e.n. (Sydenham), construcția este datată la sfîrșitul secolului II și la începutul secolului I î.e.n.

Am avea de a face, așadar, cu un platou apărat natural, parțial fortificat și înzestrat cu un turn (-locuință?). Pe platou se află, de asemenea, trei cisterne săpate în stîncă, dintre care două pot fi atribuite cu probabilitate dacilor.

Așezarea propriu-zisă se află la poalele platoului stîncos, risipită în defileul Dâmboviței.

Distrugerea fortificației este datată în primele decenii ale sec I î.e.n. și este pusă în legătură cu acțiunea unificatoare a lui Burebista. În legătură cu datarea propusă observăm că amintitul denar roman republican nu implică neapărat un *terminus post quem* atît de scurt cît timp monedele republicane au continuat să circule în Dacia și în sec. I e.n. în al doilea rînd, este dificil de admis continuarea existenței așezării civile pe durata secolelor I î.e.n. — I e.n. — cum demonstrează materialele arheologice recoltate din ea — avînd în preajmă o fortificație lăsată în părăsire. Mai mult, situarea așezării de la Cetățeni pe importantul drum comercial ce lega ținuturile intra- și extracarpatică ale Daciei, „specializarea” ei în comerțul de tranzit și caracterul net comercial pe care-l avea aproape că impun de la sine existența unei fortificații în acel loc, ridicată cu scopul vădit de a controla amintitul drum comercial. Fasonarea parțială a pietrei din ziduri și lipsa legăturilor transversale, cu lemn, ale paramentelor zidurilor nu reprezintă argumente pentru datarea acestei tehnici înaintea celei a zidurilor cu paramente cu blocuri fasonate și cu legături transversale. S-au amintit mai sus zidurile din piatră nefasonată de la Orlovka și Bîtca Doamnei și în continuare se vor menționa altele *contemporane* și chiar *ulterioare* zidurilor din piatră fasonată (cetățile de la Polovragi din estul Transilvaniei, incinta a II-a de la Luncani—Piatra Roșie). Fără a dispune de indicii privitoare la datarea începuturilor fortificației de la Cetățeni, optăm pentru plasarea incendiului care a mistuit-o în anii războaielor daco-romane de la începutul secolului II e.n. Cît privește turnul (-locuință?) de pe platou, notăm că astfel de

^m R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 38—42; D. V. Rosetti, în *BMI*, XLII, 4, 1973, p. 55—58; L. Chițescu, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 252, n. 58.

construcții, cu cunoscuta lor destinație, nu se cunosc în Dacia înainte de domnia regelui Burebista.

3. *Ocnîța*²⁷⁴ (jud. Vâlcea), antica Buridava. În apropierea ocnelor de sare se află, la poalele unor înălțimi dominante, așezări civile. Pe înălțimi se amintesc fortificații cu valuri, șanțuri și palisade, încă inedite. Pe înălțimea care adăpostește Cetatea I, de forma unui mamelon prelung, terasat pe unele laturi, urcînd de pe botul de deal inferior spre platoul din vîrf, accesul este barat de un șanț săpat în stîncă, în spatele căruia se ridică o palisadă puternică. Fortificația este de tip promontoriu barat.

Pe toată coama mamelonului și în special pe platoul superior se află gropi de provizii și o cisternă mare, patrulateră, toate săpate în stîncă.

Datarea perioadei ridicării fortificațiilor rămîne incertă (probabil secolul I î.e.n.), iar sfîrșitul lor, printr-un puternic incendiu, credem că s-a petrecut probabil în anii războaielor daco-romane de la începutul secolului II e.n.

4. *Polovragi*²⁷⁵ (jud. Gorj). La ieșirea Oltețului din chei, pe malul stîng al rîului se înalță Padeșul a cărei altitudine relativă este de aproape 500 m. Pe ramificațiile lui s-au descoperit urmele a două fortificații: o cetate în punctul „Cetățuie” și o cetate de refugiu pe platoul „La crucea lui Ursachi”.

Cetățuia este un mamelon de calcar înălțat cu circa 30 m față de zona din jur, legat cu o șa îngustă de restul înălțimilor și fortificat în două etape. Cetățuia are o terasă pe versantul sudic, șapte pe cel nordic și, pe culme, un platou amenajat.

La poalele înălțimii, accesul dinspre șa este barat de un șanț adînc de 2,20 și lat la gură de 3,60 m. Nu s-a putut preciza cărei faze de fortificare îi aparține șanțul.

Platoul de formă patrulateră, cu laturile lungi de 19 m și cele scurte de 8—9 m și avînd două platforme pe laturile scurte, a fost fortificat în două etape.

În *faza I* se menționează existența unui val de piatră și pămînt, cu palisadă, așezat într-un șanț anume săpat în stîncă. În umplutura valului piatra alternează cu lutul. Se pare că „valul” are și un parament în care, pe lîngă piatră de calcar, s-au utilizat blocuri de gresie friabilă fasonată. Pe baza descrierii amintitului val, nu este exclus că avem de-a face cu un zid din piatră și lemn (cum ar indica existența acelui parament din calcar și gresie), cu umplutura legată cu lut, asemănător celui din *faza I* a fortificației de la Piatra Neamț — Bîtea Doamnei.

În *faza a II-a* de fortificare, pe locul vechii fortificații și de-a lungul terasei II nord s-au construit ziduri groase de circa 2 m și păstrate pe o înălțime de 0,80—1 m. Paramentele zidurilor au fost ridicate din piatră de calcar, rocă cristalină și gresie fasonată; puține pietre au urme evidente de prelucrare. Între paramente se afla un gen de em-

²⁷⁴ V. Pârvan, *Getica*, p. 222, 249; R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 55—58; D. Berciu, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 611—618; *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 381—387; *Apulum*, XIII, 1975, p. 615—618; cf. I. I. Russu, *AIIC*, 1976, p. 257—263; D. Berciu, *Buridava dacică*, 1981, p. 58—71.

²⁷⁵ FI. Marinescu, în *Crisia*, 1972, p. 79—95; *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 10. 1977, p. 25—32.

plecton din piatră sfărîmată. În dărîmătura părții superioare a zidului s-a găsit multă sfărîmătură de calcar și lipitură de lut arsă despre care s-a presupus că provine de la o construcție de lemn cu multă lipitură, un gard simplu sau o palisadă. În adevăr, ele pot proveni de la o astfel de alcătuire sau de la placajul din loadbe lipite cu lut, menit să împiedice infiltrarea apei de la precipitații în zid. Intrarea în interiorul cetății se făcea prin colțul de nord-est al laturii lungi nordice. În interiorul incintei s-au găsit urmele cîtorva construcții și două plinte, socotite ca provenind de la un sanctuar.

Fortificațiile Cetățuiei din ambele faze au sfîrșit prin incendii.

Platoul „La crucea lui Ursachi”, cu pante abrupte, are forma unui patrulater neregulat lung de 120 și lat de 40—60 m; spre nord pornește o șă care-l leagă de Cetățuie.

Fortificația ar consta dintr-un val care urmează latura de nord și parțial pe cea de est. Rămîne stranie absența elementelor de fortificare pe latura de sud, cea mai vulnerabilă din punctul de vedere al accesului pe pantă. În *faza I* de fortificare se pare că exista un val simplu, în faza următoare, tehnica de ridicare a valului prezintă o particularitate semnificativă: la baza valului „din piatră legată cu pămînt lutos” se afla o platformă lată de aproximativ 2 m și groasă de 0,35—0,45 m, obținută printr-o „calcinare pe loc a pietrelor de calcar peste care se turna apoi apă”²⁷⁶.

Referitor la fortificația din faza a II-a sînt de notat cîteva observații. Calcinarea intenționată a bazei valului pentru obținerea acelei platforme groase de aproape o jumătate de metru pare cel puțin stranie, așa încît se poate presupune mai degrabă existența unei faze anterioare a „valului”, distrusă de un incendiu și apoi nivelată pentru a constitui baza „valului” din ultima fază. Într-un asemenea caz construcția bazei anterioare trebuie să fi fost din piatră și lemn, un gen de zid cu paramentele din lemn, legate între ele cu bîrne, și cu umplutura (emplectonul) din piatră. La incendierea zidului, lemnul din el a provocat amințita calcinare. Sau, simplu, a rezultat din amenajarea patului valului..

În sfîrșit, în ultima fază, peste resturile nivelate ale zidului distrus, s-a ridicat altul din piatră nefasonată, legată cu pămînt lutos. Acesta din urmă are pe latura de est grosimea de 5 m, iar pe cea de nord, mai vulnerabilă, de 10 m. Pentru grosimea extrem de mare a „valului” (— zidului) de pe latura de nord este de căutat o altă explicație decît vulnerabilitatea creată de calea de acces dinspre șă. Ne gîndim că o asemenea grosime putea rezulta din depozitarea acolo a pietrelor rezultate din lucrările de nivelare a platoului, în spatele unui zid de grosime obișnuită (2—3 m).

Fortificația de pe platoul din punctul „La crucea lui Ursachi” este socotită drept una de refugiu, desigur pentru populația așezării civile, care se întindea la poalele dealului.

Ambele fortificații, de pe Cetățuie și de pe platou, se presupune că au fost distruse în timpul tulburărilor de după moartea lui Burebista. În ce ne privește, dat fiind rolul strategic al cetăților de la Polovragi — anume străjuirea drumului de plai care trecea peste munți în

Idem, în *Crisia*, p. 86; *Studii și materiale* .. ., p. 28—29.

zona intracarpatică a Daciei —, înclinăm să prelungim durata existenței fortificațiilor până în timpul aceluiași război daco-roman de la începutul sec. II e.n.

C. *Zona intracarpatică a Daciei* cuprinde ținuturile dintre Someșuri, lanțul Carpaților orientali, meridionali și apuseni. Doar cetatea de la Cîmpuri-Surduc, aflată între Munții Apuseni și Munții Poiana Rusca, ridică semne de întrebare în privința includerii ei în această zonă sau în cea de vest a Daciei. Dat fiind însă rolul strategic pe care-l avea, anume de a bara accesul pe Mureș înspre capitala Daciei, va fi tratată în cadrul acestui subcapitol.

1. *Ardeu*²⁷⁷ (jud. Hunedoara). La sud de sat se înalță mamelonul „Cetățeaua”, din calcar, avînd pe toate laturile pante abrupte. Eroziunea rocii a distrus aproape integral stratul de cultură. O posibilă fortificație (palisadă simplă) putea să existe pe marginea platoului superior, nivelat artificial. La poalele mamelonului s-au descoperit, de asemenea, materiale arheologice. Datarea probabilă: sec. I î.e.n. — I e.n. „Cetățeaua” de la Ardeu supraveghea calea de acces ce urcă pe valea Geoagiului înspre Munții Apuseni.

2. *Banița*²⁷⁸ (jud. Hunedoara). La est de Banița se află „Dealul Cetății”⁴⁴ sau „Dealul Bolii”, o stîncă conică de calcar cu altitudinea absolută de 904 m. La poalele versanților de vest, nord și nord-vest curge râul Banița în care se varsă, chiar în dreptul dealului, pîrîul Jigoreasa și pîrîul Bolii. Singurul versant accesibil, dar fără a avea o pantă domoală, este cel de nord pe care, de altminteri, se eșalonează lucrările de fortificație. La baza dealului se află două terase unde se semnalase descoperirea a numeroase materiale arheologice. întreaga așezare civilă a fost distrusă la construirea căii ferate Simeria—Petroșani²⁷⁹.

Elementele de fortificare sînt dispuse pe panta de nord în trepte succesive (fig. 24/1). Primul dintre ele este un zid lung de 115 m și gros de 2 m, ridicat pe panta de nord și parțial de nord-est a dealului. Tehnica de construcție este aceea cunoscută la construcțiile de tip *murus Dacicus* (fig. 12/3), adică din două paramente durate din blocuri fasonate, legate între ele de scoabe transversale din lemn ale căror capete se fixau în locașurile anume săpate în blocurile paramentelor, și cu emplecton între ele, constituit din materiale ce se găseau în apropiere (pămînt amestecat cu piatră informă).

În partea de nord-est a zidului se află intrarea în cetate, constînd dintr-o poartă monumentală, cu trepte de calcar, mărginite de balustrade de andezit. Lărgimea porții la intrare (în partea de jos) este de 2,50 m, în partea opusă de 3,30 m, iar lungimea de 4,50 m.

Dincolo de poartă se află „platoul” superior al cetății, de fapt trei terase în trepte. Cea de a doua este încinsă de un zid ridicat în aceeași tehnică ca și primul, gros de 1,40. Blocurile de la colțurile zidurilor au săpate în ele profilaturi verticale. Incinta are formă dreptunghiulară

²⁷⁷ L. Mărghitan, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 12—13; L. Nemoianu, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 270, nr. 5.

²⁷⁸ Oct. Floca, *CetDacTrans*, p. 24—33.

²⁷⁹ Q. Teglâs, în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Evkonyve*, III, Budapest-Deva, 1883—1884, p. 31; cf. I. Glodariu — E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, 1979, p. 37.

și măsoară 22x17 m. Se pare că zidul se termina în partea superioară cu un parapet de lemn. În interiorul incintei se afla o clădire dreptunghiulară, din lemn așezată pe temelia din blocuri de calcar.

Înainte de ultima terasă un alt zid închide din trei părți o suprafață nivelată a stîncii aproape de centrul căreia s-au conservat patru excavații circulare (cu diametrele de 0,70—0,80 m), unde se fixau probabil stîlpii de susținere ai unui turn de veghe din lemn.

Cea de a treia terasă, de formă trapezoidală (34x23x20 m), este înconjurată de un zid construit în aceeași manieră și are în mijloc un turn durat din lemn și lut amestecat cu paie.

În sfîrșit, pe versantul de nord-vest a fost amenajată în stîncă o platformă de luptă, lungă de 18 m, mărginită în partea inferioară de un zid așezat direct pe stîncă tăiată în trepte.

Pantele de sud, est și vest sînt aproape verticale așa încît ridicarea acolo a unor construcții de apărare era inutilă.

În legătură cu tehnica de construire a zidurilor de la Banița sînt de subliniat particularitățile ei izvorîte din necesitățile impuse de configurația terenului. Anume ne referim la diferențele mari de nivel ale pantei masivului calcaros care au determinat amenajarea în trepte a stîncii de la baza zidurilor și utilizarea largă a scoabelor de lemn atît pentru legarea celor două paramente ale zidului, cît și pentru fixarea blocurilor alăturate din același parament. În acest din urmă caz, în blocurile vecine ale paramentului s-au săpat două adîncituri în formă de coadă de rîndunică, unde se fixau capetele unei scoabe scurte, cioplită aidoma.

Materialele arheologice descoperite indică datarea locuirii dacice de la Banița de la sfîrșitul secolului II î.e.n. și pînă în anii războaielor cu Traian. Nu se precizează timpul cînd a putut fi ridicată fortificația dar dacă se admite că ea făcea parte din sistemul de construcții militare menit să bareze accesul dinspre sud către Sarmizegetusa, construcțiile cu rol defensiv de aici nu pot fi anterioare secolului I î.e.n. Cît privește distrugerea fortificației, ea este de plasat în timpul primului război de la începutul secolului II e.n. și de pus pe seama înaintării oștilor romane dinspre sud. Fără căderea Baniței atît înaintarea grosului trupelor spre valea Mureșului cît și atacul de învăluire al cavaleriei maure din anul 102 nu sînt de conceput. De altminteri pe Jigoru Mare se află unul dintre castele de marș ale unităților de sub comanda lui Lusius Quietus²⁸⁰. La fortificațiile de pe Dealul Cetății nu s-a înregistrat o fază de refacere așa încît după pacea din 102 cetatea nu a mai fost repusă în stare de funcționare. Tîrziu, în evul mediu, pe Dealul Cetății aveau să se construiască alte fortificații.

3. *Breaza*²⁸¹ (jud. Brașov). La circa 5 km sud de Breaza, de la confluența văilor Pojortei și Brescioarei, se ridică coama îngustă a Dealului Cetății cu pantele de est și de vest inaccesibile. O potecă urcă astăzi direct spre sud, pe creasta dealului, dar drumul de acces urma panta de vest, ajungea în poiana de „La Rugă” și de acolo cotea spre nord.

Fortificația medievală a distrus aproape integral ruinele celei dacice. Astăzi se văd relativ bine doar elementele componente ale cetății me-

²³⁰ I. Glodariu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 158, 160—161.

²⁸¹ Th. Năgler, în *Studii și comunicări*, Sibiu, 14, 1969, p. 90—92, 100, 105.

dievale (fig. 24/2): două șanțuri spre nord, alte două spre sud, între ele incinta cu zid de piatră și turnuri, iar de la al doilea șanț dinspre sud, în aceeași direcție, anume în punctul de întâlnire cu poiana La Rugă, un al cincelea șanț.

În zidurile feudale au fost reutilizate blocuri de calcar, unele cu adânciturile pentru fixarea în ele a capetelor bîrnelor de legătură între paramente, iar la capătul de sud al crestei s-au descoperit fragmente de cărămizi, groase de 7—9 cm. Amintitele blocuri de calcar și fragmentele de cărămizi provin de la un turn-locuință ridicat în epoca dacică, tot așa cum spre aceeași epocă trimit dimensiunile ultimului șanț dinspre sud și ale „valului” din spatele lui. „Valul” provine de fapt din amenajarea stîncii.

Configurația terenului ar impune existența tot în epoca dacică a altui șanț în capătul de nord al crestei înguste de 5—8 m, menit a bara accesul din această direcție înspre turnul-locuință. Reutilizarea și ajustarea sa în epoca feudală făc imposibilă recunoașterea lui în unul dintre cele două șanțuri în formă de U de pe latura de sud.

Materialele arheologice dacice descoperite în cursul săpăturilor sînt databile în secolele I î.e.n. — I e.n., dar ridicarea fortificației și în special construirea turnului-locuință pot fi datate mai degrabă către mijlocul secolului I î.e.n. sau numai în sec. I e.n. (turnul).

La poalele cetății, pe promontoriul „Capul Turnului”, se întindea așezarea civilă, astăzi integral distrusă de lucrările de plantare a livezii Ocolului Silvic²⁸².

Cetatea de la Breaza a fost ridicată pe importantul drum ce pornea din Gura Văii, ajungea la Breaza, se transforma în poteca de munte, urca la Curmătura Brătilei și de acolo trecea la Brata²⁸³. Drumul amintit unea atît în antichitatea dacică, cît și în evul mediu ținuturile de pe cele două versante ale Carpaților meridionali, ceea ce explică pentru epoca antică prosperitatea așezării civile de la Breaza și construirea tot acolo a unei cetăți²⁸⁴.

4. *Casinu Nou*²⁸⁵ (jud. Harghita). Pe vîrfurile dealului „Cece” de forma unui promontoriu oval, legat spre nord de restul înălțimilor cu o șa, se află resturile cetății dacice. Promontoriul are pe coamă un platou cvasioval, înconjurat de un zid din piatră și pămînt, gros de 1,80 m. Spre nord se coboară la o terasă mărginită și ea de un zid similar ale cărui capete se unesc cu zidul de pe platoul superior. Datarea cetății: secolele I î.e.n. — I e.n.

5. *Căpîlna*²⁸⁶ (jud. Alba). Dealul Cetății, de forma unui mamelon, se înalță la 2 km sud de Căpîlna, pe malul stîng al Frumoasei, între valea Gărgălăului și pîrîul Rîpii, avînd altitudinea absolută de 610 m, iar cea relativă de circa 200 m. Spre sud-vest o șa îngustă îl leagă de

²⁸² Idem, *op. cit.*, p. 92; N. Lupu, în *Studii și comunicări*, 14, Sibiu, 1968, p. 261 și urm; Gh. Poenaru-Bordea, C. Știrbu, în *SCN*, V, 1969, p. 265—282.

²⁸³ I. Glodariu — FI Costea — I. Ciupea, *Comana de Jos*, 1980, p. 17.

²⁸⁴ Idem, *op. cit.*, p. 62—63.

²⁸⁵ Z. Szekely, în *Aluta*, VIII—IX, 1976—1977, p. 53.

²⁸⁶ M. Macrea — I. Berciu, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 201^—231 (cu bibl. mai veche); M. Macrea, *CetDacTrans*, p. 9—23; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 140, 148; I. Berciu — V. Moga, în *Crisia*, 1972, p. 67.

dealul Stăuinilor; celelalte pante sînt abrupte. Culmea mamelonului a fost nivelată în cîteva terase etajate; altele, mai înguste, se află pe latura de sud-est, înspre pîrîul Rîpii și pe latura de nord. Drumul antic urca pe panta dinspre pîrîul Rîpii pînă în șa și acolo cotea spre cetate.

Elementele de fortificare constau din: un șanț, două valuri, cu șanț interior, un turn-locuință și o incintă formată dintr-un zid care înconjoară mamelonul (fig. 14; 25). Urmînd drumul antic, de la șa în sus primul obstacol îl constituie șanțul, apoi cele două valuri de pămînt de formă semilunară; valul exterior are în spatele lui un șanț mai mare rezultat din escavarea pămîntului necesar ridicării valului interior.

De aici înainte panta urcă pieziș pînă la o terasă tăiată în stîncă, pe care se ridică turnul-locuință de formă pătrată (9,50X9,50 m în exterior și 6,04X6,04 m în interior), construit la bază din ziduri cu două paramente din blocuri de calcar fasonate, legate transversal cu scoabe de lemn și în mijloc cu emplectonul din pămînt și sfărîmătură de piatră; partea superioară a zidurilor era din cărămidă incomplet arsă (48 X 24X8—9 cm), iar acoperișul din șindrilă. În spatele turnului stîncă se înalță pînă la buza platoului superior. Pentru a proteja turnul de eventuale alunecări de pe platou, stîncă îndreptată a fost placată de un parament de blocuri de calcar ce trebuie să se fi înălțat cu ceva deasupra buzei platoului. În spațiul existent spre nord-vest, delimitat de peretele turnului-locuință și de zidul de incintă, se află o „curte” interioară, despărțită, de asemenea, de un zid îngust, cu o deschidere pentru acces (fig. 14).

Zidul de incintă pornește de la laturile turnului-locuință spre nord-vest și spre est. Cel dinspre nord-vest are două paramente pînă în marginea pantei, iar celălalt, de est, pînă la poarta cetății: grosimea zidului este de 1,60 m. De la poartă înainte, zidul se păstrează cu un singur parament din blocuri de calcar și traseul său urmează configurația terenului, înconjurînd mamelonul pînă la întîlnirea cu capătul celui alt zid ce pornea spre nord-vest. Cum blocurile de calcar din paramentul exterior au săpate în ele cavitățile pentru fixarea scoabelor de lemn transversale, capătul celălalt al acestora din urmă era fixat fie în stîncă (mai degrabă), fie în grinzi de lemn dispuse longitudinal pe fața internă a zidului. De la o înălțime care astăzi nu poate fi precizată, probabil ceva sub nivelul de călcare al terasei, grinzile de lemn se fixau în cavitățile blocurilor din cel de al doilea parament (interior), acum integral dispărut, în porțiunile unde s-au făcut verificări, ca urmare a prăbușirii marginii exterioare a terasei. Zidul de incintă al cetății mai prezintă o particularitate: anume, pe latura dinspre valea Gărgălăului, pe o porțiune unde s-au constatat urmele unui incendiu puternic, s-a observat că pămîntul din emplecton (care nu conține lut), avea forme ce se mulau după cele ale pietrelor din el și, după blocurile din paramentul exterior, ceea ce presupune amestecul cu apă al pămîntului din emplecton.

Pe latura de nord-vest a cetății se află poarta unde ajungea capătul drumului de acces. Ea consta dintr-un turn interior cu trei laturi, cea de a patra fiind constituită de zidul de incintă. Înspre cetate zidul turnului este întrerupt, lăsînd o deschidere de 2,80 m pentru poarta de lemn. Lărgimea intrării din afara cetății în turn nu poate fi precizată,

dar distanța dintre laturile turnului perpendiculare pe zidul de incintă este de 5,75 m.

De la primul cot al zidului de incintă ce pornește de la turn spre est începe alt zid, gros de numai 1,16 m și lung de 45 m. Acest zid, cu mai multe rînduri de blocuri în partea inferioară și cu un singur rînd în continuare, urcă pe alocuri în trepte, pe altele în pantă domoală spre platoul, superior al cetății și constituie, cel puțin în partea superioară, baza unei scări ce înlesnea accesul dinspre turnul-locuință spre platou. Dealtminteri, în unele blocuri dinspre marginea terasei se află scobituri patrulatere sau circulare în care intrau stîlpii de lemn ai unei balustrade.

La capătul de nord al platoului superior se ridică, cu 3,50 m, o platformă tăiată în stîncă, de formă patrulateră, cu dimensiunile de 8X11 m. Pe ea se înălța probabil un turn de veghe.

Pe platou și pe cele trei terase de sub el stratul de cultură era foarte subțire și nu s-a putut preciza planul eventualelor construcții de lemn. În schimb, pe terasa a XII-a s-au descoperit urmele a două ziduri paralele (acum alunecate) ce porneau perpendicular de pe zidul de incintă; cel dinspre nord-est cotea apoi spre nord-vest. În spațiul dintre ele se afla o cantitate impresionantă de ceramică. Prezența ceramicii în spațiul dintre ele pare să se împotrivească existenței aici a unei intrări secundare în cetate dar continuarea celor două ziduri paralele pînă la paramentul exterior al zidului de incintă demonstrează clar că în cel din urmă exista o deschidere. Foarte probabil avem de-a face cu două faze de construcție: prima corespunzătoare creării intrării secundare și a doua corespunzătoare blocării acesteia. Este posibil ca și cetatea Căpîlnei să fi fost parțial demantelată după primul război cu romanii și apoi refăcută în grabă. Ipoteza aceasta va trebui verificată.

Peste tot pe traseul urmat de zidul de incintă, sub rîndul de blocuri de la bază, s-a constatat prezența unui strat subțire de lut, iar sub cel de lut a altuia de cenușă cu pigmentație de cărbune, ceea ce presupune fie existența unei fortificații de lemn, anterioare zidului de incintă, mistuită de un incendiu, fie mai degrabă, folosirea focului în vederea sfărîmării stîncii pentru obținerea patului pe care urma să se ridice zidul de incintă. În sprijinul supoziției din urmă pledează îngustimea stratului de cenușă, prelungirea lui oblică mult în spatele zidului (fig. 26/3) și în general grosimea extrem de mică a stratului de cultură din interiorul cetății.

Recent în preajma zidului de incintă s-a descoperit o plintă de calcar ce nu poate proveni decît de la un sanctuar²⁸⁷.

Ridicarea cetății Căpîlnei a fost datată în timpul domniei lui Burebista sau a unuia dintre urmașii săi. În sprijinul acceptării amintitei datări, optînd pentru restrîngerea ei numai la vremea domniei lui Burebista, pledează calitatea sa de element constitutiv al sistemului de fortificații intracarpatică, menit să bareze accesul spre zona Sarmizegetusei. Cetatea închide atît drumul de acces ce urcă în amonte pe valea Frumoasei trecînd la Polovragi, cît și capătul celuilalt ce venea dinspre est, de la Tilișca, și ajungea tot în valea Frumoasei. Cum nici în apropierea cetății și nici la poalele ei nu s-au descoperit urmele unor

așezări deschise, este în afara îndoielii că ea a fost construită numai din motive de ordin militar-strategic. Distrugerea cetății a petrecut în timpul războaielor de la începutul secolului II e.n.

6. *Cernatu*²⁸⁸ (jud. Covasna). La capătul de nord al comunei se află un bot de deal, cu un platou pe culme, ce poartă numele de „Vîrf Ascuțit”. Pe platou s-au descoperit urmele unei locuiri hallstattiene și ale alteia dacice. Din prima fază de locuire datează șanțul ce barează accesul înspre platou. Foarte probabil el a fost refolosit în epoca dacică, mai precis în secolele I î.e.n. — I e.n. La vest de comună se află o întinsă așezare civilă. Precizări suplimentare privitoare la fortificație și datarea fazei de locuire nu pot fi aduse din pricina informațiilor contradictorii publicate pînă acum. De asemenea, este neclar dacă avem de-a face cu o cetate sau cu o așezare fortificată.

7. *Cioclovina*²⁸⁹ (jud. Hunedoara). Deasupra prăpastiei pe fundul căreia se află satul Cioclovina, anume începînd de la Dealul Mesteacă-nului, se văd urmele unei fortificații de pămînt („val”) care merge circa 200 m în direcția nord-vest — sud-est și apoi cotește spre sud continuînd pînă sub Vîrfurile lui Vîrfete. Astăzi are aspectul unui val lat de bază de 10 m, cu cîte o adîncitură pe fiecare latură. Cea de pe latura de nord, de unde s-a scos pămînt pentru el, are lărgimea de 10—14 m iar cealaltă de 5—6 m. La intervale de 18—35 m, de pe latura de sud pornesc perpendicular „valuri” paralele, largi la bază de 6 m și lungi de 36 m. Începînd numărătoarea lor de la prăpastie înainte, după al cincilea „val”, pe latura de sud-est, se află o bastion semi-rotund, larg la întîlnirea cu „valul” de 74 m și cu raza de circa 30 m. După al doilea grup de cinci „valuri” perpendiculare se află alt bastion, larg la bază de circa 200 m și cu raza de aproape 50 m. „Valurile” perpendiculare și oblice continuă, dar celelalte bastioane nu au fost măsurate.

Secționarea valului actual a dovedit că el reprezintă doar dărîmătura unui zid din piatră de calcar, piatră de stîncă păzant, cu fețele din lemn. Incendierea acestuia din urmă a dus la căderea pietrelor. Inițial grosimea zidului putea fi de 2—2,50 m.

Zidul din piatră și lemn, ce poartă astăzi numele de „Trotan”, avea menirea de a închide accesul dinspre valea Streului spre capitala dacilor.

8. *Cîmpuri — Surduc*²⁹⁰ (jud. Hunedoara). Pe orizontul abrupte cunoscut sub numele de „La Mănăstire” se află un platou de formă ovală neregulată, cu diametrele de 37 și 22 m. Un zid de piatră nefasonată legată cu pămînt, gros de 1,30 m, încorporează platoul. În apropierea zidului s-a găsit un strat gros de pămînt ars și lemn carbonizat despre care se presupune că provine de la partea superioară a zidului ce continua în lemn și pămînt.

La vest, în direcția șii de legătură cu celelalte forme de relief, zidul se întrerupe pe o distanță de 4 m, care marchează locul porții.

²⁸⁸ Z. Székely, în *Cumidava*, II, 1969, p. 101—102; idem, în *Materiale*, X, 1970, p. 307, 309; cf. idem, în *Aluta*, VIII—IX, 1976—1977, p. 53.

²⁸⁹ C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 61—63; idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 72—74.

²⁹⁰ M. Valea — L. Mărghitan, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 65—73; Oct. Floca, în *Sargetia*, IX, 1972, p. 15.

Cetatea a fost datată în sec. I î.e.n., distrugerea ei fiind socotită ca petrecându-se în vremile tulburi de după moartea lui Burebista. Materialele arheologice rezultate în cursul cercetărilor nu împiedică prelungirea datării și în secolul I e.n. Totodată chiar admitând datarea distrugerii fortificației după dispariția lui Burebista, dată fiind poziția strategică ce o ocupa pe valea Mureșului cu rostul de a bara accesul spre capitala statului dac, rămîne inexplicabilă lăsarea ei în părăsire pe durata secolului I e.n., într-o vreme cînd se desfășurau vaste lucrări de fortificare menite să consolideze apărarea capitalei din diverse direcții. Înclinăm, aşadar, să credem că distrugerea fortificației s-a întîmplat în anii aceluiaşi războaie daco-romane.

9. Costești — Cetățuie²⁹¹ (jud. Hunedoara). La circa 2 km sud de Costești, pe malul stîng al Apei Grădiștii, dincolo de confluența cu Valea Vinții, se înalță mamelonul Cetățuia (altitudine absolută 561 m) ce se leagă cu o sa îngustă de dealurile de la sud și vest, toate mai înalte. În jumătatea superioară a mamelonului pantele sînt abrupte. Pe laturile de nord și est s-au amenajat cîteva terase artificiale, iar pe culme un platou elipsoidal, lung de 160 m și lat de 17 m (la sud), 33 m (la mijloc) și 25 m (la nord) — fig. 27/1—2.

În privința elementelor de fortificare s-au putut preciza trei faze distincte. În prima între ele, pe îngusta terasă inferioară care înconjoară platoul, anume amenajată, s-a ridicat un val de pămînt lat la bază de 6—8 m, astăzi pe alocuri prăbușit pe pantele repezi ale dealului. Pe culmea valului erau înfipti stîlpi groși de 20—22 cm, dispuși în două șiruri la distanțe de 3,30 m unul de celălalt și legați între ei cu bîrne transversale. Ele probabil placau longitudinal cele două șiruri de stîlpi și în spațiul dintre ele, pe o înălțime ce nu poate fi precizată, se afla pămîntul care se obținea astfel un zid de lemn și pămînt menit să sporească înălțimea și eficacitatea valului. Evident, traseul valului urma configurația terenului. Amenajările ulterioare din zona înconjurată au șters integral urmele construcțiilor contemporane primei faze de fortificare.

În fața a doua pe pantele de la sud și est, mai domoale, în spatele amintitului val s-a construit un zid, cu traseu unghiular, gros de aproximativ 3 m. Zidul este construit din blocuri masive de calcar fasonat ce constituie paramentele exterior și interior (fig. 12/2); în paramentele zidurilor dispunerii blocurilor prezintă o particularitate în raport cu zidurile similare de la Sănița. Anume, după două-trei blocuri așezate cu lungimea pe direcția zidului se află altul perpendicular pe fața zidului, adînc înfipt în emplectonul din pămînt amestecat cu piatră. Desigur, din loc în loc blocurile așezate longitudinal au practicate în ele scobiturile în care se fixau capetele scoabelor transversale de lemn. La extremitatea de est și la cealaltă, de nord, zidul se termina cu cîte un turn, iar al treilea a fost ridicat central, în fața porții din val. Dimensiunile turnurilor și ale zidurilor lor nu sînt identice: cel de nord măsoară 8,40×8,40 m, cu zidul gros de 2,40 m, cel central 15×14 m, cu zid de 3 m

²⁹¹ D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, II, 1929, p. 265—298; Al. Ferenczi, în *Korrbl. VSL*, 1926, p. 141—143; C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 8—19; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 128—132.

grosime și ultimul, de est, 14X12 m, cu zid de 2,90 m. Poarta de intrare era deschisă în zid la est de turnul central. În sfârșit, pe laturile de est ale zidului, anume pornind perpendicular de pe fața internă a lui și înfigându-se în stîncă din spate, s-au descoperit resturile a șapte ziduri, construite în aceeași manieră și avînd distanțele dintre ele de circa 12 m. Rostul lor era probabil acela de a susține planșeul de lemn al unor platforme de luptă. Ele sînt ulterioare zidului de incintă fără a putea preciza timpul scurs între construirea acestuia din urmă și a zidurilor. Amintitele ziduri puteau fi ridicate fie imediat după terminarea celui de incintă, fie după un interval de timp mai mare.

Pe aceeași terasă la marginea căreia a fost construit zidul, dar pe latura de vest a cetății, se află un turn izolat, de 10,40X12 m, cu zidul gros de 2,40 m; în apropierea turnului, pe aceeași latură a cetății, a fost săpată în stîncă o cisternă circulară.

Tot în faza a II-a, pe versantele de est și nord ale Cetățuiei au fost construite turnurile V, VI și VII, primele două cu rostul de a flanca drumul antic, iar cel de al treilea în apropierea unui sanctuar.

În interiorul cetății, în aceeași fază de construcție, s-au ridicat două turnuri-locuință la capetele de nord și de sud ale platoului elipsoidal. În spațiul dintre ele s-au descoperit resturile unor barăci de lemn și postamentele de calcar ale stîlpilor de susținere ai unui turn de veghe construit în lemn. Barăci de lemn au fost construite și pe terasa din spatele zidului de incintă.

Intrarea în cetate se făcea mai întîi printre capetele petrecute ale valului, pe latura de sud, poarta avînd fața spre vest și, după ocolirea turnului central de pe zidul de incintă, prin a doua poartă, de astă dată deschisă în zid.

În *ultima fază*, a III-a, se datează așa-zisul „val roșu” care urmează în linii generale traseul valului inițial. Primul val a suferit, ca de altminteri întreaga cetate, distrugeri importante în timpul primului război cu Traian, în anii 101—102. În intervalul dintre cele două războaie s-a încercat refacerea în grabă a fortificației și cu acest prilej valul a fost refăcut cu pămînt roșu, provenit din incendierea construcțiilor din interiorul cetății. Cum timpul afectat unor asemenea lucrări era prea scurt, valul a desființat turnul I, de la capătul de nord al zidului (el însuși probabil distrus în timpul luptelor din primul război), trecînd peste el. Tot acum a fost demolat aproape integral sanctuarul *intra muros*, o parte dintre plintele sale de calcar așezate fiind să consolideze baza pantei interne a porțiunii de val ce trecea pe lîngă sanctuar, iar altele în poarta ce se deschidea în zid, blocînd-o²⁹².

Cetatea de la Costești mai era înzestrată cu alte două elemente de fortificație a căror datare (ca faza de construcție) nu poate fi precizată. Anume, ne referim la palisadă ce se ridica pe marginile platoului superior și la cealaltă, de la extremitățile platoului, menită să protejeze turnurile-locuință.

În afara fortificației, pe pantele de est și nord se află ruinele a trei sanctuare cu plinte de calcar, iar pe versantul de vest o cisternă.

Revenind la datarea cetății de la Costești este de precizat că faza I-a se consideră că aparține perioadei de la sfîrșitul secolului II î.e.n. și

²⁹² I. Glodariu, în *NEH*, VI, 1980, p. 41—43.

de la începutul veacului următor sau numai de la începutul secolului I î.e.n., dar oricum anterioară domniei lui Burebista, atunci cetatea fiind reședința căpeteniei unei uniuni tribale²⁹³. Faza a II-a a fortificației, anume ridicarea turnurilor și a zidurilor de piatră, se datează în vremea domniei lui Burebista și, după câte se pare, numai după expediția pontică. Planul unghiular al zidului, turnurile, tehnica elenistică de construcție presupun participarea la lucrări a unor specialiști aduși din orașele pontice²⁹⁴. Faza a III-a (ridicarea „valului roșu”⁴⁴) se datează în ajunul războiului din 105—106. Cum ridicarea palisadei care înconjoară platoul superior și a celeilalte de lângă turnurile-locuință a fost determinată tocmai de construirea acestora din urmă pe platou, ea ar trebui să dateze fie din perioada de construcție a turnurilor, fie din anii 103—104 când ca urmare a distrugerilor din primul război, se impunea sporirea capacității de apărare a cetății cu materiale aflate la îndemână.

La poalele cetății, pe pantele domoale de la baza înălțimilor ce se ridică pe malurile Apei Grădiștii, pînă departe sub satul modern, se aflau construcțiile așezării civile a cărei acropolă o constituia fortificația de pe Cetățuie. Mamelonul pe care a fost construită se află exact acolo unde valea Apei Grădiștii se îngustează brusc, strînsă între înălțimile piemontane. În vremea ce a urmat lui Burebista cetatea Costeștii își pierde importanța politică ce a avut-o în calitate de reședință a regelui, dar nu și pe aceea militară, ea barînd accesul dinspre valea Mureșului, pe Apa Grădiștii în amonte, înspre Sarmizegetusa, inclusă fiind în sistemul de fortificații din Munții Orăștiei. Elementele componente ale acestuia vor reieși din prezentarea celorlalte fortificații din zonă.

În apropierea cetății de la Costești se află alte cîteva fortificații, de amploare incomparabil mai redusă, dar sporind substanțial posibilitățile de rezistență ale Cetățuiei (fig. 26/4).

Ciocuța (fig. 26/4) este numele mamelonului de la sud-vest de Cetățuie, cu vîrf neted (altitudinea absolută 530 m) pe care s-au aflat resturile unui turn pătrat, de 8X8 m (dimensiuni interioare pentru că paramentele exterioare ale zidurilor au fost demontate de săteni), cu zidurile avînd două paramente din blocuri de calcar și emplecton.

Dîlma Brăitei (fig. 26/4), situată tot la sud-vest de cetate păstrează și ea urmele unui turn pătrat cu latura de 11 m; în apropierea lui se află o cisternă de apă

Cetățuia Înaltă (fig. 26/4) are tot forma unui mamelon ce se află la sud de Cetățuie, dincolo de Valea Sasului; altitudine absolută 580 m. Accesul este posibil dinspre vest, pe unde se leagă de celelalte înălțimi. Pe culmea Cetățuiei înalte este un platou elipsoidal lung de 50—60 m și lat de 20—25 m, orientat nord-vest — sud-est. Peste tot se văd urmele gropilor căutătorilor de comori și de la cei ce au scos piatră de acolo.

Platoul amintit se leagă printr-o șa de altul mai scund cu circa 30 m, tot elipsoidal, lung de 50 m și lat de 15—20 m, orientat nord-sud.

²⁹³ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 48—49, 52—53.

²⁹⁴ *Supra*, nota 292.

i

Ruinele antice de pe Cetățuia înaltă n-au fost încă explorate dar se presupune existența acolo a unuia sau a mai multor turnuri, nefiind exclusă nici o cetate de proporții mai reduse.

Fortificațiile de pe Ciocuța, Dîlma Brăiței și Cetățuia înaltă au fost construite pentru a împiedica accesul spre cetatea cea mare a Costeștilor dinspre înălțimile dominante de la sud și vest. Toate se datează în secolele I î.e.n. — I e.n. în lipsa cercetărilor arheologice de amploare nu se pot aduce alte precizări²⁹⁵.

10. *Costești—Blidaru*²⁹⁶ (jud. Hunedoara). în imediata apropiere a cetății de la Costești—Cetățuie, dincolo de Valea Faeragului, se ridică culmea îngustă a Faeragului pe unde se poate ajunge pe mamelonul Blidaru (altitudinea absolută 705 m), legat de înălțimile dominante dinspre sud cu o șa îngustă. Cetatea Blidarului, prin amplasarea sa și prin elementele componente ale fortificației, este cea mai impresionantă lucrare militară din zona Munților Orăștiei.

Vîrful mamelonului a fost excavat și îndreptat pentru a obține platforme din interiorul cetății, iar ceva mai sus de punctul de întâlnire cu șaua de legătură s-a amenajat o terasă îngustă, menită să susțină zidul de incintă. Lucrările de construcție ale fortificației comportă două faze distincte.

În *faza I* (fig. 28) s-a construit incinta dinspre răsărit, de forma unui patrulater neregulat, cu latura de sud de 56 m, de est 61 m, de nord 47 m, de vest 65 m. La fiecare colt al incintei se afla câte un turn pătrat sau dreptunghiular, iar în jumătatea de sud a platoului, turnul-locuință. Intrarea în cetate se făcea prin turnul I, din colțul de sud-vest al ei (fig. 19/3). Tot atunci pe versantul de sud-vest al mamelonului a fost construit un turn izolat. Atît zidul de incintă, cît și zidurile turnurilor au fost construite în aceeași manieră: două paramente din blocuri de calcar fasonate, legate între ele cu scoabe de lemn și avînd la mijloc emplectonul din piatră sfărîmată și pămînt. Zidul turnului 1 (de intrare) are profilaturi verticale la colțul exterior și pe canaturile porții.

În *faza a II-a* turnul izolat (6) a fost legat de incinta cetății existente prin patru ziduri, cu care prilej suprafața apărută de fortificație a sporit considerabil. Zidurile ce porneau de la turn înspre est și nord-vest nu au putut fi legate organic de zidurile turnului și au fost doar lipite de el. în schimb, turnul 5 din colțul de vest al cetății II se leagă organic de zidul de incintă. Lungimea zidurilor este variabilă, cel de nord-vest măsoară 41 m, de vest 45 m (inclusiv cu latura vestică a turnului 6), de sud 30 m și de est 12 m. La colțul dintre zidurile de sud și de est nu a fost construit turn. Pe latura de est se afla și poarta de intrare în cetate II, flancată de o parte și de alta cu două ziduri. Probabil cu prilejul construirii cetății II zidul de vest al cetății I, de-

* C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 19—20 (Ciocuța, Dîlma Brăiței și Cetățuia înaltă).

²⁹⁶ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 124—147; VI, 1—2, 1955, p. 219—228; *Materiale*, III, 1957, p. 263—270; VIU, 1962, p. 463—466; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, p. 22—24; I. H. Crișan, St. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 70—73.

venit inutil, a fost parțial demontat, iar piatra din el utilizată la ridicarea celorlalte ziduri.

Construcția cetății II de pe Blidaru prezintă câteva particularități ce trebuie semnalate. Pe laturile de nord-vest și de sud-vest, de pe fața internă a zidului de incintă, pornesc alte ziduri perpendiculare pe el, care închid încăperi patrulate de mărimi variabile (fig. 30/2). Tehnica de construire a acestor ziduri este deosebită de a celui de incintă. Anume, ele constau din piatră de stîncă locală, sumar cioplită, ce alternează cu blocuri de calcar, toate legate de pămînt, întreaga construcție avînd aspectul apropiat celui al tablei de șah (fig. 29/1). Încăperile închise de aceste ziduri serveau drept locuri de depozitare a proviziilor, iar planșeur lor ca platformă de luptă. Înălțimea de 3—4 m a zidului paralel cu cel de incintă dau posibilitatea aprecierii înălțimii zidului de incintă la 5—6 m.

A doua particularitate o prezintă zidul de incintă de pe latura de nord-vest. După o porțiune de aproximativ 20 m de la turnul 4 înspre turnul 5, unde zidul de incintă era ridicat pe toată înălțimea sa cu paramente din blocuri de calcar, pe restul distanței pînă la turnul 5 paramentele lui nu mai au decît trei rînduri de blocuri. Blocurile din rîndul superior au toate pe fața de sus, înspre marginea interioară a zidului, o bordură anume cioplită, înaltă de 5—10 cm. Bordura acum amintită indică ridicarea în continuare a zidului din lemn (fig. 29/2).

În sfîrșit, pe latura de sud s-au descoperit capetele unor ziduri ce porneau tot perpendicular de pe zidul de incintă.

Mai jos de turnul 5, pe panta dealului a fost construită cunoscuta cisternă. În interiorul cetății, cu excepția turnului-locuință, par să fi existat doar barăci de lemn.

Datarea cu certitudine a fazelor de construcție de la Blidaru întîmpină încă unele dificultăți.

În legătură cu prima fază sînt de remarcat planul neobișnuit al fortificației (patrulater), pentru realizarea căruia au fost necesare serioase eforturi de amenajare a pantelor naturale, circulare ale mamelonului, prezența turnurilor la colțuri și a turnului-locuință în interior. Se adaugă tehnica de construire a zidului, fără utilizarea blocurilor dispuse transversal în zid, ca la Costești. Observațiile amintite au condus spre concluzia potrivit căreia la elaborarea planurilor cetății au contribuit substanțial meșteri greci, dar realizarea ei s-a făcut aproape integral de dacii care nu cunoșteau contribuția importantă a blocurilor transversale la sporirea rezistenței zidului. Cu alte cuvinte, am avea de-a face cu planuri elenistice realizate în manieră locală, ceea ce ar îndemna spre datarea cetății I la sfîrșitul și după domnia lui Burebista²⁹⁷.

Pentru datarea fazei a II-a semnificativă este maniera de construcție a zidului de incintă de pe latura de nord-vest. Continuarea zidului în lemn pe porțiunea semnalată credem că indică lipsa de timp pentru a-l construi în maniera obișnuită (cu atît mai mult cu cît destinația sa de zid de incintă impunea realizarea rezistenței necesare unor astfel de ziduri). Despre imposibilitatea sau lipsa de mijloace de a procura blocurile de calcar nu poate fi cazul cît timp asemenea blocuri se mai aflau

la baza zidului dintre turnul 4 și turnul 1 și tot blocuri de calcar au fost încastrate în zidurile din piatră de stîncă locală ale încăperilor din spațele zidurilor de nord-vest și de sud-est. O asemenea grabă în realizarea lucrărilor de fortificare nu putea fi dată decît de împrejurări neobișnuite, care nu erau altele decît iminentele războaie cu romanii. Deci incinta cetății II se afla în faza de construcție fie în ajunul primului război, fie că a fost demantelată parțial ca urmare a prevederilor tratatului de pace încheiat cu Traian, și refăcută în grabă, cu materialele aflate la îndemînă, în ajunul celui de al doilea război. Și într-un caz și în celălalt cetatea II nu poate fi datată înainte de sfîrșitul secolului I e.n.

Dificultățile ridicate în fața atacatorilor de pantele abrupte ale mamelonului și de fortificațiile din vîrfurile lui au fost sporite de alte lucrări menite să apere căile de acces către cetate.

Drumul antic urca priponii din gura Faeragului și continua pe versantul de est al dealului, îndepîrtîndu-se spre cetatea Blidarului.

*Dealul Faeragului*²⁹⁸ are pe culme un platou orientat nord-sud, cu altitudinea de 558 m, lung de 360 m și lat de numai 20—32 m. Pe acest platou s-au descoperit ruinele a trei turnuri, construite în linie, pe mijlocul platoului (fig. 26/4). Turnurile au în partea inferioară ziduri cu paramente din blocuri de calcar, ridicate în tehnica celor de la Blidaru, iar în partea superioară continuau în lemn placat cu lut. Acoperișul era din țiglă. Dimensiunile lor sînt aproape identice: cel de nord avea 11,50x11,50, cel din mijloc 11,40x11,40 și ultimul, din capătul de sud, 11,50x11,50 m. La toate trei grosimea zidurilor era de 2,60 m. Apa potabilă era adusă la turnuri de o conductă ce urma în linii generale traseul potecii moderne și cobora tocmai din pîrîiașul ce izvorește sub șaua Blidarului.

La Curmătura Faeragului și mai sus, în *Poiana Popii* (fig. 26/4) au fost identificate ruinele altor două turnuri²⁹⁹ construite în partea inferioară din blocuri de calcar, continuate în sus în cărămidă și cu acoperiș de țiglă. Alt turn se află sub Blidaru, în *Poiana Perții*³⁰⁰, pe versantul de nord. Particularitatea constatată în cazul turnului acum amintit constă în dublarea, tot cu blocuri de calcar, a paramentului exterior al zidului (dimensiuni interioare 6x6 m).

Cum s-a mai spus, înălțimile de la sud de șaua de legătură domină dealul Blidaru, ceea ce a impus ridicarea și în aceste locuri a unor fortificații (fig. 26/4). Turnuri cu ziduri de calcar, dar aproape integral distruse, se semnalează în fața Blidarului, pe Terasa lui Mișu, ceva mai spre sud, în punctul „La Vămi”, la sud-est de Blidaru, în curmătura Tocaciului, și o construcție din ziduri de piatră cu colțuri la aproape 1/2 oră, sud de Blidaru, în Pietroasa lui Solomon³⁰¹.

Alte turnuri, dintre care unele distruse la construcția căii ferate forestiere, au fost observate la poalele versantului de nord al Blidarului,

²⁹³ C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 21—23.

³⁰⁰ Idem, *op. cit.*, p. 26; Șt. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 73—74.

³⁰¹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 47—48.

în apropierea cursului Apei Grădiștii sau pe firul pârâielor care se varsă în ea (fig. 26/4). Toate aceste turnuri nu aveau numai menirea de a bara accesul înspre cetatea Blidarului, ci și de a închide și supraveghea drumul ce mergea în amonte pe Apa Grădiștii, înspre Sarmizegetusa.

Pe malul stîng al Apei Grădiștii se ridicau turnurile de la vărsarea Văii Chiștoarei (unul) și din stînga gurii pîrîului lui Todirici (două), alte trei pe Muchia Chiștoarei, unul pe Muchia lui Todirici și altul la Hoaga lui Todirici³⁰². Ultimele patru amintite se aflau pe căile de acces către Blidaru, dar înălțimile pe care au fost construite le înlesneau, totodată, supravegherea drumului spre Sarmizegetusa.

O altă fortificație a cărei datare rămîne incertă se semnalează pe înălțimea Prisaca (cota 1219). Este o circumvalație de circa 300x100/120 m, cu șanț interior, ziduri seci și o palisadă de brad. Descoperirea în una dintre secțiunile de control a unui fragment ceramic Latene nu impune atribuirea ei dacilor³⁰³.

11. *Covășna*³⁰⁴ (jud. Covasna). La est de sat, între cursurile a două pîraie, se înalță promontoriul Dealul Cetății, pe care se află „Cetatea Zînelor”, cu altitudinea absolută de 930 m. Pe culmea dealului există un platou elipsoidal, cu diametrele de 38 și 98 m, orientat est-vest; sub el se întind trei terase pe laturile de sud, vest și nord; cealaltă, de est, este abruptă.

Pe marginea platoului se află un zid de piatră sumar cioplită (doar pe marginea ce se așeza pe latura externă a zidului), gros de 3 m. Drept liant s-a folosit lutul. Despre prima terasă se afirmă că are la capătul superior un val și un zid de lespezi de piatră, dispuse la distanță de 1 m unul de celălalt și avînd fiecare grosimea de 4 m. În partea inferioară a terasei se află alt zid gros de 3 m. Terasa II are în partea inferioară un zid gros de 8,80 m. Terasa III este încinsă și ea de un zid și de un val din pietre nefasonate, legate cu pămînt, gros de 5 m; valul se află pe un strat de lut. Urme puternice de arsură se semnalează lîngă lucrările de fortificație de pe terasa I și II. Stratul de cultură din interior (pe terase și pe platou) ajunge pînă la 1,50 m grosime.

Construirea incintelor de piatră este datată pe la mijlocul secolului I î.e.n., iar distrugerea lor în anii războaielor daco-romane de la începutul secolului II.

În legătură cu elementele componente ale fortificației este stranie prezența pe aceleași laturi a unui val de piatră și a unui zid de piatră, cel de al doilea ridicat fiind în spatele primului. La fel grosimile de 8,80 a zidului de pe terasa II și de 5 m a valului de pe terasa III sînt cel puțin neobișnuite. Ne întrebăm, așadar, dacă acestea nu provin cumva din nivelarea platoului și a teraselor în sensul depozitării pietrelor excavate la margine. Așezarea pe margini a pietrelor putea urmări lărgirea suprafețelor platoului și a teraselor, și, pentru a le împiedica prăbușirea, au fost amestecate cu pămînt și lut. În atare situație ele s-ar transforma într-un gen aparte de ziduri de terasă și ar rămîne drept

^{AV1} Idem, *op. cit.*, p. 27

⁻³⁰³ Idem, *op. cit.*, p. 46

³⁰⁴ Idem, în *Dacia*, VII–VIII, 1939–40, p. 320; Z. Szekely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103–108; IV, 1970, p. 52; *SCIŢV*, 23, 2, 1972, p. 201–214; *Materiale*, X, 1973, p. 220–221.

elemente de fortificare doar zidurile care încing platoul și se ridică pe marginea inferioară a teraselor.

Cît privește incendiul puternic, el a fost alimentat, desigur, de partea lemnoasă a zidurilor, avînd și aici de-a face, ca și în alte locuri, cu ziduri construite din piatră, pămînt și lemn.

12. Cozia³⁰⁵ (jud. Hunedoara). Între înălțimile ce se ridică la sud de lunca de pe malul stîng al Mureșului se remarcă Piatra Coziei (altitudine absolută 686 m) de forma unui mamelon stîncos, legat de restul reliefului cu o șa îngustă. Pe panta de sud-est, mai domoală, se află cinci terase etajate. Descoperirile arheologice constau din materiale databile în secolele I î.e.n. — I e.n. După configurația terenului, șaua de legătură pare să fi fost tăiată de un șanț, încă necercetat. Cert este că un incendiu a mistuit toate construcțiile, probabil în timpul războaielor daco-romane.

De pe Piatra Coziei privirea ajunge pînă la fortificațiile de la Cîmpuri-Surduc, Bretea Mureșană și Deva; în vale, pe lunca Mureșului, a fost ridicat castrul de la Micia.

13. Craiva³⁰⁶ (jud. Alba). În apropierea satului Craiva se află masivul stîncos, proeminent, cunoscut sub numele de „Piatra Craivii” sau „Cetatea Craivii” (altitudine absolută 1083 m), pe pantele și platoul cărui s-au descoperit urmele unei locuiri Coțofeni, ale alteia dacice și, în cele din urmă, ale uneia feudale. Pereții de vest, de nord și de est sînt abrupti, încît singura cale de acces este poteca de creastă sud-nord; pe culmea Pietrii Craivii se află un platou artificial. Pe pantele stîncii sînt 11 terase susținute de ziduri groase de circa 2,50 m, construite din bolovani de stîncă, toate locuite în antichitatea dacică.

Pe partea de sud, în stîncă, a fost amenajată așa-zisa terasă-balcon (8x10 m), pare-se cu un zid pe marginea inferioară (din el - rămas doar șanțul de fundație); ea se prelungește cu încă 50 m spre vest (un drum?) pentru a ajunge pe o terasă de 65x40 m. Pe versantul estic se află, de asemenea, un „balcon” de 20x8 m, iar altele mai mici pe aproape toți versanții stîncoși.

Incinta cetății se află pe platoul de pe culme, în jurul castrului feudal, și măsoară 67x36 m. Era formată dintr-un zid gros de 3 m, așezat direct pe stîncă nivelată, acum păstrat doar în colțurile de nord-vest și de nord. Tehnica zidului (fig. 26/1) este deosebită de a celui cunoscut sub numele de *murus Dacicus*. Anume, în paramentele lui, după porțiuni de circa 1,50 m în care blocurile sînt așezate cu lungimea pe direcția zidului, urmează cîte un stîlp vertical, tot de piatră (de 1,20 x 0,28 x 0,36 m). Paramentele zidului erau legate atît cu scoabe transversale, cît și longitudinale, toate din lemn, iar între ele se afla emplectonul din pămînt și sfărîmături de piatră. Cum zidul s-a păstrat doar pe mici porțiuni și cu înălțime redusă este dificil de precizat dacă el continua în sus (peste înălțimea unui stîlp vertical) tot în piatră sau

³⁰⁵ M. Valea — L. Mărghitan, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 47—53; S. Dumitrascu — L. Mărghitan, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 48—49; Oct. Floca, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 177.

³⁰⁶ I. Berciu — Al. Popa — H. Daicoviciu, în *Celticum*, XII, 1975, p. 115—146; I. Berciu, *CetDacTrans*, p. 45—57; I. Berciu — V. Moga, în *Crisia*, 1972, p. 68—71; V. Moga, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1980, p. 103—116.

numai în lemn. În primul caz grinda de lemn longitudinală trebuia să fie continuă, zidul primind aspectul unor „registre”⁴⁶ separate de lemn. În ce ne privește, înclinăm să credem că partea superioară era în întregime de lemn. Indiferent cum va fi continuat zidul în partea superioară, tehnica lui de construcție reprezintă un unicat în Dacia. Cum se va vedea, analogii se află doar în altă zonă a Europei.

Pe lângă tehnica de construcție a zidului, cetatea de la Craiva prezintă încă o particularitate ce se cuvine semnalată. La celelalte cetăți prevăzute cu ziduri din piatră de calcar fasonată (Căpîlna, Costești—Cetățuie, Costești—Blidaru), despre care s-a vorbit, calcarul fusese transportat, în blocuri gata fasonate, din cariere situate la distanțe considerabile. Spre deosebire de acestea, la Craiva „cariera” era pe loc, după cum demonstrează descoperirea, pe una dintre terasele de sud-vest, a mai multor blocuri, unele chiar cu inciziile necesare prinderii lor în vederea transportului, precum și a unui strat gros de praf de piatră.

Pe terasele Pietrei Craivii au mai fost descoperite urmele a două sanctuare dreptunghiulare cu plinte de calcar. În jurul cetății, la distanțe variabile, se află așezările deschise de la Țelna, Tibru și Gura Ampoitei.

Cercetătorii ruinelor de la Craiva plasează începuturile locuirii pe la sfîrșitul secolului II î.e.n., iar construcția cetății și a celorlalte elemente de fortificare în a doua jumătate, dacă nu cumva numai la sfîrșitul secolului I e.n. La izbucnirea războaielor cu Traian lucrările de fortificare nu fuseseră încheiate. Faza I cuprinde, așadar, perioada de la sfîrșitul sec. II î.e.n. pînă la mijlocul secolului I e.n., cînd la Craiva exista doar o așezare civilă, pe terasele de la poalele înălțimii, iar în faza a II-a, datată între mijlocul secolului I e.n. și începutul veacului următor, se construia fortificația de piatră. Pentru a lega așezarea civilă de o fortificație mai veche, în parte contemporană, nu există nici un fel de indiciu, dar o atare posibilitate nu trebuie exclusă cu desăvîrșire. Ar putea pleda în acest sens caracteristicile reliefului, potrivit pentru ridicarea unei fortificații chiar modeste, dar eficace datorită apărării naturale de care putea beneficia. Urmele acesteia puteau fi șterse integral de lucrările ulterioare.

Cetatea Craivei a fost identificată cu centrul politic și militar al tribului appuli-ilor, cu anticul „ATCO&AOV”.

14. *Cugir*³⁰⁷ (jud. Alba). Pe mamelonul „Cetate” de lângă orașul actual a început în ultimii ani cercetarea unei fortificații dacice, menită să apere zona platoului superior, amenajat artificial. Fortificația are două faze de construcție. În prima, pe două dintre laturile platoului, s-a construit un val de pămînt ce avea pe culme un zid din pămînt și lemn. În faza a II-a peste vechiul val s-a ridicat altul, dublat pe una dintre laturi de un zid din piatră nefasonată legată cu lut și s-a săpat un șanț pe a treia latură. Datarea cetății: secolele I î.e.n. — I e.n. Menirea fortificației era și aceea de a bara una dintre căile de acces spre zona Munților Orăștiei. Dacă ea a fost construită numai cu acest scop, datarea nu poate fi stabilită înainte de Burebista. Sînt de așteptat însă precizările ce vor fi aduse după cercetarea arheologică a cetății.

³⁰⁷ Informații I. H. Crișan.

15. *Deva*³⁰⁸ (jud. Hunedoara). Dominînd valea Mureşului, din lunca râului se înalţă Dealul Cetăţii de la Deva, excelent punct fortificat natural. Pantele abrupte împiedicau accesul lesnicios din oricare direcţie.

La poalele dealului se află cîteva terase, toate cu urme de locuire din epoca Latene tîrzie. Pe platoul din vîrf se ridică astăzi ruinele cetăţii feudale la construcţia căreia au fost distruse ruinele fortificaţiei dacice; elementele componente ale acesteia din urmă nu se cunosc. Pentru postularea existenţei sale pledează conformaţia naturală a reliefului, precum şi descoperirea de materiale arheologice dacice atît pe platoul din vîrf, cît şi pe terasele de la poalele înălţimii. Multe altele se semnalează în vatra actuală a oraşului, ceea ce conduce spre concluzia potrivit căreia la poalele Dealului Cetăţii se întindea o prosperă aşezare civilă a cărei acropolă se afla pe culmea dealului. Identificarea ei cu antica Singidava este plauzibilă³⁰⁹.

Materialele arheologice descoperite pe Dealul Cetăţii şi în vatra oraşului actual se datează în cea mai mare parte pe durata secolelor I î.e.n. — I e.n., cînd, foarte probabil, a fost ridicată şi fortificaţia.

16. *Ghindari*^m (jud. Mureş), Pe malul stîng al Tîrnavei Mari, între cursurile a două pîraie se află un promontoriu cu un mic platou pe culme. În punctul „Ascuţişul Cetăţii”, „există o cetate dacică cu incintă de piatră legată cu pămînt”³¹¹, distrusă de un incendiu. Peste ea s-a construit altă cetate, feudală. Numai pe baza acestor informaţii şi a profilului publicat³¹² nu se pot face precizări privitoare la planul şi datarea fortificaţiei dacice.

17. *Grădiştea Muncelului — Dealul Grădiştii*⁸¹³ (jud. Hunedoara), antica *Sarmizegetusa*. Cetatea de pe Dealul Grădiştii a fost construită între „incinta sacră” şi aşezarea civilă de pe înălţimea amintită (cota 1-250). Traseul zidului de incintă urmează panta terenului (fig. 32), urcînd şi coborînd, de unde planul neregulat al cetăţii. Axul lung se află pe direcţia nord-sud şi măsoară 240 m; lăţimea maximă (în treimea de sud) este de 152 m, iar suprafaţa de aproximativ 3 ha (fig. 31).

După primul război cu Traian zidul cetăţii a fost parţial demantelat (în conformitate cu stipulaţiile tratatului de pace din 102), refăcut în grabă în ajunul celui de al doilea război, distrus parţial în cursul războiului şi refăcut, de astă dată de o garnizoană romană instalată în ea

^m Oct. Floca, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 207—212; Oct. Floca — Ben. Bassa, *Cetatea Deva*, 1965, p. 10—11; Oct. Floca, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 18—19; idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 263—269; idem, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 171—181; I. P. Albu, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 57—60; idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 141, L. Mărghitan, *Cercetări arheologice pe vatra oraşului Deva*, Deva, 1971.

^w Oct. Floca, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 171—181.

> ³¹⁰ Z. Szekely, în *Cumidava*, III, 1969; p. 103; *Materiale*, IX, 1970, p. 302,

• ³¹¹ Idem, în *Cumidava*, III, 1969, *loc. cit.*

³¹² Idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 302, fig. 6.

³¹³ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Grădiştea Muncelului*, 1930 (extras); C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Aşezările dacice*, p. 34; C. Daicoviciu şi colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 100—108; V, 1—2, 1954, p. 148—151; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 29—31; I. H. Crişan — Şt. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 67—68. Pentru săpăturile mai vechi Al. Ferenczi, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Aşezările dacice*, p. 67—100; S. Jak6, în *ActaMN*, III, 1966, p. 10:5—120; V, 1968, p. 433—443.

cu misiunea de a supraveghea zona fostei capitale a dacilor. Deci ceea ce a rămas pînă astăzi pe teren este zidul refăcut de romani.

În forma actuală cetatea are trei porți, la vest, în capătul de est al laturii de sud și pe latura de est. La poarta de vest a cetății ajunge capătul drumului antic pavat cu piatră de micașist care pornea de la poalele Dealului Grădiștii, la poarta de sud o ramificație a lui, iar de la poarta de est pornea spre „încinta sacră” alt drum, pavat cu lespezi de calcar și mărginit de balustrade din blocuri tăiate în aceeași piatră (fig. 19/2).

Dat fiind că zidul păstrat pînă astăzi este cel ce fusese refăcut pe mari porțiuni de romani (într-o tehnică total deosebită de a zidului dacic cu două paramente din blocuri de calcar) nu se poate preciza în detalii traseul zidului dacic decît pe porțiunile mici unde el nu a suferit intervenția amintită, anume în partea de nord a incintei. Totodată traseul zidului roman nu putea fi deviat decît neglijabil de la linia urmată de zidul dacic. Spre această concluzie conduc observațiile privitoare la amenajarea terenului în vederea obținerii suprafeței netede de la baza lui, ca și deschiderile (porțile) aflate în dreptul drumurilor amintite mai sus. Observațiile prilejuite de cercetările recente demonstrează că așa s-au petrecut lucrurile mai ales în jumătatea de nord a cetății. Tocmai acolo de pe fața internă a zidului de incintă pornesc perpendicular altele închizînd cîteva „încăperi”. Ele pot fi comparate, ca formă și destinație, cu încăperile similare descoperite la Blidaru, dar cu deosebirea că de astă dată zidurile lor au fost construite cu paramente din blocuri de calcar. În schimb, chiar la poarta de est s-a constatat că blocurile de la baza zidului roman se află cu nu mai puțin de 2—2,30 m (diferența e dată de pantă) mai sus decît nivelul drumului pavat cu lespezi de calcar. De la aceeași poartă spre vest, la numai cîteva metri, s-au găsit, dispuse în linie, trei blocuri de calcar. He să reprezinte una dintre fețele — probabil internă — a zidului dacic? Preciziuni sînt de așteptat de la cercetările viitoare.

În legătură cu datarea cetății Sarmizegetusei, sigure sînt cele două refaceri, dacică și romană. Prima dintre ele se datează în ajunul celui de al doilea război, cu care prilej s-au utilizat pentru reconstruirea zidurilor și piese din incinta sacră, fără a putea preciza care anume dintre ele³¹⁴. A doua refacere, a romanilor, s-a petrecut după căderea, în anul 106, a Sarmizegetusei. Tehnica de construire a zidului (cu paramente duble) necesita și mai multă piatră, care a fost procurată din construcțiile ce se ridicaseră în „încinta sacră”, distruse sistematic după cucerirea romană. Așa se explică de ce în paramentele zidului se află tamburi și plinte de coloane tăiate sau nu, piese componente ale canalelor de drenaj, fragmente de la ancadramente de porți, pietre de boltă ș.a.m.d.

Fără a intra acum în detaliile privitoare la eșalonarea cronologică a fortificațiilor din Munții Orăștiei — asupra cărora se va reveni în capitolul rezervat considerațiilor finale — este de amintit doar datarea

³¹⁴ O bună analogie la Costești — Cetățuie, unde la baza valului roșu și în poarta din zid s-au găsit plinte din sanctuarul *intra muros*.

construirii cetății Sarmizegetusei în perioada ulterioară domniei lui Burebista³¹⁵.

Pentru caracterul cetății capitalei, revelatoare au fost cercetările efectuate în interiorul ei și în general pe Dealul Grădiștii. Cum se știe, de la cetate în jos se întindea marea așezare civilă, iar spre est „incinta sacră” și o parte a așezării civile. Atât într-un loc, cât și în celelalte abundă materialele arheologice de tot felul, descoperite fiind în construcțiile laice și religioase. În schimb, în interiorul cetății nu s-au descoperit decât urmele câtorva barăci de lemn (excluzând, desigur, construcțiile romane). Așadar, cetatea Sarmizegetusei era doar una de refugiu, nelocuită permanent, loc de adăpostire al luptătorilor și de ultimă rezistență³¹⁶.

Capitala dacilor era apărută de un întreg sistem de fortificații; unele elemente componente ale lui au fost amintite, iar altele abia urmează să fie prezentate. Acum se vor menționa însă doar construcțiile militare ridicate pe firul Apei Grădiștii, pe masivele din imediata ei apropiere și pe Dealul Grădiștii, deci toate acelea care constituiau elementele componente, să spunem ale „microsistemului” de apărare a Sarmizegetusei.

Pe drumul spre Sarmizegetusa ultimele fortificații amintite au fost cele de la poalele Blidarului. De acolo înainte valea este extrem de îngustă, de o parte și de alta a ei ridicându-se pantele repezi ale dealurilor ce străjuiesc Apa Grădiștii. Nu este exclus, din contră foarte probabil, să se afle ruinele altor turnuri încă necunoscute pînă acum.

Primul turn cunoscut este cel de la vărsarea Pîrîului Gîrbavului: în valea Anineșului, pe o terasă de deasupra Văii Anineșului. Se vedeau acolo blocuri de zid și fragmente de cărămidă arsă³¹⁷.

Alte trei turnuri se semnalează pe Dealul Muncelului, aflat la nord de Apa Grădiștii și ajungînd pînă la Godeanu. Primul, „de dimensiuni mijlocii”, se află pe Dealul Măgureanului, la sud-est de școală, pe un mic mamelon, al doilea, nesigur, pe Cioaca lui Alexandru și al treilea mai departe spre nord-vest³¹⁸.

Resturile altui turn au fost văzute la circa 2 km în amonte de gura Anineșului, pe Fața Pustiosului³¹⁹.

Pe însuși dealul ce adăpostește ruinele Sarmizegetusei amenajări ale reliefului și construcții militare străjuiau accesul înspre cetate³²⁰. Pornind de jos în sus, după priporul de la poala masivului, se înalță două ridicături naturale în locul numit semnificativ „La Porți”. Pe ele erau probabil două turnuri de piatră sau de lemn. La circa 500 m mai sus, la dreapta de creastă, se afla alt turn de piatră. De acolo mai sus, la

³¹⁵ Pentru aceeași datare opina H. Daicoviciu (*Dacia*, p. 47, 59). H. I. Crișan socotește cetatea Sarmizegetusei ca fiind mai veche decât aceea de la Costești — Cetățuie (*Burebista*², p. 345, 356).

³¹⁶ C. Daicoviciu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 231.

³¹⁷ Idem, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 45.

³¹⁸ Idem, *op. cit.*, p. 42.

^m Idem, *op. cit.*, p. 29.

³²⁰ Idem, *op. cit.*, p. 32—33.

aproximativ 1 km distanță și ia circa 300 m vest de cisternă, se află o ridicătură nivelată pe culme, unde este posibilă existența tot a unui turn. Altul sigur, din lemn, se afla la 60 m pe panta de sub cisternă și câteva de piatră pe o distanță de circa 100 m la sud de el. Mai departe, la aproximativ 200 m, un val de pământ lung de 200 m taie drumul antic. Ultimul turn se afla probabil pe marginea drumului, înainte cu 65 m de poarta de vest a cetății.

Ultimele turnuri s-au descoperit la est de cetate, în incinta sacră. Unul se află la capătul de est al zidului de susținere al terasei a XI^a, sub nivelul sanctuarului vechi de caloar³²¹ și altul, pentagonal, are două dintre laturi (cele exterioare) formate de unghiul obtuz al zidului de susținere al aceleiași terase, la sud de sanctuarul mare circular.

Spre Muncel, adică mai sus de incinta sacră, nu se cunoaște nici o fortificație.

18. *Grădiștea Muncelului — Vîrful lui Hulpe*³²² (jud. Hunedoara). Vîrful lui Hulpe (cota 902), de forma unui mamelon, se ridică deasupra izvorului Văii Anineșului. Mai jos de platoul de pe culme se văd câteva terase, toate cu urme de locuire. Pe platou se află o cetate încă neexplorată; pe panta vestică se vedea un turn de piatră, iar dincolo de Pîrîul Prelucilor (care curge între Vîrful lui Hulpe și Dealul Anineșului), pe versantul vestic al Dealului Anineșului, alt turn cu laturile de 16—18 m.

19. *Miercurea Ciuc — Jigodin I*³²³ (jud. Harghita). La Jigodin (astăzi înglobat orașului Miercurea Ciuc) valea Oltului se îngustează brusc, înconjurată fiind de dealuri cu pante abrupte. Pe culmile a trei promontorii se află fortificațiile dacice. Toate promontoriile constituie ramificațiile dinspre Olt ale aceluiași masiv.

Punctul cunoscut sub numele de Jigodin I este platoul dealului „Terenul Morii”, care se ridică deasupra Băilor Jigodin. De formă ovală, cu axul longitudinal pe direcția nord-sud, platoul măsoară 60/65 X 30/40 m³²⁴. Spre sud o șa îngustă îl leagă de Jigodin II. Accesul dinspre șa este barat de un zid de pietre nefasonate, legate între ele cu pământ (fig. 33/1), gros de 6 m. Locuirea de pe platou a fost datată în sec. I î.e.n.,

20. *Miercurea-Ciuc — Jigodin II*³²⁵ (jud. Harghita). Fortificația de la Jigodin II se află pe Dealul Cetății care se înalță (altitudine absolută 904 m) la gura unui afluent de pe malul drept al Oltului. Înălțimea, de formă conică, are o șa de legătură pe latura de sud-est. Pe culme se află un platou elipsoidal mărginit astăzi de un zid de piatră, care datează din epoca feudală. Sub zid se găsesc resturile unui val dacic de pământ (fig. 33/2). Datarea e controversată. Materialele publicate aparțin secolelor I î.e.n. — I e.n. Se afirmă că fortificația de la Jigodin II ar fi cea mai veche dintre cele trei³²⁶.

³²¹ Cercetări 1980.

³²² C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 45—46.

³²³ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, IV, 1932—38, p. 240—244; M. Mareea și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 308; Z. Szekely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103—104.

³²⁴ După cea mai recentă descriere platoul ar fi „dreptunghiular neregulat”, de 75X60 m (Z. Szekely, *op. cit.*, p. 104).

³²⁵ Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 245—260; M. Macrea și colab., *op. cit.*, p. 307—309.

³²⁶ M. Mareea și colab., *op. cit.*, p. 309.

21. *Miercurea Ciuc — Jigodin III*³²⁷ (jud. Harghita). Fortificația se află pe pîscul Cetățuia (altitudinea absolută **726 m**, relativă **70 m**), cu un platou înclinat pe culme și cu o șa de legătură spre sud-vest. Platoul oval are axul longitudinal pe direcția est-vest și măsoară **100 m**; lățimea este de numai **40 m**. Valul (sau zidul?) din piatră nefasonată legată cu pământ are forma semilunară și măsoară la bază **6 m** lărgime (fig. 33/3). În pământul aruncat din săpătură s-au găsit trei monede romane din sec. III e.n. Informațiile privitoare la datarea fortificației sînt contradictorii. Ea este prezentată fie ca aparținînd epocii Latene tîrzie și continuînd în epoca romană³²⁸, fie ca datînd numai din epoca romană³²⁹. Cert este că materialul ceramic publicat permite datarea cetății începînd cu epoca Latene tîrzie.

În legătură cu toate trei fortificațiile de la Miercurea Ciuc — Jigodin este de notat că ele sînt prezentate ca fiind înzestrate cu valuri. Pentru Jigodin I și III se precizează că valurile constau din piatră de stîncă nefasoriată, legată cu pământ. Dilema în care ne găsim este evidentă: avem de-a face cu valuri sau cu ziduri, și în cel din urmă caz, ce fel de ziduri: numai din piatră și pământ sau și cu lemn? Grosimea mare (6 m la Jigodin I și III) ar indica mai degrabă existența unor valuri dar se împotrivește liantul folosit în ele, dacă nu cumva valul constă din piatră amestecată, *nu* legată cu pământ. Singurul val veritabil, dar nesăpat, pare a fi cel de la Jigodin II. Rămîne să așteptăm precizările atît de necesare de la viitoare cercetări arheologice.

22. (*Luncani*) — *Piatra Roșie*^m (jud. Hunedoara). În fundul Văii Luncanilor, între pîraiele Valea Roșie și Valea Stîngului (sau Gura Tisei) se ridică masivul din stîncă sîngerie Piatra Roșie (altitudine absolută 823 m), dominată dinspre vest, sud și nord de înălțimi mai mari. O șa și o pantă ceva mai domoală o leagă spre est de celelalte înălțimi. Restul laturilor sînt rîpoase, aproape verticale. Pe aceeași latură de est se află cinci terase și alta pe latura de nord, iar pe culme un platou elipsoidal, cu o gîtuitură la mijloc, lung de **160 m** și lat de **40** (la sud) — **50** (la mijloc) — **45 m** (la nord).

Elementele de fortificare sînt dispuse pe versantul de est și pe platou (fig. 34). Primul obstacol pe șa îl reprezintă turnul **8**, construit chiar pe drumul de acces înspre cetate încît pentru a pătrunde în ea trebuia să se treacă, pare-se, prin turn. El măsoară în exterior **11,50X 11,50 m**; în partea inferioară are ziduri groase de 3 m, ridicate din blocuri de calcar cu emplecton din pământ și piatră între paramente, iar în partea superioară continuau în cărămidă; acoperișul era din țiglă.

Urmînd în continuare cărarea modernă, al cărei traseu este același cu al drumului antic, se ajunge la o incintă construită dintr-un zid de piatră legată cu pământ. Tehnica zidului nu este peste tot aceeași. Cea mai mare parte din lungimea sa avea partea dinspre exterior construită

^m Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 260—268; M. Macrea și colab., *op. cit.*, p. 308—309; Z. Szekely, *op. cit.*, p. 105—106.

³²⁸ M. Mareea și colab., *op. cit.*, p. 309.

^f Z. Szekely, *op. cit.*, p. 107.

³³⁰ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 52—61; idem, *Cetatea dacica de la Piatra Roșie*, p. 31, 34—71, 122—128.

dintr-o palisadă dublă, ai cărei stâlpi erau legați cu bîrne atît longitudinal, cît și transversal; spațiul dintre șirurile de stâlpi a fost umplut cu pămînt și piatră. Avem de-a face, așadar, cu un zid din piatră, pămînt și lemn. În spatele lui și lipit de el se ridica alt zid numai din piatră amestecată cu pămînt, cu fața internă susținută de blocuri cio-plite. Grosimea totală era de 4 m, iar distanțele dintre stâlpi de 1—1,10 m. Pe latura de est amintitul zid nu are blocuri și stâlpi de lemn. Lîngă poartă, pe o porțiune de 15 m lungime, zidul are două paramente ori blocuri mici de calcar legate între ele cu scoabe de lemn; emplectonul consta din piatră legată cu mortar (nisip de rîu amestecat cu var și apă). Grosimea acestei porțiuni de zid este de 1,80 m.

Zidul tocmai descris încheie o suprafață de 17500 m², cu lungimea de 140 m și lățimea de 125 m. La colțurile de nord-est și sud-est se află două turnuri (fiecare de 5,30x5,30 m) ridicate în partea inferioară din ziduri de calcar, continuate apoi în cărămidă și acoperite cu țigle și olane. Turnul din colțul de nord-est a fost construit pe pantă așa încît baza zidului este în trepte. Intrarea în turnuri se afla pe latura de vest la nivelul etajului.

Capetele zidurilor incintei amintite se lipesc de cea de pe platoul cetății, construită pe primii 108 m din partea de sud a platoului. Ea constă din ziduri ridicate în cunoscuta tehnică dacică și are pe traseul zidurilor cinci turnuri: cîte unul la colțuri și al cincilea pe curcina de est, toate cu zidurile dinspre interior perpendiculare și lipite de cel de incintă. Dimensiunile lor nu sînt aceleași: turnul 1 are latura de 3,10 m în interior, turnul 2, dreptunghiular, măsoară 6x5,60 m (tot în interior), iar turnurile 3 și 4 sînt de 4,80x5,20 m; turnul 5 a fost distrus. Ele aveau ziduri de piatră pe toată înălțimea (apreciată la 4—5 m) și acoperiș din șindrilă.

Suprafața închisă de zidul de incintă, gros de 3 m, este un patruleter lung de 102 m și lat de 45 m (3745 m²). Pe latura de vest, după 56 m, zidul de incintă iese în afară cu 2 m. Pe tot traseul său zidul a fost așezat pe stîncă nivelată și blocurile de la baza lui sînt ieșite în afară cu cîteva centimetri.

Intrarea în această incintă se făcea prin turnul din colțul ei de nord-est (fig. 18/2). La intrare ajungea capătul drumului, pavat în prima incintă cu lespezi de calcar, și tot la intrare începea o scară din calcar, largă de 2,50 m, mărginită de balustrade din blocuri de calcar. În interiorul cetății, unde scara continua pentru a ajunge pe platou, pe latura ei de sud se afla un zid tot din calcar care sprijinea acoperișul ce trebuia să fi fost din lemn.

În interiorul incintei se afla clădirea mare cu două încăperi și pridvor cu absidă și o cisternă săpată în stîncă. Pe restul platoului, necuprins în incinta cetății se ridicau alte două construcții și înainte de ele fusese un sanctuar.

În sfîrșit, pe versantul de nord al masivului s-au descoperit resturile unui turn aproape complet distrus.

În legătură cu cetatea de pe Piatra Roșie sînt de remarcat planul regulat al incintei cu *murus Dacicus*, prezența turnurilor și intrarea prin unul dintre ele. Asemănarea cu cetatea I de pe Blidaru este evidentă.

Construcțiile militare de la Piatra Roșie se eșalonează în două etape, în prima fază, datată în vremea lui Burebista³³¹, s-a construit incinta cu *murus Dacicus* și turnurile izolate de pe versantul de est și de nord. Construcția primei faze s-a putut încheia însă abia în timpul urmașilor apropiați ai lui Burebista. În cea de-a doua fază, prin unirea a două dintre turnurile izolate cu zidul de piatră nefasonată și lemn și prin sprijinirea capetelor lui de colțurile primei incinte s-a obținut o nouă fortificație, menită să sporească capacitatea de apărare a cetății. Ea a fost construită în sec. I e.n. dacă nu cumva numai la sfârșitul lui.

Caracterul pur militar al cetății de la Piatra Roșie este de domeniul evidenței, cele câteva gospodării risipite în poienile din jur nejustificând ridicarea ei. În schimb ea este justificată de poziția strategică: locul unde a fost ridicată era potrivit opiririi atacurilor ce ar fi venit atât pe Valea Mureșului — Valea Streiului — Valea Luncanilor, cât și cele din Valea Streiului pe Drumul Dreptului sau pe ia Boșorod înspre Ponorici, Cioclovina.

Cetatea de pe Piatra Roșie, împreună cu Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru, „valul” de la Cioclovina, Banița, Cugir și Cucuiș formează centura de apărare a Sarmizegetusei.

23. *Odorheiu*²²² (jud. Harghita). În apropierea orașului se înalță un promontoriu (altitudine absolută 625 m și față de Lunca Tîrnavei Mari de 160 m), cu trei pante abrupte și o șa spre nord-vest, cunoscut sub numele de „Cetatea Bud”. Poziția extrem de favorabilă a determinat locuirea sa în mai multe epoci. S-au descoperit materiale Ariușd-Cucuteni, Coțofeni, Wietenberg, din Hallstatt A și B (?), de epoca Latene târzie, romană, prefeudală (secolele VIII—IX) și feudală timpurie (secolele XI—XII).

Elementele de apărare au fost ridicate în fața șei de legătură și constau din patru valuri și două șanțuri.

Diferența de nivel dintre fundul ultimului șanț și coama ultimului val este de 6 m. Același val se prelungește pe laturile de nord și nord-est flankînd drumul de acces pe o porțiune de 50—60 m. Se pare că valul interior are două (eventual trei) faze de construcție; pe coama lui se ridică zidul feudal. Suprafața platoului din spatele fortificației este de 1,25 ha. Stratul de cultură din interior arată o utilizare sporadică a fortificației.

Cercetătorii cetății cred că „majoritatea elementelor de fortificație, dacă nu chiar toate aparțin epocii Latene III (sau măcar parțial sînt refăcute de daci)”³³³.

La poalele dealului se găsesc urmele unei întinse așezări dacice, iar în epoca romană, în centrul actualului oraș, se afla castrul cohortei I Ubiorum.

24. *Porumbenii Mari*³³⁴ (jud. Harghita). La 3 km est-nord-est de centrul satului, pe malul stîng al pîrîului Vegaș, se înalță una dintre ramificațiile Dealului Leș, legată cu o șa, spre est și sud-est, de restul

³³¹ Idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 124.

³³² G. Ferenczi — I. Ferenczi, în *Crisia*, 1972, p. 59—63 (cu bibi.) idem, în *Materiale*, X, 1973, p. 344.

^{*fd} Idem, în *Crisia*, 1972, p. 62.

^m G. Ferenczi — I. Ferenczi, în *în memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 137—150 (cu bibi.)

dealului. Suprafața fortificată are lungimea de 250—265 și lățimea de 140—150 m; în centrul ei se află un platou lung de 30 m și lăț de 8—9 m. În colțul de nord-est al zonei fortificate există un lac mic, iar partea dinspre pârîu are pante abrupte, pe alocuri stîlcoase. Așa se explică lipsa eleipentelor de fortificare în această direcție (fig. 35/1).

Pe panta de est, mai ușor accesibilă, au fost ridicate șapte valuri și patru șanțuri (acestea în exterior), grupate în trei linii defensive. Prima linie defensivă are direcția nord-sud și se întinde din apropierea lacului pînă la panta de sud. Cel de al doilea val al ei (interior) se leagă de valul exterior al liniei a II-a de fortificare și cu alt val (ce urmează aproximativ direcția est-vest) de a treia linie de fortificare. Linia a I-a, în arc de cerc, se întrerupe în partea de nord în locul porții de acces. Valul ei exterior are o ramificație pe versantul de nord. A treia linie, defensivă, tot de forma unui arc de cerc, este cea mai apropiată de platou. Cel din urmă este apărat și pe versantul de sud cu o ramificație a valului interior din linia a III-a.

Pe latura de sud se ridică alte două valuri cu șanțuri interioare, iar dintre ele, valul exterior avea pe coama lui o palisadă din stîlpi groși.

În sfîrșit, pe latura de vest se înalță un val enorm cu șanț interior; dincolo de el se ridică o colină în punct de observație. Pămîntul din toate valurile provine în bună parte din excavarea șanțurilor. Acestea din urmă nu au, vîrfurile în ic, ci în segment de cerc.

Stratul de cultură de pe platou este subțire, de numai 10—12 cm, indicînd o locuire ocazională. Lipsesc cu desăvîrșire urmele de locuire între liniile defensive I—II și II—III, ceea ce a condus spre concluzia potrivit căreia spațiul dintre ele putea fi destinat adăpostirii animalelor.

Mai jos de cetate, pe la mijlocul distanței dintre valea principală și platoul cetății, pe terasele naturale de pe malul drept al pârîului Vegaș, s-au descoperit materiale arheologice similare și contemporane celor de pe platou. Ele indică locul așezării civile a cărei acropolă o constituia cetatea.

Revenind la elementele componente ale fortificației este de precizat că săpăturile arheologice au constatat existența unei singure faze de construcție. Dar ridicarea atîtor elemente de fortificare nu se putea face decît eșalonat pe o durată mai mare de timp.

Existența fortificației, implicit construirea ei a fost datată pe durata secolelor I î.e.n.—I e.n.

25. *Racoș*³³⁵ (jud. Brașov). Mai sus de sat, la circa 5 km, Oltul curge prin strînsura mameloanelor ce se înalță de o parte și de alta a sa: Tepeul Racoșului (pe malul drept) și Tepeul Ormenișului (pe malul stîng). Cel din urmă are pe versantul lui de sud-vest cîteva terase, iar pe culme un platou, mărginit pe o latură de o prăpastie cu pereți verticali și pe celelalte cu un zid din piatră legată cu pămînt, gros de circa 3 m. Platoul a fost nivelat artificial și lărgit înspre partea unde s-a construit zidul. Cel din urmă a fost ridicat pe un pat anume nivelat în stîncă nativă.

³³⁵ *Repertoriul arheologic al României, ms. la Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cercetările din 1981 au fost efectuate împreună cu colegul FI, Costea.*

În marginea prăpastiei stîncă a fost tăiată lăsînd un parapet, înalt acum de 1—1,20 m. Pe şaua de legătură cu celelalte înălţimi ale Persanilor se văd urmele unui şanţ.

Importanţa strategică a Tepeiului Ormenişului nu este nevoie să fie subliniată. El se ridică în defileul Oltului, într-un punct obligatoriu de trecere între Ţara Făgăraşului, Ţara Bîrsei, Depresiunea Homoroadelbr şi a Baraoltului.

26. *Racu*³³⁶ (jud. Harghita). La nord-est de Racu, în defileul Oltului, se înalţă dealul Bogat. Pe la poalele uneia dintre ramificaţiile sale curg două pîraie; deasupra confluenţei lor, pe botul de deal, se află un platou oval, cu axele de 55 şi 35 m, legat spre sud, de restul dealului, cu o şa. Fortificaţia constă dintr-un zid din piatră de stîncă legată cu pămînt, gros de 2,50—3 m, construit pe laturile de nord, est şi sud ale platoului; panta de vest, abruptă, nu era nevoie să fie fortificată. Pe acelaşi platou s-a construit mai tîrziu o fortificaţie feudală.

27. *Săratel*³³⁷ (jud. Bistriţa-Năsăud). La est de localitatea modernă se află dealul „Cetate” (cota 631), un mamelon cu pante abrupte spre vest, sud şi nord; o şa scundă îl leagă de dealurile dinspre est-sud-est. În apropiere este confluenţa Şieului cu Bistriţa şi Budacul, iar pe sub Cetate trece drumul din valea Şieului, valea Teaca înspre valea Mureşului.

Pe culmea mamelonului se întinde un platou elipsoidal, orientat est-vest (axul lung), de 383x7.3 m, prelungit cu un pînten lung de 143. m. Suprafaţa platoului este etajată în două trepte (diferenţa de nivel; 1—1,20 m), porţiunea mai înaltă a lui fiind în jumătatea de est şi măsurînd pe axul longitudinal 183 m.

Cea mai veche fortificaţie pe Cetate aparţine epocii hallstattiene. Ea constă dintr-un val, dublat pe marginea de nord a platoului, cu două şanţuri în faţă. Alt val se vede pe latura de sud-est a pîntenului din prelungirea platoului.

În epoca Latene tîrzie valul care înconjoară platoul a fost refăcut, la fel şanţul din faţa lui şi, în locul unde se află treapta platoului, s-a ridicat un zid din pămînt, piatră şi lemn. Construcţia zidului ar putea să pară apropiată ca tehnică de execuţie cu a zidurilor celtice. De fapt el are sistemul de construcţie de-acum cunoscut de la alte fortificaţii dacice: două şiruri de stîlpi înfipti vertical, legaţi între ei atît longitudinal, cît şi transversal şi cu spaţiile rămase libere umplute cu pămînt şi piatră. Pietrele din umplutura zidului de la Săratel sînt relativ mari. Nu avem de-a face, deci, cu alternarea pietrei şi a lemnului ca în paramentele zidurilor celtice. Zidul a sfîrşit printr-un incendiu. Pe acelaşi platou o imensă groapă săpată în stîncă servea de cisternă.

Stratul de cultură dacic este subţire, indicînd fie o locuire de scurtă durată, fie sporadică. Materialele arheologice datează faza dacică a fortificaţiei în secolele I î.e.n.—I e.n. După căderea cetăţii, în timpul războaielor de la începutul secolului II, romanii au construit la extremităţile platoului din epoca hallstattiană două turnuri patrulate.

Al. Ferenczi, în *ACMIT*, IV, 1932—38, p. 274—275, 277, 279—280; Z. Szekely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103; idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 304—305.

³³⁷ N. Vlassa — Şt. Dănilă, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 341—347. Rezultatele ultimelor săpături arheologice (1968—69) sînt inedite.

28. *Șeica Mică*³³⁸ (jud. Sibiu). Aproximativ la jumătatea distanței dintre Copșa Mică și Șeica Mică, din valea Tîrnavei Mari se înalță promontoriul Cetate (altitudinea relativă 30—40 m), cu pante abrupte spre vest, mai domoale spre est și cu o șa de legătură cu celelalte înălțimi, la sud. Platoul de pe culme este relativ îngust (uneori de numai 25 m lățime) și lung de circa 650 m.

Începînd de la sud, pe platou se ridică șase linii de apărare: prima cu șanț și val, a doua la fel, a treia cu „zid sec”, care se prelungește pe latura estică cu un șanț, a patra cu un șanț, iar ultimele două cu val și șanț interior, pe panta răsăriteană a Cetății.

Materialele arheologice descoperite pe platou și pe terase aparțin culturii Wietenberg, epocii hallstattiene, epocii Latene, epocii romane și prefeudale (sec. VI). Materialele dacice s-au descoperit numai în zona nordică a platoului, dincolo de a patra linie de fortificație. În ciuda cercetărilor relativ restrînse, fortificațiile de la Șeica Mică par să fi aparținut epocii hallstattiene (Ha C) și, eventual, au fost refăcute și completate în sec. VI.

Materialele dacice descoperite pe platou indică, totodată, utilizarea fortificației hallstattiene și în epoca Latene tîrzie (se propune sec. I î.e.n.), chiar dacă nu se pot preciza încă amenajările dacice la elementele de fortificare. În ce ne privește, credem că datarea fazei dacice poate fi prelungită și pe durata secolului următor, ea încheindu-se la cucerirea romană cînd, pe același platou, pare să se fi ridicat un turn. Așezarea dacică nu este exclus să fi fost situată la nord-vest de sat, în apropierea locului unde s-a descoperit tezaurul de denari romani republicani și de piese de podoabă din argint³³⁹.

Revenind la fortificație, de cel mai mare interes ar fi datarea „zidului sec” cîta vreme astfel de construcții sînt frecvente la fortificațiile dacice.

29. *Teliu*³⁴⁰ (jud. Brașov). Pe un mamelon ce se ridică pe drumul care duce la trecătoarea Buzău se semnalează existența unei cetăți cu trei șanțuri și trei valuri cu palisade, avînd aspectul unei fortificații de refugiu. De pe teritoriul localității se cunoaște, de asemenea, un tezaur de peste 100 drahme din Dyrhachium și Apollonia³⁴¹. Datarea fortificației: sec. I e.n.

30. *Tilișca*³⁴² (jud. Sibiu). Fortificația dacică s-a construit pe dealul Cățanaș, cu platou arcuit pe culme și cu terase pe pante. Versantul sudic este foarte abrupt, iar cele de vest și de nord mai accesibile. La 400 m dinspre vest se află o șa, după care dealul urcă din nou pînă la cota 712 (vîrful estic).

³³⁸ K. Horedt, în *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 187—204.

³³⁹ Oct. Floca *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică*, 1956 p. 18 și urm.

³⁴⁰ *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 208; XV, 2, 1964, p. 558.

³⁴¹ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147, nr. 12.

³⁴² P. Kiraly, *Gyulafehérvár története*, 1892, p. 92 (cf. *ArchErt*, XII, 1892, p. 263). Cercetări arheologice N. Lupu (în *Materiale*, VIII, 1962, p. 477—484; IX, 1970, p. 233—244; *CetDacTrans*, p. 34—43; *Cetatea dacică de la Tilișca și însemnătatea ei pentru istoria raporturilor dintre daci și romani* — rezumatul tezei de doctorat. București, 1977).

Elementele de fortificare (fig. 35/2) au fost ridicate pe pantele și pe platoul dealului. Primul dintre ele, un val de pământ, se află pe la jumătatea versanților de vest și de nord și măsoară **800** m lungime; pe latura sa internă este șanțul rezultat din excavarea pământului aruncat în val. Construcția prezintă o particularitate ce se cuvine semnalată. Anume, la baza sa (lățime de **7—8** m), de o parte și de alta, dar mai ales pe latura exterioară, au fost așezate pietre de stâncă menite să-1 sprijine.

Al doilea vâl încinge latura de est și parțial pe cea de nord a dealului, ridicat fiind la marginea unei terase, după o pantă abruptă de **10** m. Măsoară în lungime **400** m. Panta vadului pare să fi fost căptușită cu pietre de stâncă și de râu. Cam la jumătatea platoului superior, acolo unde are o gîtuire, valul se întrerupe pentru a lăsa loc porții.

Pe același platou au fost construite două turnuri-locuință, unul la extremitatea estică și celălalt lângă poarta din val. Mai bine păstrat, turnul de lângă poartă avea la bază ziduri ridicate din blocuri de calcar și continua în partea superioară în cărămidă (**48X26x8/9** cm). Zidurile, groase de **2,15** m, au fost așezate direct pe stâncă nivelată. Interesantă este particularitatea de construcție a paramentelor zidului, anume alternarea blocurilor dispuse cu lungimea pe direcția zidului cu blocuri așezate transversal, înfipte în emplecton (fig. 30/1). Blocurile din șirul superior au orificii pentru fixarea grinzilor de lemn transversale.

În legătură cu elementele componente ale fortificației de la Tilișca sînt de remarcat șirurile de pietre de la baza valului exterior, placarea cu piatră a pantei valului interior și tehnica elenistică de ridicare a zidurilor turnurilor. Prima și ultima particularitate își găsesc bune analogii în sistemul de construire a valului roșu de la Costești-Cetățuie și în tehnica de ridicare a zidurilor aceleiași cetăți. Cît privește placarea cu piatră a celui de al doilea val, ea este rar întâlnită în lumea dacică. Cum la Tilișca s-au aflat și materiale hallstattiene, de obicei în poziție secundară, nu este exclus ca fortificația de pământ să fi fost ridicată în epoca hallstattiană (dimensiunile mari ale valurilor se potrivesc, de asemenea, acestei epoci) și apoi reutilizată în epoca Latene tîrzie.

Pe panta de vest a dealului s-a descoperit o groapă săpată în stâncă (cisterna), iar în alte locuri ateliere, construcții gospodărești și chiar două morminte dacice. Se adaugă, desigur, semnificativele stanțe monetare.

Cetatea de la Tilișca a fost datată în secolele I î.e.n.—I e.n., cu precizarea că perioada ei de maximă înflorire aparține secolului I î.e.n.

În adevăr, tehnica elenistică de ridicare a zidurilor turnurilor, ca și materialele arheologice descoperite acolo datează cel puțin construcția turnurilor-locuință în vremea domniei regelui Burebista. Treptat, pe măsura încheșării sistemului de fortificații menit să apere Sarmizegetusa,, Tilișca a fost indusă în centura mai largă din jurul capitalei pentru a supraveghea drumul ce pornea din Depresiunea Sibiului înspre valea Sebeșului. A fost distrusă la începutul secolului II.

31. *Zetea*³⁴³ (jud. Harghita). Mamelonul cu numele „Colina Cetății” se află în apropierea satului, în valea Tîrnavei Mari, închizînd singura

³⁴³ Z. Szekely, *Zetevâra*, Sfîntu Gheorghe, 1949; în *Cumidava*, III, 1969, p. 102; G. Ferenczi — I. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 346.

cale de acces dinspre vest către Depresiunea Guruiului. Pe culme este un platou oval, de 46X27 m.

Terasele de pe pantele colinei sînt încinse de un val cu șanț, iar platoul superior este înconjurat de un zid din piatră legată cu pămînt, gros de 1,80 m. Părerile în legătură cu datarea fortificației sînt contradictorii: fie în secolele I î.e.n.—I e.n.,³⁴⁴ fie abia din secolul II e.n. înainte³⁴⁵. Pînă la publicarea materialelor pretabile la o datare mai tîrzie este de acceptat aceea în secolele I î.e.n.—I e.n.

D. *Zona de vest a Daciei* cuprinde toate ținuturile care sînt situate la apus de Carpații Occidentali, în Banat, Crișana și chiar mai îndepărtate.

1. *Bratislava-Devin*³⁴⁶ (Slovakia). Ca provenind de la Devin se cunoșteau materiale dacice (ceramică) în asociere cu cele celtice³⁴⁷. Săpături mai recente au dus la descoperirea unui fragment de zid cu două fețe, cu blocurile fără lăcașuri pentru fixarea grinzilor de lemn, și a unui canal cioplit în piatră, acoperit cu lespezi din același material. Construcțiile moderne au împiedicat extinderea săpăturilor. Stratigrafia (groasă de circa 6,50 m), de jos în sus, se prezintă astfel: zidul amintit, strat de nivelare cu steril, strat de epocă romană, strat feudal, strat modern și clădiri actuale.

Devin, acum înglobat orașului Bratislava, se află la extremitatea vestică a ariei de răspîndire a descoperirilor dacice. El este situat pe malul stîng al Dunării, în zona îngustă de cîmpie dintre Carpații Mici (Male Karpaty) și Alpi, într-un punct obligatoriu de trecere spre ținuturile estice ale Europei. Atît spre nord-est, cît și spre sud-vest (peste Dunăre) sînt lanțuri muntoase greu de străbătut.

Data fiind poziția strategică pe care o are Devin, este posibilă ridicarea acolo a unei fortificații după expediția lui Burebista împotriva ceților. Materialele arheologice descoperite, datate în Latene Reinecke D, sprijină încadrarea cronologică propusă. Cît privește atribuirea construcției dacilor de către B. Novotny, ea se bazează pe inexistența unor astfel de ziduri în lumea celtică.

2. *Clit*³⁴⁸ (jud. Arad). Pe valea Clitului, pe versantul de sud-vest al Momei Codrului se înalță promontoriul Gurețul Negrilor. Botul de deal are trei versanți abrupti și doar o șa îngustă îl leagă de muncelul Cornățele; la poale curg Pîrîul Negru și Pîrîul Cobîrloaiei. Platoul din vîrf, răvășit de căutătorii de comori, se prelungește spre vest cu două terase. Singur măsoară 40X16 m.

Șaua de legătură a fost tăiată de un șanț larg la gură de 3,50—4 m și adînc de 2 m; în spatele lui se ridică un mic val rezultat din pămîntul excavat din șanț. Pe marginile platoului s-a găsit pămînt ars, posibil de la o palisadă incendiată. În interior stratul de cultură este subțire. Datarea cetății: secolele I î.e.n.—I e.n.

³⁴⁴ Z. Szekely, *loc. cit.*,

³⁴⁵ G. Ferenczi — I. Ferenczi, *loc. cit.*

³⁴⁶ Informații B. Novotny (Bratislava); c.f. I. H. Crișan, *Burebista*², p. 11—12.

³⁴⁷ A. Toăik, în *Archeologicky Rozledi*, XI, 6, 1959, p. 844, nr. 2 (cu bibi.).

³⁴⁸ S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, Seria B, 1970, p. 147—160; în *Crisia*, 1972, p. 127.

3. *Marca*³⁴⁹ (jud. Sălaj). Mamelonul Cetate se ridică în apropierea satului, dincolo de valea Barcăului. Pantele de sud și de est sînt abrupte, singura legătură cu restul înălțimilor făcînd-o o șa îngustă. Dealul, dominat de înălțimile înconjurătoare, are cîteva terase pe panta de nord și un platou pe culme (fig. 35/3).

Elementele de fortificare se află în vestul platoului, barînd accesul dinspre șa. Ele constau din două șanțuri și două valuri, primele săpate în stîncă și adînci de numai 0,45 m (exterior) și 0,80 m (interior); între ele se ridică primul val și, în spatele șanțului interior, valul al doilea. Valul exterior s-a păstrat doar parțial și are o arsură puternică pe culme (foarte probabil de la incendierea palisadei care se afla acolo). Valul interior este consolidat la bază cu bolovani, are în structură pămînt ars și resturile unor loadbe de lemn. Detaliul acum amintit reprezintă un indiciu pentru existența acolo a unui zid din pămînt și lemn. Alte urme arheologice (pămînt ars, cărbune) conduc spre concluzia existenței unor palisade pe marginea platoului și pe marginea teraselor. În sfîrșit, pe panta de sud-est, cea mai expusă, se văd resturile altui val de pămînt.

Pe platou și pe terase stratul de cultură este subțire. Întreaga cetate a sfîrșit printr-un incendiu puternic, inițial datat pe vremea lui Augustus, apoi la începutul secolului II e.n., în vremea războaielor de cucerire a Daciei. Cele mai vechi urme de locuire dacică sînt socotite ca datînd de la sfîrșitul secolului II î.e.n. De aici provin și obiecte dacice de argint.

4. *Sacalasău Nou*³⁵⁰ (jud. Bihor). Pe „Dealul cu bani”, de fapt un promontoriu dominat de înălțimile din jur, se află o mică fortificație dacică. Calea de acces înspre promontoriu a fost tăiată de un șanț. În afara obișnuitei ceramici, de aici provin monede din Apollonia și cîteva piese dintr-un tezaur dacic cu obiecte de podoabă de argint. Datarea fortificației: secolele I î.e.n.—I e.n.

5. *Șimleu Silvaniei*³⁵¹ (jud. Sălaj). Pe Măgura Șimleului, excelent punct de supraveghere a văii Crasnei și a intrîndului Depresiunii Șimleului, s-au făcut numeroase și felurite descoperiri arheologice aparținînd epocii Latene tîrzii. Existența acolo a unei fortificații, chiar modeste, era completată de apărarea naturală oferită de versanții cu pante repezi. Culturile agricole în parte au distrus locuirea antică și în parte au împiedicat desfășurarea unor cercetări de amploare.

6. *Șoimi*³⁵² (jud. Bihor). În strîmtura de la Șoimi — Sînnicolau — Suplacu de Tinca, pe un promontoriu, se ridică o fortificație feudală. Prezența acolo și a ceramicii dacice, legată de poziția strategică a promontoriului, face posibilă existența unei fortificații dacice sub cea feudală. Cercetări, altele decît de suprafață, nu s-au făcut.

7. *Șușturogi*³⁵³ (jud. Bihor). Pe promontoriul „Cetate” accesul este barat de un șanț și un val, cel din urmă cu pămînt ars rezultat din incendierea părților sale lemnoase. La suprafața terenului s-a găsit numai

³⁴⁹ Idem, în *Crisia*, 1972, p. 138; S. Dumitrașcu — V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, 1974 (cu bibi.).

³⁵⁰ S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1972, p. 136.

³⁵¹ Idem, *op. cit.*, p. 141—142 (cu bibi.); E. Chirilă, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 476, nr. 6—7.

³⁵² S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 129.

³⁵³ Idem, *op. cit.*, p. 134.

material dacic; cel hallstattian lipsește. Avem de-a face, foarte probabil, cu un zid din lemn și pământ, în față cu un șanț. Ceramica găsită se datează în secolele I î.e.n.—I e.n.

Fortificații posibile. Peste **tot** unde săpăturile arheologice lipsesc sau au fost reduse ca întindere domnește incertitudinea în privința determinărilor cronologice. Dar pe Ungă aceste fortificații probabile mai există o categorie, anume cele posibile, spre a căror postulare îndeamnă configurația terenului într-o zonă dată, importanța strategică a anumitor puncte sau completarea unor „sectoare” ale fortificațiilor din sisteme cu rosturi evidente. Toate acestea se vor aminti cu mențiunea expresă de a fi privite cu rezerva necesară în astfel de situații.

1. *Cisnădioara*³⁵⁴ (jud. Sibiu). Pe mamelonul cu platou pe culme unde se află cetatea medievală au fost descoperite și materiale arheologice dacice. Dincolo de constatarea că locul este mai potrivit unei fortificații (urmele ei puteau fi șterse la construirea cetății medievale) decât unei așezări, la Cisnădioara ajungea una dintre ramificațiile drumului de plai care urca pe valea Oltului, valea Lotrului, izvoarele Sadului, pentru a coborî în ținuturile de la nord de munți. Tot de la Cisnădioara provine un tezaur de circa 500 monede de bronz, emise de Corcyra, Panormus și Pharos³⁵⁵.

2. *Dalboșeț*³⁵⁶ (jud. Caraș-Severin). La sud-est de sat și de Nera, în partea opusă cunoscutei așezări romane, se află promontoriul „Cetate”, de fapt o ramificație a dealului Blidaru, pare-se separată cu o adâncitură de restul masivului. Pe acel loc s-a descoperit ceramică lucrată cu mîna în asociere cu ceramică lucrată la roată, desigur dacică. Nu se știe dacă este o așezare fortificată sau o cetate.

3. *Moigrad* (jud. Zalău). în zona din imediata apropiere a castrelor și a orașului roman Porolissum se ridică mai multe înălțimi potrivite ridicării unor fortificații (inclusiv dealul Măgura). Despre importanța strategică a zonei vorbesc de la sine fortificațiile romane de acolo așa încît este de așteptat de la cercetările viitoare depistarea celor dacice. Descoperirile de materiale arheologice felurite constituie tot atîtea indicii ale locuirii intense a zonei în epoca de dinaintea cuceririi romane.

4. *Oradea*³⁵⁷ (jud. Bihor). La poalele și sub culmea centrală a Dealului Viilor, ce se ridică din lunca Crișului Repede, s-au descoperit în mai multe rînduri materiale arheologice dacice, databile în perioada anterioară cuceririi romane. Configurația înălțimii este mai potrivită unei fortificații decât așezării civile. Indicii pentru existența acesteia din urmă există pe două dîmburi de sub culmea centrală.

³⁵⁴ Informații R. Heitel.

³⁵⁵ B. Mitrea, în *EDR*, X, 1945, p. 89, nr. 22.

³⁵⁶ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, I, 1935, p. 156.

³⁵⁷ S. Dumitrașcu, op. cit, p. 131, 134.

TIPURI DE FORTIFICAȚII ȘI ORGANIZARE INTERNA

La clasificarea cetăților și a fortificațiilor independente se vor urma aceleași criterii ca la așezările fortificate, anume gruparea lor în funcție de dispunerea elementelor de fortificare și de felul acestora; caracterul fortificațiilor se va preciza în capitolul următor.

O inventariere chiar sumară a formelor de relief pe care se află situate cetățile și fortificațiile independente, demonstrează alegerea lor avînd în vedere totdeauna dificultățile accesului înspre ele, apărarea naturală oferită de teren. La fel ca în cazul așezărilor fortificate, criteriile au fost altele decît la așezările civile. Dacă analogiile în privința formelor de relief cu așezările fortificate sînt evidente, este de subliniat totuși că la cetăți și la fortificațiile independente au fost preferate locuri mult mai greu accesibile și mai bine izolate de relieful din jur.

În atare situație sursele de apă nu puteau să se afle decît sub cota locului unde a fost construită fortificația și rar au fost suplinite (desigur parțial) cu amenajarea unor cisterne. Se poate conchide, deci, că au prevalat, firesc, considerentele de ordin militar.

Tot în legătură cu formele de relief alese în vederea construirii fortificațiilor este de notat preferința pentru înălțimile de forma mameloanelor legate de obicei cu cîte o șa scundă de restul reliefului. Nu s-au construit fortificații pe înălțimi care, prin altitudinea lor, domină împrejurimile, ci aproape fără excepție pe mameloane scunde în raport cu restul dealurilor sau ramificațiilor montane. În zona piemontană altitudinea absolută a formelor de relief unde se află fortificațiile este de 450—650 m, iar în zona montană de 900—1200 m. Pentru zona piemontană și montană drept caracteristică generală a formelor de relief fortificate poate fi socotită plasarea acestora în puncte obligatorii de trecere (defilee, întîlnirea a două-trei cursuri de apă etc), pe înălțimi ce domină văile sau luncile nurilor, dar care, la rîndul lor, sînt dominate de alte înălțimi cu altitudini mai mari. Cît privește fortificațiile construite în cîmpie, ele se află situate desigur pe înălțimi mai joase dar cu altitudine relativă de 40—60 m. Se pare, deci, că peste tot la alegerea înălțimilor ce urmau a fi fortificate s-a ținut seama de distanțele existente pînă la sursele permanente de apă.

Elementele de fortificare ale cetăților, ca și planurile lor sînt indisolubil legate de configurația reliefului înălțimii ce a fost aleasă în acest scop. În funcție de caracteristicile terenului s-au amplasat într-un loc sau altul elementele componente ale fortificației chiar dacă ele nu peste tot sînt aceleași. Din această pricină cetățile și fortificațiile independente se vor clasifica atît după dispunerea elementelor de fortificare, cît și în funcție de natura acestora.

A. După dispunerea fortificației

I. Fortificații de tip promontoriu barat. Acest tip de fortificație este, fără îndoială, cel mai simplu dintre toate și se întîlnește fie pe capete de promontorii, fie la coline scunde, cu pante abrupte, separate de restul reliefului prin lucrări de fortificație doar acolo unde pantele naturale erau ceva mai domoale. Promontoriile amintite sînt atît capetele unor

terase înalte (mai rar), cât și ramificația (de obicei câte un picior) unui deal sau a unui munte.

Intră în această categorie fortificațiile de la Breaza, Celei, Cetățeni, Clit, Miercurea Ciuc-Jigodin I, Miercurea Ciuc-Jigodin III, Mânăstioara, Ocnîța, Odorhei, Orlovka, Sacalasău Nou, Șoimi, Șușturogi și Teliu. Elementele de fortificare se află fie în fața șei de legătură cu restul formelor de relief (barînd extremitatea unei ramificații), fie, mai rar, la poalele colinei înspre partea mai accesibilă. În situația din urmă, întîlnită doar în două locuri, avem de-a face fie cu un șanț natural (Cellei), fie cu unul artificial, completat de alte elemente (Orlovka).

O variantă a fortificației de tip promontoriu barat se întîlnește în acele locuri unde lucrările artificiale de apărare se prelungesc pe încă una sau două dintre laturi, cu lungimi variabile, începînd de la construcții cu plan semilunar și terminînd cu acelea asemănătoare literei U.

Din categoria tocmai amintită fac parte fortificațiile de la Cugir, Marca, Polovragi-Crucea lui Ursachi, Porumbenii Mari, Racoș, Racu, Șeica Mică și Tilișca. Toate constituie, din punctul de vedere al lucrărilor artificiale, varianta fortificației de tip promontoriu barat, dar, dacă se au în vedere formele concrete de relief alese pentru fortificare, ele se apropie mai mult de cele incluse în categoria următoare.

II. *Fortificațiile de tip circular* se întîlnesc amplasate de obicei pe mameloane proeminente, totdeauna cu pante abrupte și înconjurare, fie pe marginea platoului superior, fie ceva mai jos pe pantă (mai rar) de unul sau mai multe elemente de fortificare. Ici-colo se întîlnesc astfel fortificate capetele de promontorii.

Fortificațiile de acest tip sînt acelea de la Bănița, Casinu Nou, Căpîlna, Cîmpuri-Surdue, Costești-Cetățuie, Costești-Blîdaru, Covasna, Craiva, Grădiștea Muncelului-Dealul Grădiștii, Grădiștea Muncelului-Vîrful lui Hulpe, Luncani-Piatra Roșie, Miercurea Ciuc-Jigodin II, Piatra Neamț-Bîtca Doamnei, Piatra Neamț-Cozla (?), Polovragi-Cetățuie (ambele faze) Sărățel și Zetea.

Cum s-a precizat încă de la început, amplasarea elementelor de fortificare a fost în funcție de caracteristicile, de configurația concretă a reliefului așa încît, prin firea lucrurilor, în fiecare dintre categoriile amintite se găsesc excepții (parțiale) de la regula generală. Mai mult, clasificarea ce tocmai s-a făcut, ca orice categorisire modernă tranșantă are, în unele situații, limite prea strîmte și în altele limite prea largi. Lucrurile se complică și mai mult în acele locuri unde fortificația artificială sesizabilă astăzi pe teren este de tip promontoriu barat, dar care din punctul de vedere al eficienței, era aproape nulă dacă la limita pantelor (chiar repezi), azi fără urme de fortificație, nu s-ar fi ridicat cel puțin o palisadă menită să-i protejeze pe apărători. Continuînd cu astfel de exemple amintim fortificațiile de la Porumbenii Mari și de la Racoș. În ambele locuri lucrările de fortificare sînt amplasate pe trei laturi dar în primul caz pe a patra latură se afla o rîpă adîncă, iar în al doilea o prăpastie cu pereți de piatră verticali. În atare situație în ce fel pot fi apreciate cele două fortificații; drept variante ale tipului promontoriu barat, adică cu întărituri artificiale pe trei laturi sau de tip circular, cum, din punctul de vedere al condițiilor de apărare sînt *de facto*? În sfîrșit, fortificația de la Banița, dacă se au în vedere elementele sale componen-

te ar trebui inclusă simultan în categoria de pinten barat (pentru lucrările de la baza înălțimii), în varianta pintenului barat (pentru jumătatea înălțimii) și în categoria celor circulare (pentru construcțiile de pe culme)!

Se poate conchide, așadar, că această clasificare este valabilă în liniile sale generale; excepțiile provin totdeauna din adaptarea planului fortificației la configurația naturală a terenului.

III. Fortificațiile de tip liniar, relativ frecvente pe teritoriul României în epocile ce au urmat celei dacice, sînt reprezentate doar de o singură construcție, anume zidul de pămînt și lemn de la Cioclovina, lung de circa 2 km". El a fost ridicat în aceea zonă de acces spre Sarmizegetusa unde înaintarea oștilor inamice putea să aibă loc pe front larg. Și în acest caz traseul fortificației, adaptîndu-se formelor de relief, nu face altceva decît să amplifice dificultățile naturale ale acestora, protejînd totodată pe apărătorii din spatele lui.

B. După elementele componente ale fortificației

Pentru includerea fortificațiilor în una sau alta dintre categorii în funcție de elementele componente ale lor s-a avut în vedere numai natura construcțiilor și amenajărilor de orice fel, nu și numărul lor (dublarea sau chiar triplarea aceluiași element). Cum este firesc, adesea se întîlnesc combinate elemente diferite în cadrul aceleiași fortificații (de pildă la Căpîlna valuri, șanțuri și zidul de blocuri fasonate); în atare situație la clasificarea lor s-a ținut seama de elementul(e) principal(e) al fortificației, căruia i s-au adăugat, completîndu-l sau sporindu-i eficiența, altele secundare.

I. Fortificațiile cu șanț sînt cele mai rar întîlnite, anume doar la Celei, Cernatu și Sacalasău Nou. Este de adăugat că la Celei șanțul era natural și, ca urmare, probabil doar parțial amenajat, precum și posibilitatea ca el să fi fost dublat de un alt element (palisadă?) la Cernatu și Sacalasău Nou.

II. Fortificațiile cu șanț și val, relativ mai numeroase, le include pe acelea de la Breaza, Clit, Marca, Odorhei, Orlovka, Porumbenii Mari, Șeica Mică, Tilișca și Zetea. Poziția șanțului în raport cu valul nu este totdeauna aceeași. Firesc el se află în fața valului, înspre exterior, dar acolo unde valul sau valurile au fost ridicate pe pantă, pămîntul așezat în ele a fost excavat din spate, rezultînd scobitura șanțului. Spre exterior, dincolo de val, panta repede făcea inutilă săparea șanțului. La Marca, în spatele celui de al doilea șanț, s-a construit un zid din pămînt și lemn. Unele dintre valuri au avut pe culme palisade.

III. Fortificațiile cu șanț și zid sînt extrem de rar întîlnite. Mai mult, din cele două cunoscute pînă acum, anume Mînăstioara și Polovragi, la prima zidul poate data dintr-o epocă anterioară, iar la cea de a doua, Polovragi-Cetățuie (faza I) șanțul nu se află în fața zidului, ci la poalele înălțimii.

IV. Fortificațiile cu val și zid de pămînt nu sînt nici ele prea numeroase» adică doar Costești-Cetățuie (faza I) și Piatra Neamț-Bîtea Doamnei (faza I). Absența șanțurilor în fața valului se explică prin existența, în ambele locuri, a unor pante piezișe. În schimb, pe culmea valurilor s-au ridicat cîte un zid din pămînt și lemn, de felul celui întîlnit la

Marca, la Arpașu de Sus și Galați-Barboși. Neclară rămîne situația de la Miercurea Ciuc-Jigodin II, unde peste valul fortificației dacice a fost construit zidul feudal, așa încît nu se poate ști dacă valul a fost simplu (eventual cu o palisadă pe culme) sau a avut un asemenea zid de pămînt și lemn.

Sistemul de ridicare al acestui fel de zid (două șiruri de stîlpi în exterior, legați între ei atît longitudinal cît și transversal tot cu lemn și spațiul dintre șiruri umplut cu pămînt) este cauza creării impresiei de calcinare intenționată în cazurile cînd a fost incendiat. Fețele din lemn și împănarea lor transversală cu același material determinau o ardere de felul celei de la bocșele de mangal, dar evident mult mai puternică. Fața externă a zidului (de fapt parapetul de lemn) trebuie să fi fost mai înaltă decît cea internă pentru a oferi protecția necesară apărătorilor.

V. Fortificații cu zid de piatră sînt acelea al căror principal element defensiv îl constituie un zid de grosimi variabile (în mod obișnuit 2—3 m) ridicat din piatră sumar fasonată sau nefasonată, legată cu pămînt ce conținea lut în proporții variabile. Astfel de construcții se cunosc la Casinu Nou, Cetățeni, Cîmpuri-Surduc, Covasna, Ghindări, Miercurea Ciuc-Jigodin I, Miercurea Ciuc-Jigodin III, Piatra Neamț-Bîtea Doamnei (faza II, inclusiv cu o palisadă ridicată pe panta din fața zidului), Piatra Neamț-Cozla, Polovragi-Cetățuie (faza II), Racoș, Racu, Săratei și Zetea, cărora li se adaugă cu incertitudine zidul de la Șeica Mică.

Un zid de piatră se cunoaște și la Luncani-Piatra Roșie, dar așa cum s-a menționat la descrierea ei, tehnica de ridicare a fost alta.

VI. Fortificații cu ziduri din blocuri fasonate formează ultima categorie, în cadrul căreia pot fi distinse cîteva variante. Au fost incluse aici toate fortificațiile cu ziduri ridicate din două paramente din blocuri de piatră fasonată indiferent de detaliile tehnic-constructive. Ne referim la fortificațiile de la Banița, Bratislava-Devin, Căpîlna, Costești-Cetățuie (faza II), Costești-Blidaru (ambele faze), Craiva, Grădiștea Muncelului-Dealul Grădiștii, Grădiștea Muncelului-Vîrful lui Hulpe și Luncani-Piatra Roșie. La unele dintre ele, zidul completează fortificația mai veche (Costești), iar altele au pe lîngă el și elemente incluse în alte categorii (valuri și șanțuri la Căpîlna, zidul incintei a II-a de la Luncani-Piatra Roșie). Se adaugă turnurile, dispuse grupat sau izolat, pe căile de acces înspre cetățile din Munții Orăștiei, menționate cu alt prilej.

Fără a lua în considerare acum zidul de la Bratislava-Devin, unde este neclar felul legării paramentelor, la construcția zidurilor cu paramente din blocuri de calcar fasonate se disting patru variante: cu blocuri așezate longitudinal pe direcția zidului alternînd cu altele dispuse transversal, (Costești-Cetățuie, Tilișca-turnurile), numai cu blocuri așezate longitudinal (Banița, Costești-Blidaru, Grădiștea Muncelului-Dealul Grădiștii, Grădiștea Muncelului-Vîrful lui Hulpe, Luncani-Piatra Roșie), cu același sistem de dispunere a blocurilor dar cele de jos înlocuite de stîncă (Căpîlna) și cu alternarea blocurilor dispuse orizontal cu blocuri dispuse vertical (Craiva). Blocurile aceluiași parament nu sînt legate între ele cu scoabe de lemn, cu excepția cîtorva porțiuni ale zidului de la Banița. Asupra tuturor acestora se va reveni în cadrul considerațiilor finale.

La aceleași fortificații drept completare a eficacității zidurilor de curtină, pe ele sau în apropierea lor s-au construit turnuri la Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru, Craiva și Luncani-Piatra Roșie. Alte turnuri, ridicate din piatră nefasonată au fost construite la Piatra Neamț-Bîtca Doamnei și la Orlovka.

Rosturi, de asemenea, defensive aveau platformele din spatele zidurilor sau tăiate în stîncă de la Banița, Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru, Craiva, Sarmizegetusa și Polovragi-Cetățuie.

În sfîrșit cu scopuri defensive, dar și de funcționalitate permanentă — în sensul de locuință a comandantului — s-au construit în incinta unor fortificații (indiferent de natura principalelor lor elemente de fortificare) turnurile-locuință. Situația aceasta se întîlnește la Banița, Breaza, Căpîlna, Cetățeni, Costești-Cetățuie (cu două astfel de turnuri), Costești-Blidaru, Piatra Neamț-Bîtca Doamnei și Tilișca (tot două turnuri).

O chestiune căreia nu i se poate da încă un răspuns satisfăcător este aceea a drumurilor de rond, a locului unde stăteau luptătorii la fortificațiile cu ziduri de piatră. Dacă zidul avea pe toată înălțimea sa grosimea de la bază, în spatele lui trebuia ridicată o platformă de lemn de pe care să lupte apărătorii. În spatele zidurilor nu au fost descoperite însă urmele unor astfel de construcții. Fie deci că stîlpii de susținere ai acestora nu fuseseră înfipti în pămînt și, ca urmare, nu au lăsat nici un indiciu arheologic, fie că nu existau. În cea din urmă variantă s-ar putea presupune că paramentul interior (sau fața internă) ar fi format o treaptă, îngustînd zidul. Soluția s-ar potrivi zidurilor din piatră nefasonată legată cu pămînt sau lut. La celelalte însă este de domeniul evidenței că ar fi fost necesară continuarea pe verticală doar a paramentului exterior al zidului cu circa patru rînduri de blocuri. Rezistența acestuia ar fi fost însă extrem de redusă. Deci singura soluție acceptabilă rămîne tot aceea a platformelor de lemn construite în spatele zidurilor. Pentru presupunerea existenței acestora un indiciu l-ar putea constitui existența unor astfel de platforme (dar desigur mult mai late) susținute de ziduri de piatră (Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru).

*

Din repertoriul general al cetăților și al fortificațiilor independente a reieșit că unele dintre ele au reutilizat fortificații mai vechi, rămase din epocile anterioare. Asemenea situații s-au semnalat la Cernatu, Mînăstioara, Odorheiu Secuiesc, Piatra Neamț-Bîtca Doamnei, Sărățel, Șeica Mică și poate Orlovka. Cea mai veche fortificație reutilizată ar părea să fie aceea neolitică de la Piatra-Neamț-Bîtca Doamnei (dacă datarea este bună), urmată de fortificația din epoca bronzului de la Mînăstioara, de aceea de la Odorhei (fie din epoca bronzului, fie din Hallstatt) și de fortificațiile hallstattiene de la Cernatu, Sărățel și Șeica Mică. În toate cazurile este dificil de precizat felul cum s-au păstrat fortificațiile mai vechi și măsura intervenției dacice la ele (reamenajări, ajustări etc).

Se remarcă dintru început numărul redus al unor astfel de reutilizări, în comparație chiar cu acelea de la așezările fortificate contemporane. Explicația credem că este de căutat în nepotrivirea vechilor fortificații cu rosturile și rolul pe care urmau să le aibă cetățile și fortifi-

cațiile independente dacice. Considerentele pentru alegerea locului fortificațiilor erau altele, chiar numai referindu-ne la configurația naturală a terenului și neglijînd complet zonele unde se aflau, într-o epocă și în cealaltă, centrele puterii politice și militare.

Pentru a da doar cîteva exemple amintim aria mare a fortificațiilor hallstattiene în raport cu suprafața cetăților dacice cît timp însăși destinația lor era diferită (primele pentru a adăposti atît populația unor așezări cît și avutul în animale al acestora, celelalte destinate numai oamenilor sau exclusiv luptătorilor), preferarea în epoca hailstattiană a locurilor mult mai înalte ș.a.m.d. Grăitoare în acest sens sînt fortificațiile de la Sărățel și Șeica Mică, fiecare amplasată pe locul unei fortificații hallstattiene și fiecare utilizînd (cu amenajările ce se impuneau) doar o parte a ariei fortificate anterior.

În comparație cu așezările fortificate contemporane, la cetăți se constată frecvența mai redusă atît a întăriturilor de tip promontoriu barat, cît și a elementelor tradiționale de fortificare (șanț, val, palisadă) în postura de componente de bază sau exclusive ale fortificației. Sînt, în schimb, mai numeroase fortificațiile socotite variante ale promontoriului barat (pe două-trei laturi) — de fapt verigi de legătură cu ultimul tip — și fortificațiile circulare. Dacă se are în vedere rezerva formulată în legătură cu încadrarea în tipul de variantă a promontoriului barat sau în fortificațiile „circulare” a întăriturilor ridicate pe forme de relief a căror configurație completa natural elementele de fortificație de pe celelalte laturi, se ajunge la concluzia că fortificațiile de tip circular (numai cu elemente artificiale sau și cu elemente naturale) dețin majoritatea. Poate tocmai diferențele existente între configurația naturală a locurilor preferate pentru așezările fortificate, pe de o parte, și pentru cetăți, pe de altă parte, să ofere explicația scăderii simțitoare a frecvenței utilizării elementelor de fortificare tradițională (șanțul, de pildă, aproape indispensabil promontoriilor barate, dar inutil la mameloanele cu pante abrupte).

Diferențele nu se opresc aici și se cuvine subliniată în primul rînd folosirea pe scară largă a zidurilor de piatră legată cu pămînt (uneori în combinație cu lemnul) și a celor din blocuri fasonate, ambele neutilizate ca elemente de fortificare la așezări. Nu mai puțin de 15 cetăți și fortificații independente au ziduri de piatră legată cu pămînt și alte 9 (fără a socoti turnurile izolate și turnurile-locuință din componența fortificațiilor de pămînt) au fost înzestrate cu ziduri din piatră fasonată.

Fără a intra acum în detaliile geografice ale dispunerii cetăților și fortificațiilor independente, toate mai mult decît semnificative, elementele de fortificare ale acestora, prin masivitate, rezistență și durabilitate sînt relevante pentru rolul militar și politic ce le fusese rezervat.

ORGANIZARE INTERNĂ

Deosebirilor constatate între așezările fortificate, pe de o parte, și cetățile și fortificațiile independente, pe de altă parte, atît în privința formelor de relief pe care se află amplasate, cît și a felului construcțiilor defensive utilizate li se adaugă altele, esențiale în privința organizării

interne a spațiului apărat de fortificație și, desigur, în legătură cu destinația în bună parte diferită. Dealtminteri tocmai destinația și rolul funcțional deosebit ce de era rezervat au determinat, în cele mai multe cazuri, un anumit mod de a organiza aria din spatele elementelor de fortificare.

Unora dintre fortificațiile amintite atât în categoria așezărilor fortificate, cât și în cealaltă nu li se poate preciza caracterul în stadiul actual al cercetărilor. Ne referim la fortificațiile de la Bicsad, Cernatu, Mînăstioara, Stîrciu și Tusa. În absența cercetărilor arheologice de amploare în cuprinsul lor, capabile să stabilească intensitatea locuirii, numărul, felul, extensiunea și destinația construcțiilor ridicate în aria fortificată, numai pe baza suprafeței din interiorul fortificației nu se pot include într-o categorie sau alta. Un exemplu grăitor în această privință oferă așezările fortificate de la Arpașu de Sus și Bernadea, pe de o parte, și cetatea de la Sărățel, pe de altă parte. Toate trei au în interiorul fortificației spații apropiate ca extindere, dar destinația și, ca urmare, caracterul lor este diferit. Spații mai mari fortificate decât la cele acum amintite se întîlnesc la Brad, Răcătau și Costești-Cetățuie însă iarăși destinația ultimei este alta decât a primelor două. Se poate conchide, așadar, că nu extinderea mai mare sau mai mică a ariei fortificate ci modul cum a fost ea utilizată este determinant pentru precizarea caracterului și destinației unei fortificații dintr-o zonă sau alta.

Rezumîndu-se la cetățile și fortificațiile independente sigure, care reprezintă cea mai mare parte a construcțiilor dacice de acest fel, în funcție de rezultatele cercetărilor din interior, ele se împart în două categorii: utilizate permanent și utilizate doar sporadic, în vremi de primădie.

Cetăți utilizate permanent. Fortificațiile de acest fel se caracterizează prin existența în interiorul lor a straturilor de cultură relativ groase — indiciu al îndelungatei locuiri — și a construcțiilor felurite destinate atât adăpostirii oamenilor cât și a proviziilor necesare vremilor de război.

În aria fortificată s-au descoperit de obicei cîte unul-două edificii mai pretențioase, urme de barăci și alte amenajări gospodărești absolut necesare.

Primele constau din clădiri mai mari, cu bază de piatră și pereți din lemn (Piatra Neamț-Bîtca Doamnei, Luncani-Piatra Roșie) destinate a servi drept locuință comandantului cetății și ajutoarelor sale. Altele au pe platourile superioare cunoscutele turnuri-locuință, cu partea inferioară a zidurilor din piatră ecarisată, continuată apoi în lemn (rar) sau cărămidă (de obicei). Toate de mari dimensiuni, ele au avut o încăpere la parter (destinată păstrării proviziilor și ca loc de magazie) și alta la etaj (locuința propriu-zisă). Doar cetățile de la Costești-Cetățuie și Tilișca au fost înzestrate cu cîte două turnuri-locuință.

În spațiul dintre sau din jurul turnurilor-locuință și al clădirilor mari amintite mai sus se semnalează ici-colo existența cîte unui turn de veghe și aproape peste tot a barăcilor de lemn, a magaziiilor din același material, mai rar a cisternelor (în mod obișnuit săpate în roca înălțimii), a cuptoarelor și a altor instalații gospodărești. Toate erau necesare existenței luptătorilor cantonați în cetate, desigur mai puțini în timp de pace și numeroși în vreme de război.

În mod obișnuit proviziile se păstrau în magazii cu pereți de lemn care au lăsat slabe urme arheologice și uneori destul de puține. Se cunosc însă și construcții din piatră destinate aceluiași scop. Ne referim la încăperile aflate în spatele zidurilor de incintă ale cetății de la Costești-Blidaru, cele mai multe și mai bine conservate, precum și la probabilele construcții similare de la Costești-Cetățuie (pe unele dintre laturile zidului de piatră) și Grădiștea Muncelului — Dealul Grădiștii (construcțiile din partea de nord-vest a cetății). Partea lor superioară servea drept platformă de luptă.

Adesea în interiorul fortificațiilor s-au descoperit unelte de făurărie, ceea ce presupune funcționarea acolo a unor ateliere în vederea confecționării și reparării armelor cel puțin în timpul luptelor.

Mai rar în spațiul fortificat se află sanctuare pentru că în mod obișnuit ele s-au construit în apropierea cetăților.

Locuite permanent de comandant și o mică garnizoană par a fi fost cetățile de la Orlovka și Piatra Neamț — Bîtca Doamnei, în ținuturile răsăritene ale Daciei, Celei, Cetățeni, Ocnița, Polovragi-Cetățuie, în regiunile sudice și Banița, Breaza, Căpîlna, Cernatu, Costești-Cetățuie, Craiva, Cugir, Grădiștea Muncelului-Vîrfurile lui Hulpe, Luncani-Piatra Roșii, Miercurea Ciuc-Jigodin II(?), Racoș, Șimleu-Silvaniei, Tilișca, în zona intracarpatică. Între ele ar putea fi inclusă și fortificația de la Bratislava-Devin pe durata ultimilor circa 15 ani ai domniei lui Burebista.

Fără a anticipa unele observații ce se vor menționa pe larg în altă parte, este de reținut doar că toate fortificațiile amintite se află fie în puncte strategice de importanță deosebită, fie ca elemente componente ale sistemului menit să apere Sarmizegetusa. Unele dintre ele au avut, de asemenea, importante rosturi politice.

Urmărind spațiile aflate în interiorul fortificației sînt de făcut unele precizări. Mai întîi se constată că aria acestora este relativ redusă, limitată la mici platouri (eventual și o porțiune din zona superioară a pantelor lor). Lucrările de nivelare a platourilor și de tăiere a teraselor, acolo unde acestea din urmă există, nu s-au soldat cu amenajarea de mari suprafețe plane potrivite ridicării construcțiilor.

În al doilea rînd se constată că suprafețele netede existente în interiorul fortificațiilor au fost utilizate cu chibzuință la ridicarea diferitelor construcții de felul turnurilor-locuință, a clădirilor mari, barăcilor și celorlalte amenajări gospodărești. Terenurile pe care nu se ridicau construcții se reduc aproape totdeauna la pante mai mult sau mai puțin abrupte, nepotrivite așezării pe ele a construcțiilor.

În atare situație fortificațiile — în speță cetățile ridicate în apropierea uneia sau a mai multor așezări civile și reprezentînd acropola acestora — puteau adăposti în timp de război întreaga populație a așezărilor din jur? Răspunsul este mai degrabă negativ dacă se are în vedere extinderea amintitelor așezări civile. În timp de pace ele puteau servi ca reședință permanentă a comandantului (adesea același cu conducătorul politic al zonei) și unei mici garnizoane, iar în timp de război pentru toți luptătorii ce puteau fi recrutați din așezarea sau așezările civile apropiate. Restul populației civile își căuta probabil adăpost — atunci ca și mai tîrziu — în văi ascunse și pe înălțimi acoperite de păduri.

Din repertoriul cetăților și al fortificațiilor independente a reieșit că doar câteva dintre ele aveau amenajate cisterne în spațiul închis de fortificație; sursele permanente de apă se găseau totdeauna ceva mai jos, fie în clinii înălțimilor, fie în apa pârâielor de la poalele lor. Indiferent deci cât de mari erau proviziile de apă potabilă din cisterne și din vasele destinate păstrării ei, ele se dovedeau tot insuficiente în cazul unor asedii prelungite.

FORTIFICAȚII NEUTILIZATE PERMANENT

Între fortificațiile existente pe teritoriul Daciei, indiferent de categoria în care au fost incluse (cetăți — cu așezări civile în preajmă, fortificații independente — fără așezări civile apropiate) se constată a fi fost destul de numeroase acelea cu straturi de cultură extrem de subțiri, chiar și ele constituite adesea din distrugerea prin incendii a fortificațiilor. Toate pot fi incluse în categoria de fortificații de refugiu în sensul utilizării lor tot de o garnizoană, mai mare sau mai puțin numeroasă, dar numai în timp de război.

Construcțiile descoperite în spațiile apărute ale unor astfel de fortificații sînt net deosebite de ale celorlalte, locuite permanent. În mod obișnuit se reduc la urmele unor barăci de lemn, adesea nelipite cu lut, și la fragmente nu prea numeroase de lipitură de perete arsă. Toate reprezintă indiciile unor construcții simple, în manieră tradițională, și reduse numeric. Nu se cunosc cisterne, magazii, resturile altor construcții gospodărești indispensabile existenței de lungă durată.

Observațiile de mai sus conduc spre concluzia utilizării acestora doar sporadic și probabil numai de luptători, cît timp spațiile închise de elementele de fortificare sînt totdeauna mici.

Fac parte din această categorie fortificațiile de la Piatra Neamț-Bîtea Doamnei, Cozla (?), la est de Carpați, Pîlovragi — Crucea lui Ūrsache, în zona sudică, Ardeu, Cîmpuri-Surdue, Costești-Blidaru, Covasna (?), Cozia, Grădiștea Muncelului-Dealul Grădiștii, Miercurea Ciuc-Jigodin I și II, Odorhei, Porumbenii Mari, Racu, Sărățel, Șeica Mică, Zetea, în ținuturile intracarpatiche, și Olit, Marca, Sacalásău Nou, Șoimi, Șușturogi, în regiunile vestice.

Poate cel mai elocvent exemplu de astfel de fortificație îl reprezintă Sarmizegetusa. Cetatea capitalei, ridicată într-un loc anume ales (larg și cu pante abrupte de jur-împrejur) pe strimtul picior al Muncelului, avea în interior două-trei construcții lipite de zidul de incintă și mai mai multe barăci. În ciuda ariei sale mari (circa 3 ha) în comparație cu suprafața altor fortificații contemporane, cetatea Sarmizegetusei nu era în măsură să adăpostească întreaga populație a orașului antic. În timp de pace era nelocuită, iar în războaiele cu Traian a fost ultimul loc al înverșunatei rezistențe a lui Decebal. Pe cunoscuta scenă a împărțirii ultimelor rezerve de apă în cetatea Sarmizegetusei³⁵⁸ sînt reprezentați numai bărbați, desigur toți luptători. Nu se poate vorbi, deci, de adăpostirea

³⁵⁸ C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, II, Berlin, 1900, scenele CXX—CXXI; C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, 1960, p. 312.

populației civile ce locuia în orașul construit pe terasele Dealului Grădiștii. Destinații similare vor fi avut toate celelalte fortificații nelocuite permanent.

Din cele de mai sus a reieșit că existau cetăți utilizate permanent cu întinse așezări civile în apropiere, și altele doar în timpul conflictelor armate, tot așa fiind situația fortificațiilor independente. Deci nu calitatea de cetate sau de fortificație independentă a determinat caracterul utilizării și durata utilizării ei.

Pentru stabilirea cauzelor uneia sau alteia dintre utilizările fortificațiilor în discuție credem că trebuie avute în vedere, pe de o parte, destinația inițială și evoluția lor în timp și, pe de altă parte, scopul cu care au fost construite în anumite locuri.

Unele dintre ele, anume acelea cu fortificații mai vechi, au fost construite dintru început drept acropole ale așezărilor din preajmă, destinate a fi reședințe ale conducătorilor politici și militari ai zonelor de întinderi variabile din jurul lor. Sînt, cu alte cuvinte, centrele politice și militare ale uniunilor tribale de pe cuprinsul Daciei. Cele mai elocvente exemple de astfel de centre le oferă cetățile de la Costești-Cetățuie, Ocnița. Altele au fost construite, tot ca reședințe ale conducătorilor militari, abia după o relativ lungă perioadă de existență a așezări(lor) civile, cum pare a fi situația la Craiva (dacă nu se vor descoperi urmele unei fortificații anterioare celei distruse la războaiele de la începutul secolului II e.n.). O parte dintre acestea și-au pierdut apoi calitatea de centre de uniuni tribale (în timpul domniei lui Burebista, de pildă) dar au continuat să reprezinte sediul autorității politice și militare dependente de rege într-o zonă dată, au revenit apoi la calitatea inițială (după desmembrarea stăpînirii lui Burebista) și iarăși și-au pierdut-o (sigur în timpul lui Decebal dacă nu chiar înainte).

Altele, cum este de pildă Costești-Cetățuie, nu aveau să-și mai recapete niciodată importanța politică inițială. În schimb, situarea lor în puncte strategice extrem de importante i-le-a păstrat nealterată importanța militară.

Într-o altă categorie de fortificații utilizate permanent pot fi incluse acelea construite cu destinație strict militară, menite fiind să bazeze sau să supravegheze fie importante drumuri comerciale, fie puncte obligatorii de trecere dintr-o zonă în alta. Exemplele pot fi numeroase, dar ne rezumăm să amintim doar fortificațiile de la Banița, Breaza, Căpîlna, Cetățeni, Luncani—Piatra Roșie, Miercurea Ciuc — Jigodin, Odorheiu Secuiesc, Polovragi, Racoș, Tilișca.

În apropierea unora dintre ele se aflau așezări civile (Cetățeni) și: ele îndeplineau atît funcția militară ce le era rezervată cît și pe aceea de acropolă — reședință a căpeteniei locale. Altele nu au avut inițial în apropiere așezări civile (Banița, Breaza), dar acestea s-au înfiripat nu atît datorită prezenței fortificației din apropiere cît mai ales grație condițiilor economice favorabile ale locurilor unde se aflau situate. În cele două cazuri citate, prima se afla pe traseul drumului comercial din apropierea defileului Jiului, iar a doua pe drumul de plai, ce unea*

peste munte, ținuturile de pe cele două versante ale Carpaților meridionali.

Mare parte dintre fortificații au rămas însă ca atare și utilizarea lor permanentă a fost impusă de importanța militar strategică ce o aveau (Căpîlna, Luncani—Piatra Roșie, Racoș, pentru a nu aminti decît cîteva).

În sfîrșit, fortificațiile neutilizate permanent (indiferent dacă sînt cetăți sau fortificații independente) credem că au fost construite dintru început cu scopul de a fi folosite numai în vremi de restriște. Tot în această categorie se înscrie zidul de pămînt și lemn de la Cioclovina.

Se poate conchide că la toate cetățile și fortificațiile independente prevalează, firesc, importanța lor militară. O dovedesc în egală măsură zonele unde se află ele situate, locurile alese pentru construirea întăriturilor și elementele componente ale fortificației, mai numeroase, mai variate și mai rezistente decît la așezările fortificate. Spațiile închise de ele sînt relativ restrînse, propice ridicării doar a construcțiilor ne-defensive absolut indispensabile existenței apărătorilor. Pentru ținuturile Daciei, în comparație cu alte zone europene locuite de diferite seminții în epoca Latene tîrzie, se remarcă, totodată, numărul ridicat al fortificațiilor în raport cu întinderea zonelor unde se află ele situate.

CONSIDERAȚII FINALE

La capătul prezentării cetăților și fortificațiilor independente cunoscute pînă acum pe teritoriul Daciei și databille către sfîrșitul epocii Latene, se impun cîteva încheieri de ordin general, menite fie să precizeze unele aspecte abia schițate pînă acum, fie să aducă în discuție altele ce nu se conturau îndeajuns de clar fără imaginea de ansamblu asupra tuturor caracteristicilor acestora.

Privitor la cetățile și fortificațiile independente se constată mai întîi perpetuarea unor elemente tradiționale chiar dacă ele au suferit fireștile transformări și adaptări cerute de noile condiții ale epocii și, în al doilea rînd, apariția altora, adesea necunoscute înaintea, deosebitoare nu numai în raport cu fortificațiile mai vechi, hallstattiene, ci și cu acelea contemporane ale așezărilor fortificate.

În legătură cu locurile alese în vederea construirii fortificațiilor se observă atît preferințe evasiidentice, cît și, mai ales, altele. Uneori au fost fortificate aceleași locuri fie din pricina calităților evidente ale poziției lor strategice, net avantajoase în raport cu formele de relief din împrejurimi, fie și ca urmare a existenței acolo a fortificațiilor mai vechi încă bine păstrate. Reamenajările și ajustările ce se impuneau solicitau eforturi incomparabil mai mici decît construirea altora noi.

Atunci cînd s-au utilizat fortificațiile mai vechi, nepotrivirea evidentă între posibilitățile și cerințele epocii hallstattiene și ale celei dacice de către sfîrșitul vîrstei a doua a fierului priveau mai ales extinderea ce trebuia s-o aibă suprafața fortificată. Exemple edificatoare în această privință oferă cetățile de la Sărățel și Șeica Mică, ambele pe locul unor fortificații hallstattiene, dar avînd nevoie de o suprafață mult

redușă în comparație cu ele. Așa se explică la Sărățel construirea zidului de piatră, pământ și lemn care împărțea aproximativ în jumătate aria cetății hallstattiene și existența stratului de cultură dacică numai în suprafața reamenajată. Restul valurilor și șanțurilor din celelalte porțiuni au rămas în starea cum fuseseră găsite. La Șeica Mică stratul de cultură dacică a fost descoperit, de asemenea, doar pe suprafața mică din spatele celei de a patra linii defensive. Se poate afirma chiar că reutilizările fortificațiilor hallstattiene drept cetăți și fortificații independente dacice constituie excepții de la practica obișnuită.

Toate celelalte fortificații s-au construit pe locuri unde înainte nu existaseră întărituri mai vechi chiar dacă au fost locuri din alte epoci. S-au preferat înălțimile dominante pentru relieful jos din apropiere, dar dominate, la rîndul lor, de altele cu altitudini mai mari. Cît privește formele de relief, pe primul loc ca frecvență de utilizare se situează mameloanele izolate de jur-împrejur (mai rar) sau legate doar cu cîte o șa scundă de celelalte înălțimi. Se pare că principalul considerent de care s-a ținut seama la alegerea înălțimilor pentru fortificații — pe lîngă configurația terenului, în măsură să ofere o avantajoasă apărare naturală — l-a constituit distanța pînă la sursele permanente de apă, totdeauna incomparabil mai mică decît la cetățile hallstattiene.

Tot în legătură cu formele de relief alese există deosebiri și în comparație cu așezările fortificate cît timp acestea din urmă se află situate în mod obișnuit pe promontorii sau la capătul teraselor înalte ale cursurilor de apă.

Indiferent însă de aria suprafeței apărute de fortificație și de formele de relief preferate într-o epocă sau alta, situarea tuturor lucrărilor de întărituri pe înălțimi demonstrează perpetuarea aceleiași concepții de luptă în care apărării naturale, oferită de configurația terenului, i se rezerva un rol important. Toate cetățile și fortificațiile independente au fost construite pentru a rezista unor atacuri de scurtă durată și nicidecum la asedii prelungite în cursul cărora epuizarea rezervelor de apă era inevitabilă și făcea imposibilă continuarea rezistenței apărătorilor.

Moșteniri din epoca hailstattiană se înregistrează, de asemenea, în privința felului elementelor de fortificare și a materialelor utilizate pentru construirea lor. Se perpetuează șanțurile, valurile, palisadă, toate elemente străvechi a căror realizare implica doar cheltuială de muncă cît timp materialele se găseau la îndemînă pretutindeni. Sub raport numeric fortificațiile ridicate numai cu elemente tradiționale sînt mai puțin numeroase, ceea ce demonstrează preferința pentru elementele tehnice noi, mai eficace. Mai mult, adesea elementele tradiționale au fost completate cu altele înainte necunoscute sau foarte rar utilizate. Se poate afirma că din punctul de vedere al frecvenței elementelor tradiționale în componența fortificațiilor apropierea sînt mai mari între așezările fortificate dacice și cetățile hallstattiene decît între primele și cetățile contemporane lor.

Cetățile și fortificațiile independente se remarcă în primul rînd prin înzestrarea lor cu elemente de fortificație cu totul noi sau mai rar întîlnite înainte. Din ultima categorie fac parte zidurile din pământ (piatră) și lemn, foarte rare chiar și la fortificațiile așezărilor, iar din prima

zidurile din piatră nefasonată sau sumar fasonată și desigur acelea din piatră fasonată.

În privința zidurilor din pământ și lemn, perpetuate ca sistem de ridicare din epoca anterioară (valurile hallstattiene calcinate), piatra din compoziția lor nu trebuie considerată ca un element distinctiv pentru o categorie aparte sau o variantă a acestora. Pe cât se pare ea a fost utilizată în amestec cu pământul peste tot unde se afla la îndemână și conferea construcției un spor de soliditate.

Frecvente sînt apoi zidurile din piatră nefasonată sau sumar fasonată. Ele au fost ridicate fie din piatră informă, așa cum se găsea în împrejurimi sau cum fusese scoasă din carieră, totdeauna legată cu pământ (lut), fie din lespezi sumar fasonate, legate între ele cu același liant. În mod obișnuit la astfel de ziduri s-a manifestat grijă sporită pentru obținerea regularității feței exterioare a construcției; în interior (pe grosimea zidului) piatra s-a așezat așa cum se potrivea, iar pe „fața” internă devierile de la suprafața plană sînt extrem de frecvente. Rezistența sporită a unor astfel de ziduri, groase de 2—3 m, în comparație cu celelalte din pământ și lemn sau cu valurile din pământ nu are nevoie să fie subliniată în mod expres.

Utilizarea zidurilor de piatră cu liant de pământ este reilativ larg răspîndită (15 cetăți și fortificații) fie că ele constituie singurul element al fortificației, fie că a fost completat de altele. Se cunosc astfel de ziduri în teritoriile de la est de Carpați (Piatra Neamț—Bîtea Doamnei și Piatra Neamț—Cozla), la sud de munți (Cetățeni, Polovragi—Cetățuie faza II) și mai ales în interiorul arcului carpatic.

Despre acest tip de zid nu se poate afirma că ar fi fost preluat de daci de la alte seminții. Cum este îndeobște știut, zidul celtic avea cu totul altă structură și tehnică de construire diferită. Existența în lumea elenistică și chiar la semințiile din Balcani (illiri și traci) a unor ziduri asemănătoare nu implică preluarea de acolo a sistemului de construire a zidului. Tehnica este îndeajuns de simplă și cunoscută pe spații geografice atît de întinse încît nu poate fi cazul unor preluări. Ea a apărut, foarte probabil, în deosebite locuri, fără vreo legătură între ele.

Dar elementul întru totul nou și pretențios ca materiale utilizate și tehnică de construcție, întîlnit la cetăți și la fortificații independente, îl constituie zidul din piatră fasonată.

În funcție de tehnica de construcție, zidurile din piatră fasonată se împart în trei categorii distincte, unele cu una-două abateri de la regula general întîlnită.

Prima categorie o reprezintă zidurile cu două paramente din blocuri fasonate cu acel sistem de alternare a două-trei blocuri dispuse longitudinal pe direcția zidului cu cîte un bloc așezat transversal. Din loc în loc paramentele sînt legate transversal cu grinzi de lemn. Astfel de ziduri se întîlnesc la Costești—Cetățuie și la turnurile de la Tilișca.

Tehnica amintită este folosită și răspîndită în lumea grecească mai ales pe durata secolelor IV—I î.e.n. Cele mai apropiate analogii (în sens geografic pentru că sistemul de construcție este același pretutindeni) le găsim la zidul elenistic al Histriei datat — în cele patru faze princi-

pale — de la sfârșitul secolului IV și pînă în secolul II î.e.n.³⁵⁹ Ziduri identice din punctul de vedere al tehnicii are și templul din sectorul de nord-est al aceleiași cetăți, datat în secolul V î.e.n.³⁶⁰ Deci la Costești și la Tilișca zidurile au fost ridicate întocmai ca și cele elenistice.

Totodată participarea specialiștilor și a tehnicienilor din cetățile grecești pontice la lucrările din Munții Orăștiei este în afara oricărei îndoieli³⁶¹ și ea datează, foarte probabil, din vremea cînd Burebista stăpînea litoralul occidental al Pontului Euxin. Este de presupus, așadar, că sub conducerea și în bună parte prin participarea efectivă la lucrări a grecilor au fost ridicate zidurile de pe Cetățuia de la Costești și ale turnurilor de la Tilișca. După dispariția din viață a lui Burebista și dezmembrarea stăpînirii sale nu credem că se mai poate vorbi despre o participare masivă a grecilor la lucrările din Munții Orăștiei și din ținuturile intracarpătice.

Zidurilor din a doua categorie, care au tot două paramente din blocuri fasonate, emplecton și grinzi transversale de lemn, le lipsesc doar blocurile așezate perpendicular pe direcția paramentelor. „Amănuntul” de ordin tehnic ar putea fi trecut cu vederea dacă el n-ar implica scăderea rezistenței zidului. În această tehnică au fost construite zidurile de la Banița, Costești—Blidaru, Grădiștea Muncelului—Dealul Grădiștii, Grădiștea Muncelului — Vîrful lui Hulpe și Luncani — Piatra Roșie, cărora li s-ar putea adăuga cu probabilitate zidul de la Bratislava-Devin și al turnului de la Breaza. Acestui tip de construcție, *inspirat* din lumea elenistică, *nu identic* cu construcțiile de acolo, i se poate da calificativul de *murus Dacicus*³⁶².

La zidul cetății Căpîlnei s-a constatat că, după o porțiune unde el are două fețe, construit fiind în tehnica tocmai amintită, continuă doar cu fața externă din blocuri de calcar și cu emplecton în spatele ei, grinzele de lemn transversale fixîndu-se cu unul dintre capete în paramentul exterior și cu celălalt în stîncă. Nu credem că el, în ciuda absenței feței interne, poate fi socotit o variantă (în deplinul înțeles al termenului) a zidului dacic. În zona turnului-locuință, unde distanța pînă la stîncă din spatele zidului se mărise datorită tăierii platformei pe care s-a construit amintitul turn, zidul de incintă are două fețe din blocuri de calcar și abia acolo unde stîncă amenajată spre a face loc zidului era apropiată și putea suplini fața lui internă, a fost utilizată ca atare. De la ea în sus se afla fața internă, tot din blocuri de piatră fasonată.

O altă abatere sau mai degrabă completare a tehnicii de ridicare a zidului dacic a fost înregistrată la Banița. Stîncă piezișă de pe Dealul Cetății a impus construirea bazei zidului în trepte și diferențele niari în plan verticali solicitau legături suplimentare, în plan orizontal, între blocurile aceluiasi parament. S-a recurs la săparea în blocurile alăturate a două adîncituri tot în formă de coadă de rîndunică, dispuse față în

³⁵⁹ C. Preda și A. Doicescu, în *Histria*, II, 1966, p. 298 și urm. (cu trimiteri la analogii în lumea elenistică); cf. E. Meyer, în *Mitteilungen de Deutschen Archaeologischen Institut, Athenische Abteilung*, 71, 1, 1956, p. 98—100.

³⁶⁰ Em. Condurachi și colab., în *SCIV*, III, 1952, p. 240, 242.

³⁶¹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 130, 147; Cv Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 35—41; idem, în *Ist Rom*, I, 196Q, R~ 319—321; *Sistemi e tecnica di costruzione*, p. 83—84.

³⁶² Cf. I. Glodariu, în *N&H*, VI, 1, 1980, p. 42—43.

față cu partea mai îngustă, și fixarea în ele a scoabelor de lemn cioplite la fel. Sistemul de legare cu scoabe a blocurilor alăturate se întâlnește, de asemenea, la zidurile de susținere a scărilor de intrare într-unui dintre sanctuarele patrulate și în sanctuarul mic circular de la Sarmizegetusa. Această soluție de realizare a legăturilor, cunoscută cu milenii înainte, a fost preluată, desigur, tot de la grecii din Pontul Euxin.

Un tip de zid cu două paramente din blocuri fasonate, dar construit într-o tehnică total diferită, este acela de la Craiva: porțiuni de trei rânduri de blocuri așezate cu lungimea de direcția paramentului alternează cu câte un bloc dispus vertical. Scoabe de lemn legau atât transversal paramentele (prin fixarea capetelor lor în scobiturile săpate în blocurile opuse), cât și longitudinal, dar numai extremitățile superioare ale blocurilor verticale. De la scoaba longitudinală în sus zidurile continuau probabil numai în lemn. Este posibil însă ca în lăcașurile săpate în blocurile verticale să fi fost fixate cepurile unor bîrne așezate tot vertical; în ele se fixau apoi cele orizontale.

Singura construcție cunoscută de noi, dar și ea asemănătoare, nu identică zidului de la Craiva se află în vestul Siciliei, la Entella, pe Monte Casteliuzzo (Poggioreale) și datează din epoca elenistică³⁶³. Zidul de acolo, din blocuri cioplite, dar fără a fi toate de aceeași înălțime, are din loc în loc blocuri mari dispuse vertical. Fără a putea preciza de unde din lumea elenistică a fost preluată această tehnică, tot ceea ce se poate spune deocamdată este că ea rămîne insolită în lumea dacică. Datarea construirii fortificației de la Craiva în a doua jumătate, dacă nu numai la sfîrșitul secolului I e.n. și la începutul celui următor, adică tocmai în perioada ce coincide cu venirea în Dacia a meșterilor primiți de Decebal de la Domitian în conformitate cu stipulațiile tratatului de pace din 89³⁶⁴ poate indica cu aproximație cine și de unde a adus acest sistem de construcție. Vor fi fost probabil acei „meșteșugari de tot felul, și pentru timp de pace și pentru război”, menționați de Cassius Dio.

Drept elemente componente ale fortificațiilor caracteristice exclusiv cetăților pot fi socotite, de asemenea, turnurile de curtină (= bastioane), turnuri-le-locuință (și ele cu rol defensiv, cum demonstrează construcțiile de acest fel de la Breaza, Căpîlna, Tilișca) și platformele de luptă integral sprijinite pe zidurile perpendiculare pe cele de incintă (Costești—Blidaru, Grădiștea Muncelului—Dealul Grădiștii), parțial (Costești—Cetățuie) sau amenajate direct în stîncă masivului (Banița, Craiva, Polovragi—Cetățuie).

Turnurile de curtină și turnurile-locuință (inclusiv maniera de a le construi în partea superioară din cărămidă) au fost și ele preluate din arhitectura elenistică, cum tot acolo își au originea intrările în cetăți prin câte un turn sau flancate de turnuri sau ziduri, turnurile de veghe durate în lemn, sprijinite pe baze de piatră, tipurile de cărămizi și țigle³⁶⁵.

În privința planurilor cetăților și fortificațiilor independente, perpetuarea celor tradiționale este evidentă. Apariția altora noi, preluate din

³⁶³ V. Tusa, în *Posebna Izdanja*, XXIV, 6, Sarajevo, 1975, p. 291—292 și pl. H/2.

³⁶⁴ Cassius Dio, LXVII, 7.

³⁶⁵ C. Daicoviciu, *Sistemi e tecnica di costruzione*, p. 84—85.

alte părți, este atît de sporadică și într-o perioadă de timp mult prea scurtă pentru a nu fi socotită accidentală.

Elementele de fortificație, la fel ca la cetățile hallstattiene și la așezările fortificate dacice contemporane, au fost adaptate (cu rarele excepții ce se vor menționa) integral la configurația naturală a terenului. Acolo unde fortificațiile sînt de tip promontoriu barat sau se desfășoară pe două-trei laturi ale promontoriului ele urmează marginea sau marginile spațiului ce trebuia să se afle în spatele întăriturilor. Amenajările, existente pe alocuri, au fost de mică anvergură și nici unde nu urmăreau obținerea unor trasee regulate. La fortificațiile „circulare” apoi, elementele componente ale întăriturilor urmează, de asemenea, configurația reliefului, adesea urcînd și coborînd pante sau urmînd clinurile terenului.

Acest fel de planuri, fără forme geometrice determinate riguros, au purces, pe de o parte, din aceeași concepție de fortificare ce căuta folosirea la maximum a posibilităților naturale de apărare și, pe de altă parte, din dorința de a evita cheltuiala enormă de muncă necesită de amenajarea pantelor neregulate ale înălțimilor. Și, în adevăr, pentru oricare cunoscător *de visu* al fortificațiilor dacice adaptarea acestora la forma terenului și folosirea tuturor avantajelor naturale sînt impresionante. O dovedesc cu prisosință sinuozitatea traseelor urmate de elementele de fortificare, construirea de turnuri de veghe și de pază pe cele mai potrivite ridicături de teren, tăierea în stîncă a platformelor de luptă deasupra versanților abrupti.

S-au menționat însă și unele excepții de la această regulă generală. Ele sînt reprezentate de traseul unghiular al zidului de piatră de la Costești—Cetățuie, de planurile fortificațiilor de la Costești—Blidaru și de la Luncani—Piatra Roșie (faza I). Toate cele trei planuri sînt de evidentă inspirație elenistică: patrulater, prevăzute cu turnuri la colțuri și pe traseul zidurilor, ultimele două chiar cu intrarea prin cîte un turn³⁶⁶. Planul cetății II de la Costești—Blidaru este tot patrulater, izvorît din necesitatea de a include în fortificație turnul izolat.

O simplă privire asupra configurației terenului în toate cele trei cazuri, dar mai ales la Costești—Blidaru și Luncani—Piatra Roșie, este lămuritoare pentru evaluarea (chiar aproximativă) a uriașelor lucrări de ajustare a pantelor înălțimilor în vederea materializării planurilor patrulaterale ale fortificațiilor. La Luncani—Piatra Roșie, unde masivul este din stîncă, latura de est a trebuit să fie construită frînt pentru a evita rămînerea în afara ariei fortificației a unui spațiu relativ larg din marginea de sud-est a platoului.

Cum fortificațiile în discuție nu se datează printre ultimele ridicate în Dacia înainte de cucerirea romană, este evident că nu în această direcție au evoluat planurile cetăților și fortificațiilor independente. Potrivite și relativ lesnicios de realizat în condițiile terenurilor plane, de șes, ele deveneau improprii reliefului vălurit din zonele montane sau piemontane și necesitau un mare volum de lucrări în vederea amenajării prealabile a locului destinat fortificării.

În interiorul fortificațiilor neutilizate permanent nu poate fi vorba de viață economică nici chiar atunci cînd împrejurări vitrege reclamau

³⁶⁶ Idem, în *IstRom*, I, 1960, p. 319—320.

folosirea lor. Mai mult, de viață economică în deplinul înțeles al termenului nu se poate discuta nici în legătură cu fortificațiile locuite permanent, indiferent dacă erau cetăți sau fortificații independente. Și într-un caz și în celălalt veritabila viață economică se desfășura în așezările civile de la poalele cetăților sau din zona apropiată lor. Ele rămâneau doar consumatoare de bunuri, iar concentrarea unor piese de valoare este de pus atît pe seama dării de mînă a celor ce le locuiau permanent cît și a adăpostirii obiectelor de preț în interiorul lor în timp de război.

În schimb, importanța militară în primul rînd și adesea politică a cetăților și a fortificațiilor independente reiese pregnant din pozițiile strategice ce le dețineau, din mărimea și rezistența elementelor de fortificare ce le înzestrau și din calitatea unora de centre politice și administrative ale zonei din jur.

Înainte de a încerca precizarea grupării zonale și în ansamblul teritoriilor dacice a cetăților și fortificațiilor independente este de notat că rolul militar jucat de **ele** nu poate fi apreciat integral fără a ține seama de rosturile militare ale așezărilor fortificate, care le completează adesea în perioadele funcționării lor simultane (fig. 36). Nu rare ori gruparea fortificațiilor — indiferent de natura acestora — într-o zonă sau alta are și semnificații de ordin politic.

În teritoriile răsăritene ale Daciei așezările fortificate de la Galați—Bărboși, Poiana, Răcățău, Brad și Piatra Șoimului, primele patru înșirate pe Șiret, ultima pe Bistrița, supravegheau importantul drum comercial ce urca în amonte pe cursul rîului. Li se adaugă acum cetățile și fortificațiile independente de la Orlovka pe Dunăre, Mînăstioara pe drumul ce se îndrepta spre Pasul Oituz, Tg. Ocna—Tisești, pe drumul ce urca pe valea Trotușului și trecea în ținuturile intracarpătice prin Pasul Ghimeș—Palanca, Piatra Neamț—Cozla și Piatra Neamț—Bîtea Doamnei, ambele pe traseul altui drum ce traversa munții prin Pasul Bicz spre a ajunge pe cursul superior al Mureșului.

În teritoriile de la sud de Carpați alte fortificații străjuiau principalele drumuri comerciale și trecerile peste munți. Urmărindu-le de la est spre vest, prima cunoscută astăzi este așezarea fortificată de la Cîndești aflată pe drumul ce urca în amonte pe Buzău, trecea prin pasul cu același nume și întâlnea fortificația de la Teliu.

Lăsînd deocamdată la o parte așezările fortificate de pe cursurile inferioare și mijlocii ale principalelor rîuri ce străbat zona sudică a Daciei, următoarea cetate se află pe Dîmbovița superioară, la Cetățeni, pînă unde ajungea drumul ce urmas cursul Argeșului și apoi al Dîmboviței; mai sus, în munte, el se despărțea, o ramură îndreptîndu-se spre Pasul Bran (ea avea la coborîrea din munți așezarea fortificată de la Rîșnov) și cealaltă, transformată în potecă, descindea la Breaza.

Cetatea de la Ocnița, în afara importanței politice binecunoscute, de centru al burilor, nu era departe de drumul care urca valea Oltului, coțea pe Lotru, ajungea la obîrșia Sadului **și** cobora în Depresiunea Sibiului. Altă ramură a lui se întâlnea cu drumul ce urca pe valea Oltețului, trecea munții pe la Novaci și cobora în valea Frumoasei (Sebeșul).

În sud, lângă Dunăre, se ridica fortificația de la Celei, vis-a-vis de capătul drumului ce traversa Peninsula Balcanică și cobora înspre fluviu pe valea Iskerului.

În teritoriile intracarpătice numărul cetăților și al fortificațiilor independente este cu mult mai mare, așa încât gruparea lor reiese cu evidență numai la o prezentare ce urmează lanțul munților.

De la est spre vest, în Carpații răsăriteni și în apropierea lor se situează cetățile și fortificațiile independente de la Racu (nu departe de pasul Ghimeș—Palanca) cele trei de la Miercurea Ciuc—Jigodin (toate pe drumul ce cobora pe firul Oltului), Casinu Nou (la debușeul acelei ramificații a drumului de pe valea Trotușului care trecea Munții Ciucului prin pasul Uz), mai la sud Cernatu (nu departe de drumul care traversa munții prin pasul Oituz și cobora pe valea Rîului Negru) și Covasna.

Mai la vest de linia de fortificații tocmai amintită, se află situate acelea de la Ghindari, pe drumul ce coboară de-a lungul firului Tîrnavei Miti, Zetea, Odorheiu Secuiesc și Porumbenii Mari pe Tîrnava Mare, pe drumul ce trecuse din valea superioară a Mureșului, prin pasul Sicaș, spre valea Tîrnavei Mari. Tot în zona de est fortificația de la Racoș se construise în defileul Oltului, într-un punct obligatoriu de trecere dinspre Depresiunea Baraoltului și Depresiunea Bîrsei înspre Țara Făgărașului.

Pe tronsonul Carpaților meridionali dintre Cotul Vrancei și pasul Turnu Roșu fortificațiile de la Teliu, Rîșnov, Breaza și Arpașu de Sus străjuiesc intrările în ținuturile intracarpătice. Mai departe, pe drumul ce pornea din Depresiunea Sibiului înspre valea Frumoasei, se afla cetatea de la Tilișca și pe celălalt, care cobora pe valea Frumoasei, cetatea de la Căpîlna. Mai la sud drumul ce urcase prin pasul Vîlcan și cotea spre valea Streiului era supravegheat de cetatea de la Banița.

De la Banița spre nord se află apoi acea grupare de întărituri cunoscută sub numele de sistemul de fortificații din Munții Orăștiei. Din el face parte, de asemenea, cetatea Baniței. De la est la vest Sarmizegetusa era apărată de fortificațiile de la Cugir, aproape de confluența văii Cugirului cu Rîul Mare, Cucuiș, pe afluentul cu același nume al Sibișelului, Costești—Cetățuie și Costești—Blidaru, împreună cu fortificațiile mai mici din preajma lor, pe Apa Grădiștii, Grădiștea Muncelului-Vîrful lui Hulpe, pe valea Anineșului, Luncani—Piatra Roșie, pe valea Stîngului și, la sud-sud-vest de Piatra Roșie, zidul de pământ și lemn de la Cioclovina, care bara drumul de acces din valea Streiului.

Cea mai lesnicioasă cale de pătrundere dinspre vest în zona sudică a ținuturilor intracarpătice urca pe valea Mureșului și era străjuită de fortificațiile de la Pecica, Vărădia, Săvîrșin, Cîmpuri—Surduc, Bretea Mureșană, Cozia și Deva. Drumurile ce porneau către Munții Apuseni din largă vale a Mureșului erau păzite de fortificațiile de la Ardeu, pe valea Geoagiului, și Craiva, într-un loc de unde se bifurcau mai multe drumuri ce pătrundeau în munți.

În sfîrșit, în aceeași zonă intracarpatică se mai aflau fortificațiile de la Sighișoara și Șeica Mică, ambele pe Tîrnava Mare, Bernadea, pe Tîr-

nava Mică, Sărățel, la confluența Șieului cu Budacul, Dumitrița între Someșul Mare și Bistrița.

La vest și nord de Munții Apuseni alte fortificații păzeau atât căile de acces spre munții cât și spre ținuturile intracarpătice. De la sud la nord se înșiruie Berindia (pe Crișul Alb), Clit (pe valea cu același nume, afluent al Teuzullui), Șoimi (pe Crișul Negru), Tășad (pe valea cu același nume, afluent al Crișului Repede), Șușturogi (în vestul Munților Plopișului), Sacalasău Nou (în aceeași munți, dar spre nord-est de Șușturogi), Marca (pe Barcău), Șimleu Silvaniei (pe Crasna), Stîrciu (la sud-est de Șimleu) și Tusa (la sud-est de Stîrciu). Ultima fortificație este cunoscută la Zalha (între Gîrbou și Someș).

Pe lângă gruparea mai multor fortificații în sistemul menit să bazeze accesul înspre Sarmizegetusa, care în sens larg cuprinde, de asemenea fortificațiile de pe Mureșul mijlociu și de la Tilișca, se conturează alte două grupări semnificative. Prima dintre ele se află în Munții Plopișului cu Șușturogi și Tusa la sud, Stîrciu și Șimleu Silvaniei la est, Marca și Sacalasău Nou la nord; cealaltă cuprinde bazinele superioare ale Tîrnavei Mari și Oltului.

O chestiune încă insuficient clarificată este aceea a datării cetăților și fortificațiilor independente. Incertitudini există mai ales în privința plasării în timp a începuturilor diferitelor fortificații, indiferent de perioadele, variate ca întindere, când ele s-au aflat în funcțiune. În această privință documentația arheologică este încă cel puțin deficitară și a obligat la încadrarea lor între limite cronologice relativ largi. Așa se explică de ce marea majoritate a acestora au fost datate pe durata secolelor I î.e.n. — I e.n. Mai mult, lămuriri tranșate e puțin probabil să aducă cercetările viitoare în destule locuri cât timp între materialele arheologice abundă în mod obișnuit doar cele finale.

Pentru a nu lungi acum lista datărilor cetăților și fortificațiilor independente vor fi menționate acelea unde datarea nu a fost precizată și cu alte datări decât veacurile I î.e.n. — I e.n. Se cuvine menționat, de asemenea, că autorii înțeleg prin sec. I e.n. în mod obișnuit și începutul secolului următor, adică anii războaielor daco-romane.

Referitor la începuturile fortificațiilor, deocamdată pentru trei dintre ele (Costești—Cetățuie, Ocnîța și Piatra Neamț—Bîtca Doamnei) se susține că ar putea fi datate la sfîrșitul secolului II î.e.n. în ce ne privește admitem că ele au existat înainte de Burebista, dar în lipsa probelor stratigrafice orice comentarii sînt inutile. Pe durata secolului I e.n. au fost datate lucrările de construcție la fortificațiile de la Craiva și Grădiștea Muncelului — Dealul Grădiștii.

Distrugerea definitivă a altor fortificații a fost datată în alte perioade decât anii războaielor daco-romane la Bratislava—Devin (fortificația a existat probabil numai pe durata domniei lui Burebista, anume pe la mijlocul secolului I î.e.n.), Cetățeni (sfîrșitul pus în legătură cu acțiunea de unificare întreprinsă de același Burebista), Cîmpuri—Surduc (distrusă pe vremea tulburărilor de după moartea lui Burebista), Ocnîța și Polovragi (la începutul secolului I e.n.) și Sighișoara (tot pe durata secolului I e.n.). Părerea noastră este că fortificațiile în discuție, cu excepția celei de la Bratislava—Devin, nu au sfîrșit definitiv înainte de anii războaielor daco-romane. Pozițiile cheie pe care le ocupau ar fi

impus, chiar admițând distrugerea de către Burebista, refacerea lor cel puțin în vremea lui Decebal. Este de admis, în schimb, distrugerea fortificațiilor de la Celei și Orlovka în secolul I e.n. (preciziuni se vor putea aduce abia după publicarea materialelor arheologice).

În sfârșit, în lipsa săpăturilor arheologice sau a unor materiale concludente pentru datare, aceasta din urmă rămîne neclară pentru Ardeu, Grădiștea Muncelului — Vîrful lui Hulpe (începutul fortificației), Orlovka (numai început?), Stîrciu, Șimleu Silvaniei, Șoimi, Tusa, Vărădia, Zalha.

În funcție de încadrările cronologice amintite pot fi datate și anumite elemente nou apărute în materie de fortificare. Anume zidul de piatră legată cu pămînt începe a fi utilizat din secolul I î.e.n., zidul de tip elenistic de pe la mijocul aceluiași veac, zidul dacic din piatră fasonată numai din a doua jumătate a secolului I î.e.n. și zidul din piatră nefasonată cu blocuri de piatră fasonată, toate legate cu pămînt (Costești-Blidaru II) abia în secolul I e.n.

Încheind prezentarea cetăților și a fortificațiilor independente sînt de remarcat mai întîi utilizarea în Dacia a unor tehnici și procedee necunoscute în alte părți ale lumii din afara Imperiului roman, chiar dacă ele au fost preluate și adaptate din lumea greco-romană. În al doilea rînd, este evident numărul extrem de mare al cetăților și fortificațiilor independente raportat la întinderea teritoriului unde au fost construite și la durata de timp relativ redusă. În al treilea rînd, dar nu ca importanță, dispunerea pe teren a fortificațiilor în puncte strategice cheie și mai ales amplasarea acestora pe toate drumurile naturale care traversau munții au dus la transformarea lanțului carpatic într-un adevărat reduct apărut de natură și de priceperea umană.

ÎNCHEIERE

În arhitectura civilă și militară a dacilor ultimele trei veacuri de dinaintea cuceririi romane reprezintă, la fel ca și în alte domenii, perioada celor mai însemnate înfăptuiri, favorizate de avântul general al dezvoltării ținuturilor carpato-dunărene și izvorâte din trebuințele mereu sporite ale unei civilizații care se îndrepta spre apogeul evoluției sale.

Pe durata secolelor II î.e.n. — I e.n. în Dacia se constată ridicarea de construcții civile și militare similare — din punctul de vedere al destinației, planului și materialelor utilizate — cu altele întâlnite la populațiile europene în cea de a doua vîrstă a fierului, dar și a multora distincte, specifice doar ținuturilor carpato-dunărene. Analogiile privesc aproape exclusiv acele modeste construcții civile caracteristice populațiilor sedentare, destinate adăpostirii oamenilor și avuției lor, prezente în satele și cătunele din felurite zone geografice: locuințe de tip bordei, semi-bdrdei, patrulatere de suprafață, ateliere, gropi de provizii, precum și elementele simple de fortificare: șanțul, valul, palisada.

În domeniul locuinței propriu-zise evoluția a fost aproape peste tot aceeași, de la construcțiile adîncite în pămînt, spre acelea ridicate la suprafața solului, ceea ce explică construirea unora dintre locuințele de suprafață, integral sau parțial, după sistemele urmate la locuințele adîncite. Treptele următoare pe linia evoluției sînt reprezentate de apariția a două sau mai multe încăperi, mai întîi dispuse în linie, apoi grupat și a locuințelor cu două niveluri, parter și etaj. Caracteristica principală a majorității locuințelor atît în Dacia cît și în alte zone europene o constituie modestia spațiului și a amenajării sale: ici-colo cîte o cavitate săpată în podină, vetre de foc ornamentate, cîte un „pavaj” de piatră sau nisip la intrare, cîteva trepte etc.

Cu atît mai mult ies în evidență — și ele sînt semnificative pentru direcția de evoluție a construcțiilor destinate locuirii — acelea cu plan dezvoltat și execuție îngrijită, de felul caselor cu încăperi grupate sau „concentrice”, ridicate pe baze sau pe temelii de piatră nu rare ori fasonată. Planurile mai mari ceruseră adoptarea de ingenioase soluții pentru acoperirea lor. Finisajul execuției apoi, cu straturi succesive de „zugrăveală”, cu pereții vopsiți sau împodobiți cu ornamente incizate și în relief, ca și destinația diferită a spațiului reprezintă tot atîtea indicii ale materializării unor cerințe sporite de confort și a existenței posibilităților materiale și tehnice pentru a le realiza. Chiar între asemenea locuințe pretențioase se remarcă marile clădiri cu încăperi „concentrice” și • acelea cu plan dreptunghiular, cu blocuri de calcar fasonat la baza pereților sau cu temelie de blocuri de calcar, acoperite uneori cu țiglă,

și turnurile-locuință, cu pereți din zid de piatră și cărămidă, acoperite cu olane și țigle.

Dar adesea aprecierile și, ca urmare, eșalonarea clădirilor din punctul de vedere al sistemelor de construcție și al confortului oferit de ele este dificil de realizat. Așa de pildă, fără a lua în considerare și destinația militară a turnurilor-locuință permanent utilizate (care, fără îndoială, a impus înzestrarea lor cu ziduri de piatră construite în parte întocmai ca zidurile fortificațiilor, ceea ce le-ar conferi o notă de „superioritate”), în privința confortului și a înlesnirilor curente este întrebare dacă ele pot fi comparate în favoarea sau mai degrabă în defavoarea lor cu locuințele poligonale cu mai multe încăperi sau cu acelea „concentrice”⁴⁴, de asemenea, cu mai multe încăperi.

Prea puțin se știe despre ornamentarea interiorului și exteriorului clădirilor cât timp astfel de ornamente au fost făcute în materialele perisabile din care s-au ridicat ele, extrem de rar și totdeauna fragmentar păstrate pînă astăzi. Cunoscînd însă înclinațiile pentru frumos și ornamentică sobră ale dacilor, vizibile în toate produsele confecționate de ei, începînd de la ceramica uzuală din fiecare gospodărie și pînă la splendidele obiecte de bronz și de argint, ar fi de neînchipuit inexistența decorației interioare și exterioare a clădirilor. Mai mult, dispunem de indicii în acest sens, anume de amintitele podine și fragmente de lutuială de pe pereți cu ornamente incizate, de profilaturile de la colțurile zidurilor de piatră ale turnurilor-locuință, de vetre de foc cu motive ornamentale ș.a.m.d. Sînt cunoscute, de asemenea, țintele de fier cu rol funcțional și ornamental și nu este exclus ca unele dintre motivele existente pe ele să fi fost identice cu ale incrustațiilor ce împodobeau părțile lemnoase ale construcțiilor. Dar în lipsa probelor de ordin arheologic capabile să contureze aspectul general al ornamenticii clădirilor orice încercare de acest fel este încă prematură.

Raportate la zona geografică unde au fost ele construite, adică la lumea „barbară” europeană, de-a dreptul impresionante sînt captările simple și totuși ingenioase ale izvoarelor, conductele de teracotă pentru apă potabilă, cisternele simple, căptușite cu lemn sau construite după cea mai avansată tehnică a vremii, canalele dăltuite direct în stîncă sau alcătuite din blocuri anume cioplite, scările monumentale din piatră fasonată, drumurile pavate cu lespezi de calcar, puternicele ziduri de susținere a teraselor. Toate acestea, chiar dacă au avut drept modele construcții similare din lumea greco-romană și unele dintre ele au fost construite cu participarea directă a meșterilor veniți de acolo, demonstrează nu numai posibilitățile materiale ale dacilor ci și nivelul înalt de civilizație la care ajunseseră în ajunul conflictelor decisive cu Roma imperială.

La majoritatea așezărilor nu poate fi vorba despre o sistematizare în deplinul înțeles al cuvîntului. Începuturile sistematizării sînt însă evidente la unele așezări fortificate, anume masarea locuințelor înspre marginile spațiului apărat de fortificație, dispunerea centrală a principalelor clădiri și este sigură la așezările în terase. Cel mai elocvent exemplu îl constituie Sarmizegetusa cu locuințele sale dispuse pe terase, legate între ele cu drumuri, cu amintitul „cartier aristocratic”, cu cetatea, cu sanctuarele grupate, cu instalațiile de transportare a apei și cu cele de drenaj.

În privința fortificațiilor dacice, principala caracteristică, comună tuturor semințiilor europene din afara Imperiului roman, constă în construirea lor în conformitate cu concepția ce o aveau despre luptă. Potrivit acesteia din urmă puterea militară — dincolo de oșteni și de armament — se baza pe posibilitatea organizării și declanșării unor atacuri repentine și pe ridicarea de fortificații concepute să reziste unor astfel de atacuri. Războiul îndelung, metodic, cu asedii prelungite nu a fost purtat în antichitate decât de statele care dispuneau de armate permanente. Ca urmare, nici una dintre fortificațiile dacice, indiferent de natura ei, nu dispunea în interior de surse permanente de apă potabilă.

Comune apoi cu ale altor popoare europene sînt unele elemente ție fortificare (șanțuri, valuri, palisade), dar în Dacia ca și în celelalte zone ele sînt autohtone, în sensul moștenirii acestora din epocile precedente.

Elemente noi semnalate pe durata secolelor II î.e.n. — I e.n. în domeniul arhitecturii militare constau din zidurile de piatră nefasonată sau sumar fasonată legată cu pămînt, zidurile de tip elenistic, zidurile dacice și zidurile de felul celui de la Craiva. Zidăria cu piatră nefasonată, piatră fasonată și liant de pămînt — întîlnită doar la Costești — Blidaru — nu intră în categoria lucrărilor de incintă, ci în celelalte, interioare, complementare chiar dacă acele ziduri perpendiculare pe cel de incintă împlineau și menirea de contraforturi. Se adaugă, desigur, bastioanele de curtină, turnurile-locuință și platformele de luptă.

Categoriile amintite, cu excepția zidurilor din piatră nefasonată legată cu pămînt, utilizate și de alte seminții europene, sînt specific dacice în sensul inexistenței lor în alte zone din lumea „barbară”. Totodată, în arhitectura militară și în unele domenii ale celei civile zidurile din piatră fasonată constituie unul dintre elementele de legătură cu lumea greco-romană, unde ele își au originea. Dar sistemul de construcție elenistic a fost adaptat la posibilitățile locale prin utilizarea aceluia *murus Dacicus*, caracteristic unora dintre fortificațiile din interiorul arcului carpat. Așadar nu întîmplător cetățile din zona capitalei statului dac din Munții Orăștiei constituie un *unicat* în lumea europeană din afara Imperiului roman și sînt în același timp cele mai impunătoare fortificații.

Zidurile elenistice, precum și inspirarea zidului dacic din ele fac dovada exercitării unor influențe externe în arhitectura dacică. Aici* ca în alte domenii și la alte popoare, ele sînt firești, favorizate fiind, de legăturile incidentale sau permanente, prilejuite de vecinătatea geografică, de relații comerciale și de altă natură, desfășurate cu intensități variabile în ținuturi și epoci diferite. Din acest punct de vedere Dacia a fost una dintre cele mai avantajate zone europene, situată în acea parte a continentului unde se întîlnea cu civilizația Latene de tip celtic,, cu a tracilor de la sud de Haemus, cu a illirilor, a grecilor și a romanilor. Contactele cu aceste popoare în perioade de timp variabile ca întindere au înlesnit nu numai schimburile de bunuri materiale ci și influențe reciproce, sesizabile atît în cultura materială, cît și în cultura spirituală.

În domeniul arhitecturii se manifestă cu precădere influențele elenistice tîrzii și cele romane. Adesea ele sînt dificil de separat mai întîi datorită esenței lor comune și, în al doilea rînd, din cauza situației istorice complexe. Anume, ne referim la acele tehnici grecești, venite din

teritorii „grecești”, dar aflate în Imperiul roman; se adaugă preluarea *selectivă* de către daci a unei sau altei tehnici general răspândită în lumea greco-romană, încât termenul-mai potrivit pentru înrluririle venite din acea direcție este acela de influențe greco-romane.

Indiciile exercitării lor au fost semnalate mai ales în domeniul arhitecturii³⁶⁷. Ne referim la cărămizi, țigle și olane, cu forme și dimensiuni identice celor din cetățile pontice, dar confecționate în Dacia³⁶⁸, la tuburile de teracotă ale conductelor de apă, cisterna de la Costești—Blidaru, continuarea în cărămidă a zidurilor de piatră, drumurile pavate cu lespezi, scările monumentale de piatră, intrările în cetăți sistem *à chicame* sau prin câte un turn de colț, planurile patrulatere ale cetăților de la Costești—Blidaru și Luncani—Piatra Roșie. Mai mult, s-au semnalat oarecari similitudini între decorul de pe unele vetre de foc descoperite în locuințe dacice și „desenul”⁴⁴ mozaicurilor elenistice³⁶⁹.

Cu toate că domeniile de manifestare a amintitelor influențe sînt relativ numeroase, aria geografică unde se exercită ele — cu excepția ornamentelor de pe vetrele de foc — este restrînsă la unele așezări fortificate, la cetăți și la fortificații independente, ceea ce demonstrează, pe lîngă existența posibilităților locale de ordin tehnic și material pentru preluarea lor, ponderea indiscutabilă a elementelor tradiționale. Tocmai acestea din urmă, împreună cu asimilarea *creatoare* a unor atari influențe, cu adaptarea preluărilor la posibilitățile și la gustul local, precum și integrarea lor în elementele tradiționale conferă caracterul original al arhitecturii dacice. Principalele sale caracteristici sînt originalitatea, utilitarismul și sobrietatea..

Construcțiile dacice, fie civile, fie militare, au totodată profunde semnificații, sociale și politice. Discrepanța dintre modestia locuințelor și a amenajărilor gospodărești din așezările rurale și locuințele cu planuri complexe, cu pretenții de confort și lux, pentru a nu mai insista asupra diferențelor nete în privința varietății și naturii inventarului lory este evidentă. Nu întîmplător apoi locuințele pretențioase se masează, fără excepție, pe acropola așezărilor fortificate și în amintitul „cartier aristocratic” al Sarmizegetusei. Toate acestea, împreună cu cetățile ridicate în preajma așezărilor civile denotă diferențieri nete de stare materială și o avansată stratificare socială. Se poate afirma fără exagerare că în nici un alt domeniu al culturii materiale diferențierile de posibilități materiale și de poziție socială nu sînt mai evidente și cu atît mai ușor sesizabile decît în arhitectură și în necropole.

Cît privește implicațiile de ordin politic, ele revin integral arhitecturii militare și rezultă, pe de o parte, din frecvența fortificațiilor în diferite zone ale Daciei și, pe de altă parte, din datarea lor,

Chiar avînd în vedere carențele existente încă în documentare, ca de pildă amploarea inegală a cercetărilor dintr-o zonă sau alta, existența altora ce n-au beneficiat de suficiente cercetări sistematice (Mureșul superior, Depresiunea Almaș-Agrij, valea Someșului Mare, regiunea de dealuri și subcarpatică a actualei Oltenii), ca și imposibilitatea

³⁶⁷ Idem, *Sistemi e tecnica di costruzione*, loc. cit.

³⁶⁸ Cum demonstrează, de pildă, cuptorul de ars țigle descoperit la Costești-doșman (informații H. Daicoviciu).

•H• C: Iconomu, In *Cercetați istorice*, IX, 1980, p. 229—247.

datării cu oarecare precizie a perioadei de construire a fortificațiilor, se pot formula unele concluzii de ordin general, firește cu rezerva fi-rească în atare situație.

Fără a intra în detaliile de-acum cunoscute, se remarcă masarea majorității fortificațiilor, indiferent de natura lor, pe versanții Carpaților, în punctele obligatorii de trecere (obârșia și debușeurile drumurilor și ale potecilor care i-au străbătut în toate timpurile) și la vest de Munții Apuseni. Mai puține fortificații se semnalează în ținuturile de la est și sud de Carpați, anume în zona de dealuri și de câmpie. De altminteri, densitatea lor acolo este doar ceva mai mare decât a fortificațiilor din zonele de câmpie și de deal ale ținuturilor extracarpătice (fig. 36).

Se admite îndeobște că o fortificație — așezare fortificată sau cetate — reprezenta inițial centrul militar-politic, în cazul așezărilor și economic, al unei regiuni variabile ca întindere, ceea ce nu înseamnă că așezările fortificate și cetățile, luate împreună, ar da o cifră egală cu a uniunilor de triburi din epoca prestatală. În Dacia, ca și în alte zone europene, o astfel de formațiune politică putea avea una sau mai multe fortificații, indiferent de natura lor, în raport cu posibilitățile de care dispunea și cu întinderea teritoriului ei. Deci, pe baza așezărilor întărite și a cetăților nu se poate contura, pentru epoca prestatală, teritoriile precise ale uniunilor de triburi.

Cert este că eforturile lui Burebista de unificare a daco-geților s-au concretizat. În crearea primului stat dac al cărui teritoriu se întindea din Slovacia până la Bug și din Carpații nordici până la Munții Haemus. Indiferent de extinderea teritoriului pe care-l stăpânise inițial Burebista și de felul cum a înfăptuit unificare — pentru că nu sînt de exclus împotrivirile unor dinastii mărunți dintr-o regiune sau alta — după realizarea acesteia, puterea sa militar-politică, implicit puterea militară a statului dac, a trebuit să se sprijine atît pe fortificațiile existente, cît și pe altele care s-au construit în timpul său. Neluînd în considerare fortificațiile anterioare creării statului dac și nici pe acelea a căror perioadă de construcție nu a fost încă precizată cronologic, pare a fi sigur că o parte dintre marile așezări de pe Siret (Piatra Șoimului, Brad, Răcătău, Poiana) au fost fortificate în vremea sa și că tot la aceleași așezări în secolul I e.n. se construiseră locuințe în taluzurile valurilor, ceea ce este sinonim cu dezafectarea fortificațiilor.

Tot în timpul domniei unificatorului daco-geților începe crearea sistemului de cetăți dacice din Munții Orăștiei, care avea să fie continuat, amplificat și încheiat așa cum îl cunoaștem astăzi până pe vremea lui Decebal.

Foarte probabil cu prilejul aceleiași opere de unificare și de îndepărtare a celților ce se înstăpîniseră în teritoriile vestice ale dacilor, Burebista a ocupat și folosit fortificațiile de la Zemplin și Zidovar și, La extremitatea vestică a statului său, la Bratislava — Devin, a construit o altă fortificație.

În perioada ulterioară domniei lui Burebista, legătura între înaintarea romană în Peninsula Balcanică până la stabilirea frontierei imperiului pe Dunăre și expedițiile întreprinse la nord de fluviu fie pe vremea lui Augustus, fie mai târziu, pe de o parte, și distrugerea forti-

fixațiilor din Cîmpia Munteniei, pe de altă parte, este iarăși sigură sau cel puțin așa demonstrează cercetările de pînă acum.

Poate înainte de ultimul rege dac, sigur însă pe vremea lui era înfăptuită a doua și ultima mare unificare a dacilor într-un stat mai puțin extins, dar mai bine organizat. În stadiul documentației actuale este imposibil de stabilit cu precizie întinderea statului lui Decebal. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că *toate* fortificațiile de pe versantele de vest ale Carpaților răsăriteni, de nord ale celor meridionali, de vest ale Munților Apuseni și din nordul acestora erau în stare de funcționare (de unde îndoiala pentru încetarea funcționării fortificațiilor „pandant”⁴¹ de dincolo de Carpați) și că ele constituiau reazemul puterii sale militare, acei „munți întăriți cu ziduri”, pomeniți de Cassius Dio³⁷⁰.

Datarea în detalii a fazelor de fortificare pentru fiecare întăritură dacică, parte componentă a unui adevărat sistem de fortificații bazat pe excelența cunoaștere a geografiei țării, implicit oferirea posibilității de eșalonare cronologică a impresionantului efort menit să apere Dacia sînt de nădăjduit de la rezultatele cercetărilor viitoare.

Dar dincolo de indiciile de neînlocuit pe care arhitectura civilă și militară le oferă pentru reconstituirea istoriei poporului din ținuturile carpato-dunărene, principala sa însușire, în calitate de izvor arheologic, constă în reflectarea fidelă a înaltului stadiu atins de civilizația milenară a Daciei. Această civilizație, a cărei dezvoltare a fost curmată brusc la începutul secolului al II-lea, realizase în arhitectură cele mai însemnate înfăptuiri ale lumii europene situate în afara Imperiului roman, unele dintre ele comparabile doar cu ale civilizației greco-romane. Tocmai atari înfăptuiri îi asigură un loc de frunte în arhitectura europeană din afara lumii greco-romane, pe alocuri net superior în raport cu realizările altor popoare contemporane, și-i relevă considerabila contribuție la dezvoltarea civilizației antice în general.

∴ ' ^ Cassius Dio, LXVIII, 9.

<i>ACMIT</i>	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice
	Secțiunea pentru Transilvania, Cluj
<i>ActaMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
<i>ActaMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Zalău
<i>Apulum</i>	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
<i>Archfirt</i>	Archaeologiai firtesito, Budapest
<i>BMI</i>	Buletinul Monumentelor Istorice, București
<i>CAB</i>	Cercetări arheologice în București, București
<i>CetDacTrans</i>	M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, <i>Cetăți dacice din sudul Transilvaniei</i> , Ed. Meridiane, București, 1966
<i>Crisia</i>	Crisia. Culegere de materiale și studii, Oradea
I. II. Crișan <i>Burebista</i> ²	I. H. Crișan, <i>Burebista și epoca sa</i> ² , Editura științifică și enciclopedică, București, 1977
<i>Cumidava</i>	Cumidava. Culegere de studii și cercetări a Muzeului județean Brașov
<i>Dacia</i>	Dacia. Recherches et decouvertes archeologiques en Roumanie, București; N. S. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, București
C. Daicoviciu, <i>Sistemi e tecnica di costruzione</i>	C. Daicoviciu, <i>Sistemi e tecnica di costruzione militare e civile presso i Daci nella Transilvania</i> , în <i>Atti del settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica</i> , III, Roma, 1961
C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, <i>Sarmizegetusa</i>	C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, <i>Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei</i> ² , Ed. Meridiane, București, 1962
C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, <i>Așezările dacice</i>	C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, <i>Așezările dacice din Munții Orăștiei</i> , București, 1951
H. Daicoviciu, <i>Dacia</i>	H. Daicoviciu, <i>Dacia de la Burebista la cucerirea-romană</i> , Ed. Dacia, Cluj, 1972
<i>Dicționar</i>	Dicționar de istorie veche a României, București, 1976
<i>EDR</i>	Ephemeris Dacoromâna, Roma
N. Gostar, <i>Cetăți</i>	N. Gostar, <i>Cetăți dacice din Moldova</i> , Ed. Meridiane, București, 1968
<i>IstRom</i>	Istoria României, București
<i>Korrbl.V.S.L.</i>	Korrespondenzblatt des Vereins fur siebenburgische Landeskunde
<i>Materiale</i>	Materiale și cercetări arheologice, București

<i>NEH</i>	Nouvelles Etudes d'Histoire, București
<i>RIR</i>	Revista de istorie română, Cluj
<i>Sargetia</i>	Sargetia, Acta Musei Devensis, Deva
<i>SCIV(A)</i>	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie). București
<i>SCN</i>	Studii și cercetări de numismatică, București
<i>StCl</i>	Studii Clasice, București
<i>Thraco-Dacica</i>	Thraco-Dacica. Recueil d'etudes â l'occasion du II« Congres International de Thracologie, București, 1976
R. Vulpe, <i>Așezări getice</i>	R. Vulpe, <i>Așezări getice din Muntenia</i> , Ed. Meri- diane, București, 1966

LISTA ILUSTRAȚIILOR

1

Fig. 1. București — Cățelu Nou: 1, 3 bordeie (plan după V. Leahu); 2 reconstituire.

Fig. 2. Semibordeie: 1 Șercaia; 2 Comana de Jos (1 *humus* actual, 2 strat de cultură, 3 steril, 4 rîșniță, 5 conturul locuințelor, 6 ceramică, 7 cărbune); 3 Tășad (1 conturul locuinței, 2 profil, 3 stîlpi, 4 obiecte de fier, 5 rîșniță; după N. Chidioșan); 4 București — Cățelu Nou (după V. Leahu); 5 — 6 reconstituiri.

Fig. 3. Semibordeie: 1 Șercaia (1 *humus* actual, 2 pămînt aluvionar, 3 strat de cultură, 4 steril, 5 stîlp, 6 cărbune, 7 ceramică dacică, 8 ceramică Schneckenberg, 9 piatră); 2 — 4 Slimnic (1 *humus* actual, 2 strat de cultură, 3 steril, 4 stîlpi, 5 ceramică, 6 pămînt ars, 7 piatră, 8 disc de lut, 9 gresie, 10 bol, 11 obiect de fier, 12 limita săpăturii); 5 — 6 reconstituiri.

Fig. 4: 1 — 3 Popești, construcții de pe acropolă; 4 Arpașu de Sus (1 ceramică, 2 lipitură de perete, 3 piatră, 4 pămînt ars, 5 cărbune); 5 reconstituirea locuinței de la Arpașu de Sus; 6 Grădiștea Muncelului (1 piatră de calcar, 2 micașist, 3 lipitură de perete, 4 stîlp, 5 pămînt ars, 6 cărbune, 7 ceramică, 8 cuie, 9 obiecte de fier — după C. Daicoviciu).

Fig. 5. Clădiri de la Luncani—Piatra Roșie (plan și reconstituire).

Fig. 6: 1 Pecica, locuința cu absidă (după I. H. Crișan); 2 Luncani — Piatra Roșie, clădirea din interiorul cetății, plan (după C. Daicoviciu); 3 reconstituirea clădirii.

Fig. 7. Fețele Albe, locuințe cu încăperi „concentrice”: 1 (1 blocuri din zidul de terasă B, 2 blocuri de calcar de la baza pereților locuinței, 3 andezit, 4 andezit sfărîmat, 5 perete de lut) și 2 (1 tencuială, 2 lut bătut, 3 perete păstrat întreg, 4 stîlpi, 5 cărbune, 6* lipitură de perete, 7 balama, 8 obiecte de fier, 9 cuie și piroane, 10 ceramică).

Fig. 8: 1 Fețele Albe, locuință cu încăperi „concentrice” (1 *humus* actual, 2 strat de cultură, 3 pămînt din umplutura terasei, 4 pămînt brun, 5 steril, 6 lipitură de perete, 7 micașist, 8 perete de lut, 9 stîlpi); 2 pereții încăperii exterioare (plan); 3 căpriorii și șindrila învelitoarei; 4 — 5 vîrful învelitoarei.

Fig. 9. Locuințe cu încăperi „concentrice”, reconstituiri (1 cu două încăperi și pridvor; 2 cu două încăperi).

Fig. 10. Grădiștea Muncelului: 1 locuință circulară (1 limita podinei, 2 podină arsă, 3 perete de lut, 4 lipitură de perete, 5 vatră de foc, 6 cărbune); 2 reconstituire; 3 locuință poligonală (1 nesăpat, 2 limita podinei, 3 perete de lut, 4 vatră de foc, 5 micașist, 6 cărbune, 7 ceramică, 8 cuie, piroane, obiecte de fier); 4 reconstituire.

Fig. 11. Locuințe sezoniere: 1 Rudele (1 micașist, 2 vatră de foc); 2 Meleia (1 micașist, 2 vatră de foc, 3 podină arsă); 3 Meleia (1 micașist, 2 calcar, 3 stîlpi, 4 vatră de foc după H. Daicoviciu).

Fig. 12: 1 țiglă de tip elenistic; 2 zid elenistic; 3 zid dacic.

Fig. 13. Costești-Cetățuie: turnurile-locuință nr. 2 (sus) și 1 (jos).

Fig. 14. Căpîlna, turnul-locuință (1 bloc de calcar, 2 bloc de calcar cu jgheab, 3 emplecton, 4 canal de calcar, 5 zidul de protecție a turnului).

Fig. 15. Gropi de provizii: 1 Șercaia (1 *humus* actual, 2 strat de cultură, 3 steril, 4 lipitură de perete, 5 ceramică, 6 împletitură de nuiele carbonizată); 2 Slimnic (1 *humus* actual, 2 strat de cultură, 3 steril, 4 lipitură de lut cu urme de nuiele, 5 ceramică, 6 oase); 3 reconstituire (a sol, b lipitură de lut, c împletitură de nuiele).

Fig. 16. Fețele Albe, hambare: 1 (1 calcar, 2 micașist, 3 podină arsă, 4 cărbune, 5 nesăpat, 6 bîrne, 7 ceramică); 2 (1 calcar, 2 micașist, 3 podină arsă); 3 reconstituire (fig. 16/2).

Fig. 17: 1 Slimnic, cuptor de lut; 2 Șercaia, atelierul de redus minereu de fier* plan (1 *humus* actual, 2 strat de cultură, 3 steril, 4 stîlp, 5 cărbune, 6 pămînt ars, 7 ceramică, 8 podină arsă, 9 limita încăperii, 10 piatră, 11 lupa de fier și dărîmăturile cuptorului).

Fig. 18: 1 Banița, scara de acces în cetate; 2 Lunca — Piatra Roșie, scara prin turnul de intrare în cetate.

Fig. 19: 1 Fețele Albe, perete de locuință *in situ*; 2 Grădiștea Muncelului, drumul pavat cu lespezi de calcar; 3 Costești — Blidaru, intrările în cetate.

Fig. 20. Grădiștea Muncelului: 1 tuburi de conductă cu jgheabul protector de lemn; 2 zidul de susținere al terasei a XI-a.

Fig. 21: 1 tuburi de conductă; 2 Fețele Albe, conductă (2 calcar, 2 micașist, 3 andezit, 4 podină arsă, 5 conductă, 6 ceramică, 7 topor, 8 vîrf de săgeată); 3 Grădiștea Muncelului, canal (1 elemente de canal din calcar, 2 bloc de calcar, 3 „ligheanul” de la „soarele” de andezit, 4 sfărîmătură de calcar, 5 bloc de calcar cu scobitură pentru uscior, 6 — 7 stîlpi și coloane ale sanctuarului mic de andezit); 4 — 5 Costești — Blidaru cisterna (1 calcar, 2 micașist, 3 țigle prinse în zid, 4 bloc de calcar din boltă, 5 ziduri de piatră, 6-tencuială, 7 var, nisip și piatră de stîncă, 8 pardoseală cu var și nisip, 9 var amestecat cu țiglă sfărîmată, 10 var amestecat cu cărbune de lemn, 11 pardoseală, 12 ziduri interioare — după C. Dai-coviciu și colab.).

Fig. 22: 1 — 3 Arpașu de Sus: 1 fortificația (1 *humus* actual, 2 strat de dărîmături din val cu pămînt ars, 3 strat de dărîmături din val cu pămînt ars, cărbune și ceramică, 4 gropile stîlpilor, 5 pămînt amestecat cu pietriș, 6 pămînt bătut, 7 sol viu, 8 pietriș, 9 pămînt aluvionar, 10 nesăpat, 11 piatră, 12 cărbune); 2 șanțul, valul; zidul de pămînt și lemn, reconstituire; 3 vedere de ansamblu a fortificației, reconstituire; 4 Zemplin, plan (după B. Benadik).

Fig. 23. Bernadea: 1 plan (1 curbe de nivel, 2 surpare, 3 rîpă, 4 profil longitudinal, 5 cale ferată, 6 val) și 2 reconstituire; 3 Popești, plan (după R. Vulpe).

Fig. 24: 1 Banița, plan (1 curbe de nivel, 2 zid de piatră legată cu mortar, 3 zid dacic, 4 scară, 5 șosea, 6 cale ferată; după Oct. Floca); 2 Breaza, plan (1 șanț, 2 val, 3 zid; feudal * — după Th. Năgler); 3 Piatra Neamț — Bîtca Doamnei plan (1 curbe de nivel, 2 palisadă, 3 zid de piatră legată cu pămînt, 4 drum antic, 5 sanctuare; după N. Gostar).

Fig. 25. Căpîlna: 1 plan (1 limita teraselor, 2 platformă de stîncă, 3 vîl, 4 zid dacic, 5 zid păstrat cu un parament, 6 scară, 7 poarta cetății).

Fig. 26: 1 Craiva, zidul cetății, 2 Costești — Cetățuie, zid de terasă în tehnică elenistică; 3 Căpîlna, profil de secțiune perpendiculară pe zid (1 *humus* actual, 2 pămînt brun, 3 emplecton, 4 lentile de pămînt, 5 cărbune și cenușă, 6 blocuri

de calcar din paramentul exterior al zidului, 7 stînca nativă); 4 zona Costeștilor (2 cetățile de pe Cetățuie și Blidaru, 2 turnuri).

. Fig. 27. Costești — Cetățuie: 2 plan (2 val, 2 zid, 3 turn, 4 scară, 5 palisadă, 6 baza de piatră a turnului de veghe, 7 sanctuar, 8 cisternă, 9 drum; după C. Daicoviciu); 2 reconstituire.

Fig. 28. Costești — Blidaru: 2 plan (2 zid dacic, 2 zid de calcar și micașist, 3 praguri, 4 turn-locuință, 5 cisterna; după C. Daicoviciu); 2 reconstituire.

Fig. 29. Costești — Blidaru: 2 zid de calcar și micașist; 2 zid de calcar continuat în lemn (2 bloc cu jgheab, 2 bîrne, 3 profilul peretelui de lemn, 4 talpa peretelui de lemn, 5 legătura cu bordura de calcar, 6 bloc de Calcar).

Fig. 30: 1 Tilișca, zid din turnul-locuință; 2 Costești — Blidaru, ziduri de calcar și micașist.

Fig. 31. Grădiștea Muncelului — Sarmizegetusa: 1 plan (2 zid de calcar, 2, prag, 3 drum pavat cu micașist, 4 drum pavat cu calcar, 5 sanctuar, 6 scară; după C. Daicoviciu); 2 reconstituire.

Fig. 32. Grădiștea Muncelului — Sarmizegetusa, zidul cetății la poarta de est.

.. Fig. 33. Miercurea Ciuc — Jigodin I, II, III, planuri (după M. Macrea).

Fig. 34. Luncani — Piatra Roșie: 1 plan (2 zid de calcar, 2 zid demontat, 3 zid de piatră legată cu pămînt, 4 drum pavat, 5 scară, 6 turn; după C. Daicoviciu); 2 reconstituire. •• •:•

Fig. 35: 1 Porumbenii Mari (2 curbe de nivel, 2 rîpă, 3 lac, 4 valuri — după Șt. Ferenczi); 2 Tilișca (2 curbe de nivel, 2 val, 3 turn-locuință — după N. Lupu); 3 Marca (2 panta terenului, 2 val, 3 șanț, 4 terase — după S. Dumitrașcu):

••• Fig. 36. Fortificații dacice: 2 trecători și defilee (A Bicz, B Brah, C Buzău, P Ditrău, K Ghimeș—Palanca, F Merișor, G Oituz, H Sicaș, I Tihuța, J Tusa, K Tușnad, L Uz, M Vlcan, N Vlăhița); 2 așezare fortificată; 3 cetate; 4 fortificația de la Cioclovina. Lista localităților: 2 Ardeu, 2 Arpașu de Sus, 3 Banița, 4 Berindia, 5 Bernadea, 6* Bicsăd, 7 Brad, 8 Bratislava (nemarcată), 9 Breaza, 10 Bretea Mureșană, 22 București, 22 Casinu Nou, 13 Căpîlna, 14 Celei, 25 Gernatu, 26 Cetățeni, 27 Cioclovina. 18 Cîmpuri—Surduc, 29 Cîndești, 20 Clit, 22 Costești—Blidaru, 22 Costești—Cetățuie, 23 Covasna, 24 Cozia, 25 Craiva, 26 Grășani, 27 Cucuiș, 28 Cugir, 29 Deva, 30 Dumitrița, 32 Galați—Bărboși, 32 Ghindari, 33 Grădiștea Muncelului — Sarmizegetusa, 34 Grădiștea Muncelului — Vîrful lui Hulpe, 35 Liubcova, 36 Luncani — Piatra Roșie, 37 Marca, 38 Mărgăritești, 39 Miercurea Ciuc — Jigodin I, 40 Miercurea Ciuc — Jigodin II, 41 Miercurea Ciuc ^ Jigodin 111, 42 Milcov, 43 Mînăstioara, 44 Ocnîța, 45 Odorhei, 46 Orbească de Sus, 47 Orlovka, 48 Pecica, 49 Pescari, 50 Piatra Neamț — Bîtca Doamnei, 52 Piatra Neamț — Cozla, 52 Piatra Șoimului, 53 Poiana, 54 Polovragi, 55 Popești, 56 Porumbenii Mari, 57 Racoș, 58 Racu, 59 Radovanu, 60 Răcătău, 62 Rîșnov, 62 Roșiorii de Vede, 63 Sacalasău Nou, 64 Sărățely, 65 Săvîrșin, 66 Sighișoara, 67 Sprlncenâta, 0» Sîrciu, 69 Șeica Mică, 70 Șimleu Silvaniei, 72 Șoimi, 72 Șușturogi; 7 JTășad, 74 Teliu, 75 Tilișca, 76 Tinosu, 77 Tîrgu Ocna—Tisești, 78 Tusa, 79 Vărădia; 80 Vîrcele, 81 Zalha, 82 Zemplin (nemarcată), 83 Zetea, 84 Zidovar, 85 Zimnicea.

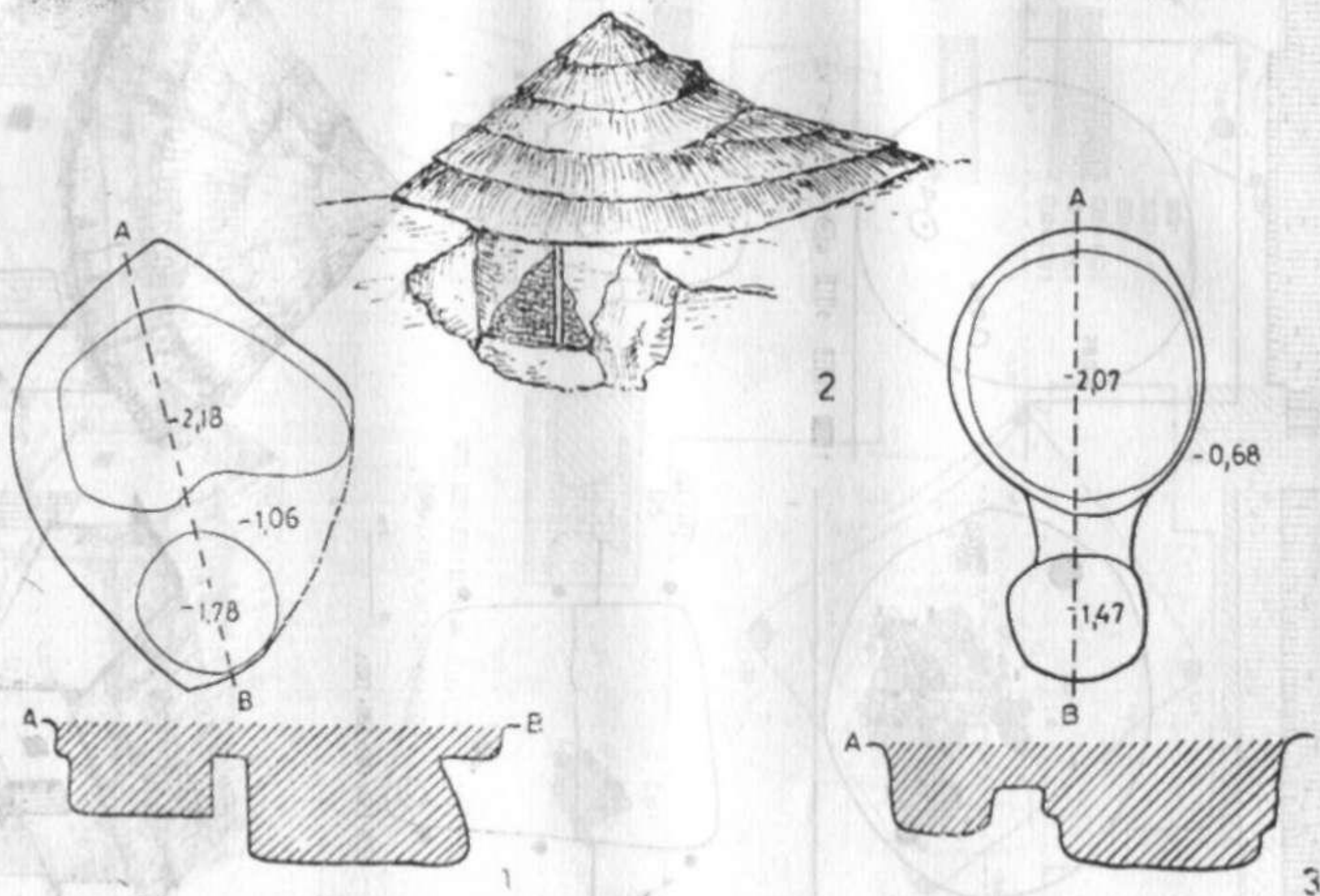
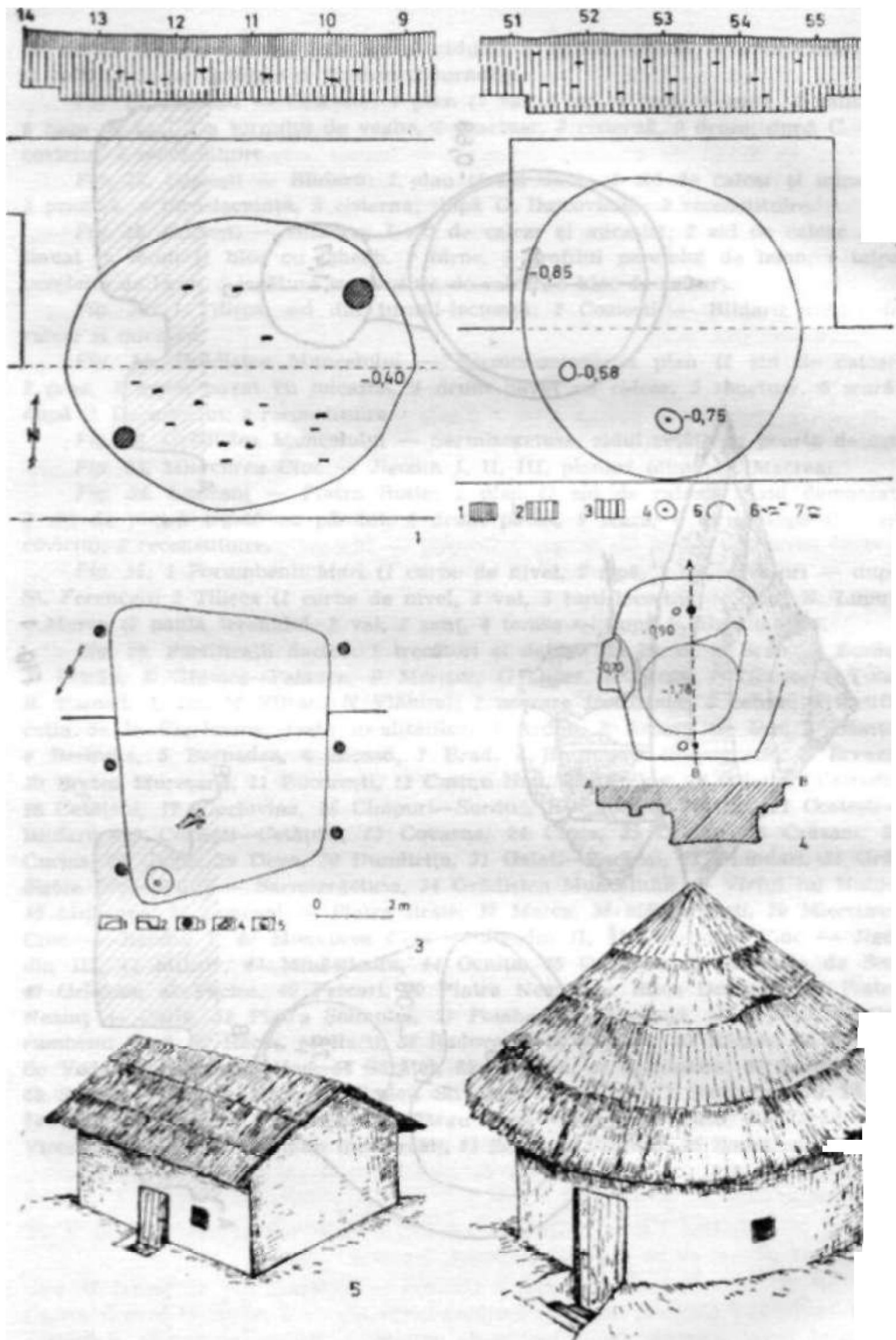
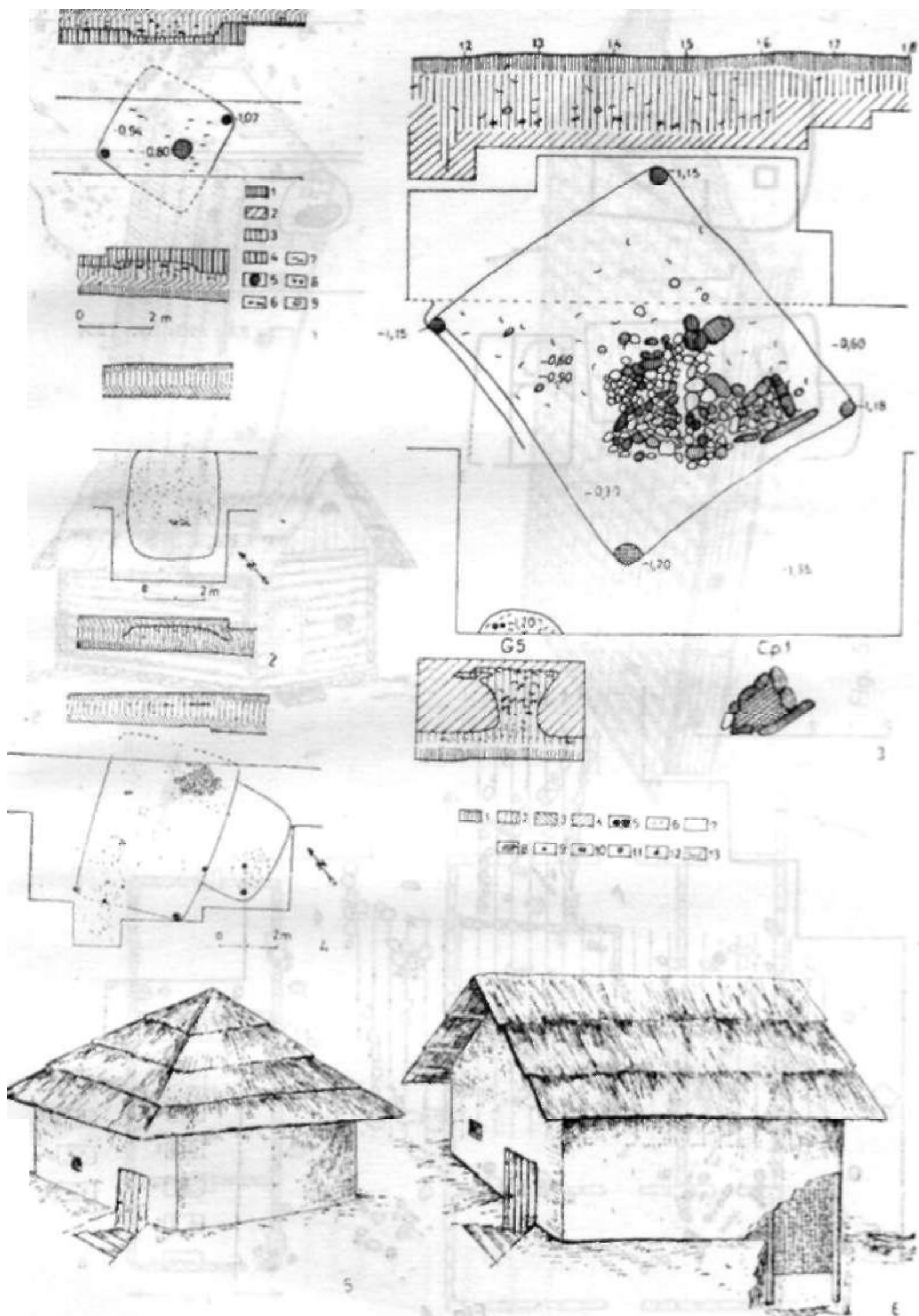

Fig. 1

F/g. 2

F/g. 3

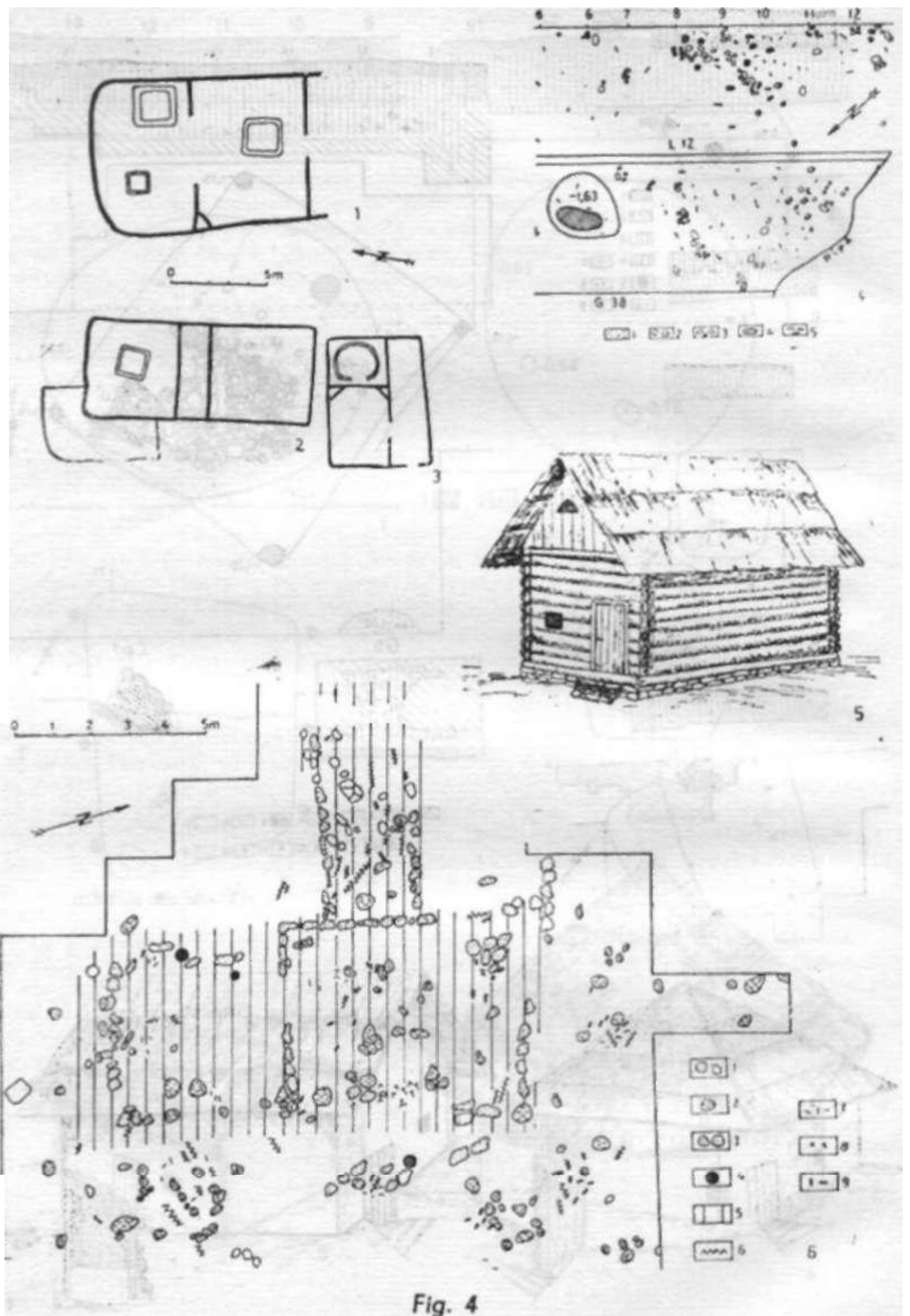
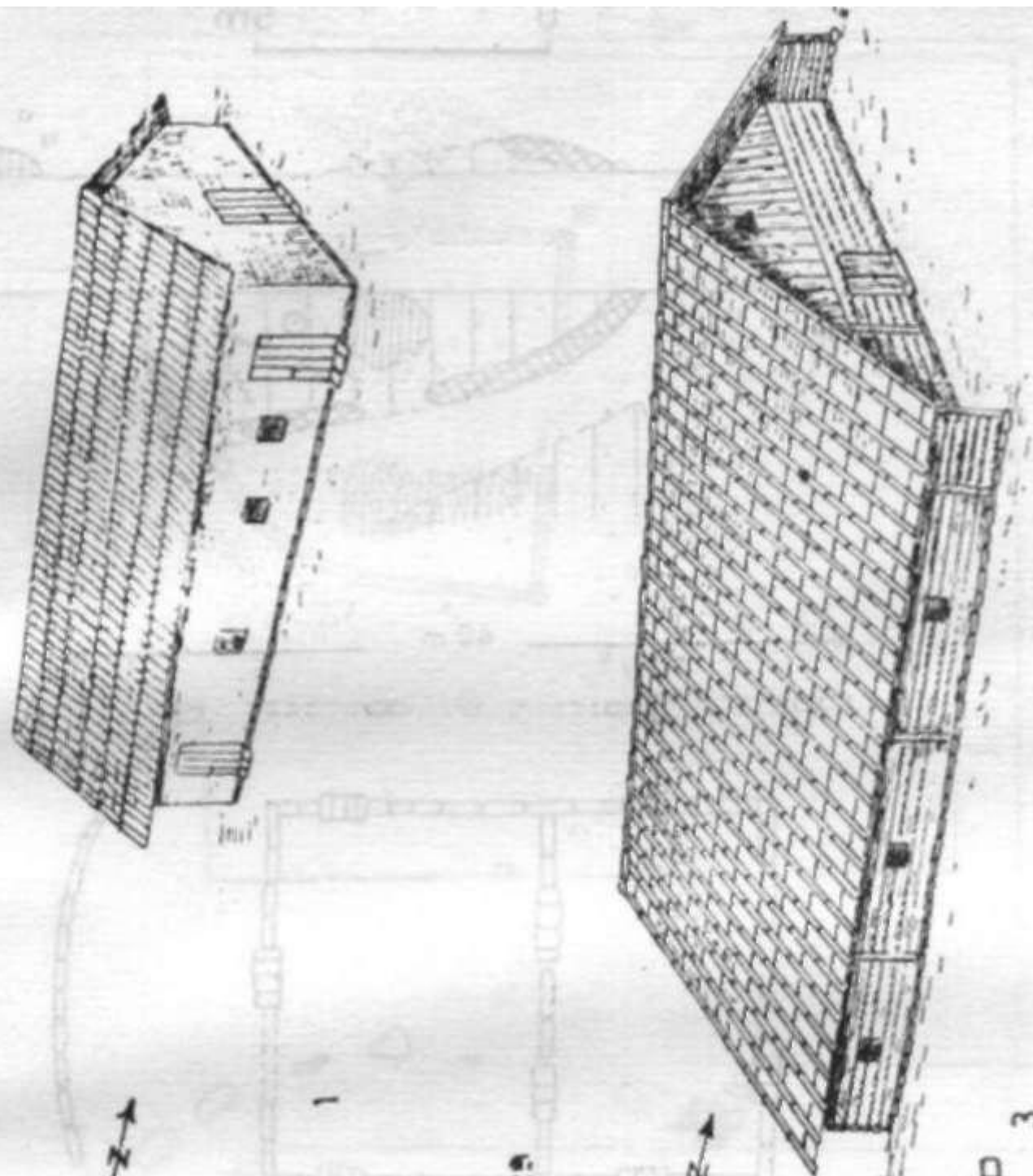

Fig. 4

4

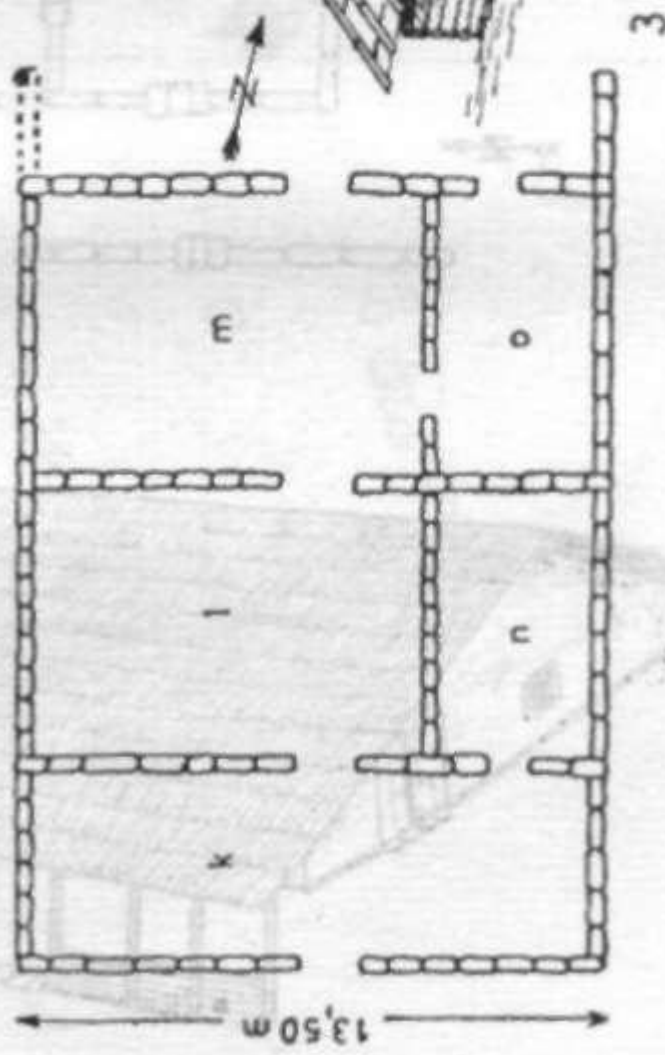
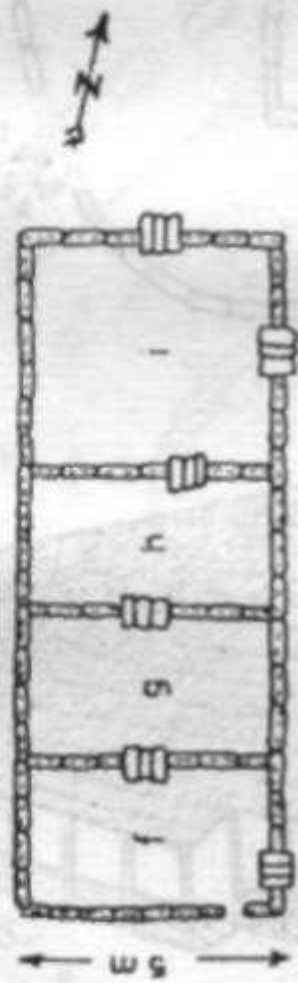
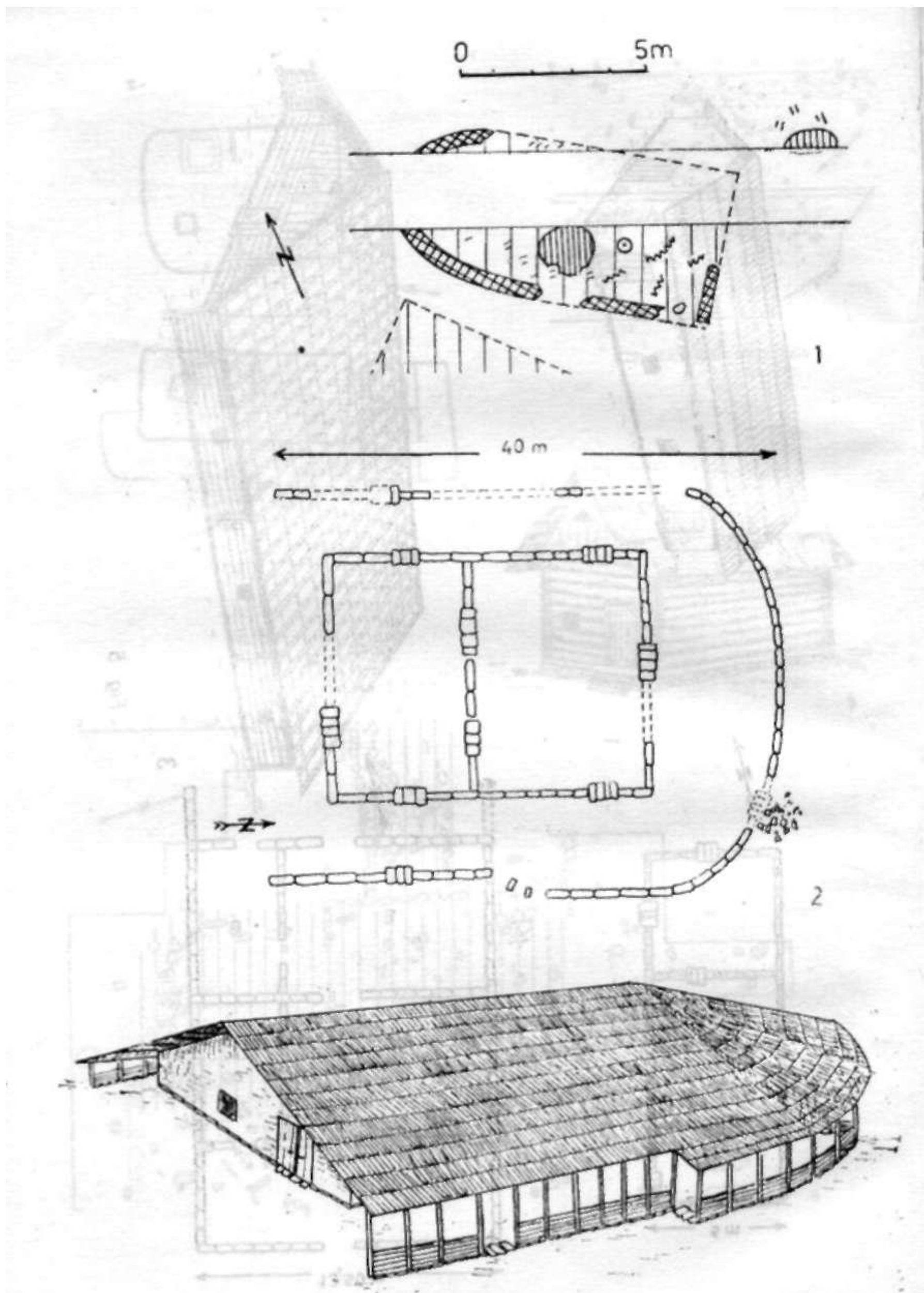

Fig. 5

F/g. 6

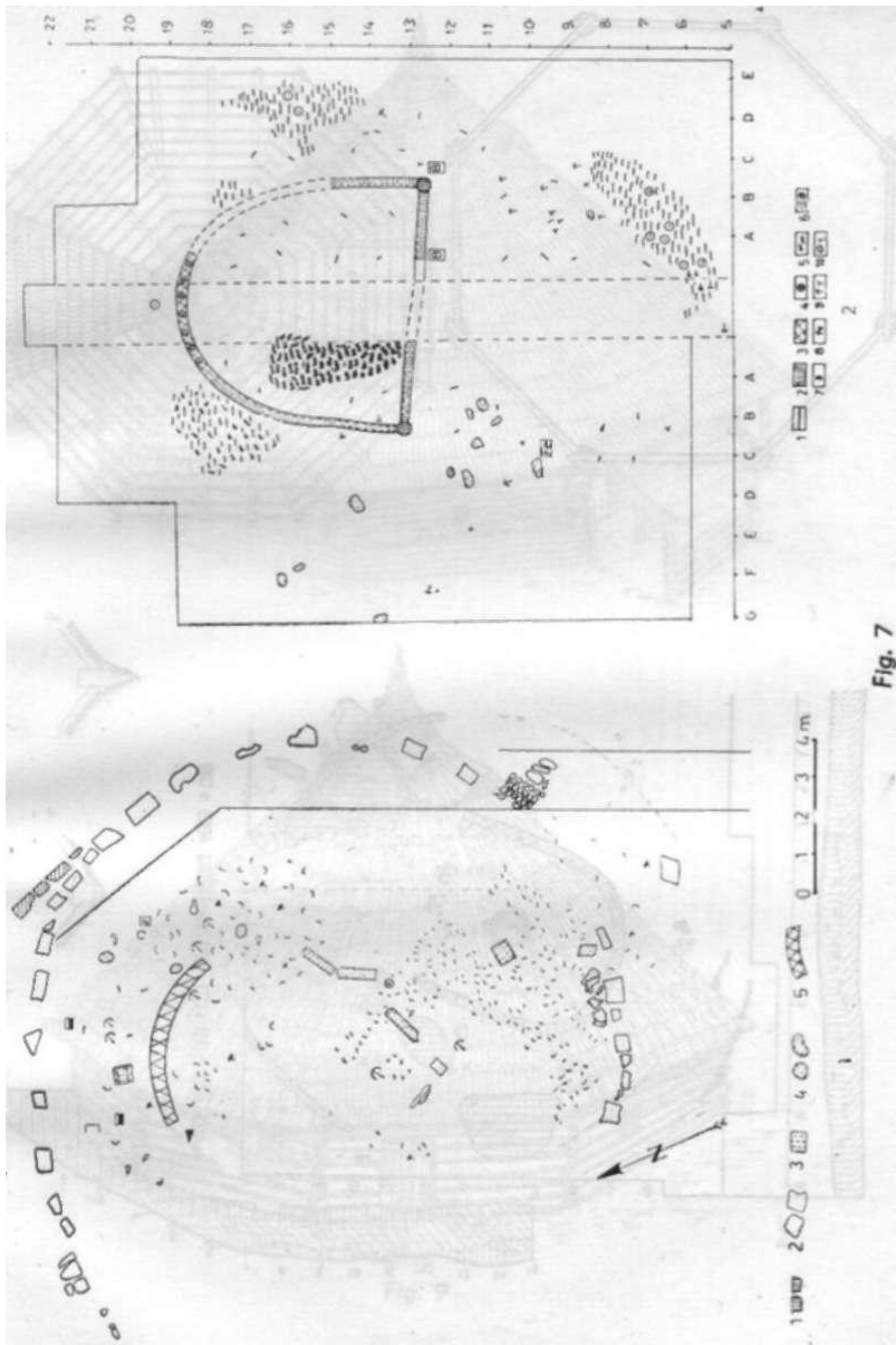

Fig. 7

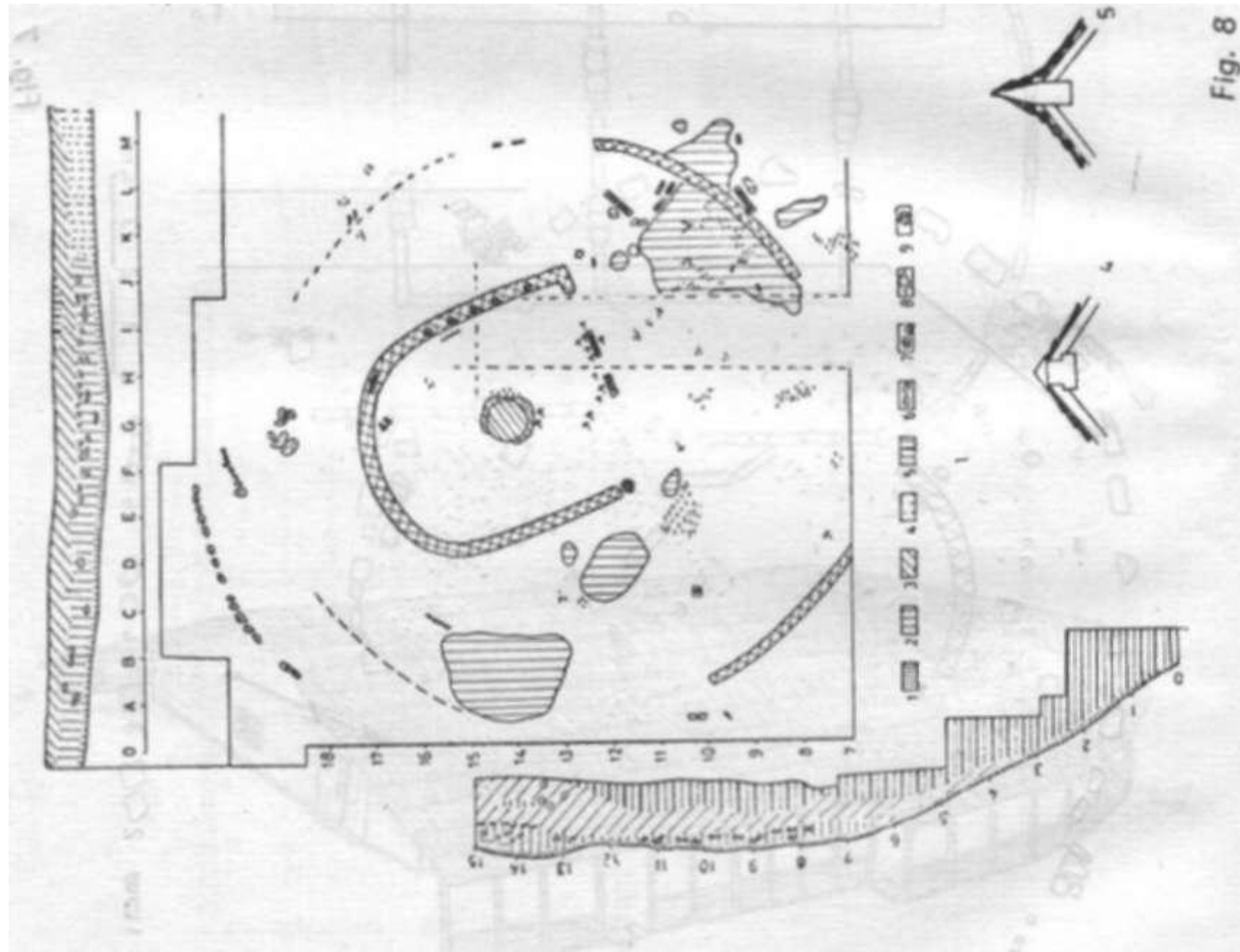
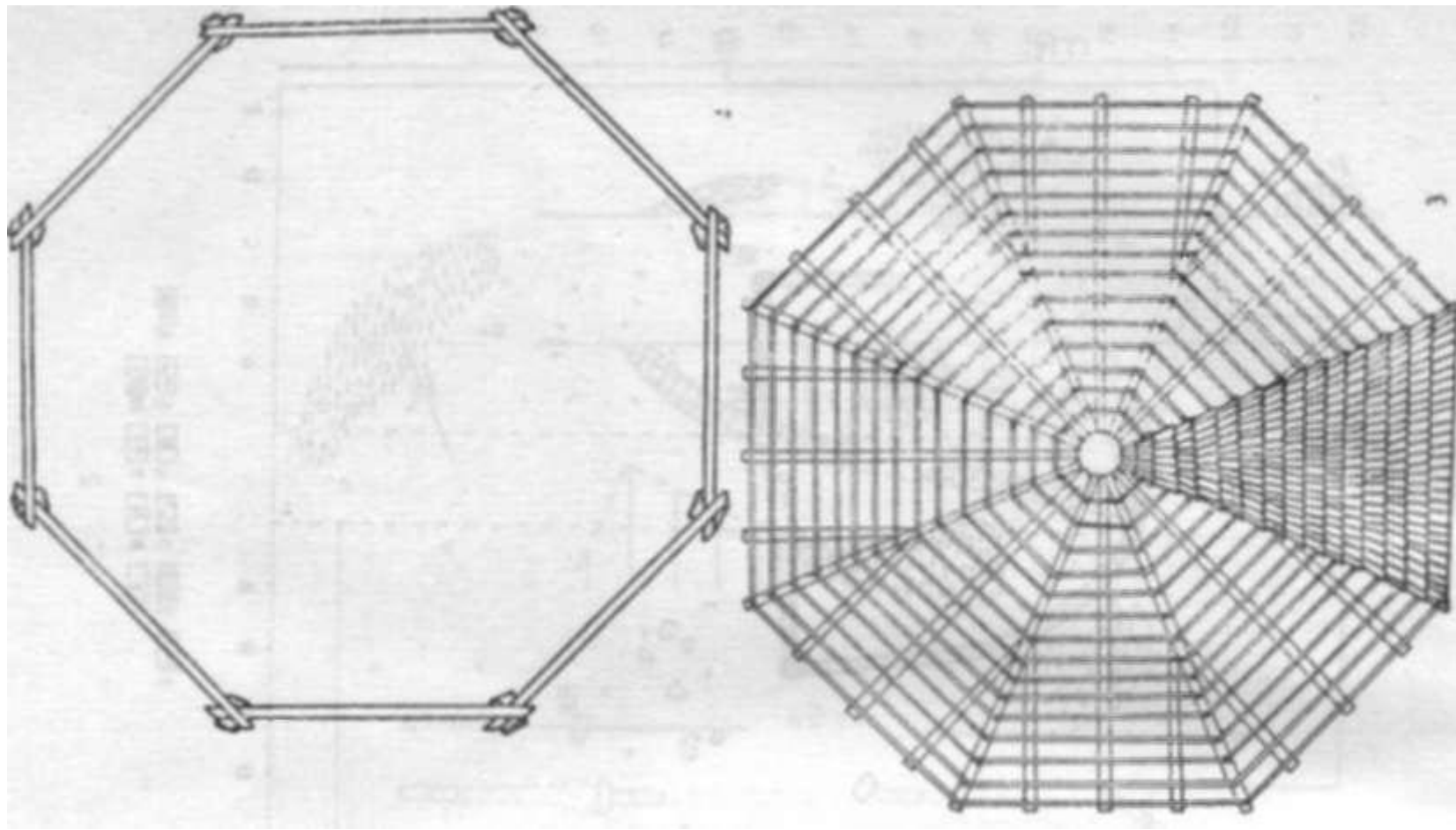

Fig. 8

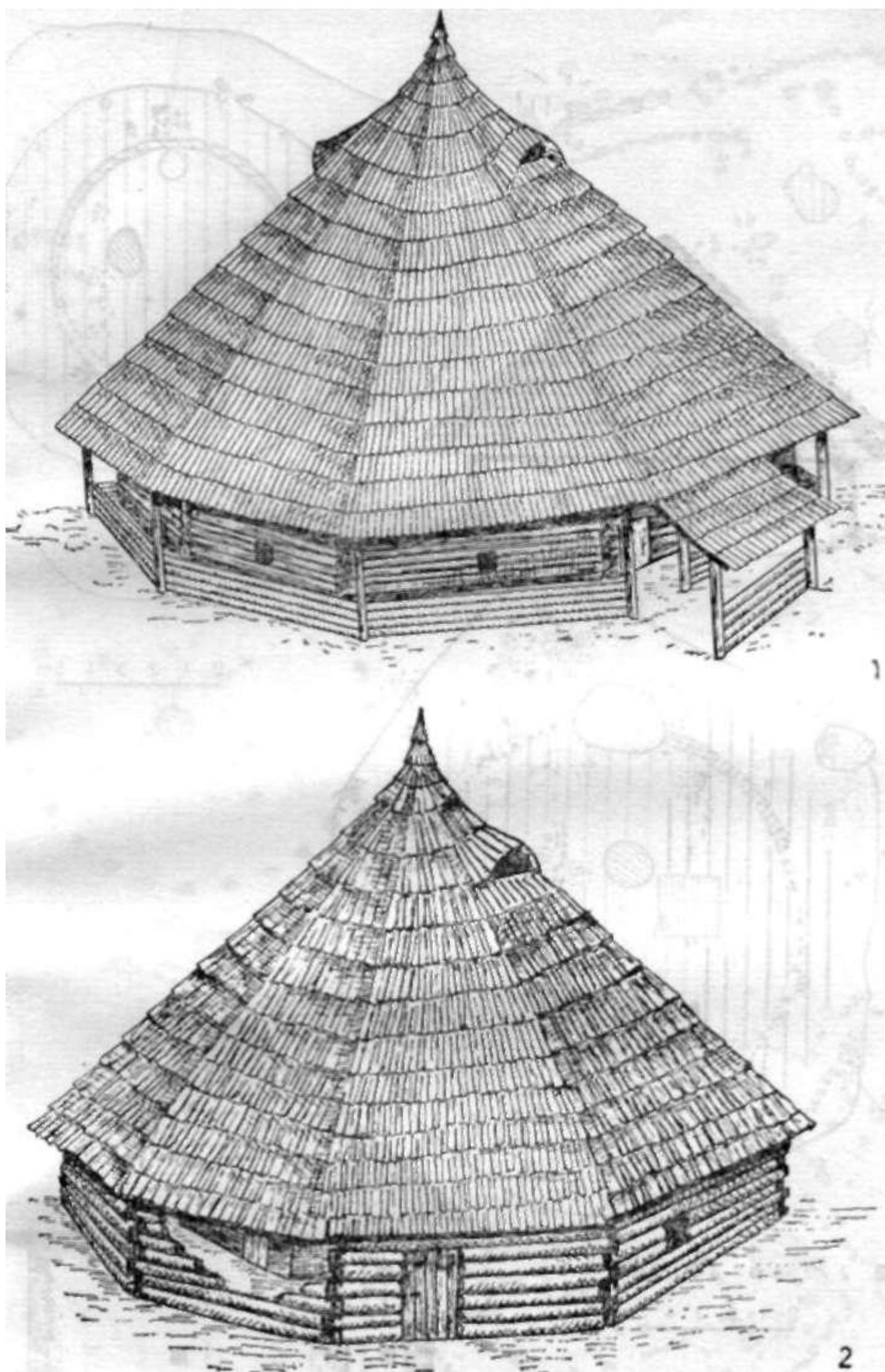

Fig. 9

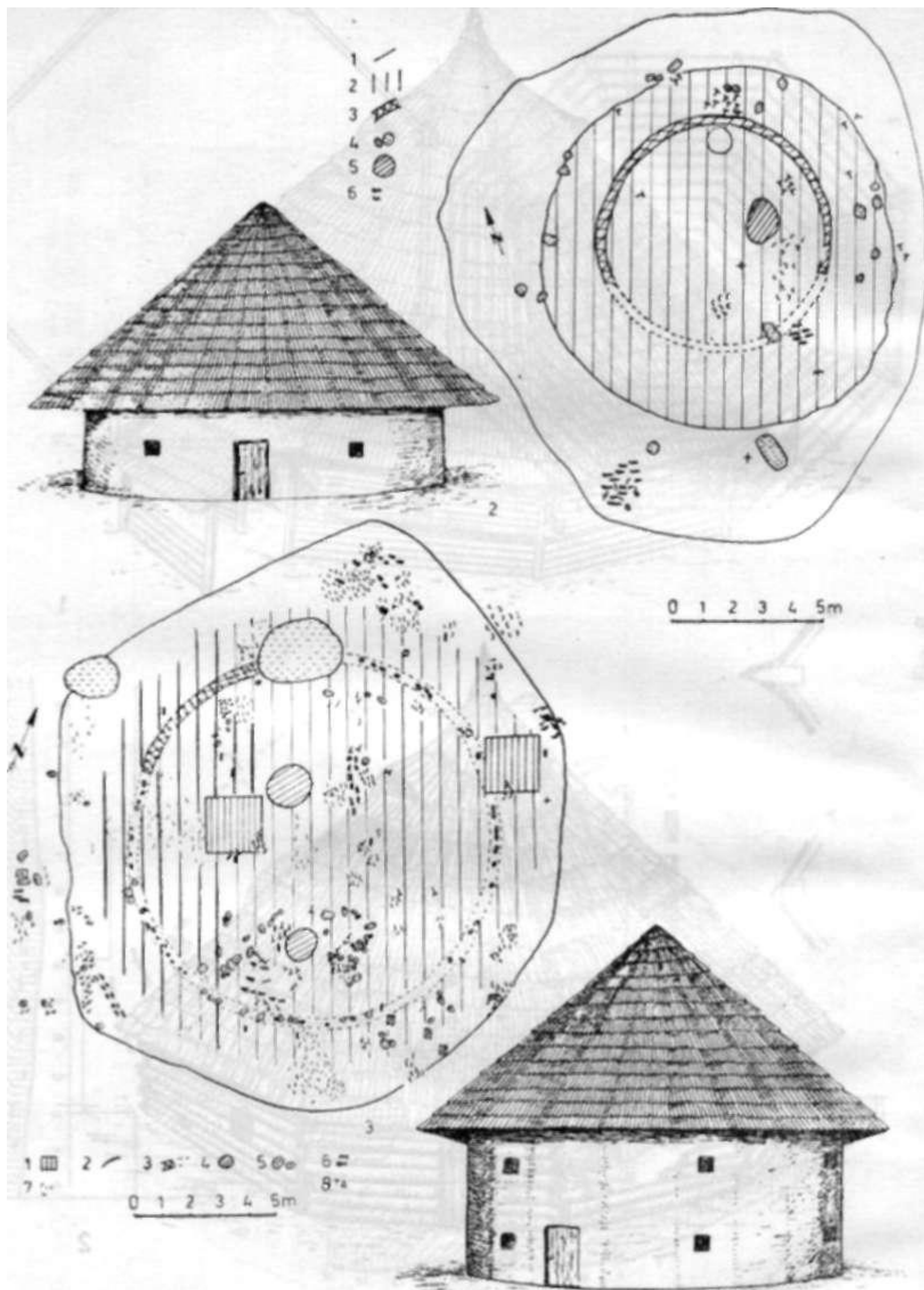

Fig. 10

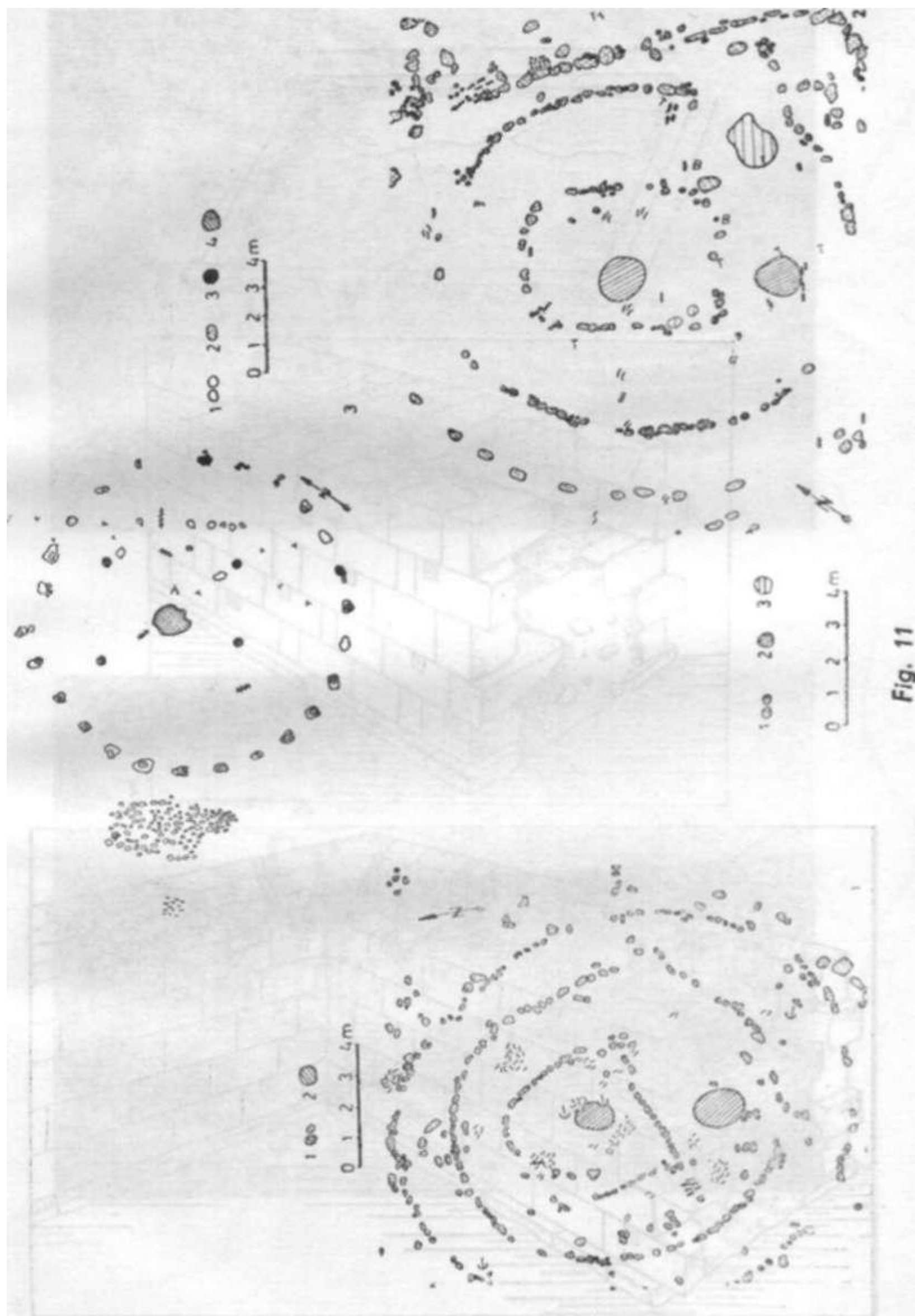

Fig. 11

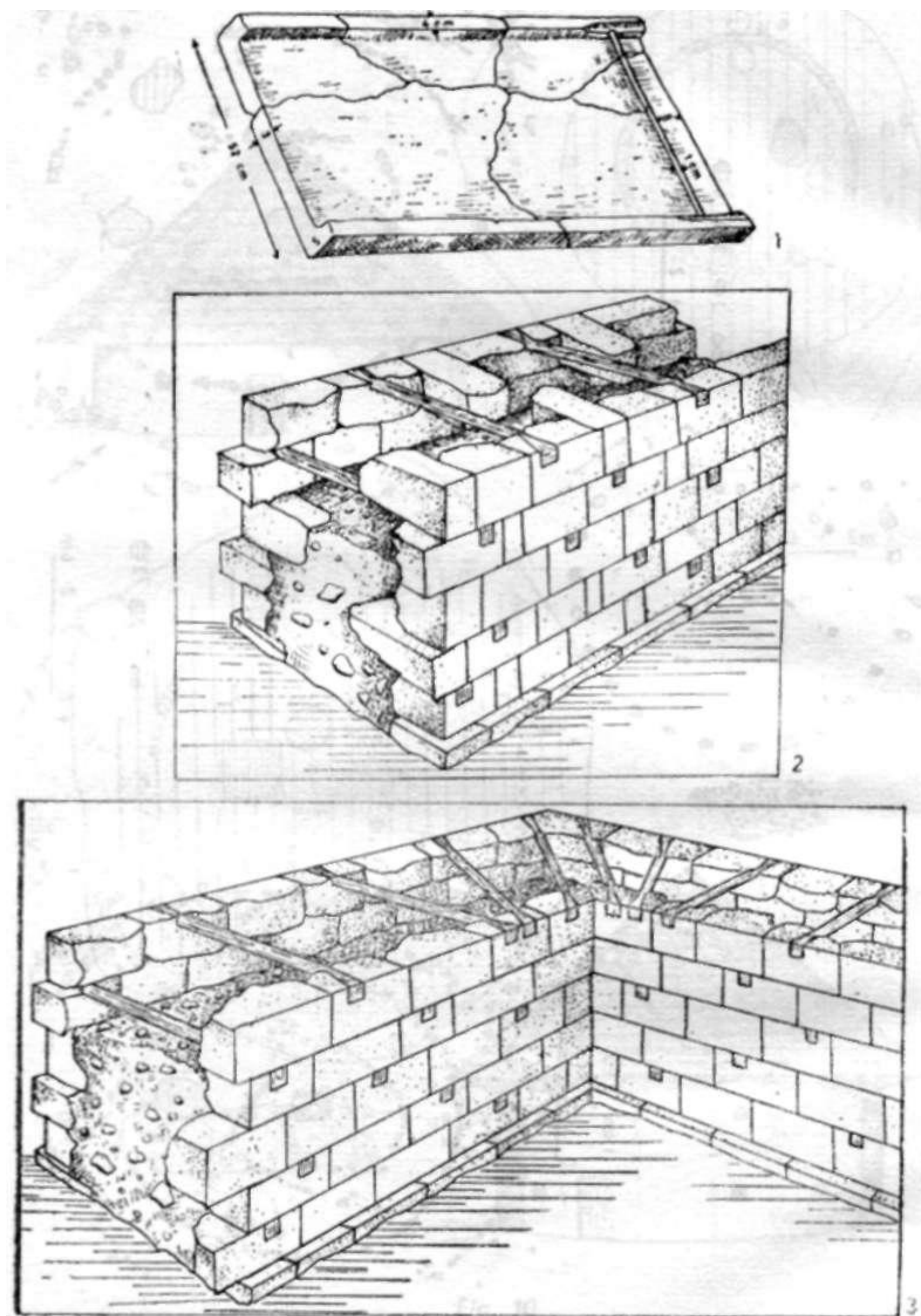

Fig. 12

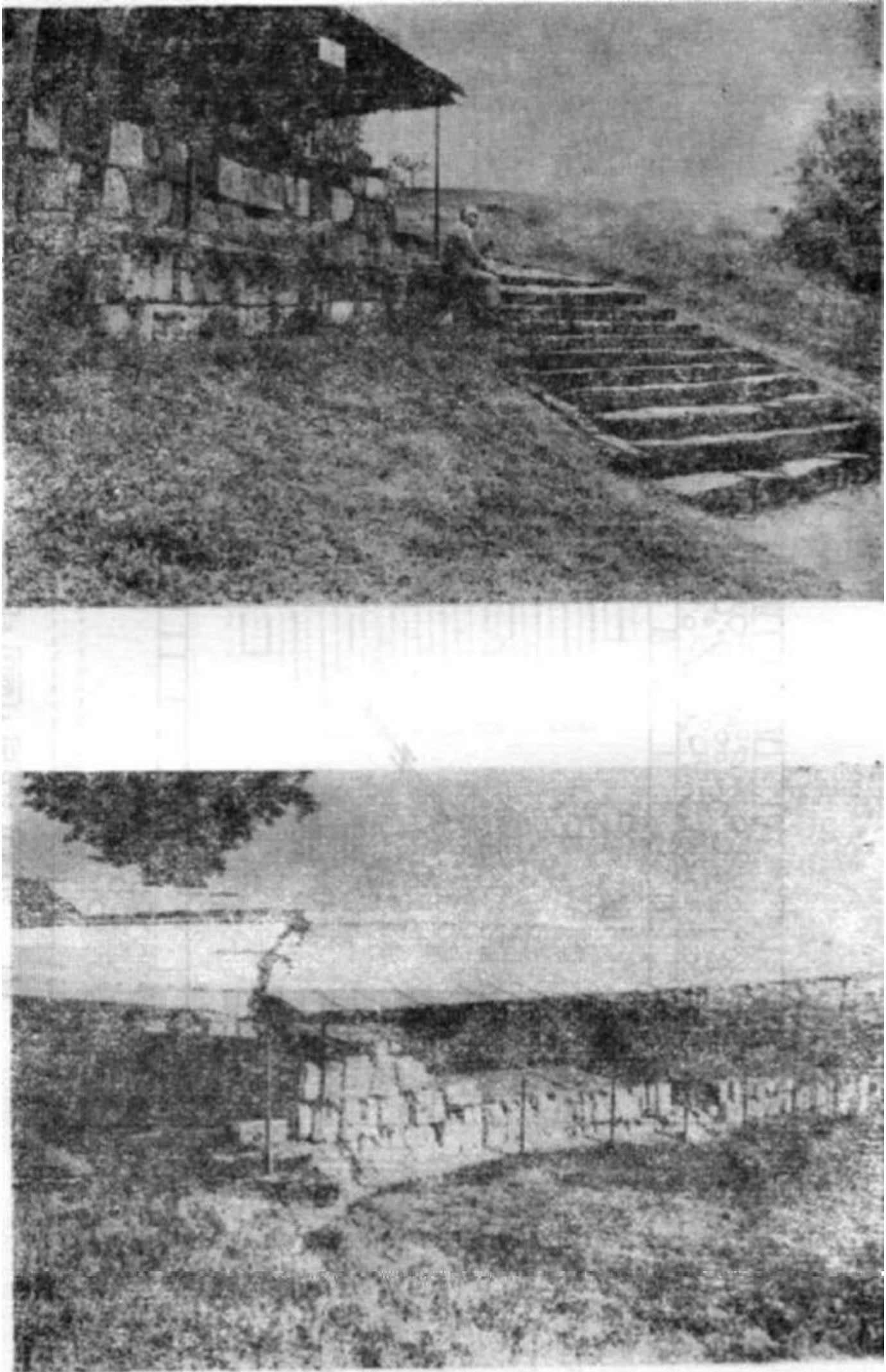
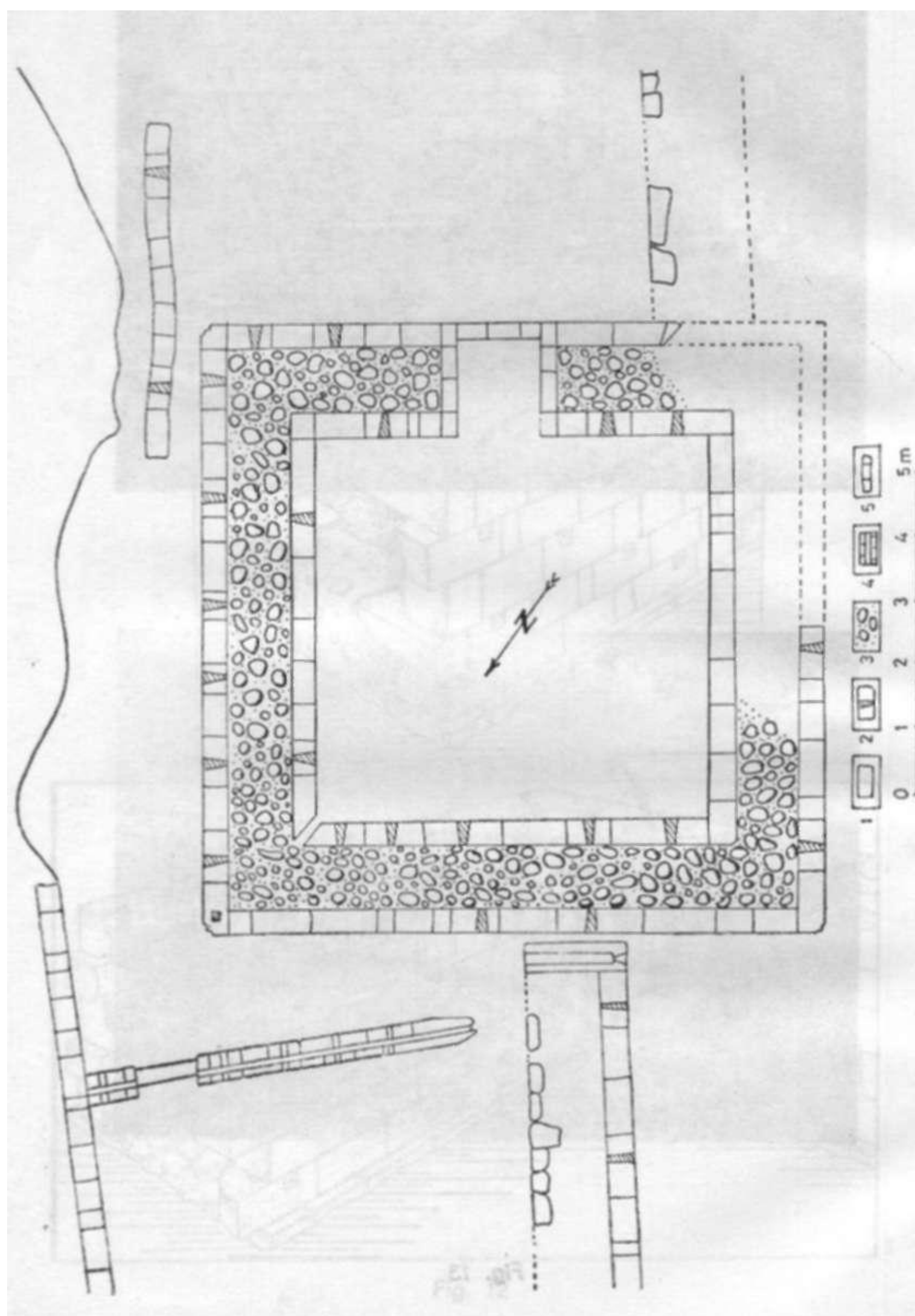

Fig. 13

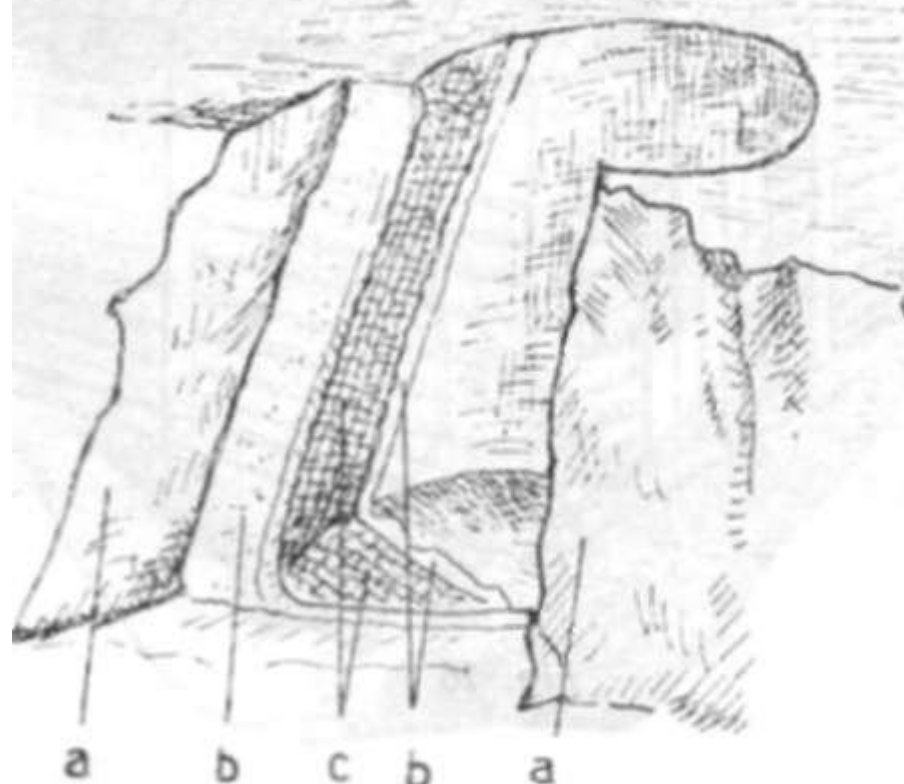
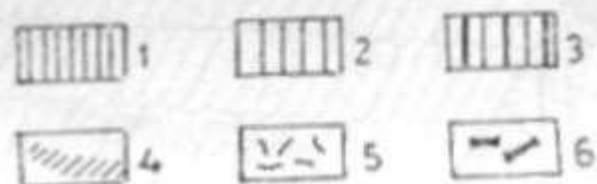
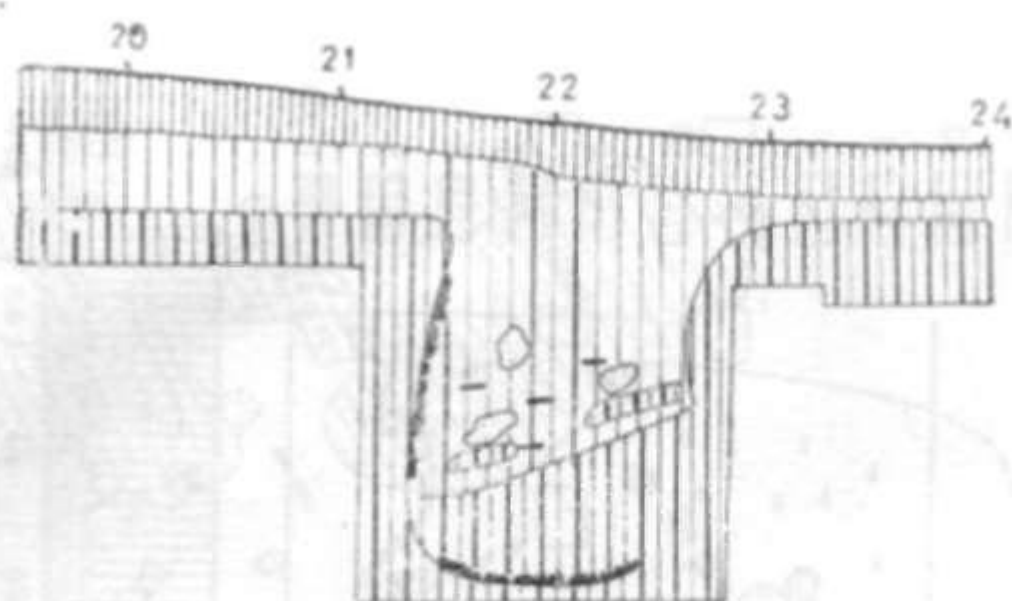

Fig. 15

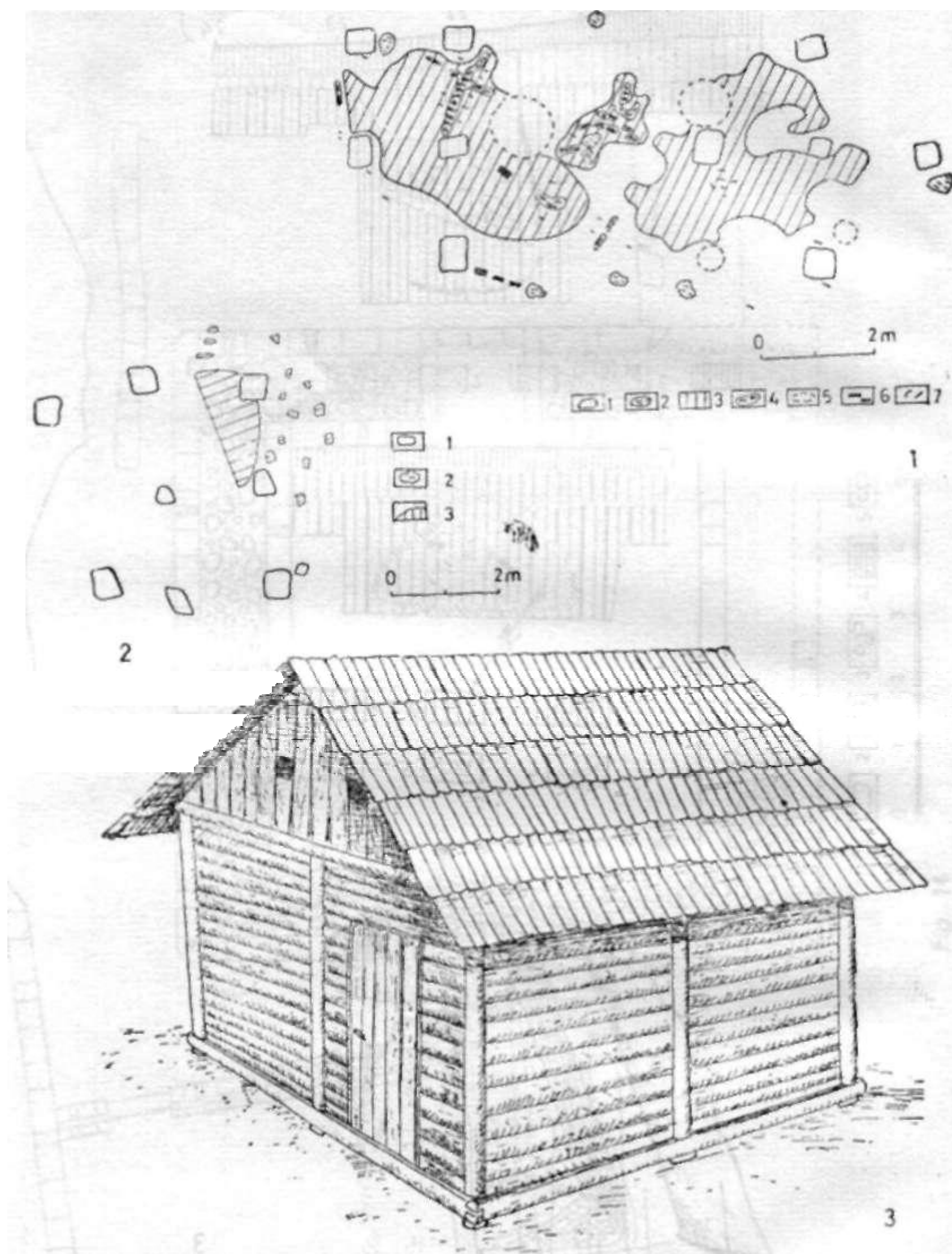

Fig. 16

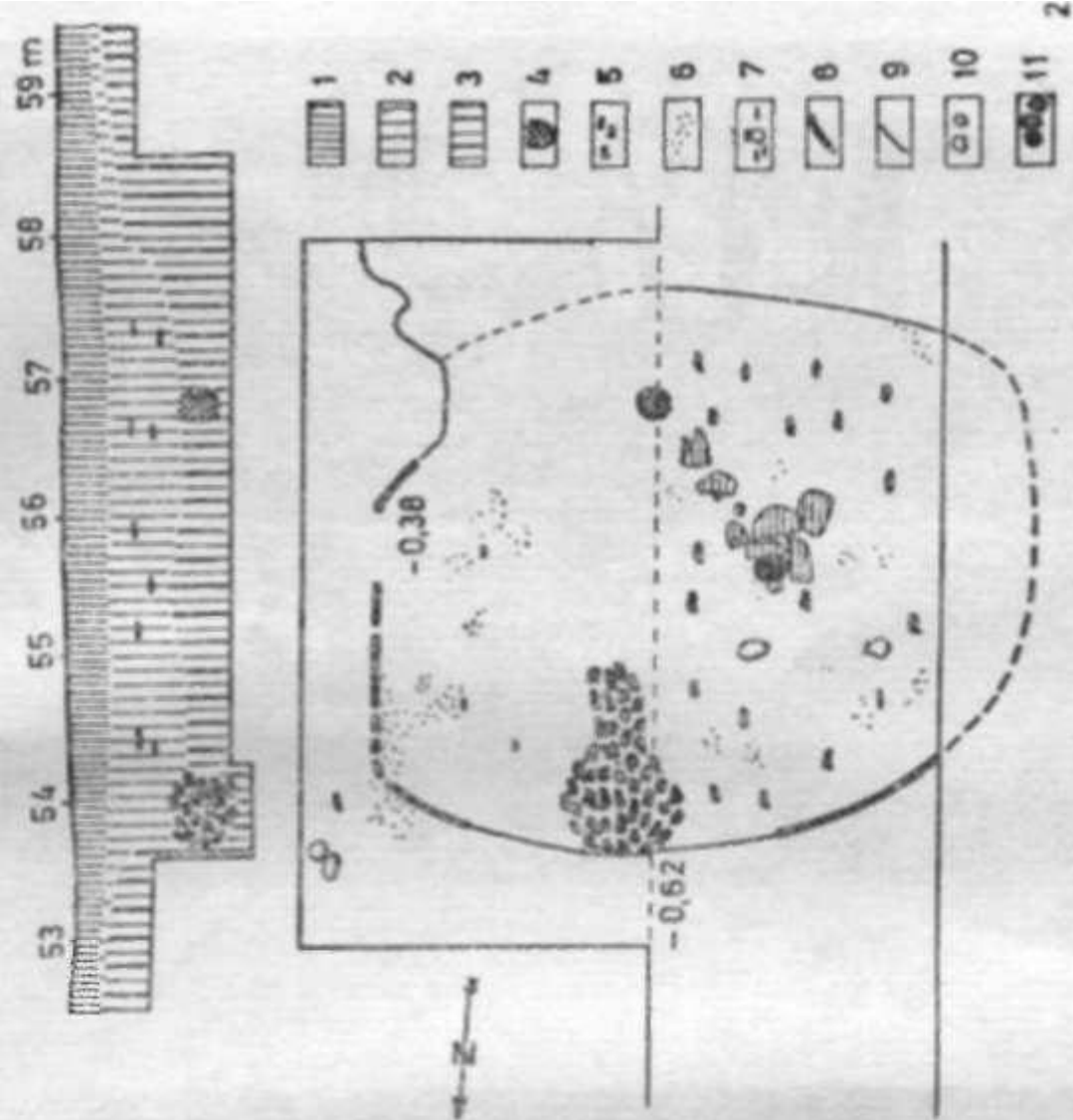
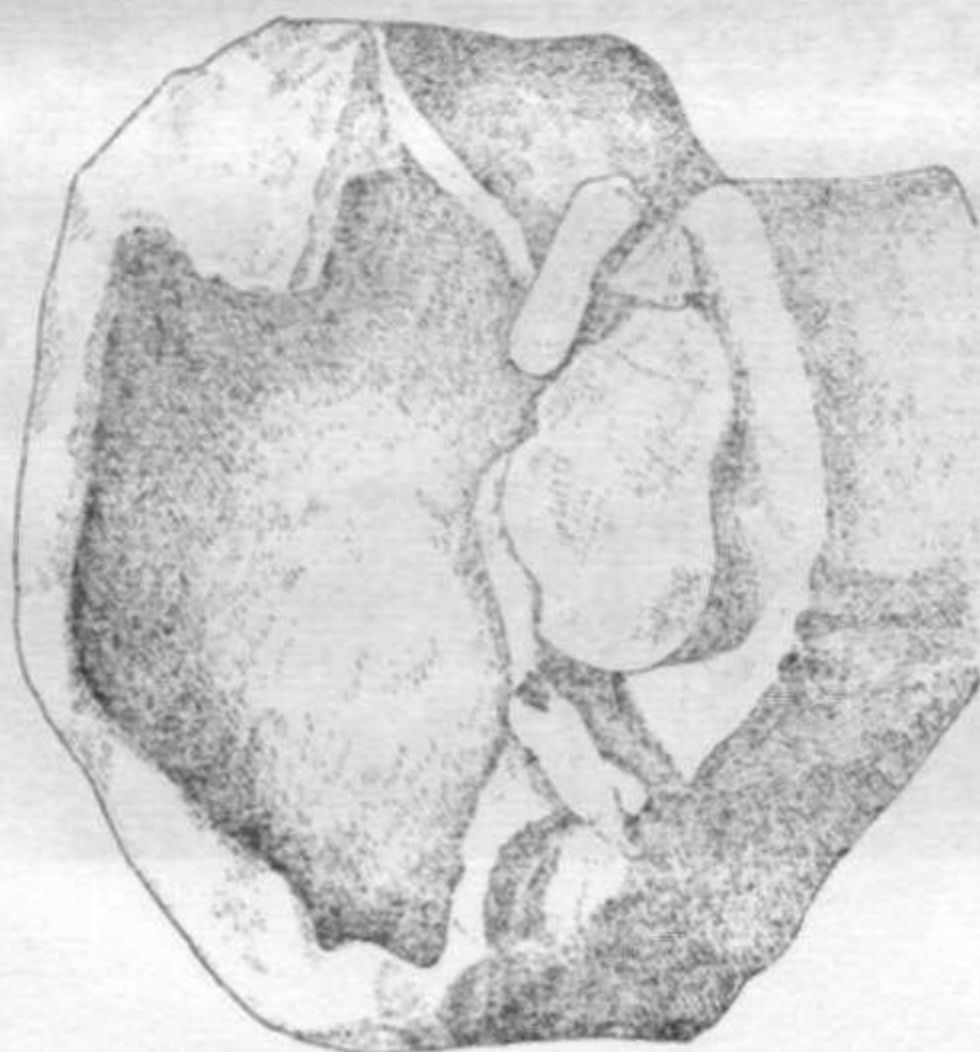

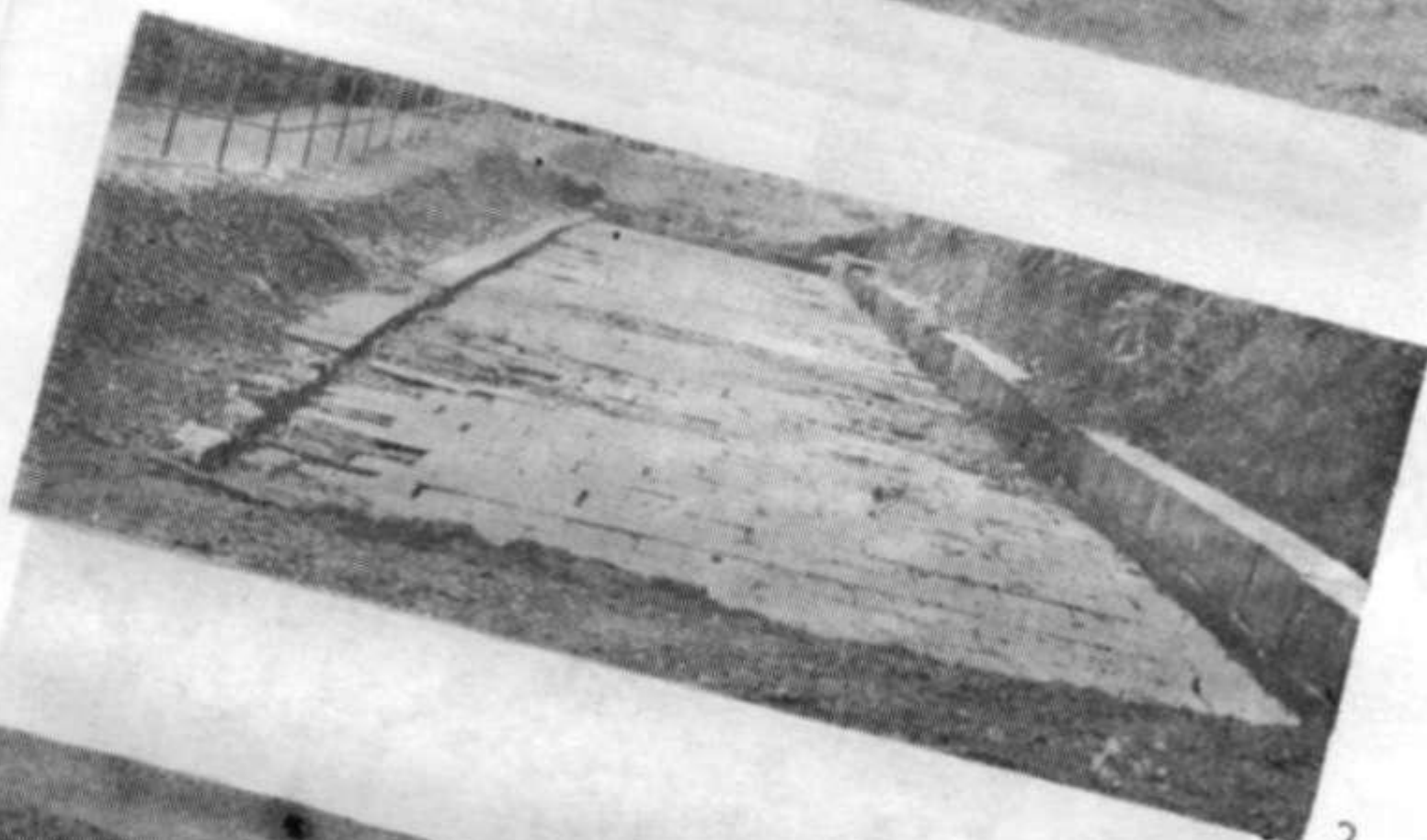
Fig. 17

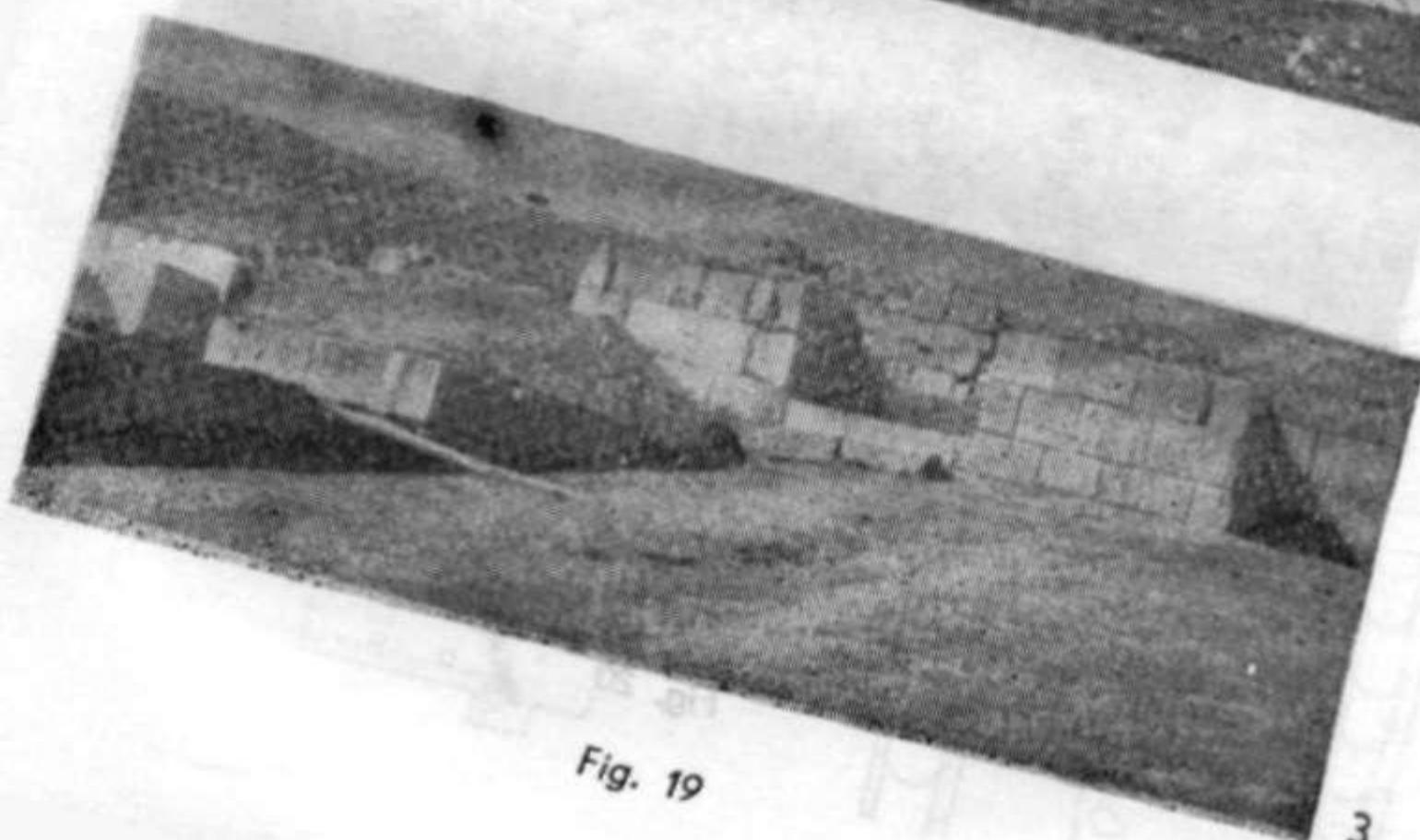
Fig. 18

1

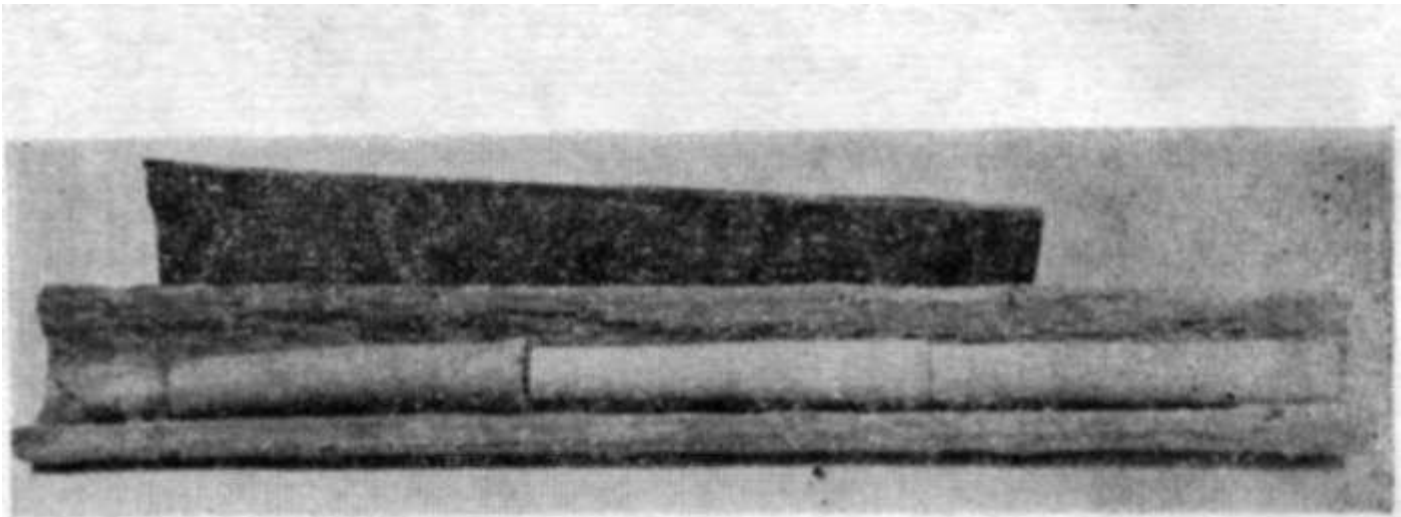

2

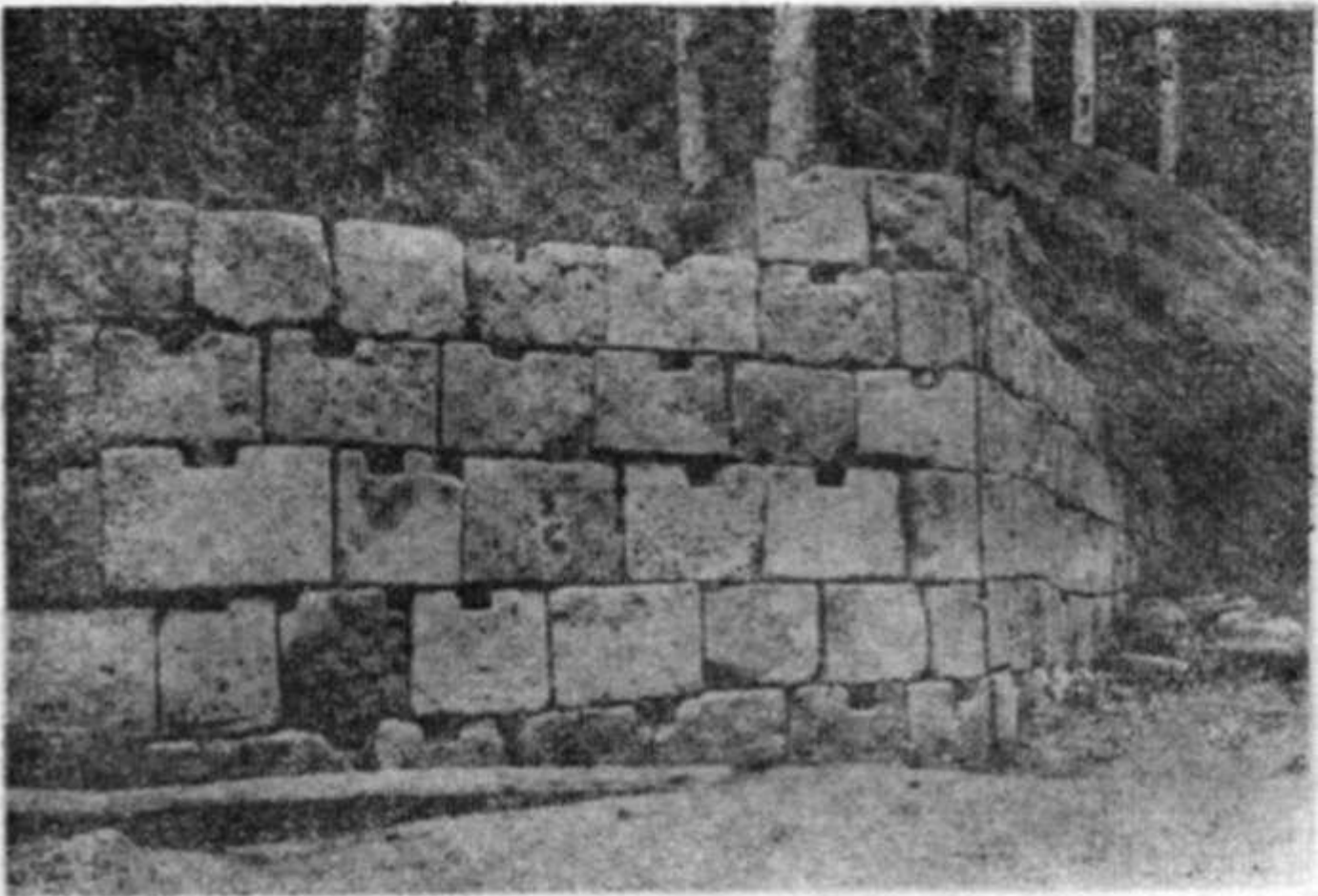

3

Fig. 19

1

2

Fig. 20

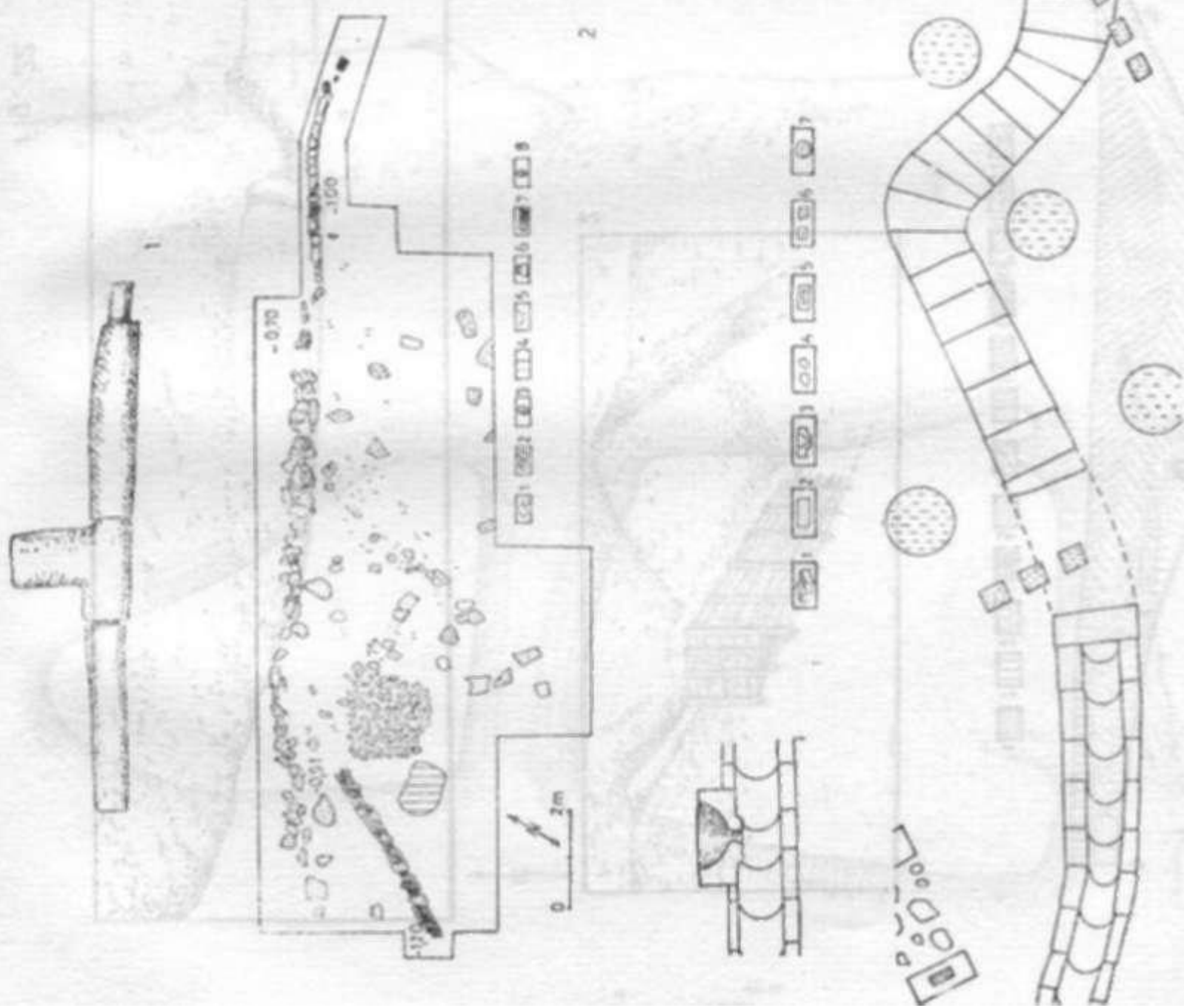
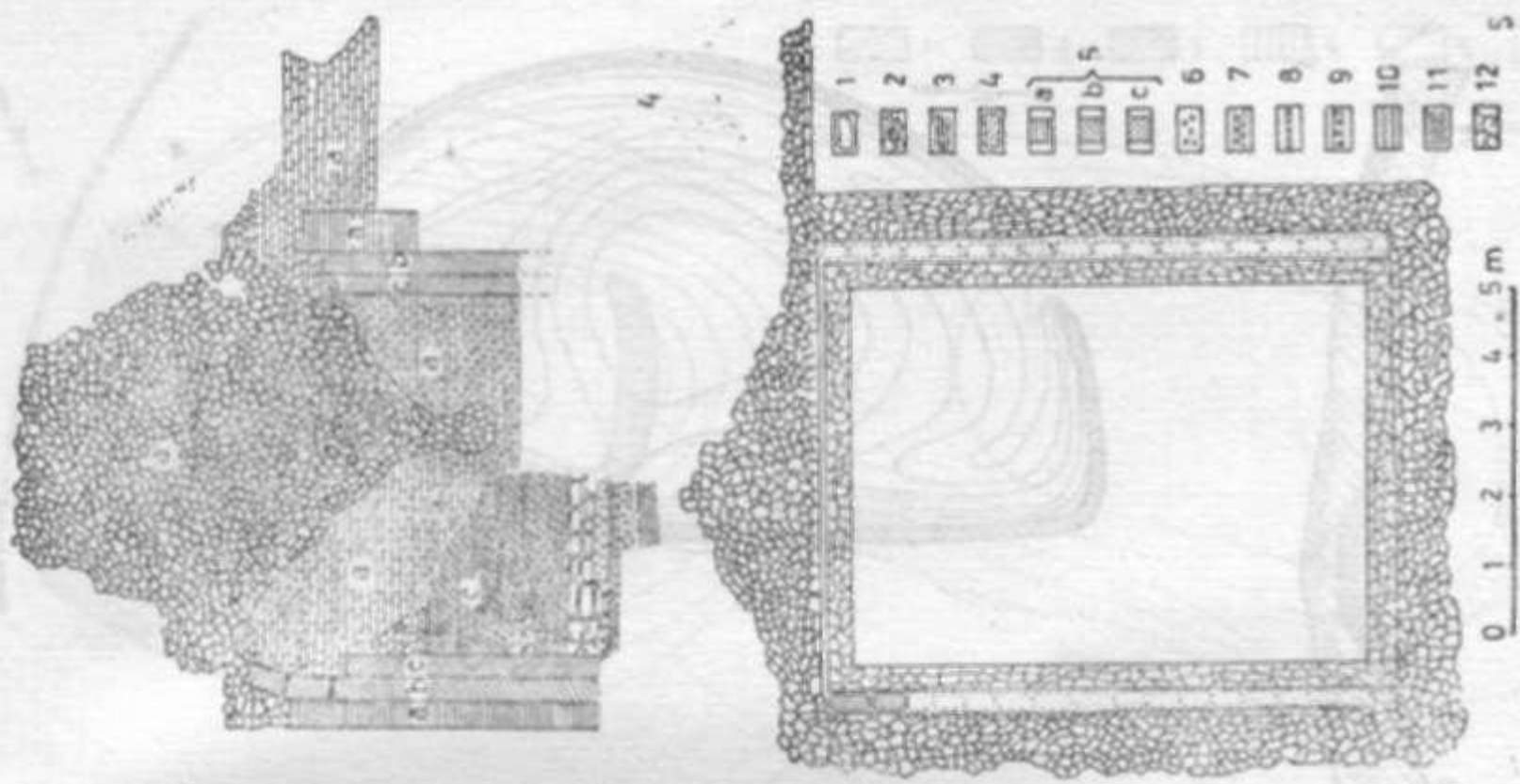

Fig. 21

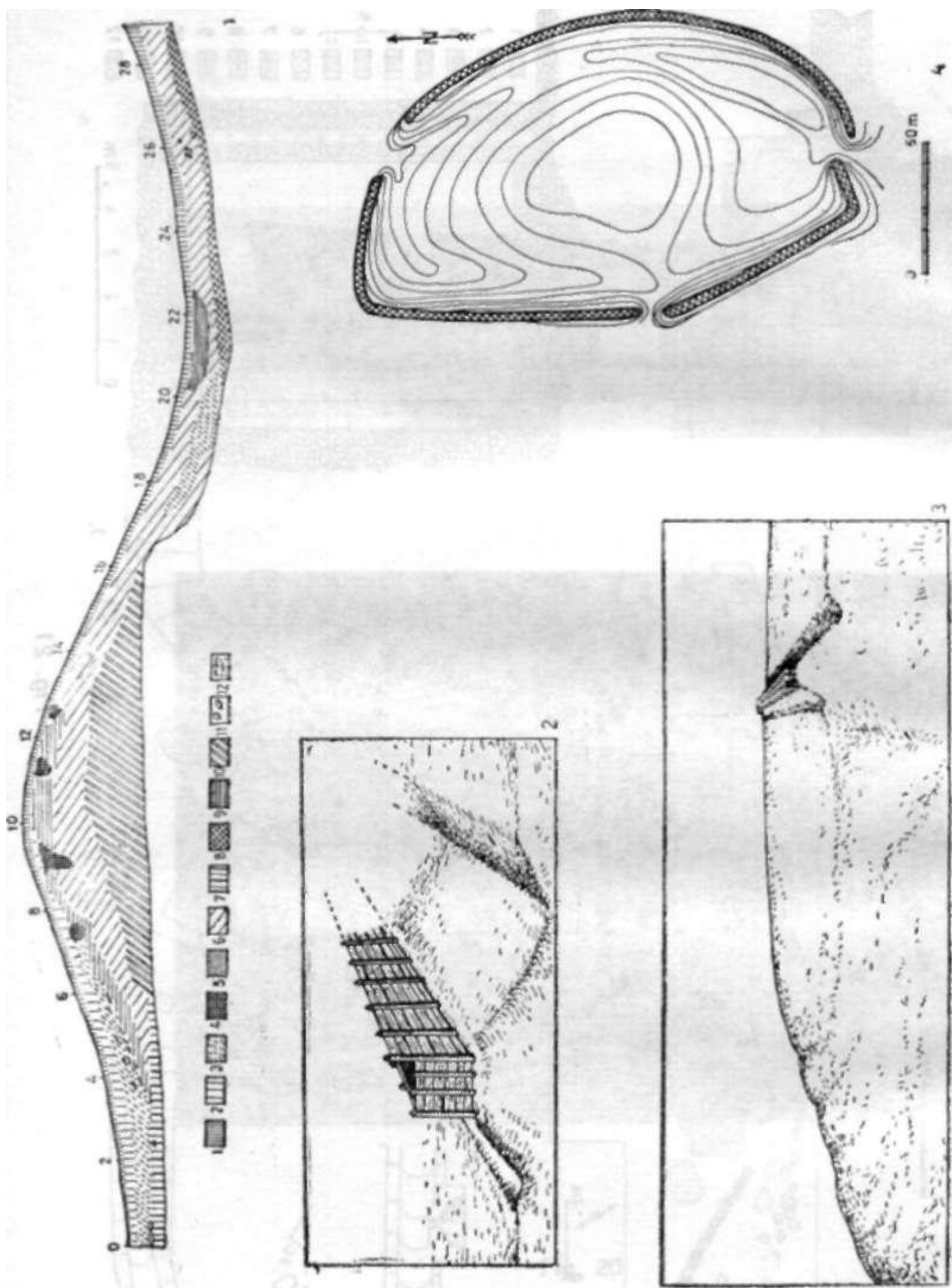

Fig. 22

0i EEH 2 ^3 emil* (Z3s H1s

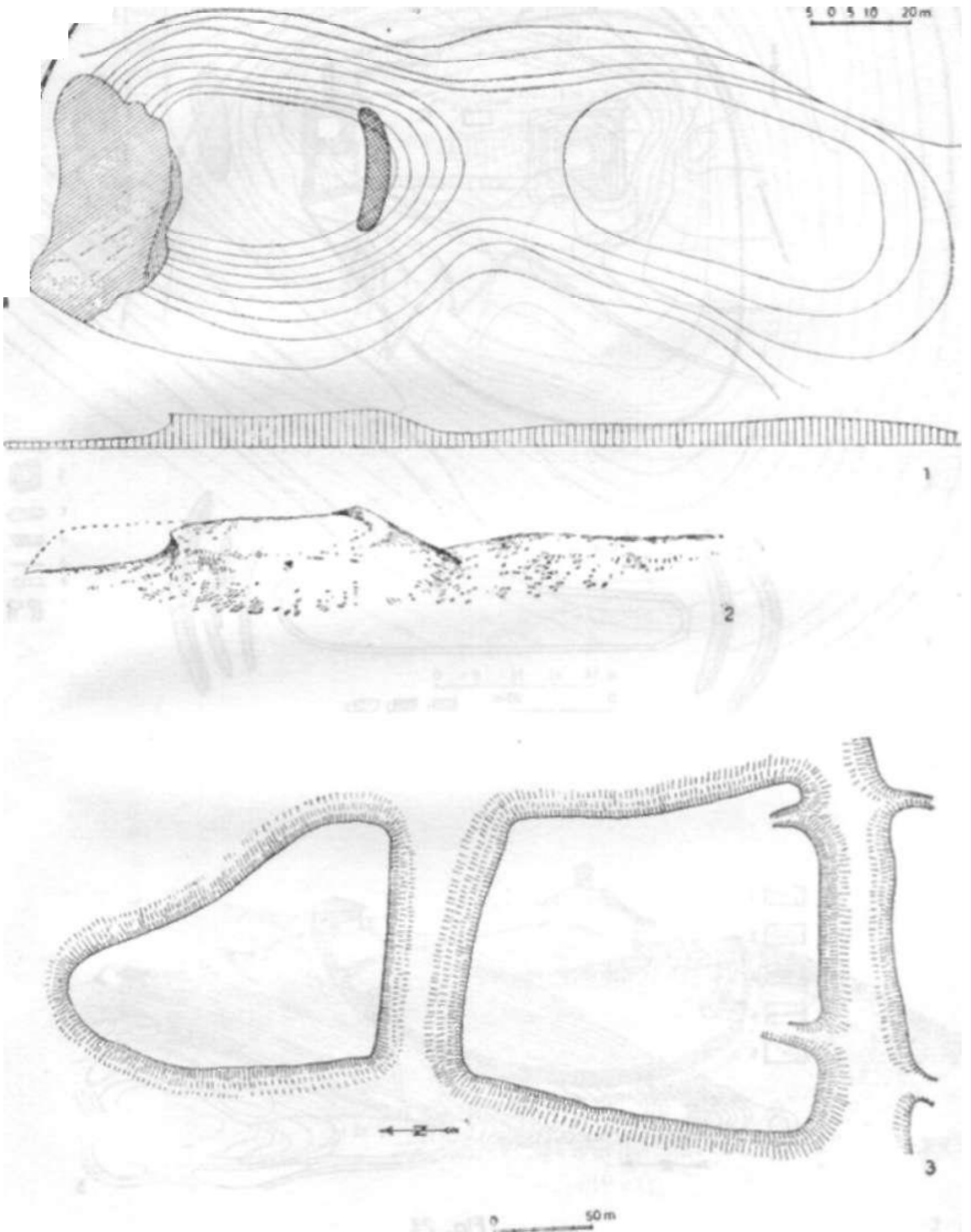

Fig. 23

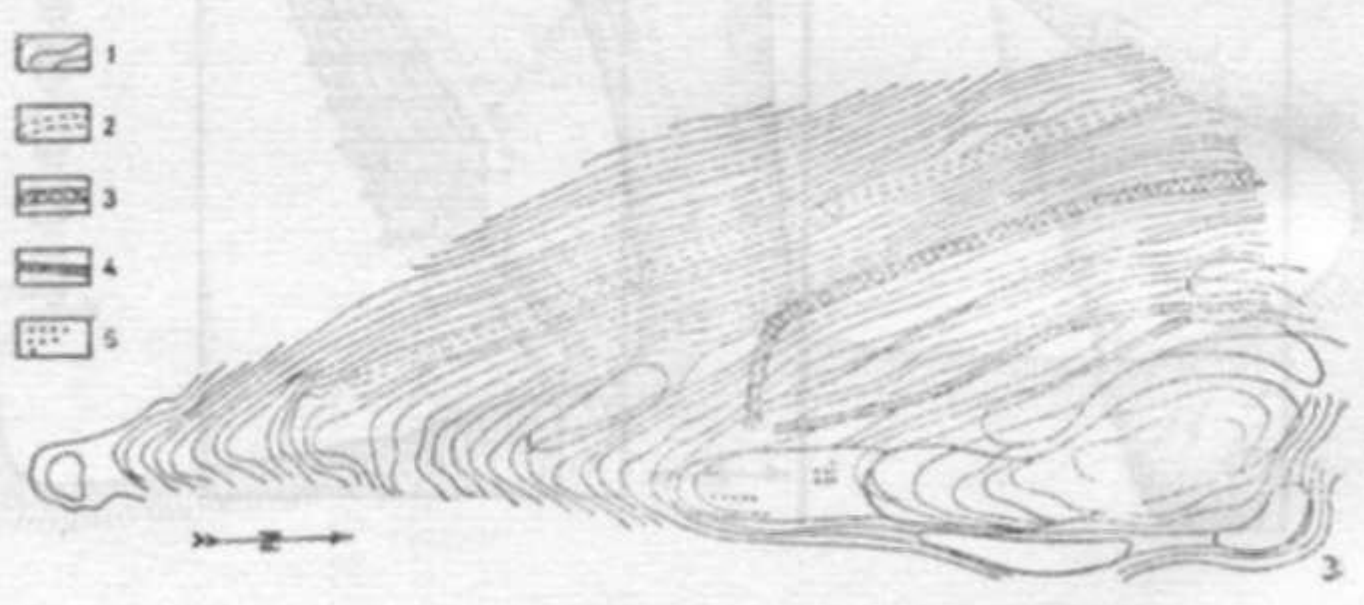
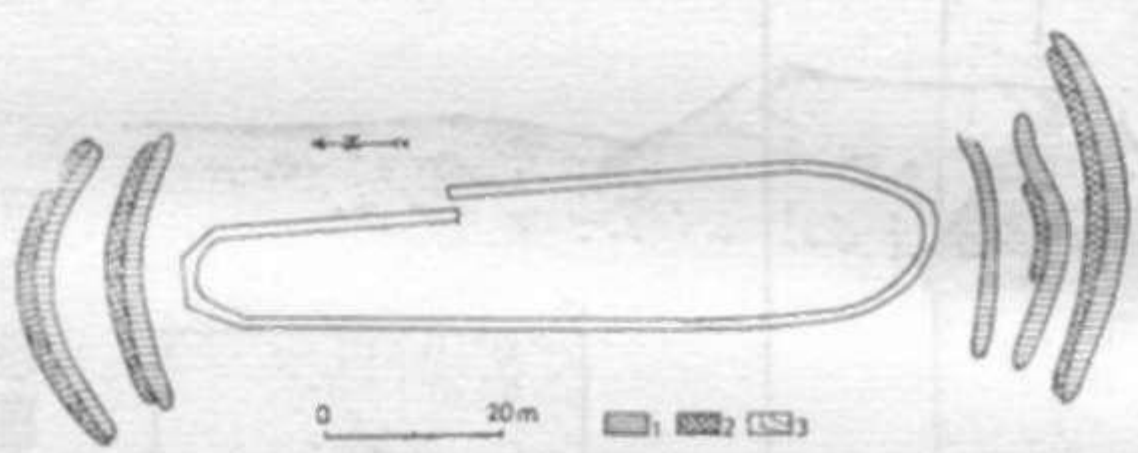
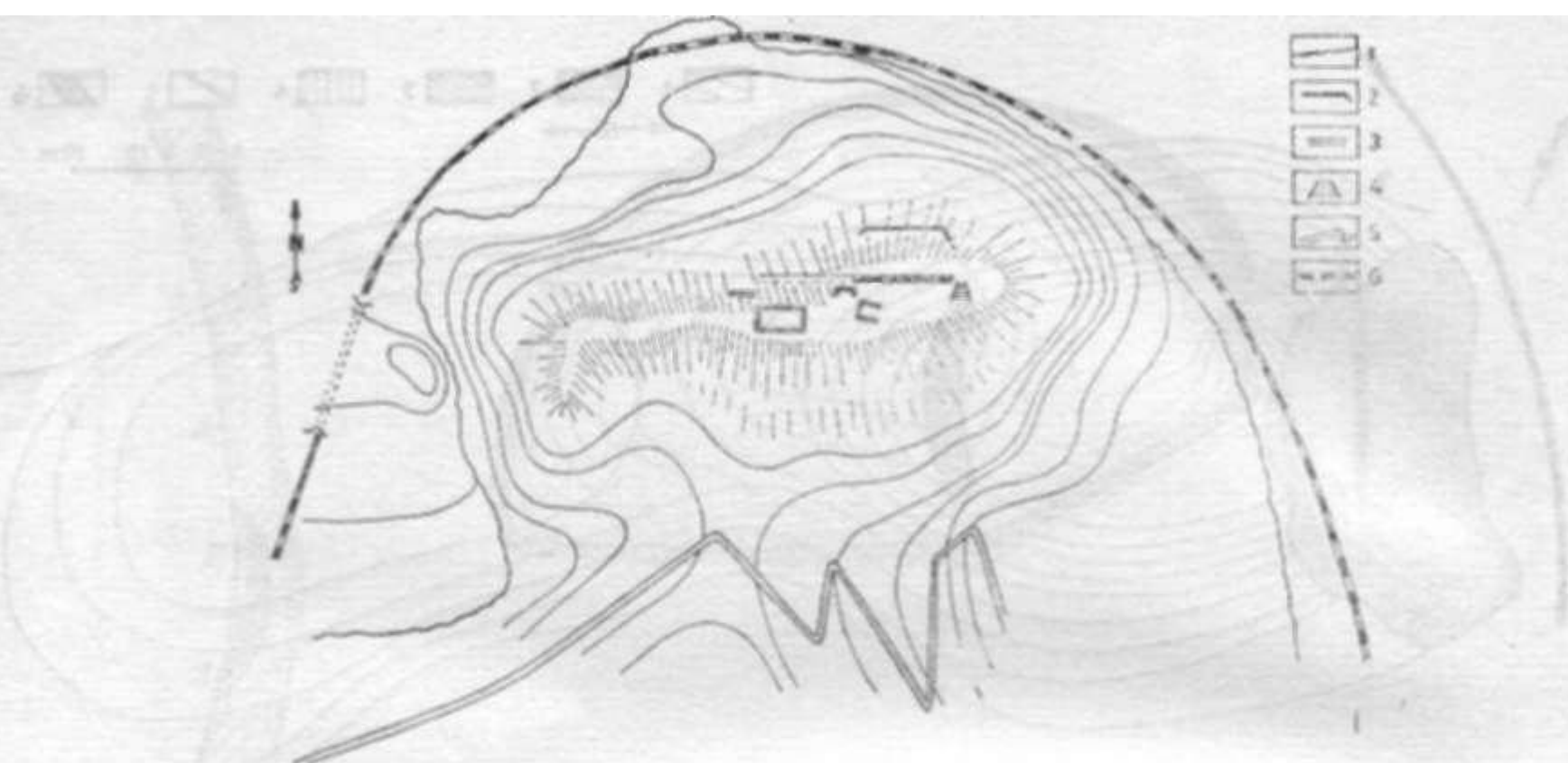
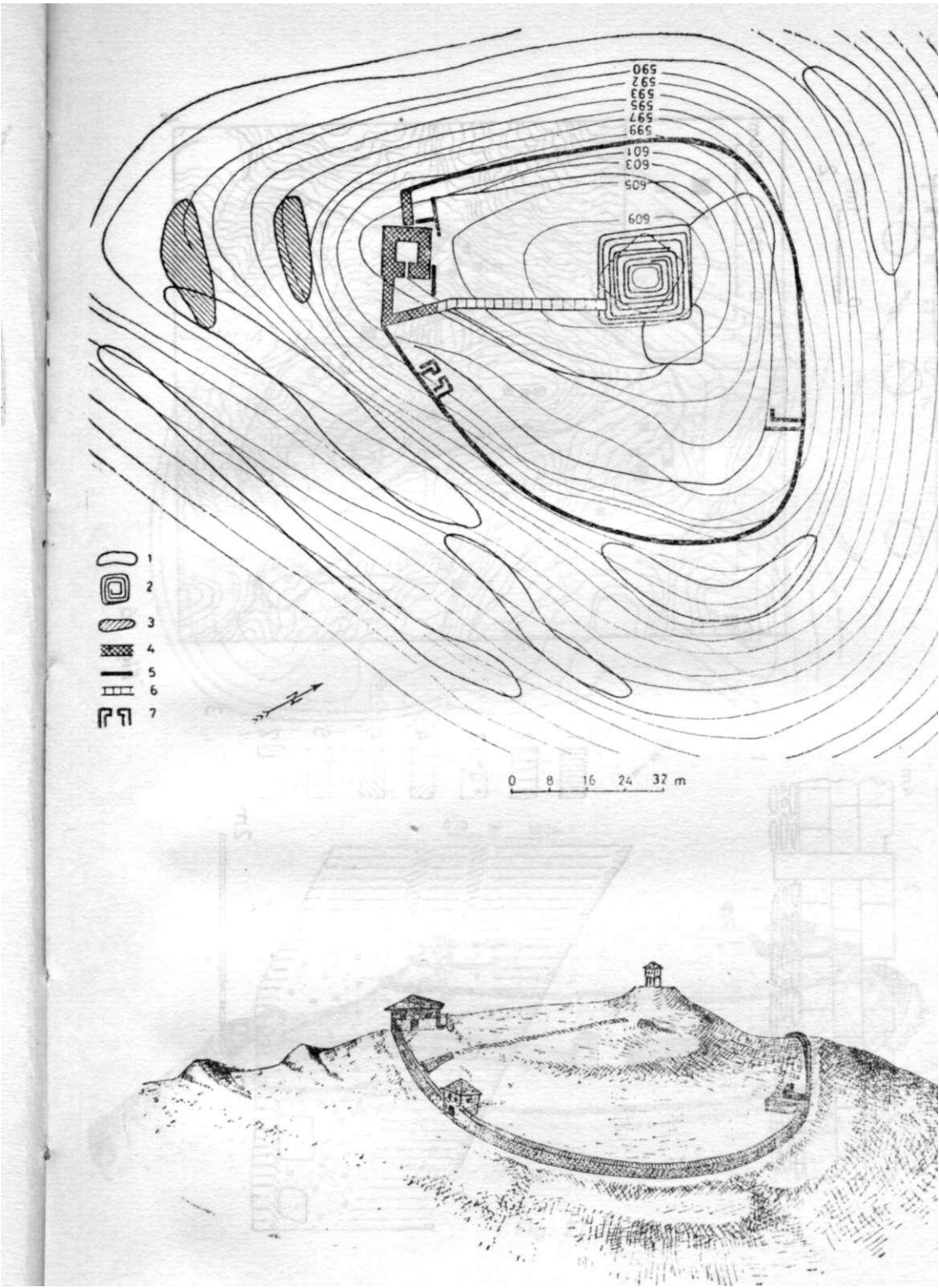

Fig. 24

F/g. 25

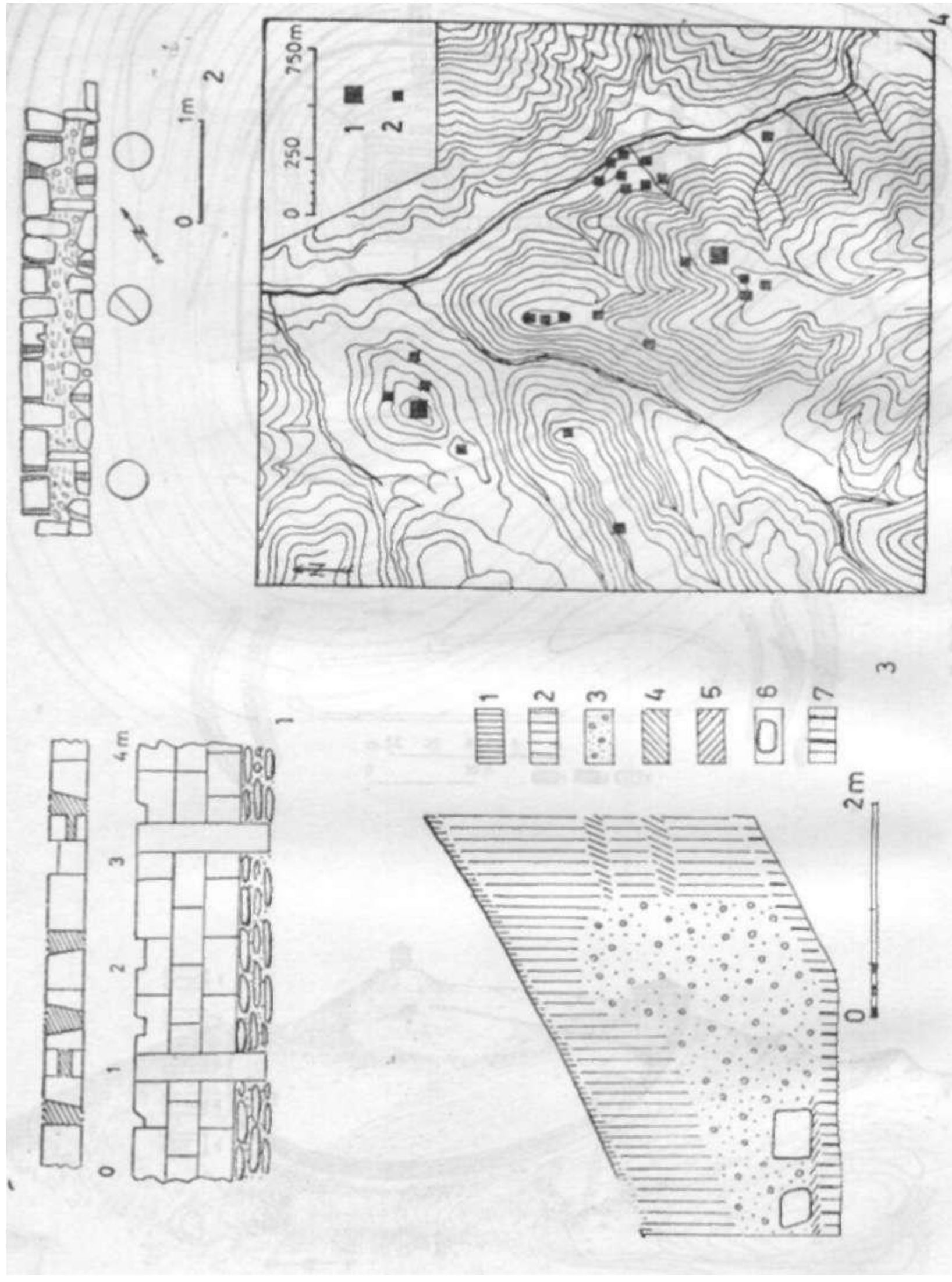

Fig. 26

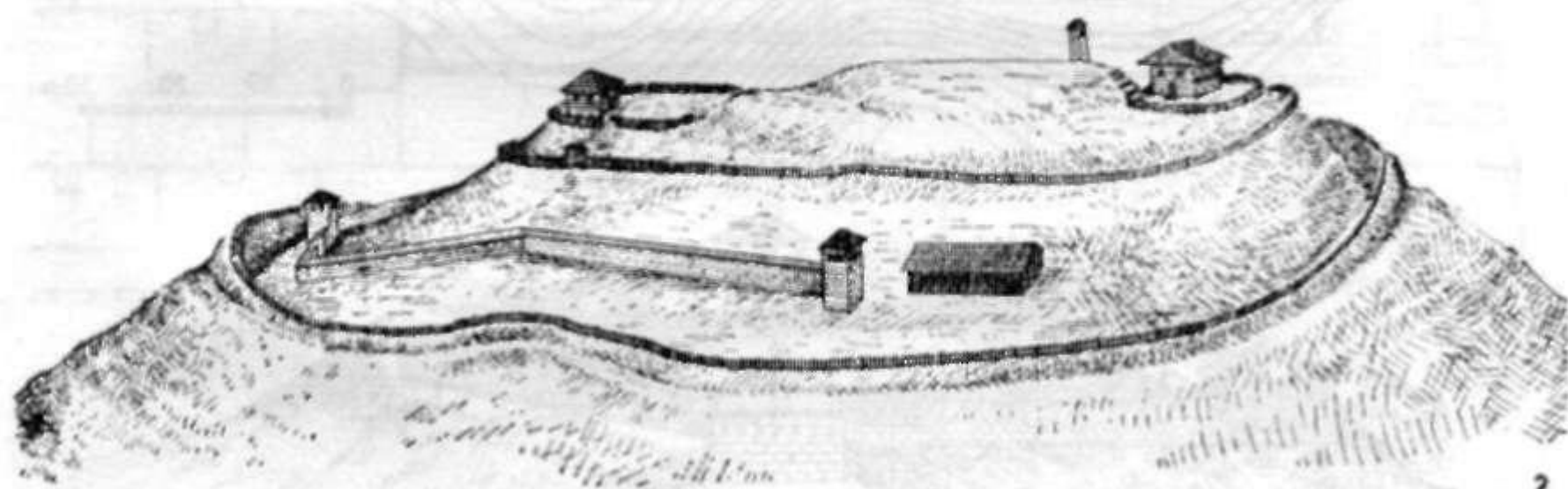
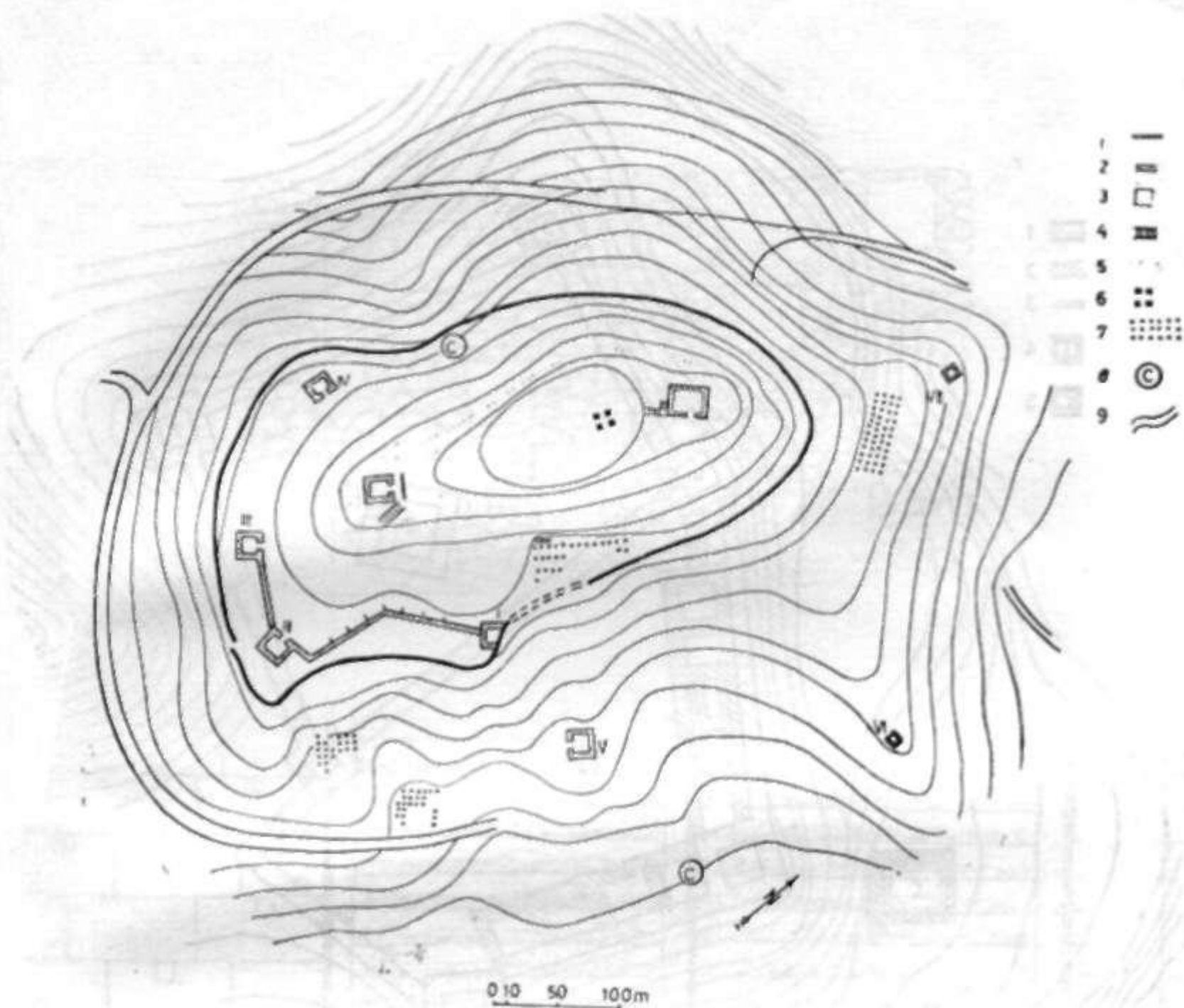
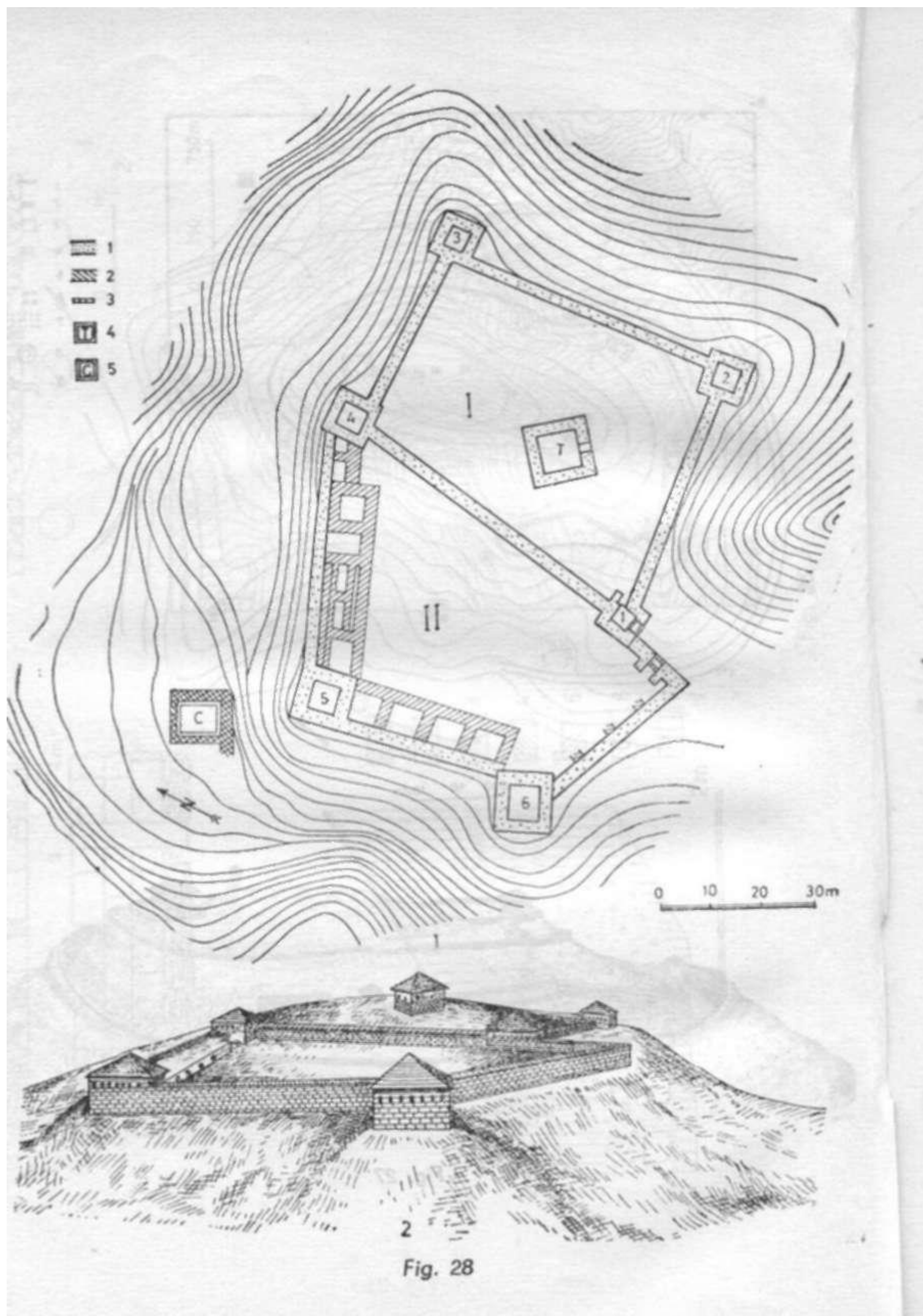

Fig. 27

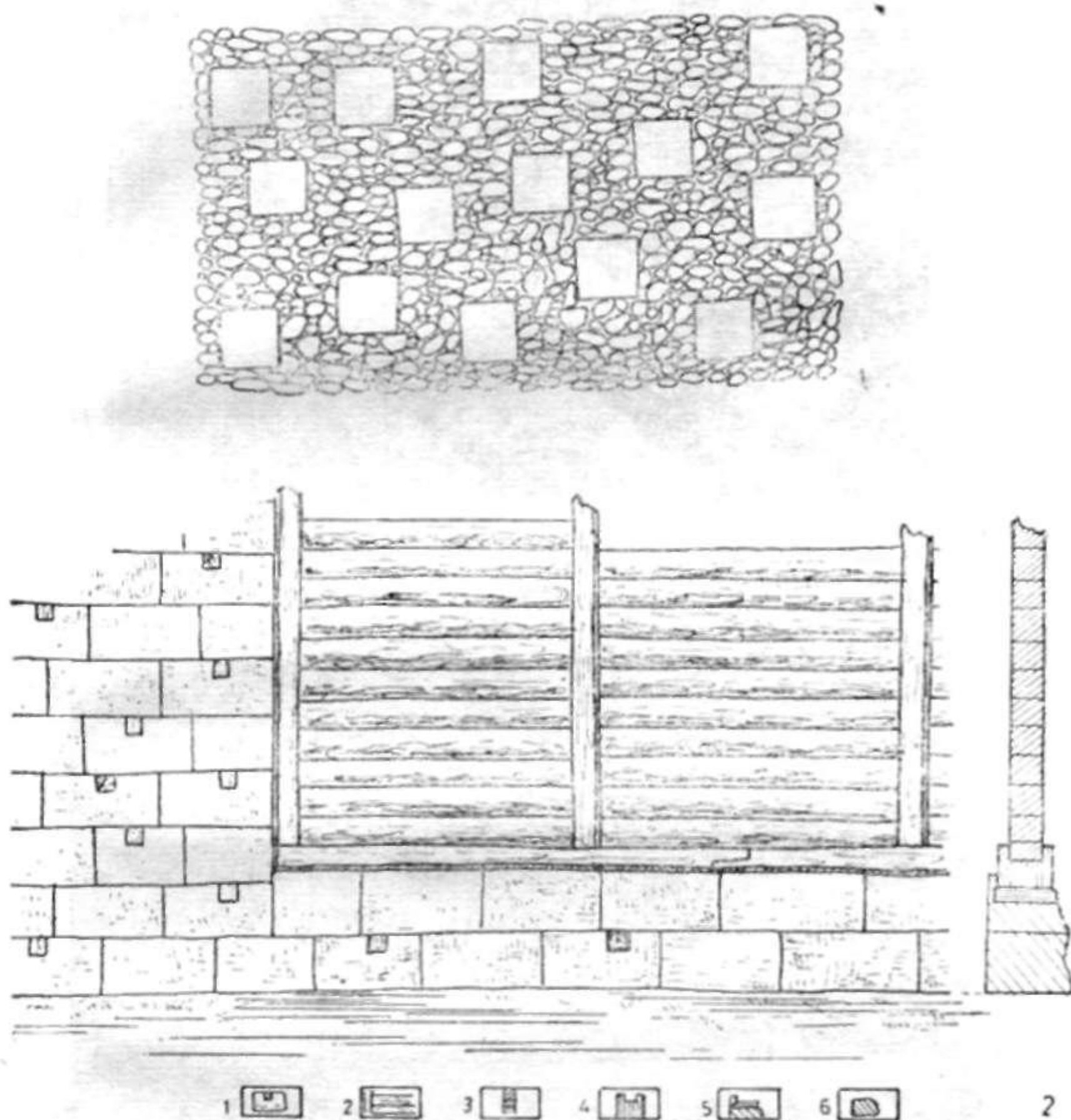

Fig. 29

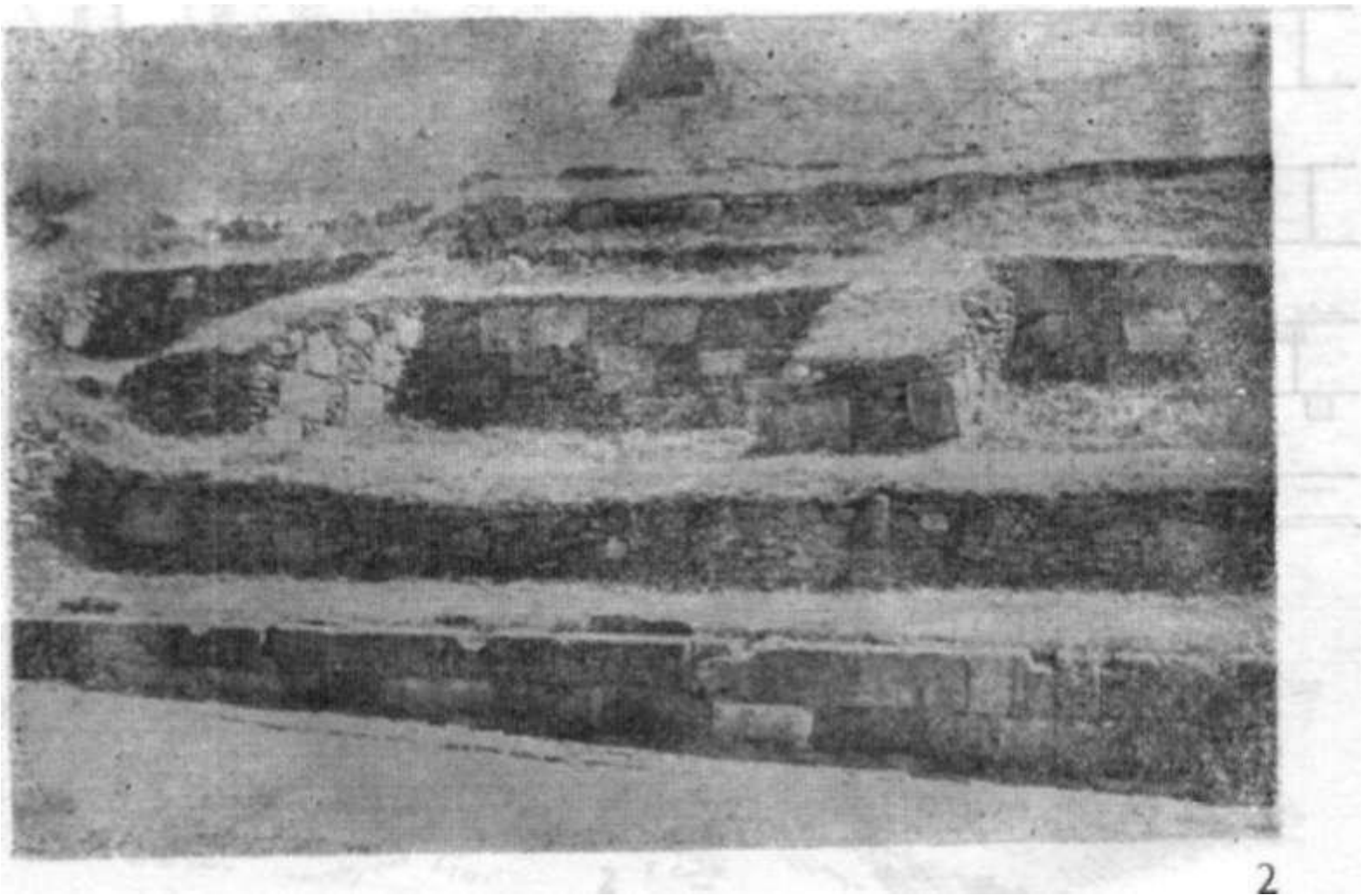
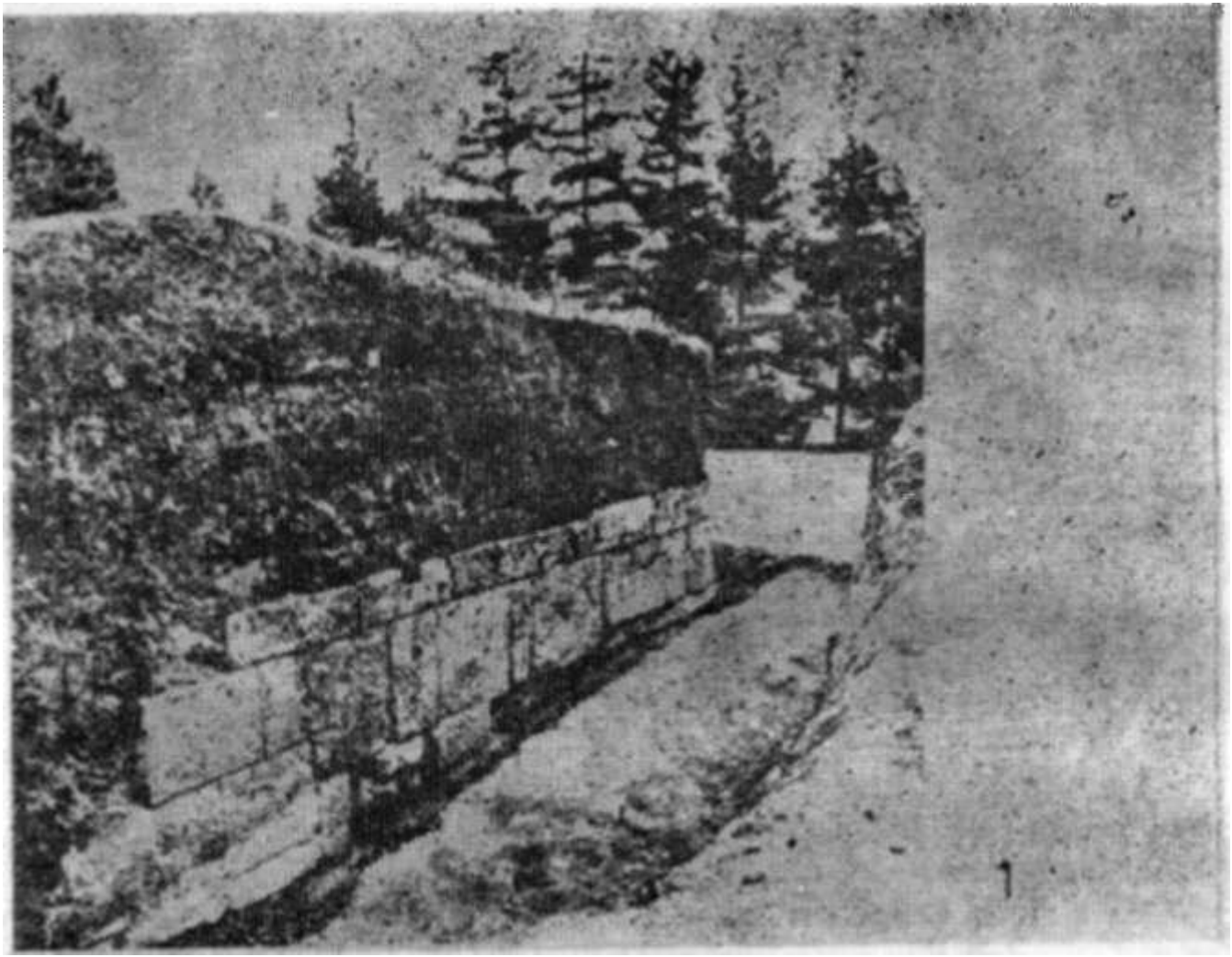

Fig. 30

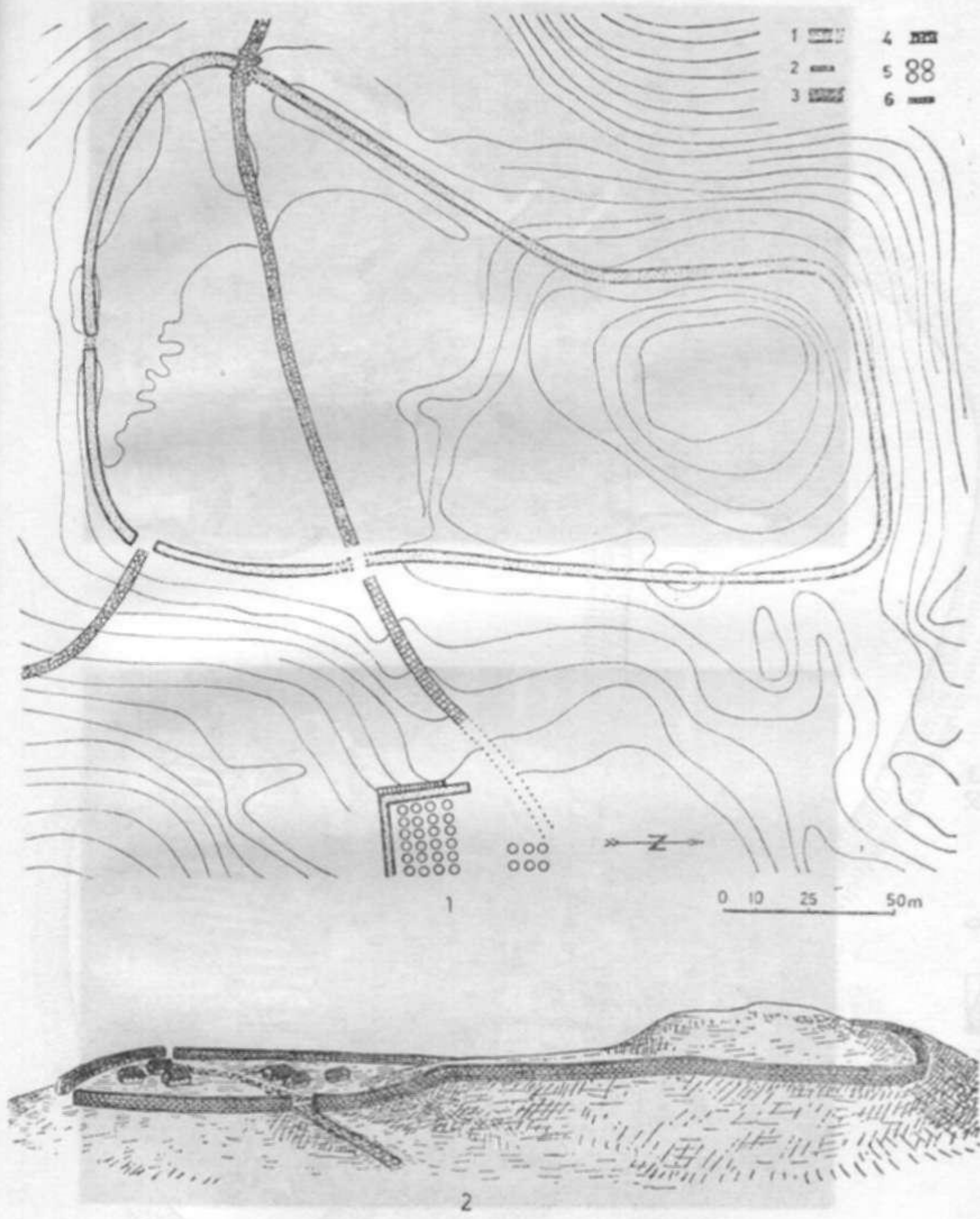

Fig. 31

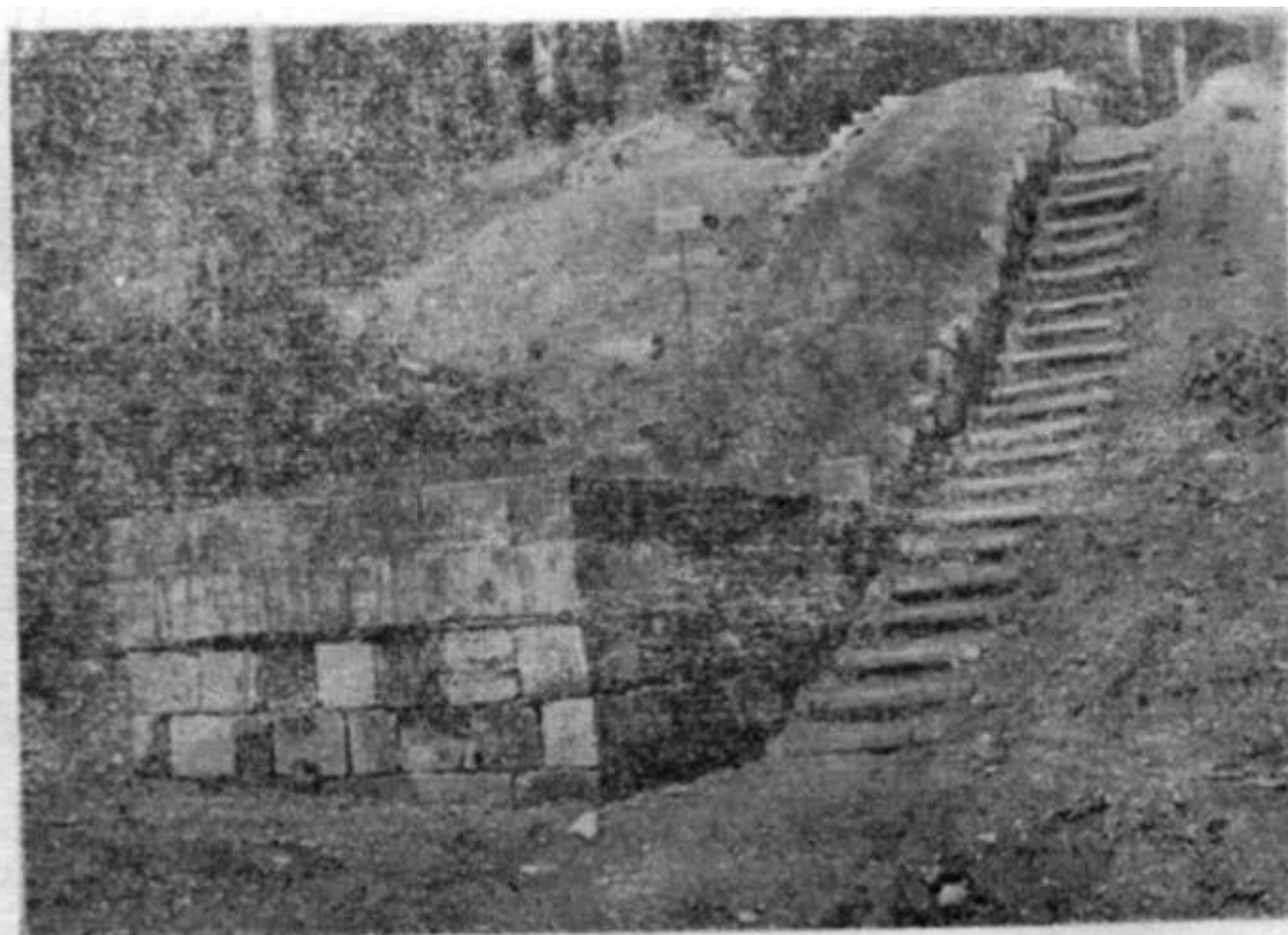

Fig. 32

Fig. 30

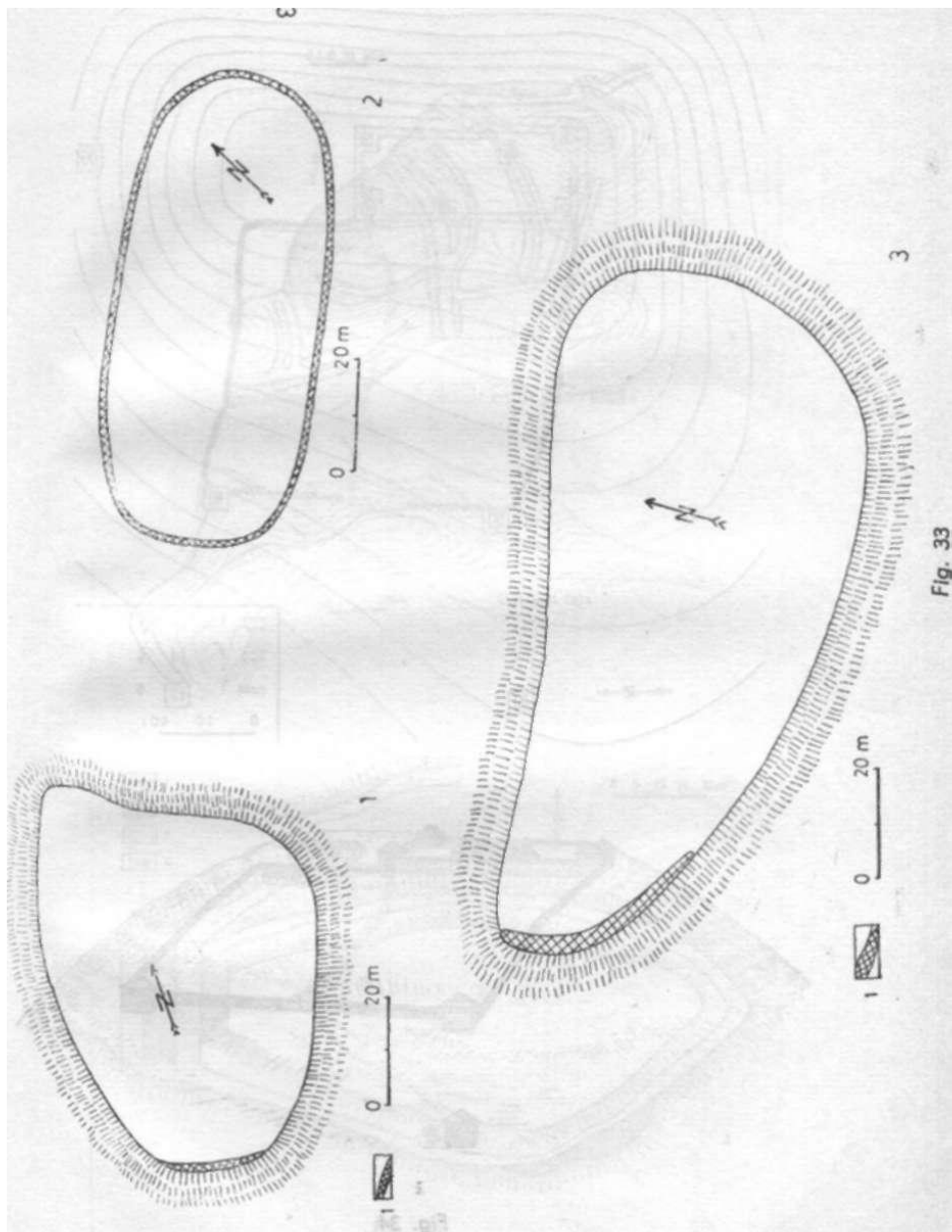
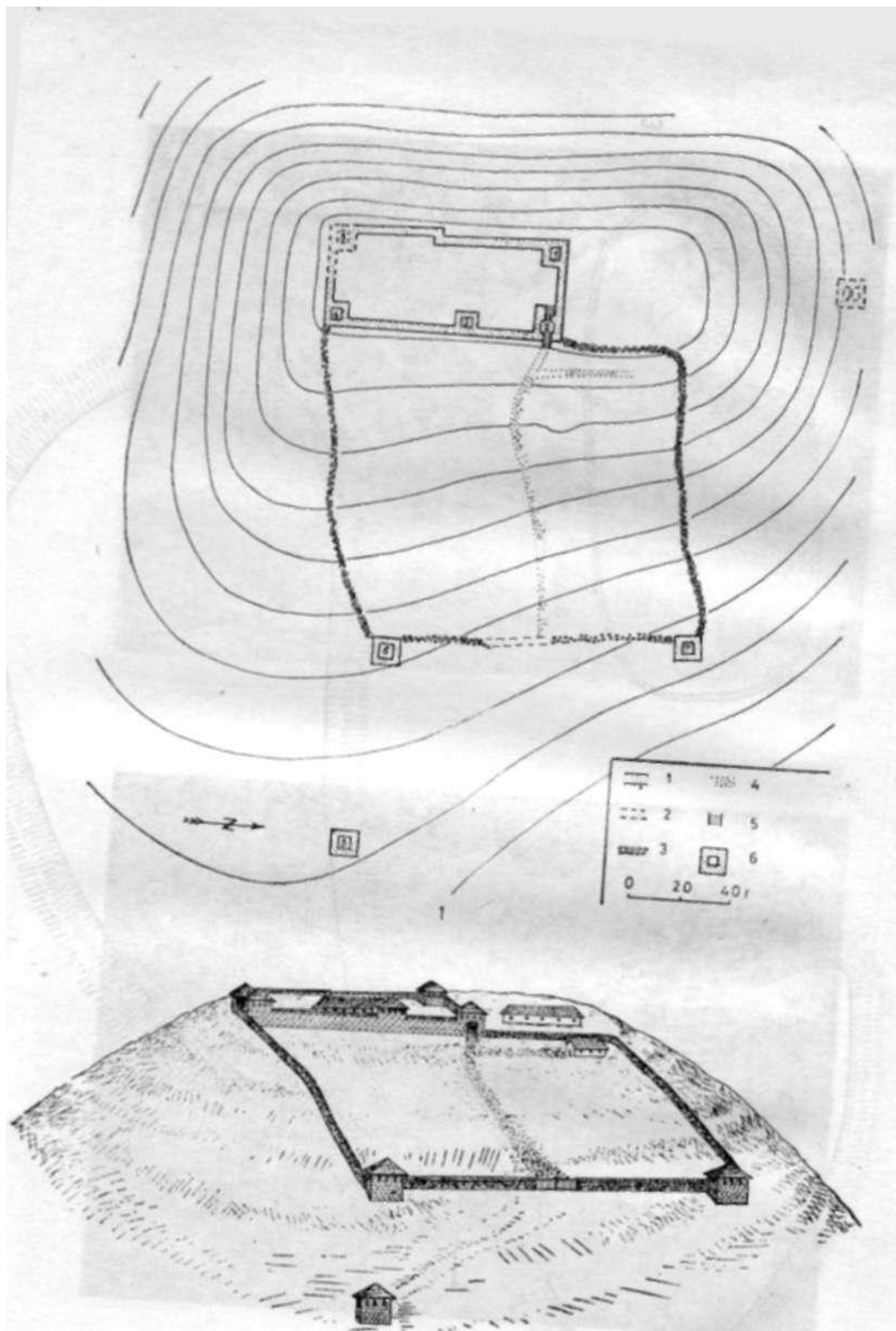
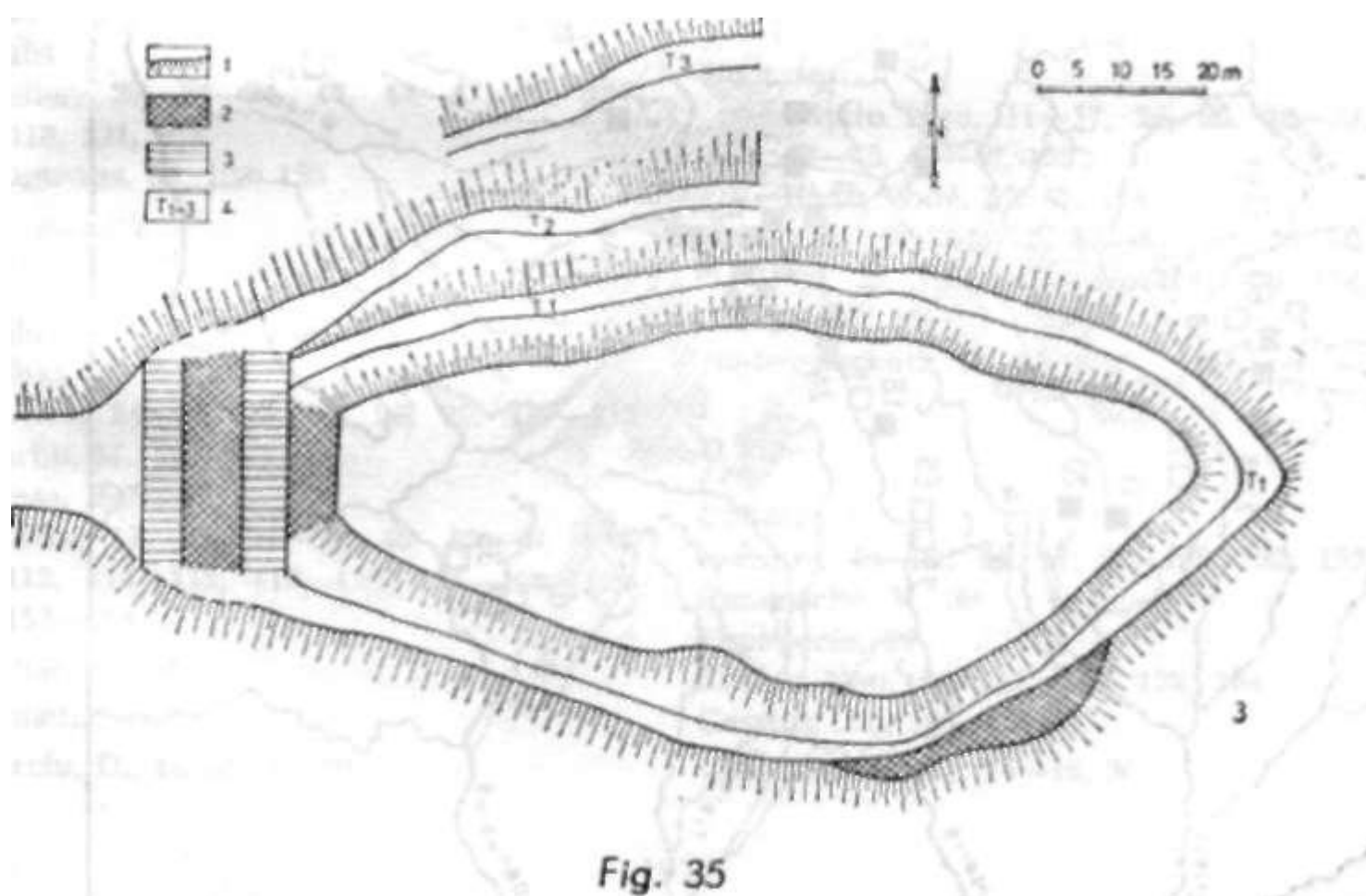
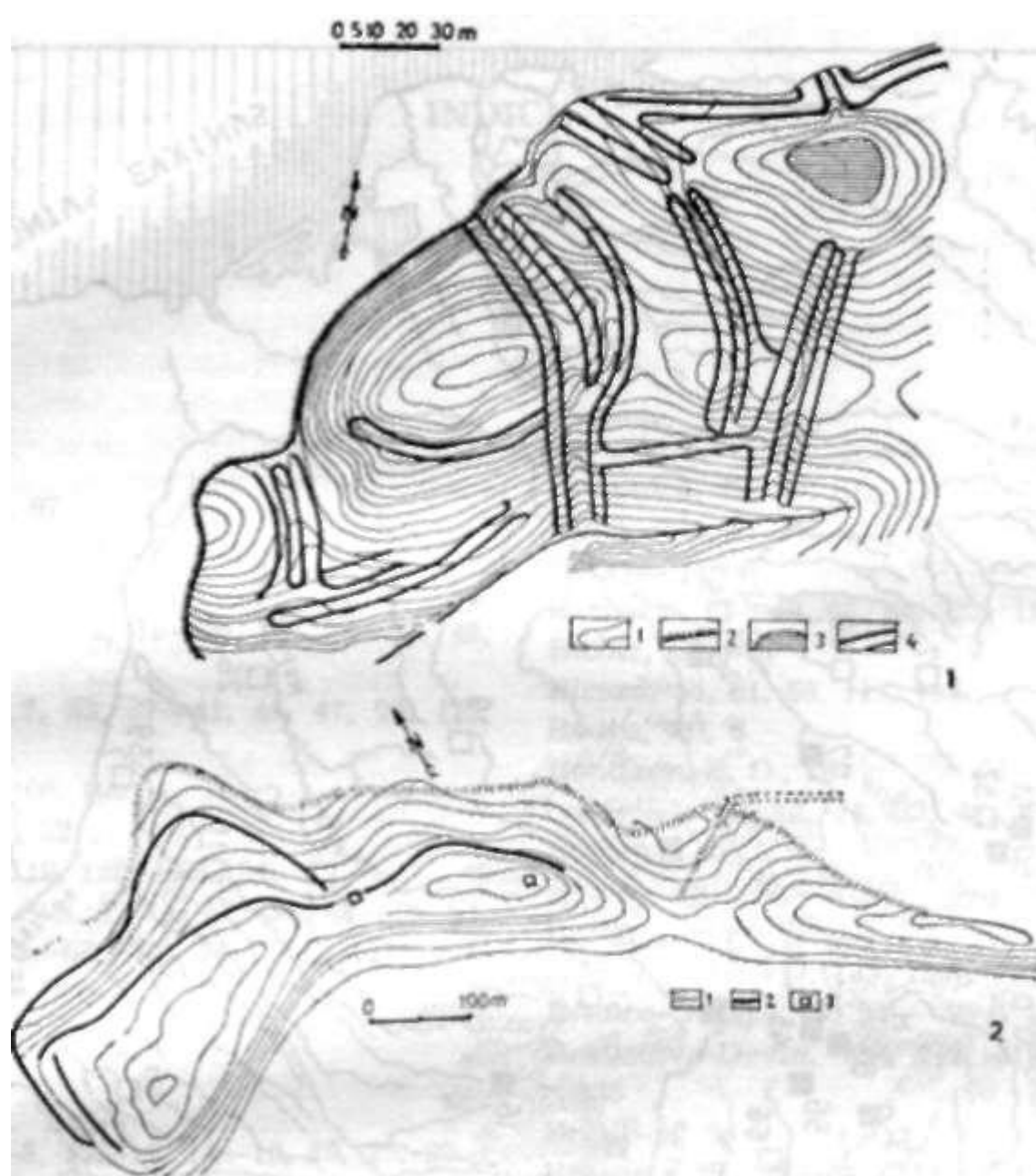

Fig. 33

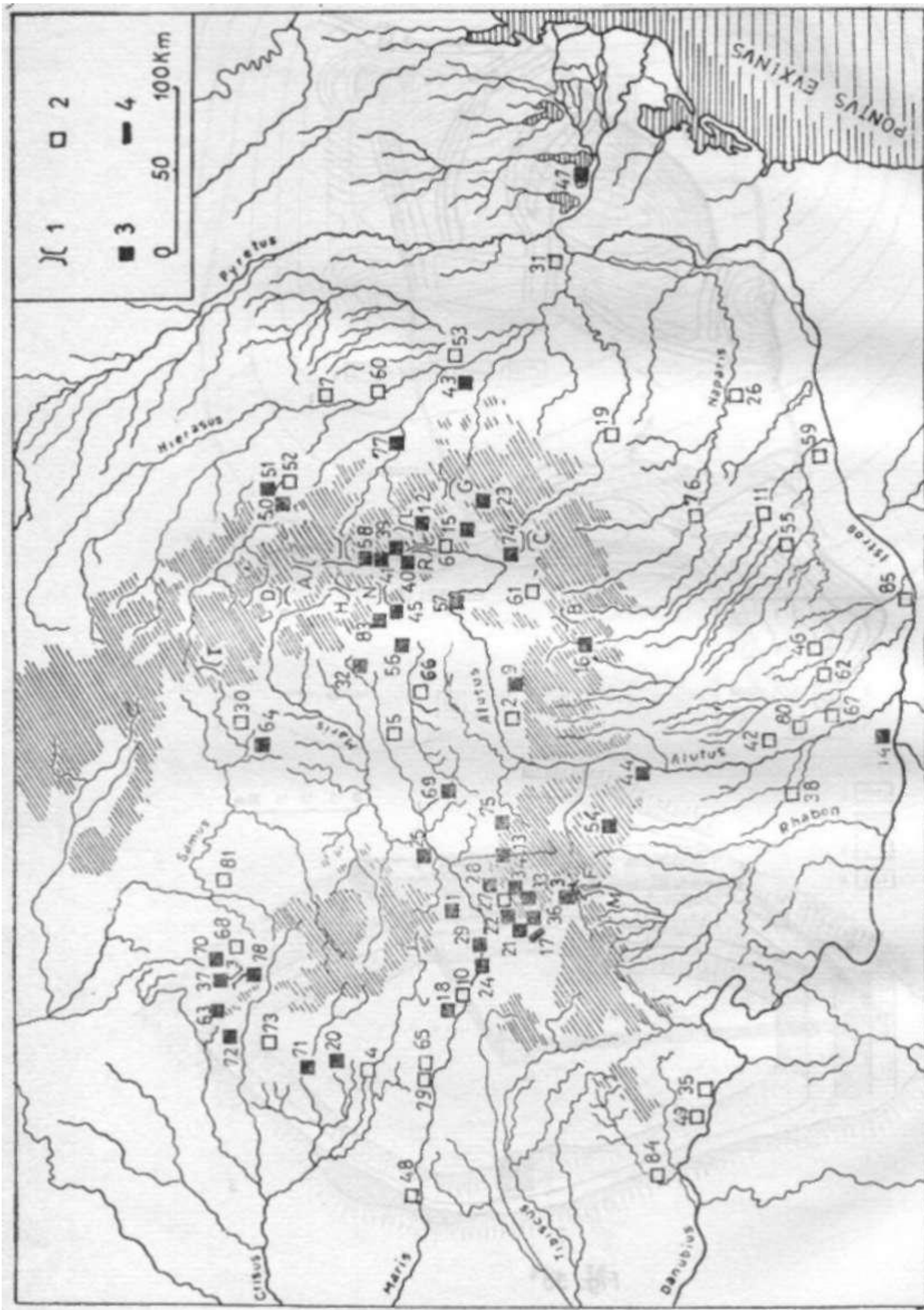

Fig. 36

INDICE

A

Albu, I. P., 97
Andrieşescu, L, 7, 52
Anica, 64
Antonescu, D., 8, 18—20, 22, 26—27, 45, 69
apeduct(e), 7, 33, 37—41, 44, 47, 93, 132, 134, 153
Apollonia, 106, 109
Apolzan, L., 22
Ardeu, 82, 119, 128, 130, 154
Arpaşu de Sus, 7, 14, 17, 30, 45—46, 54, 61—63, 65—68, 70, 74, 114, 117, 128, 152—154
asiză, 27—28
Asseria, 64
asty, 72
aşezare, 5—8, 10—12, 14—16, 19, 25, 29—32, 37, 39—40, 44—60, 63—75, 78—81, 84, 87, 90, 96—97, 99, 103—104, 106, 110—111, 116—120, 126—127, 132—135, 154
atelier, 29, 32—34, 40, 43, 47, 69, 107, 118, 131, 113
Augustus, 64, 109, 135

B

Babeş, M., 30, 52
Banat, 53—54, 108
baracă, 24—25, 33, 89, 92, 99, 117—119
Barbu, M., 58
Bassa, Ben., 97
Baniţa, 17, 25, 34—36, 40, 82—83, 103, 112, 114—115, 118, 120, 124—125, 128, 153—154
Benac, A., 64
Benadik, B., 58
Berciu, D., 16, 35, 45, 80

Berciu, I., 7, 28, 35—36, 41, 84, 95, 137
Bernadea, 14, 55, 61—63, 66—68, 117, 128, 153—154
Berzeasca, 53
Berindia, 58—59, 62, 66, 129, 154
Bichir, Gh., 17
Bicsad, 56, 61, 66, 117, 154
Bodea, M., 6
Bondary, R. D., 76
bordei(e), 10, 12, 14, 33, 42, 45, 131, 152
Boşorod, 103
Botoşana, 7, 15, 17, 45
Brad, 7, 14—16, 46, 50, 61—63, 66—68, 70, 73, 117, 127, 135, 154
Branco-Gavela, B., 54
Bratislava-Devin, 108, 114, 118, 124, 129, 135
Brănişca, 56
Breaza, 25, 83—84, 112—113, 115, 118, 120, 124—125, 127—128, 153—154
Bretea Mureşană, 56, 59, 66—67, 95, 128, 154
Bucureşti, 7
 — **Căţelu Nou, 11—17, 20, 30, 32—33, 42—43, 45—46, 152**
 — **Radu Vodă, 52, 61, 154**
Burebista, 29, 51, 73, 79—81, 86, 88, 90, 92, 96, 99, 103, 107—108, 118, 120, 124, 129—130, 135
Budesenschutz, O., 65

C

Callatis, 7
canal(e), 40—41, 44, 47, 98, 108, 132, 153
Canarache, V., 39
Capadocia, 29
Casinu Nou, 84, 112, 114, 128, 154
Cassius Dio, 125, 136
Căpitanu, V., 11, 14—16, 30

- Căpîlna, 25—26, 28—29, 34—35, 40, 62, 84—86, 112—115, 118, 120—121, 124—125, 128, 153—154
 cărămidă, 26—28, 84—85, 93, 99, 101—102, 107, 117, 125, 131, 134
 Cebara, 64
 Celei (Sucidava), 78, 112—113, 118, 128, 130, 154
 Cernatu, 87, 113, 115, 117—118, 128, 154
 cetate, 6—7, 15, 19—20, 25—31, 35—40, 45—47, 49—50, 58, 66, 72, 74—76, 78—82, 84—93, 95—106, 108, 111, 115—130, 132—135, 154
 Cetățeni, 17, 43, 47, 79, 112, 114—115, 118, 120, 123, 127, 129, 154
 Chidioșan, N., 13, 58, 152
 Chirîță, E., 109
 Chițescu, L., 79
 Cichorius, C., 119
 Cioclovina, 75, 87, 103, 113, 121, 128, 154
 Cisnădioara, 110
 cisternă(e), 7, 33, 37—39, 44, 79—80, 89, 92, 99, 102, 107, 111, 117, 119, 132, 134, 153—154
 Ciupea, I., 12, 84
 Cîmpuri-Surduc, 82, 87, 95, 112, 114, 119, 128—129, 154
 Cîndești, 16, 51, 61, 66, 73—74, 127, 154
 Cîrlomănești, 30
 Cîaudius, 76
 Clit, 7, 108, 112—113, 119, 129, 154
 cocciopesto, 38
 Colentum, 64
 Comana de Jos, 12, 46, 152
 Comșa, E., 28
 CoBdurachi, Era, 14, 39, 124
 Copșa Mică, 106
 Corcyra, 110
 Costea, FI., 12, 32, 57, 84, 104
 Costești, 47, 88, 91,
 — Blidaru, 25, 28—29, 37, 38—39, 91—94, 98—99, 102—103, 112, 114—115, 118—119, 124—126, 128, 130, 133—134, 153—154
 — Cetățuia înaltă, 90—91
 — Cetățuie, 25—29, 31, 34—37, 40, 88—91, 98—99, 103, 107, 112—115, 117—118, 120, 123—126, 128—129, 153—154
 — Ciocuța, 90—91
 — Coșman, 134
 — Curmătura Faeragului, 93
 — Curmătura Tocaciului, 93
 — Dîlma Brăiței, 90—91
 — Faerag, 39, 91, 93
 — Fîntîna Pobradului, 40
 — Hoaga lui Todirici, 94
 — La Țuțurău, 40
 — La Vămi, 93
 — Muchea Chiștoarei, 94
 — Muchea lui Todirici, 94
 — Pietroasa lui Solomon, 93
 — Pîrîul lui Todirici, 94
 — Poiana Perții, 93
 — Poiana Popii, 93
 — Prisaca, 94
 — Terasa lui Mihui, 93
 — Valea Chiștoarei, 94
 Covasna, 7, 94, 112, 114, 119, 128, 154
 Cozia, 95, 119, 128, 154
 Craiva, 7, 35—36, 47, 95, 112, 114, 115, 118, 120, 125, 128—129, 133, 153—154
 Crășani, 7, 11, 16, 46, 52, 61—62, 66, 154
 Crișan, I. H., 7, 11, 16, 18—19, 22, 30, 32—33, 45, 54, 58, 69, 72, 91, 96, 97, 99, 108, 137, 152
 Crișana, 108
 Cuciulata, 17
 Cucuiș, 56, 61, 66—67, 103, 128, 154
 Cugir, 96, 103, 112, 118, 128, 154
 cuptor menajer, 13—14, 29, 31—32, 117, 153
 — de redus minereu de fier, 33, 153
- D**
- Dacia, 7, 9—10, 15—16, 30, 32, 35, 38, 42, 44, 47—48, 50—51, 53—54, 58, 63, 68, 71—72, 74—76, 78—81, 96, 108, 118—119, 121, 130—136
 Daicoviciu, C., 7, 14, 16—20, 22—23, 25—28, 30, 32—35, 37, 40—41, 45, 56, 88, 93—94, 97, 99, 100—101, 103, 119, 124—126, 134, 137, 152—154
 Daicoviciu, H., 7—8, 20—21, 23—24, 26, 31, 35—37, 39, 40—41, 54, 72, 84, 87—88, 90—91, 95, 97, 99, 134, 137
 Dalboșeț, 110
 Dalmația, 64
 dava, 72
 Dănilă, Șt., 105

Decebal, 119, 120, 125, 130. 135—136
 Dechelette, J., 64
 Dehn, W., 72
 Deva, 95, 97, 128, 154
 Dobrogea, 9
 Doicescu, A., 124
 Dolac Kos, 64
 Domitianus, 125
 drum, 34, 71, 77, 85, 89, 153—154
 — pavat, 35, 45, 47, 98, 102, 132, 134, 153—154
 Drechsler-Rizic, R., 64
 Dumitrașcu, S., 7, 57—58, 95, 108—110, 154
 Dumitrița, 57, 61, 63, 129, 154
 Dyrrhachium, 106

emplecton, 27—28, 36, 62, 65, 76—77, 79—82, 85, 88, 91, 101—102, 124, 153
 Entella, 125

F

Ferenczi, Al., 7, 26—27, 40, 56, 87—88, 91, 93, 97, 99—101, 105, 137
 Ferenczi, G., 14, 103, 107—108
 Ferenczi, I., 14, 56, 58, 91, 97, 103, 107—108, 154
 Floca, Oct., 7, 17, 34, 40, 82, 87, 95, 106, 137, 153
 Florescu, A. C, 49
 Florescu, M., 16, 76
 fortificație(i), 6—7, 25—26, 29—30, 34, 37, 46—47, 49—50, 53—56, 58—70, 72—75, 77—83, 87, 91, 94, 96—101, 103, 105—106, 110—130, 132—136, 154

Fulfinum, 64

G

Galați-Barboși, 7, 11, 15—16, 30, 42, 46, 51, 61—62, 65—67, 74, 114, 127, 154
 Ghindari, 97, 114, 128, 154
 Giurgiu, 11
 Glodariu, I., 7, 12—14, 17, 20—21, 24, 30, 32—33, 36, 39, 41, 45, 54, 68, 71, 82—84, 89, 92, 124
 Golo Brdo, 64

Golovo, I. D., 76
 Gostar, N., 7, 11, 14, 16—17, 23, 30, 35, 40, 51, 56, 74, 76, 78, 137

Grădiștea Muncelului

— Fața Cetei, 35—36, 47
 — Fața Pustiosului, 99
 — Fețele Albe, 21, 26, 31, 35—36, 39—41, 43, 45, 47—48, 152—153
 — Dealul Grădiștii (Sarmizegetusa), 7, 16—26, 31, 33, 34—37, 40—43, 45, 47, 72, 83, 90, 94, 97—99, 103, 107, 112—115, 118—120, 124—125, 128—129, 132, 134, 152—154
 — Dealul Muncelului, 99
 — Meleia, 23—24, 31, 152
 — Rudele, 23—24, 152
 — Tîmpu, 23
 — Vîrful lui Hulpe, 47, 100, 112, 114, 118, 124, 128, 130, 154

groapă de provizii, 11—12, 14, 16, 29—31, 43—44, 80, 131, 153

Gumă, M., 53—54

Gura Ampoitei, 96

Gura Văii, 84

H

hambar(e), 31, 43, 153
 Heitel, R., 110
 Hispania, 29
 Histria, 7, 123
 Horedt, K., 24, 49, 57, 106

Iaroslavschi, E., 24, 56, 82

Iconomu, C, 134

Tgna, A., 30

Imperiul roman, 5, 10, 38, 130, 133—134

J

Jako, S., 97
 Jigoru Mare, 83

K

Kiraly, P., 106
 Kovaci, 64

L

de Laet, S. J., 65
 Lazarovici, Gh., 57
 Leahu, V., 11—12, 15—17, 30, 32—33, 152
 Lib, 64
 Liubcova, 7, 53, 61—63, 65—68, 74, 154
 locuință(e), 7—23, 25—26, 29—30, 32—33, 39, 41—47, 51, 54—55, 63, 66—67, 69—70, 73, 78, 131—132, 134—135, 153
 Lotreanu, I., 110
 Lucăcel, V., 7, 57, 109
 Luncani-Piatra Roșie, 7, 18—19, 25—26, 28, 34—35, 37, 79, 112, 114—115, 117—118, 120—121, 124, 126, 128, 134, 152—154
 Lupu, N., 7, 17—18, 28, 31—32, 36—37, 84, 106, 137, 154
 Lusius Quietus, 83

M

Macrea, M., 7, 17, 28, 30, 34, 41, 45, 54, 68, 84, 100, 101, 137, 154
 magazie(i), 31, 43, 117—119
 Marca, 7, 14, 57, 109, 112—114, 119, 129, 154
 Marineseu, F., 80—81
 Matasă, C., 17
 Matei, A., 6
 Matei, Șt., 54
 Măgura Călanului, 36
 Mărgăritești, 7, 52, 154
 Mărghitan, L., 56, 82, 87, 95, 97
 Medeleț, FI., 59
 Melinte, Gh., 49
 Mesihovina, 64
 Meyer, E., 124
 Micia, 95
 Miercurea Ciuc — Jigodin, 7, 120, 128
 — Jigodin I, 100, 112, 114, 119, 154
 — Jigodin II, 100, 112, 114, 118—119, 154
 — Jigodin III, 101, 112, 114, 154
 Milcov, 7, 52, 59, 154
 Mitrea, B., 106, 110
 Mînăstioara, 16, 76, 112—113, 115, 117, 127, 154
 Mînăstirea, 7
 Moga, V., 84, 86, 95

Moigrad, 110
 Moldova, 7, 11
 Muntenia, 7, 11
 Munții Orăștiei, 7, 28, 39, 90—91, 96, 124, 133, 135
 murus Dacicus, 82, 95, 102—103, 124, 133, 153—154
 murus Gallicus, 62

N

Napoca, 72
 Naum, Th., 16, 30
 Năgler, Th., 83—84, 153
 Nemoianu, L., 82
 Nițu, A., 17
 Novotny, B., 108

O

Ocnița, 7, 16, 35, 45, 80, 112, 118, 120, 127, 129, 154
 Odorhei, 7, 103, 112—113, 115, 119—120, 128, 154
 Ograda, 28
 olane, 18, 28, 102, 131, 134
 Oltenia, 134
 oppidum, 72
 opus signinum, 38
 Oradea, 110
 Orbească de Sus, 52, 61, 66, 154
 Orlovka (Cartai), 76, 79, 112—113, 115, 118, 127, 130, 154
 Ovidius Naso, P., 9—10

P

palat, 14—15, 25, 44—45, 69—70
 palisadă(e), 49—54, 58, 60—62, 64—66, 72, 77—78, 80—82, 89, 94, 102, 104, 106, 108—109, 113—114, 116, 122, 131, 133, 153—154
 Palko, A., 31
 Panormus, 110
 Papazoglu, F., 72
 Pârvan, V., 6, 9—10, 52, 80
 Pecica, 7, 11, 16, 18—19, 30, 32—33, 42—43, 45—46, 58—59, 61, 63, 66, 68—69, 128, 152, 154
 Pescari, 7, 54, 61, 63, 66, 74, 154
 Petroșani, 82
 Pharos, 110

Piatra Neamț, 78
 — Bîtea Doamnei, 7, 17, 25, 35, 76, 79—80, 112—115, 117, 119, 123, 127, 129, 153—154
 — Cozla, 78, 112, 114, 119, 123, 127, 154
 Piatra Șoimului, 51, 61—63, 66, 69, 73—74, 127, 135, 154
 Piso, I., 39, 41
 Plautius Silvanus Aelianus, Tib., 76
 Plinius Secundus, C, 29
 Poenaru-Bordea, Gh., 84
 Poiana, 7, 14, 16, 45—46, 51, 61—63, 66—67, 69, 71, 73—74, 127, 135, 154
 Pola, 64
 polis, 72
 polisma, 72
 Polovragi, 7, 79—81, 86, 113, 120, 129, 154
 — Cetățuie, 80—81, 112—115, 118, 123, 125
 — La crucea lui Ursachi, 80—81, 112, 119
 Ponorici, 103
 Popa, Al., 95
 Popescu, D., 57
 Popești, 7, 11, 14, 16—18, 25, 30—32, 37, 42—43, 45—46, 52, 61—63, 66—70, 74, 152—154
 Porumbenii Mari, 7, 14, 103, 112—113, 119, 128, 154
 Preda, C, 52, 124
 Preda, FI., 52
 Prevala, 64
 pridvor, 18—24
 profilaturi, 27, 82, 91, 132
 Ptolemaeus, CI., 72

R

Racoș, 104, 112, 114, 118, 120—121, 128, 154
 Racu, 105, 112, 114, 119, 128, 154
 Radovanu, 52, 59, 154
 Rață, S., 49
 Răcățau, 11, 14—16, 30, 46, 51, 61—63, 69—70, 73, 117, 127, 135, 154
 Rendic-Miocevid, D., 64
 Rider, 64
 Rîșnov, 7, 57, 61, 63, 66, 74, 127—128, 154

Roma, 10, 132
 Rosetti, D. V., 79
 Roșiorii de Vede, 52, 61, 154
 Roșu, P., 56
 Russu, I. I., 72, 80

S

Sacalasău Nou, 109, 112—113, 119, 129, 154
 Salamunic, 64
 sanctuar(e), 5, 20, 24, 35, 37, 39—41, 45, 47, 69, 77, 81, 86, 89, 96, 98, 100, 102, 118, 125, 132, 153—154
 Sanie, S., 51
 Sălașuri, 11, 16
 Sărățel, 7, 105, 112, 114—117, 119, 121—122, 129, 154
 Săvîrșin, 58, 61, 128, 154
 scară, 27—28, 34, 82, 86, 102, 125, 132, 134, 153—154
 semibordei(e), 10, 12—14, 16, 33, 42—43, 45, 131, 152
 Seraphin, C, 57
 Sicilia, 125
 Sighișoara, 7, 57, 61—62, 66—67, 128—129, 154
 Simeria, 82
 Singidava, 97
 Slimnic, 7, 13—14, 30, 32, 152—153
 Snagov, 46
 Sprîncenata, 7, 52, 154
 Stîrciu, 57, 61, 66, 117, 129—130, 154
 Strabo, 9, 54
 Straznica, 64
 Svcki Vrh, 64
 Szekely, Z., 11, 16, 56, 84, 87, 94, 97, 100—101, 105, 107—108

Ș

șanț(uri), 49—58, 60—66, 76—78, 80, 84—85, 87, 94—96, 103—110, 113—114, 116, 122, 131, 133, 153
 Șeica Mică, 106, 112—116, 119, 121—122, 128, 154
 Șercaia, 12, 30, 32, 43, 46, 152—153
 Șimleul Silvaniei, 109, 118, 129, 130, 154
 Șoimi, 109, 112, 119, 129—130, 154
 Ștefan, Gh., 7
 Știrbu, C, 84
 Șușturogi, 109, 112, 119, 129, 154

T

Tacitus, 16, 30
 Tariverdi, 14
 Tășad, 7, 12, 58, 61, 66, 129, 152, 154
 Teglăs, G., 82
 Tei, 15
 Teliu, 106, 112, 127—128, 154
 Teodor, S., 15, 17, 45
 Teodorescu, D. M., 7, 26—27, 34, 88, 97
 Tiberius, 76
 Tibru, 96
 Tilișca, 7, 17—18, 25—26, 28—29, 31—32, 35—37, 86, 101—107, 112—115, 117—118, 120, 123—125, 128—129, 154
 Tinosu, 7, 17, 46, 52, 61—62, 154
 Tînganu, 11, 14
 Tîrgu Ocna-Tisești, 17, 78, 127, 154
 Tocic, A., 108
 Tomis, 7
 Tracia, 29
 Traianus, 8, 22, 76, 83, 89, 93, 96—97, 119
 Transilvania, 7, 11, 79
 Tudor, D., 78
 Turcu, M., 7, 11, 14, 52, 53
 Tusa, 57, 61, 66, 117, 129—130, 154
 Tusa, V., 125
 turn de curtină (bastion), 30, 34, 77, 85—93, 102, 115, 125—126, 133—134, 153—154
 — izolat, 39, 83, 89, 90—91, 93—94, 99—103, 105, 108, 114—116, 126
 — locuință, 25—29, 31—32, 34, 40, 43—44, 79, 84—86, 89—92, 107, 115—118, 124—125, 131—133, 153—154
 — de veghe, 83, 86, 89, 100, 117, 125—126, 154
 Tzony, M., 52

T

Țelna, 96
 țiglă(e), 16, 18—19, 26—28, 38, 83, 101—102, 125, 131, 134, 153

U

urbs, 72
 Ursachi, V., 14—16, 50—51, 69, 73
 Uzum, L, 54

V

val(uri), 49—58, 60—66, 73, 76, 80—81, 84—85, 87—90, 94, 96, 100—101, 103—

109, 113—114, 116, 122—123, 131, 133, 135, 153, 154

Valea, M., 87, 95

Varro, 29

Varvaria, 64

vatră de foc, 12, 14, 16, 18—19, 21—24, 26, 29, 31, 45, 131—132, 134

Vărădia, 54

Vărădia (de Mureș), 58—59, 66, 128, 130, 154

Veliki Gradac, 64

Vitruvius, 38

Vîlcele, 52, 154

Vlassa, N., 49, 65, 105

Vucipolje, 64

Vulpe, Al., 51—52

Vulpe, Ea, 7, 52

Vulpe, R., 7, 11, 14, 16—18, 20, 26, 30—32, 37, 45, 51—53, 69, 71, 73, 79—80, 138

Z

Zaguinailo, A. D., 76

Zalha, 57, 61—62, 129—130, 154

Zamoșteanu, I., 17

Zamoșteanu, M., 17

Zemplin, 58, 61—62, 6G, 135, 153

Zetea, 7, 107, 112—114, 119, 128, 154

zid(uri), 8, 64

— de lemn și pământ (piatră), 49, 51, 53, 55, 58, 61—63, 65—66, 77, 80—81, 87—88, 95—96, 101—103, 108, 110, 113—114, H6, 122—123, 128, 153

— de piatră cu emplecton, 76—77, 79—81

— de piatră fasonată, 27—28, 36, 82—83, 85—86, 88—91, 95—98, 102, 113—116, 123—125, 130, 133—134, 153—154

— de piatră fasonată și nefasonată, 92—93, 130, 133, 154
 — de piatră legată cu pământ, 36, 49, 54, 57, 60, 62, 66, 78, 81, 84, 87, 94, 97, 100—106, 108, 113—116, 123, 130, 133, 153—154

— de terasă, 35—36, 44, 47, 95, 100, 132, 153

Zidovar, 54, 61—62, 66, 135, 154

Zimnicea, 16, 53, 61, 66—67, 73—74, 154

CUPRINS

<i>In loc de introducere</i>	5
--	---

PARTEA I-A

CONSTRUCȚII CIVILE	9
Locuințe	9
Palate	25
Alte categorii de construcții	29
Considerații finale	41

PARTEA A II-A

AȘEZĂRI FORTIFICATE ,	49
Repertoriu și tipuri de fortificații	50
Organizarea și caracterul așezărilor fortificate	66

PARTEA A III-A

CETĂȚI ȘI FORTIFICAȚII INDEPENDENTE	75
Repertoriul cetăților și fortificațiilor	75
Tipuri de fortificații și organizare internă	111
Considerații finale	121
încheiere	131
Abrevieri	137
Zusammenfassung	139
Lista ilustrațiilor	152
Indice	191

„Construcțiile daco-geților, indiferent de natura materialului sau a materialelor din care au fost ridicate și de destinația lor, constituie unul dintre cele mai semnificative capitole ale creației acestui popor. Toate monumentele arhitectonice, începând cu modestele locuințe și amenajări gospodărești și încheind cu impresionantele lucrări de fortificații, reprezintă tot atâtea indicii pentru posibilitățile materiale și tehnice existente în antichitate în spațiul carpato-dunărean, pentru concepția arhitectonică ce a stat la baza ridicării lor și pentru cadrul în care s-a desfășurat viața de toate zilele, de cele mai multe ori modestă, dar fără a-i lipsi alcătuirile pretențioase, de lux sau acelea ce denotă un înalt grad de civilizație, comparabil pe alocuri doar cu realizări similare din lumea greco-romană.”

DE ACELAȘI AUTOR

LA EDITURA DACIA AU MAI APĂRUT

- *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană* (1974)
- *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. — / e.n.),* 1979 (în colaborare)

DESENE **Constanța** **Smarandache**

Redactor ȘERBAN POLVEREJAN
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Apărut: 1983. Bun de tipar: 03.09. 1983. Comanda nr. 2346
Coli de tipar: 12,5. Hîrtia: velină 70 g/mp.
Format: 70 X 100/16

Tiparul executat sub comanda nr. 337
la întreprinderea poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România